İNANÇ KİTAPLARI SERİSİ - 1

İSLÂM'DA İMAN ESASLARI

PROF. DR. BEKİR TOPALOĞLU
PROF. DR. YUSUF ŞEVKİ YAVUZ
PROF. DR. İLYAS ÇELEBİ

DİB YAYINLARI

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI – 1071
İLMİ ESERLER : 175
İNANÇ KİTAPLARI SERİSİ – 01

Genel Koordinatör
Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR

Yayın Yönetmeni
Dr. Yüksel SALMAN

Koordinasyon
Yunus AKKAYA

Editör
Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU

İmlâ
Yrd. Doç. Dr. İsa KAYAALP

Baskı Takip
Mustafa YEŞİLYURT

Grafik & Tasarım
Emre YILDIZ
Mücella TEKİN

1. Baskı, Ankara 2014
ISBN 978-975-19-6293-5
2014-06-Y-0003-1071
Sertifika No: 12931

Baskı
Tayfun Medya Org. Tan. Yay. Ltd. Şti.
Tel: (0 312) 285 14 10
Din İşleri Yüksek Kurulu Kararı: 20.06.2013/40

İletişim
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Tel: (0 312) 295 72 93 – 94
Faks: (0 312) 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış
Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü
Tel: (0.312) 295 71 53 - 295 71 56

Faks: (0.312) 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

İNANÇ KİTAPLARI SERİSİ - 1

İSLÂM'DA İMAN ESASLARI

PROF. DR. BEKİR TOPALOĞLU
PROF. DR. YUSUF ŞEVKİ YAVUZ
PROF. DR. İLYAS ÇELEBİ

DİB YAYINLARI

TAKDİM

İslâm dini kategorik olarak inanç, ibadet ve ahlak olmak üzere üç alandan oluşur. İman alanı temel alan olup, diğer ikisi bunun üzerine kurulur. Sorunlu bir iman alanı sağlıklı bir ibadet ve ahlak hayatı ortaya koyamaz. Kur'ân-ı Kerim'in sıklıkla imana vurgu yapması, hemen her vesile ile ulûhiyete dikkat çekmesi; kıyamet, ahiret, hesap, cennet ve cehennem gibi konulara göndermede bulunması bundan dolayıdır. Yüce Allah'ın iman edenlere seslenerek, "Ey müminler, iman ediniz" diye başlayan şu ayeti, iman alanının müminler için her zaman canlı tutulması gerektiğine işaret eder: "Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse derin bir sapıklığa düşmüş olur." (Nisâ 4/136).

Toplumu din konusunda aydınlatmak, İslâm'ın inanç, ibadet ve ahlakla ilgili işlerini görmekle yükümlü olan Diyanet İşleri Başkanlığı, bugüne kadar yayımladığı eserlerde, doğrudan veya dolaylı olarak inanç konularına yer vermiş ve önemli faaliyetler gerçekleştirmiştir. Ancak bu alanın hem sürekli beslenip güçlendirilmesi gereken bir alan olması hem de her seviyeden insanımızın yararlanabileceği orta hacimde temel bir kitap ile imanın altı esasından oluşan bir setin hazırlanmasının yararlı olacağı düşünülmüştür.

Bu ihtiyaçtan hareketle Din İşleri Yüksek Kurulu, Dini Yayınlar Genel Müdürlüğümüzle işbirliği yaparak bir proje hazırlamış, önce bu kitapların içerik, yöntem, dil ve üslup özelliklerini belirlemiş, sonra da hayatını akaid ve kelâm alanına vakfetmiş Prof. Dr. Bekir Topaloğlu'nun editörlüğünde liyakatli kalemlerle görüşerek projeyi hayata geçirmiştir.

İslâm'ın temel bilgi kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim ve hadislere dayanan, gerekmedikçe felsefi ve teolojik tartışmalara girmeyen, bir bütün hâlinde İslâm inanç esaslarını önümüze koyan bu eserlerin yararlı olmasını diliyor, emeği geçen hocalarımıza teşekkür ediyoruz.

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

ÖN SÖZ

İslâmiyet, doğuşundan bir asır sonra, İslâm coğrafyasının içinde veya yakınında bulunan birçok kişi tarafından incelenmeye alınmış bir dindir. Bundan on üç asır önce oluşan bu fikrî hareketler İslâmî ilimlerin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Son ilahî dini bütünüyle ele alıp diğer din, inanç, telakki ve düşünceler karşısında konumunu belirleyen ilim, akait ve kelâm ilmidir. On üç asır önce İslâm tarihinde ilk teşekkül eden bu ilim son ilahî dine karşı samimi duygular benimseyenleri irşat etmek, art düşüncelilerin zararlarını asgariye indirmek görevini üstleniyordu.

Müslümanlığın, yaşadığımız dönemde de dünya inanç ve ideoloji gündeminin birinci maddesini oluşturması ilginç bir tecellidir. Günümüzde dünya nüfusunun dörtte birini oluşturan müslümanlar, başlangıçta olduğu gibi yeniden irşat edilmeye ve iman alanında kendilerine düşen görevin mahiyetini öğrenmeye muhtaç durumdadır. Bunun yanında İslâmiyet'e ve müslüman varlığına yönelik haksız ve yıkıcı eleştirilerin de cevaplandırılması gerekir.

Elinizdeki kitap sözü edilen bu ihtiyacın belki bir kısmını gidermeye yardımcı olacaktır. İslâm'ın, altı noktada hulâsa edilmesi gelenek haline alan iman esaslarını, Kur'ân-ı Kerim'e ve onu destekleyen hadislere dayanarak açıklamayı hedef edinen bu kitabın, "giriş (din-iman ve İslâm), Allah'a iman, Allah'ın birliği, kader ve kazâ" **Bekir Topaloğlu tarafından**; "peygamberlere ve ilahî kitaplara iman" **Yusuf Şevki Yavuz tarafından**; "giriş (bilgi ve varlık), meleklere ve âhirete iman" konuları da **İlyas Çelebi** tarafından yazılmıştır.

Gerçi aynı müellifler tarafından daha önce *İslâm'da İnanç Esasları* adlı bir kitap telif edilmişti. Ancak 25 Ocak 2011 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nca Ankara'da düzenlenen bir toplantıda, uzun yıllar boyunca çeşitli kesimlerden sözü edilen kuruma yöneltilen sorular tartışılmıştı. Bu soruların özetleri bize verildi. İşte elinizdeki eser, bu ön hazırlıklardan sonra kaleme alındı, konular işlenirken beliren ihtiyaçlar göz önünde bulunduruldu, ayrıca ana bölümlerin sonunda "Sorular-Cevaplar" başlığı altında, kitabın genel sistemi dışında kalan hususlara açıklık getirilmeye çalışıldı.

Zamana ve mekâna hâkim olan, canlı cansız tabiatı yaratıp yöneten Allah, hidayet ve hak din ile gönderdiği son peygamberinin tebliğ ettiği gerçekleri daima yaşatacak; bu ilahî nur hiçbir zaman sönmeyecektir.

Ne mutlu bu nurdan nasip alanlara, ne mutlu onu destekleyenlere!

Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU

GİRİŞ:
İSLÂM’DA BİLGİ VE VARLIK

Bilgi Meselesi

Bilginin Tanımı ve İmkânı

Akait ve kelâm âlimleri, nesnelerin (eşya) sabit bir gerçekliğinin bulunduğunu ve bunun bilinmesinin mümkün olduğunu kaydederler. Çünkü varlık ancak bir hakikate sahip olunca bilginin konusu olabilir. Varlık ile bilgi arasındaki bu sıkı ilişki sebebiyle akait ve kelâm âlimleri varlık meselesiyle ilgilendikleri gibi, bilgi meselesiyle de ilgilenmek durumunda kalmışlardır.

Genelde ilim “bilen ile (süje) bilinen (obje) arasında bağ kurma” şeklinde tanımlanır. İlmi “sahibine, aklın ve duyuların sahasına giren her şeyi (mezkûr) açık hale getiren sıfat” diye tanımlayan Mâtürîdî’nin tanımı, buna yakın muhtevaya sahiptir. Bu tanımda da “bilinen şey (mezkûr)”, “bilen kişi” ve “bilme fiili” olmak üzere üç unsurdan söz edilmektedir. Bazı kelâm âlimleri tarafından ilmin “mâlûmun olduğu gibi açıklanması, mahallinin âlim olmasını gerektiren sıfat” (Eş‘arî) ve “bir şeye olduğu gibi inanma” (Mu’tezile) şeklinde tarifleri yapılmış olmakla birlikte en kapsayıcı tanım Mâtürîdî’nin tanımıdır.

Bilgi ya mutlak olur ki bu, eşyayı doğrudan ve olduğu gibi bilmektir, ya da izâfî olur ki bu da varlıkları dolaylı yani bilgi vasıtalarıyla bilmektir. Allah’ın bilgisi mutlak, bizim bilgilerimiz ise izâfîdir. Bu sebeple Allah’ın bilgisi kadim, doğrudan, sonsuz ve sınırsızdır. Bizim bilgimiz ise dolaylı, sonlu, sınırlı, verilmiş veya kazanılmıştır.

Allah Teâlâ’nın varlık âlemine çıkardığı insan başlangıçta hiçbir şey bilmezken, onu Cenâb-ı Hak bilip öğrenebileceği yeteneklerle donatmıştır.

وَاللّٰهُ اَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْـٔاًۙ وَجَعَلَ لَكُمُ

السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٔدَةَۙ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“Allah sizi analarınızın karnından, siz hiçbir şey bilmez durumda iken çıkardı. Şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi.”[1]

Aynı husus Mülk sûresinde ise şu şekilde ifade edilir:

قُلْ هُوَ الَّذٖٓي اَنْشَاَكُمْ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٔدَةَۜ

“De ki: O, sizi yaratan ve size kulaklar, gözler ve kalpler verendir.”[2]

Bu duruma göre yaratılıştan bilme ve öğrenme yeteneğine sahip insan için ilahî veya beşerî ayırımı yapılmaksızın bilginin imkânı söz konusudur. Allah, insanın bilip öğrenmesi için dış dünyada ve kendi içinde kendisine işaret eden deliller yaratmıştır. Söz konusu delillerle dinî bilgi arasında da sıkı bir ilgi vardır. Kelâm ilminin amacı bu irtibatı kurmaktır. Kelâm âlimlerinin eşyanın hakikatine ilişkin

bilgilere önem vermelerinin sebebi de onu bu amaca götüren bir vasıta olarak görmeleridir.

Biz Allah'ı dolaylı yoldan bildiğimize göre, bu bilgiyi bize veren, gördüğümüz âlemdir. Eşyanın bilinmesinin mümkün olmaması halinde Allah'ı bilmemiz imkânsız olacaktır. Eşyanın (dış gerçeklik) bir hakikati vardır ve insan için onun bilgisine erişmek mümkündür. Eğer söz konusu dış âlem ârızî ve hayalî şeylerden ibaret sayılır ve bilginin imkânı reddedilirse, başta Allah inancı olmak üzere itikadın temellendirilmesinin bir dayanak noktası kalmaz. Bu sebeple eşyanın hakikatinin bulunduğunun ve onun bilinmesinin mümkün olduğunun ortaya konulması gerekir.

Kelâm âlimleri, ilmin mümkün olup olmadığını kabul etmeleri bakımından insanları iki gruba ayırmakta, bilginin imkânını reddedenlere sofist (Sûfestâiyye/Hisbâniyye), onun mümkün olduğunu savunanlara da ehl-i hak (Îkâniyye/varlığın kesin olarak bilinebileceğini savunanlar) demektedir. Kelâmcılar bu ayırımda kendilerini ehl-i hak olarak görmüşlerdir. Kelâm âlimlerinin bu tutumu Kur'ân-ı Kerim'in yaklaşımına da uygundur.

Kur'an'da ilmin imkânı kabul edilerek ulaşılan kesin bilgiye "burhan, sultan, ilim" gibi kavramlar kullanılırken; ilme ters düşen tutumlar için de "zan, hars (الخرص), kuruntu, cehl" kelimeleri zikredilir. İnsanı bilen, düşünen, varlıkları isimlendiren biri olarak nitelendiren Kur'an, bilenleri över, bilgisizleri ve doğru bilgi olmaksızın hüküm verenleri ise yerer.

Bilgi Edinme Yolları

İslâm'a göre insan, Allah'ın verdiği duyular yoluyla etrafında olup bitenleri algılar ve bunların zihninde hâsıl olan suretlerini aklıyla idrak eder. İnsanı diğer canlılardan farklı kılan özellik, onun çevresindeki şeyleri sadece gören, işiten değil, görüp işittiklerini aynı zamanda anlayan ve değerlendiren bir varlık oluşudur. Duyuların dış dünyada algıladıklarının yanı sıra, doğru sözlü olduğundan emin olunan kişilerin verdikleri haberler de akıl için veri oluşturur. Zihnimiz duyular veya haber yoluyla kendine ulaşan verileri değerlendirir, sonuçlara ulaşır. Bu sonuçlara bilgi diyebilmek için, onların realiteye uygun, açık ve kesin olmaları gerekir. Bu özellikleri taşımayan idrak sonuçları bilgi değil zan, şek, vehim ve cehil diye anılır.

İslâm'da bilgi edinmenin yolları üç olarak kabul edilmektedir. Birincisi duyular, ikincisi doğru haber, üçüncüsü de akıldır. İnsanın bilgisi bu üç yoldan biriyle elde edilir. Bunlara kelâm ilminde esbâb-ı ilm (bilgi edinme yolları) denilmiştir. Şimdi bunları ayrı ayrı ele alalım.

Duyular

Duyular (havâss-ı selîme) görme, işitme, koklama, tat alma ve dokunma olmak üzere beş çeşittir. Göz görmeyi, kulak işitmeyi, burun koklamayı, dil tat almayı ve deri de dokunmayı gerçekleştiren organlardır. Bunların doğru bilgi verebilmeleri için sağlıklı ve kusursuz olmaları gerekir.

Kur'an, insana göz, kulak gibi organların verildiğini, onun bunları yeryüzüne, hayvan ve bitkiler âlemine çevirerek içinde yaşadığı âlemde nasıl bir düzen ve

gayeliliğin bulunduğunu kavratmak ister. Kişinin bunlardan sorumlu olduğunu bildirir. Duyuları ile söz konusu düzen ve gayeyi idrak edemeyen kişiyi kör, sağır, dilsiz ve kalbi mühürlü olarak niteler. Duyular yoluyla elde edilen bilgiler zaruri yani kesindir.

Duyu organları hayvanlarda da vardır. Onlar da gözleriyle görür, kulaklarıyla işitir ve burunlarıyla koku alırlar, hatta bazılarında bu organlar insanlardan çok daha hassastır. Ancak akılları olmadığı için algıladıkları şeyleri insanlar gibi değerlendiremezler.

Doğru Haber

Haber, "Geçmişte meydana gelmiş veya gelecekte vuku bulacak bir olayı bildiren söz." demektir. Haberin kesin bilgi ifade edebilmesi için haberi veren kişinin o konuda zaruri bilgiye dayanması ve haberin yalan üzerinde ittifak etmeleri imkânsız kişiler tarafından rivayet edilmiş olması gerekir. **Doğru haber** İslâmî literatürde **mütevâtir haber** ve **haber-i resûl** olmak üzere iki kısımda ele alınır:

ba) Mütevâtir Haber. Yalan söylemek üzere ittifak etmelerini aklın imkânsız gördüğü bir topluluğun, yine kendileri gibi kalabalık topluluklardan verdiği habere denir. Meselâ Sümerler, Hititler, Roma İmparatorluğu, Endülüs Emevîleri gibi millet ve devletlerin; Hz. Îsâ, Hz. Muhammed gibi peygamberlerin tarihte yaşadığını mütevâtir haberlerle bilmekteyiz. Bir haberin mütevâtir olabilmesi için oluştuğu andan itibaren, kesintisiz olarak yalan söylemek üzere birleşip anlaşmaları imkânsız olan kalabalık topluluklar tarafından rivayet edilmesi gerekir.

Bu topluluğun sayısı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Burada haberi duyanların, onun doğruluğunda ittifak etmeleri önemlidir. Şüphesiz haberi nakledenlerin sayısı kadar onların nitelikleri de önem arzeder. Mütevâtir haberler kendi içinde lafzî ve mânevî diye ikiye ayrılır. Aynı lafızlarla nakledilen mütevâtir haberlere lafzî mütevâtir, anlam korunmakla birlikte farklı lafızlarla rivayet edilen haberlere mânevî mütevâtir denilir. İslâm bilginleri mütevâtir haberle sabit bilginin zaruri ve kesin olduğunu kabul etmektedir.

bb) Haber-i Resûl. Peygamber oldukları mûcize ile kanıtlanmış kişilerin verdikleri haberlerdir. Bir haber peygamber kimliği ile bildirilmişse yani peygamberin üstlendiği görevin bir parçası ise doğruluğunda tereddüt yoktur. Peygamberden nakledilen haberlerin ona aidiyeti önemli bir meseledir. Bu husus hadis ilminde "isnad" diye anılır. Hadis bilginleri haberleri isnad açısından üçe ayırmaktadırlar:

Mütevâtir. Yalan üzerinde ittifak etmelerini aklın kabul edemeyeceği bir topluluğun Hz. Peygamber'den duyup naklettikleri, daha sonra da aynı şekilde topluluklar tarafından rivayet edilen haberdir. Namazın vakit ve rekâtlarına ilişkin haberler bu türdendir.

Meşhûr. Başlangıçta tevâtür derecesine ulaşmamışken sonradan tevâtürle nakledilen haberlerdir. Mest üzerine meshetmeye ilişkin haberler bu türdendir.

Âhâd. Hz. Peygamber'den duyanlardan son nesle kadar tevâtür derecesine ulaşmayan kişiler tarafından rivayet edilen haberlerdir. Hadis kitaplarında yer

alan rivayetlerin büyük kısmı bu türdendir.

Mütevâtir dışında kalan haberleri Resûlullah'ın söyleyip söylemediği kesin olmadığı için bu tür haberler yakîn (kesin bilgi) ifade etmez. Bu sebeple de akait konularında kesin delil olarak kullanılamaz.

Akıl

Akıl, insanda doğuştan mevcut bir yetenek (garîze) olup, kişi onunla iyiyi kötüden ayırır. Bazı kelâmcılar onu insanda mevcut bilgi birikimi olarak tanımlamaktadır. İnsan bu sayede gördüklerinden ve bildiklerinden hareketle bilmediklerine ulaşır. Bu yönteme akıl yürütme denir. Söz gelimi ayın ışığını güneşten aldığını, bütün insanlar gibi Hz. Îsâ'nın da ölümlü olduğunu akıl yürüterek öğreniriz. Akıl, mantık ilminin ortaya koyduğu esaslar çerçevesinde çıkarımlarda bulunur.

Değişik akıl yürütme çeşitleri vardır. Genel hükümlerden özel hükümlere ulaşmaya "tümdengelim" (ta'lîl), özel hükümlerden genel hükümlere ulaşmaya "tümevarım" (istikrâ) ve özel bir hükmü bir başka özel hükümle kıyaslayarak sonuç çıkarmaya da "kıyas" denilir. Aklın bu yollarla verdiği hükümler vâcip (zorunlu), mümkün (câiz) veya muhal (imkânsız) olur. Meselâ akla göre Allah'ın varlığı ve birliği, 2x2'nin 4 etmesi zorunlu (vâcip), bunların aksi muhal, Allah Teâlâ'nın bu âlemi ve onda bulunan canlıları yaratması mümkün olan hükümlerdir.

İslâm dini akla çok önem verir, çünkü o, sorumluluğun temel şartıdır. Bugün sahip olduğumuz her türlü tekniğe akıl sayesinde ulaşmış bulunmaktayız. Bununla beraber her şey gibi aklın da bir sınırı vardır ve o, bu sınırın dışına çıktığı takdirde doğruyu bulamaz. İnsan dünya hayatında kullandığı araç ve gereci aklıyla üretir, aklıyla geliştirir; ancak insanlık bunun ötesinde birtakım görev ve sorumlulukları gerektirir. İşte insanların bu yolda ilerlemesini sağlayan en önemli faktör dindir. İslâm'da akıl, dünyevî meselelerde olduğu gibi dinî meselelerde de önemli bir role sahiptir. Kur'an bu hususta sık sık teşviklerde bulunur, akıllarını kullananları takdir ederken (Âl-i İmrân 3/190-194), kullanmayanları uyarır, böylelerini hayvanlarla mukayese eder ve onlardan daha aşağı düzeyde olduklarını bildirir (el-A'râf 7/179; el-Enfâl 8/22; el-Furkân 25/44).

İslâm dinine göre kesin bilgi edinmek, yukarıda kısaca açıklanan bu üç yoldan biriyle mümkündür. Her ne kadar zaman zaman rüya, ilham ve bâtınî duyular gibi bazı bilgi vasıtalarının bulunduğundan söz edilirse de, bu görüşlere itibar edilemez. Meselâ rüya, kişinin uykuda yaşadıklarıyla dış dünyada olanlar arasında kurulan bağlantı yorumcunun tâbirine bağlı olan bir şeydir ve bağlayıcı değildir.

Peygamberlere gönderilen vahyin çeşitlerinden olan rüyayı bununla karıştırmamak gerekir. Söz gelimi Hz. Yûsuf'un, zindanında bulunduğu ülkenin kralı rüyasında yedi semiz ineği yedi zayıf ineğin yediğini görmüş, Yûsuf bunu, yedi bolluk yılını yedi kıtlık yılının takip edeceğine yormuştu. Hz. Peygamber de kendisine gelen vahiylerin sâdık rüyalar şeklinde başladığını ifade etmiştir.[3]

İlham da rüya tabiri gibi değerlendirilerek kesin bilgi vasıtaları içinde

sayılmamıştır. Çünkü bu yolla elde edilen bilgiler kişiden kişiye değişkenlik göstermekte ve zaman zaman benzerleriyle çelişmektedir.

Varlık Meselesi

İslâm'da Varlık Âlemi

Atom, molekül, element ve hücreden; yer, gök, gezegenler, ay, güneş ve yıldızlara kadar küçük-büyük, canlı-cansız ve görünen-görünmeyen bütün yaratıkların oluşturduğu varlıklar dünyasına **âlem** (evren) denilmektedir.

İnsan, yaratıldığı günden beri âlemin kapsamı, ne zaman ve nasıl yaratıldığı, varlığının ne zamana kadar süreceği gibi fiziksel yapısına ve kimin tarafından, niçin yaratıldığı gibi fizik ötesi konumuna ilişkin soruları kendi kendine sormuştur. İlâhî dinler, ortaya koydukları âlem tanımlamasında onu, gölge veya hayal değil, Allah tarafından yaratılan gerçek bir varlık olarak görmüştür.

Yüce yaratıcı başlangıçta gökleri ve yeri yoktan var etmiş, bunları gaz halinden cevher olarak bir araya getirmiş (Fussılet 41/9-12), sonra da birbirlerinden ayırarak (el-Enbiyâ 21/30) üzerindekilerle beraber tamamını altı günde (altı büyük evrede) yaratmıştır (el-A'râf 7/54; Yûnus 10/3; Lokmân 31/10; es-Secde 32/4; el-Hadîd 57/4). Güneş, ay ve yıldızların tamamı O'nun emri ve kanunlarıyla hareket etmekte (el-A'râf 7/54; en-Nahl 16/12; el-A'lâ 87/2-3) ve kendileri için tayin edilmiş bir yörüngede dönüşlerini sürdürmektedir (Yâsîn 36/38-39).

Uzaydaki galaksilerin hareketlerinden, çiçek açıp meyve veren tohumlara, mevsimlerin oluşumundan, gece ve gündüzün birbirini takip eden hareketlerine kadar evrende bulunan ve olup biten her şey belli bir ölçü, düzen ve kanun dahilinde gerçekleşmektedir. Allah ,âlemlerin rabbidir, yani yaratıcısı, geliştiricisi ve yöneticisidir. Gökten yağmuru indirerek toprağı sulayan, canlandıran, meyve, tahıl ve bitkileri bitiren O'dur. O, âlemi belli bir amaca ve plana göre yaratmıştır. Âlemde amaçsız ve gayesiz hiçbir şey yoktur.

İlâhî dinler insanlara ontolojik teoriler sunmayı değil, onun evrendeki yerini belirlemeyi, tabiat ve çevresiyle ilişkilerini düzenlemeyi ve Allah'a karşı sorumluluklarını hatırlatmayı hedeflemiş; bu hedefleri gerçekleştirmek üzere de şu hususları özellikle vurgulamıştır:

1. Âlemdeki her şey yaratılmış olup hepsinin bir başlangıcı vardır. Başlangıcı olmayan tek varlık kıdem sıfatına sahip olan Allah'tır. Âlemin oluşumu yaratılışa yani Allah'ın iradesiyle meydana gelen yaratmaya bağlıdır.

2. Âlemdeki varlıklar bir düzen, ölçü ve hesaba göre yaratılmıştır. Âlem, kendiliğinden veya tesadüfün sonucu olmadığı gibi, düzensiz de değildir. Aksine onda her şey yerli yerinde ve olması gerektiği şekildedir. Kutsal kitaplar varlıklar dünyasındaki bu âhenk ve ölçüye sık sık işarette bulunmaktadır. Meselâ Kur'an'da, "Allah yanında her şeyin bir ölçüye tâbi olduğu, ay ve güneşin bir hesaba bağlı bulunduğu, göklerin ve yerin en uygun şekilde yaratıldığı" bildirilmektedir.[4]

3. Âlemin ve ondaki varlıkların bir başlangıcı olduğu gibi, bir sonu da olacaktır. İlahî dinler bu sona "kıyamet günü" demektedir. Ancak beklenen bu

anın ne zaman geleceği Allah’tan başka kimse tarafından bilinememektedir.

4. Allah’ın gücü, kudreti her şeye yeter. Cenâb-ı Hak, bir şeyin olmasını dilediği zaman, “ol!” demesiyle o şey hemen oluverir. Bununla beraber Allah, âlemi ve onda bulunan varlıkları bazı aşamalarla ve birtakım sebeplere bağlı olarak yaratmıştır. Bu durum, O’nun yaratıcılığına engel teşkil etmemektedir.

Bu hususlar, ilahî dinlerin varlık tasavvurunda göz önünde bulundurulması gereken temel unsurlardır. Hiçbir ilahî din mensubu yaratıcıyı, yaratılışı, âlemin başlangıç ve sonunun olduğunu göz ardı eden bir varlık telakkisini benimsemez.

Yüce yaratıcı bu âlemi belli bir amaca ve plana göre yaratmış olduğunu ve onda amaçsız ve gayesiz hiçbir şeyin bulunmadığını kitabında şu şekilde beyan etmektedir:

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ
وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ
مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا
مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ
وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

“Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün ardarda gelmesinde, insanların yararına olan şeyleri denizde taşıyarak yüzüp giden gemilerde, Allah’ın gökten indirdiği su ile ölü olan toprağı diriltmesinde, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları döndürmesinde düşünen bir topluluk için pek çok delil vardır.”[5]

“O, birbiriyle uyumlu yedi göğü yaratmıştır, Çok merhametli olan Allah’ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Gözünü çevir de bak, bir bozukluk görebiliyor musun? Sonra gözünü tekrar tekrar çevir de bak; göz (aradığı bozukluğu bulmaktan) âciz ve bitkin halde sana dönecektir.”[6]

Kur’ân-ı Kerim’de gece ile gündüzün yaratılışı konusunda da şöyle buyurulmaktadır: “De ki: Düşündünüz mü hiç, eğer Allah üzerinizde geceyi ta kıyamet gününe kadar aralıksız devam ettirse, Allah’tan başka size bir ışık getirecek tanrı kimdir? Hâlâ işitmeyecek misiniz?

“De ki: Söyleyin bakalım, eğer Allah üzerinizde gündüzü ta kıyamet gününe kadar aralıksız devam ettirse, Allah’tan başka, istirahat edeceğiniz geceyi size getirecek tanrı kimdir? Hâlâ görmeyecek misiniz?

“Rahmetinden ötürü Allah, geceyi ve gündüzü yarattı ki geceleyin dinlenesiniz, (gündüzün) O’nun fazl u kereminden (rızkınızı) arayasınız ve şükredesiniz.”[7]

Yağmur, gök gürültüsü, şimşek ve yıldırım gibi doğa olaylarının ilahî ilim, kudret ve iradesiyle ilişkisi ise şu şekilde dile getirilmektedir: “O, size korku ve ümit içinde şimşeği gösteren ve (yağmur dolu) ağır bulutları meydana getirendir.

“Gök gürültüsü Allah’ı hamd ile tesbih eder. Melekler de O’nun heybetinden dolayı tesbih ederler. Onlar Allah hakkında mücadele edip dururken O, yıldırımlar gönderip onlarla dilediğini yapar.”[8]

Yüce kitabımızda hayvanların yaratılışı hakkında şöyle buyurulmaktadır:

وَاِنَّ لَكُمْ فِى الْاَنْعَامِ لَعِبْرَةًۜ نُسْقٖيكُمْ مِمَّا فٖى بُطُونِهٖ مِنْ بَيْنِ
فَرْثٍ وَدَمٍ لَبَنًا خَالِصًا سَٓائِغًا لِلشَّارِبٖينَ

“Şüphesiz sizin için hayvanlarda da büyük bir ibret vardır. Zira size, onların karınlarındaki fışkı ile kan arasından (gelen), içenlerin boğazından kolayca geçen halis bir süt içiriveriyoruz.”

اَلَمْ يَرَوْا اِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ فٖى جَوِّ السَّمَٓاءِۜ مَا يُمْسِكُهُنَّ اِلَّا
اللّٰهُۜ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ

“Göğün boşluğunda emre boyun eğdirilmiş olarak uçuşan kuşları görmediler mi? Onları orada Allah’tan başkası tutamaz. Kuşkusuz bunda inanan bir toplum için ibretler vardır.”[9]

Kur’an’da insanın tabiatı ve Allah’a imana ulaşma çabası ise şu şekilde tasvir edilmektedir:

سَنُرٖيهِمْ اٰيَاتِنَا فِى الْاٰفَاقِ وَفٖٓى اَنْفُسِهِمْ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُ
الْحَقُّۜ اَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ اَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهٖيدٌ

“İnsanlara ufuklarda ve kendi nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz ki onun gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun. Rabbinin her şeye şahit olması yetmez mi?”[10]

فَلْيَنْظُرِ الْاِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَۜ خُلِقَ مِنْ مَٓاءٍ دَافِقٍۙ يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ
الصُّلْبِ وَالتَّرَٓائِبِۜ اِنَّهُ عَلٰى رَجْعِهٖ لَقَادِرٌۜ

“İnsan neden yaratıldığına bir baksın? Atılan bir sudan yaratıldı. (O su) sırt ile göğüs kafesi arasından çıkar. İşte Allah (başlangıçta bu şekilde yarattığı) insanı tekrar yaratmaya da kadirdir.”[11]

“Böylece biz, kesin iman edenlerden olması için İbrâhim’e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk.”

“Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü, ‘Rabbim budur.’ dedi. Yıldız batınca, ‘Batanları sevmem.’ dedi.

“Ayı doğarken görünce, ‘Rabbim budur’ dedi. O da batınca, ‘Rabbim bana

doğru yolu göstermezse elbette yoldan sapan topluluklardan olurum.' dedi."

"Güneşi doğarken görünce de, 'Rabbim budur, zira bu daha büyük.' dedi. O da batınca, dedi ki: Ey kavmim! Ben sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım. Ben hanif olarak, yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim."[12]

Sonuç olarak ilahî dinlere göre âlem, fizik ve metafizik varlıkların sentezinden meydana gelen bir bütündür ve ikisi arasında tam bir uyum söz konusudur. Dünya, ay, güneş, yıldızlar, canlı ve cansız varlıklar âlemin fizikî kısmını temsil ettiği gibi ruh, melek, cin, şeytan gibi varlıklar da onun metafizik kısmını temsil etmektedir.

Varlık Âleminin Çeşitleri

Duyulur Âlem

Kâinatın Cenâb-ı Hak tarafından yaratıldığını vurgulu bir şekilde belirten Kur'ân-ı Kerim, onun nasıl yaratıldığı konusunda çok şey söylememesine rağmen, tabiat ve onda vuku bulan olaylar hakkında çeşitli beyanlarda bulunmuştur. Yüce kitabımız Kur'an, tabiatla ilgili ifadelerinde hep onu Allah'a nispet etmiş, Allah-tabiat-insan arasındaki ilgiye dikkat çekmiştir. Söz konusu ilişkiyi ortaya koyarken de hem tabii hem de ilahî sebepliliği kullanmıştır.

Yüce Allah ilim, kudret, irade ve yaratma gibi sıfatlara sahiptir. O, murat ettiği her şeyi yaratmaya kâdirdir. Kur'an'da Allah'ın, "Bir şey yaratmak istediği zaman O'nun yaptığının 'ol!' demekten ibaret olduğu ve hemen oluverdiği" haber verilmektedir (bk. Yâsîn 36/82). Ancak dünyada olup bitenlere ve çevremizde cereyan eden hadiselere baktığımızda, mükemmel bir işleyişin mevcut olduğunu, güneş, dünya ve ayın kendi konumlarını devam ettirmek için birbirlerine destek olduklarını, canlıların belli biyolojik sebeplere bağlı olarak nesillerini devam ettirdiklerini, canlı cansız bütün varlıkların bir maksat ve gaye için yaratıldığını görmekteyiz. Dolayısıyla âlemde sebep ve gayeler birbirine kenetlenmiş vaziyettedir. Sistemdeki "mükemmellik" de buradan gelmektedir.

Şüphesiz Allah, böyle bir mükemmel sistem oluşturmak için sebeplere muhtaç olmamakla beraber bu işleyişte bize de bir yer açmak ve bizi tabiatta etkin kılmak için bu yolu murat etmiştir. O, zorunlu olmadığı halde dünyanın düzenini sebeplere bağlı olarak devam ettirmeyi tercih etmiştir. Yani O, zorunlu olduğu için değil, hikmetine uygun olduğu için yapıp ettiklerinde sebepleri kullanmaktadır.

Şu halde O'nun aksini murat etmesi de mümkündür. Buna bilim lisanında "vesilecilik" (okasyonalizm/ara nedencilik) denilir. Kâinatta tabii olan ve sürekliliği sağlayan bu yöntemdir. Sistem, normal şartlarda bu şekilde işlemektedir. Bununla beraber zaman zaman tabiatta âdet dışı bazı uygulamaların olduğu da bir realitedir. Şüphesiz bu tür uygulamalar değişik şekillerde tasnif edilebilir. Meselâ âdet dışı dediğimiz şey aslında âdet olmasına rağmen nâdir olduğu için tarafımızdan böyle algılanmış olabileceği gibi bir tevâfukun, bir tabii uyumun sonucu da olabilir.

Nitekim havas ehlinin ve büyücülerin elinde vuku bulduğu ileri sürülen âdet

dışılıkların çoğu bu şekildedir. İnsanoğlu tabiattaki sır perdesini araladıkça ve gizemi çözdükçe bu tür olayların sebeplerini anlayabiliyor. Bununla beraber tabiatta yine de olağanüstü diyeceğimiz birtakım uygulamalar söz konusudur ve yüce yaratıcı bu olaylar yoluyla kendisinin fâil-i muhtâr olduğunu ve sebeplere bağlı kalmak zorunda bulunmadığını bize göstermektedir. İslâmî literatürde bu tür olaylara mûcize denilmektedir.

Bekir Topaloğlu, *Kelâm Araştırmaları Üzerine Düşünceler* adlı eserinde (s. 17), Kur'an'ın varlık konusuna bakışını şu şekilde değerlendirmektedir: "Kur'ân-ı Kerim, duyularla algılanabilen ve dolayısıyla bilim alanına da giren tabiat ünitelerine sık sık atıfta bulunur: Gök cisimleri, yer küresi, onunla ilişkisi olan güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, bitkiler, hayvanlar vb. (el-Hacc 22/18). Onun atıfları daha çok tabiatın mükemmel işleyişine ve bu işleyişi idare eden yüce yaratıcının tanınmasına yöneliktir.

Bazı kelâmcılar, Allah'ın kudret ve irade sıfatlarına tam yetkinlik kazandırma düşüncesiyle tabiatın işleyişinde kuralların (tabiat kanunları) bulunmadığını ileri sürmüşse de, bu iddianın, Kur'an'ın beyanlarıyla bağdaşmadığını söylemek gerekir. Çünkü âyetlerden özellikle bu mükemmel işleyişe temas edilmekte ve bunun Allah'ın iradesine bağlı olarak aksamayacağı belirtilmektedir (Fâtır 35/41; el-Mülk 67/3-4).

Sözü edilen kurallara, bunların belirleyicisi ve yöneticisine nispetle ilahî kanunlar, bulundukları yere nispetle de tabiat kanunları demenin bir sakıncası yoktur. Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın her şeyi belli ölçü ve kriterlere göre yarattığı, tabiatın ilahî bir plan ve düzen dahilinde işlediği ifade edilir (el-Furkân 25/2; er-Rahmân 55/5-7). Bu sebeple tabiatın oluşumunda ne materyalizmin tesadüfü ne kaos ne de keyfî idare vardır."

Duyulur âlemde (şehâdet âlemi) cansız varlıklar yanında canlı varlıklar da bulunmaktadır. "Canlılar âlemi" tabiri, meleklerden bitkilere bütün varlıkları içine alan bir terimdir. Biyolojide canlılar, bitkiler ve hayvanlar olmak üzere ikiye ayırılır. İslâm bilginleri de canlıları nebâtat ve hayvanat şeklinde taksim etmektedirler. Nebâtat âlemi ile bitki çeşitlerini, hayvanlar âlemi ile de bitkiler dışındaki canlıları kastetmişlerdir. Bunlara insan da dahildir. Bunun için insana, düşünen canlı (el-hayevânü'n-nâtık) denilir.

Müslüman bilginler hem hayvanlar hem de bitkiler âleminden söz ederken, onların Allah, insan ve tabiatla ilişkisine yer verirler. Onların bu değerlendirmeleri biyolojinin canlılar âlemine bakışından farklı, orijinal bir yaklaşımdır.

Kur'an'da cansız varlıklar gibi canlıların da Allah tarafından yaratıldığı ve O'nun âyetlerini teşkil ettikleri vurgulanarak şöyle buyurulur: "Hayvanları da o yarattı. Onlarda sizin için ısıtıcı (şeyler) ve birçok fayda vardır. Onların etlerini de yersiniz. Sizin için onlardan ayrıca akşamleyin getirirken, sabahleyin salıverirken bir güzellik (bir zevk) vardır. Bu hayvanlar, sizin ağırlıklarınızı ancak güçlüklere katlanarak varabileceğiniz bir memlekete taşırlar. Şüphesiz rabbiniz çok şefkatli, pek merhametlidir. Atları, katırları ve merkepleri binmeniz için ve gözlere ziynet olsun diye yarattı. Allah şu anda bilemeyeceğiniz daha nice nakil vasıtaları yaratır.[13]

“Allah her canlıyı sudan yarattı. İşte bunlardan kimi karnı üstünde, kimi iki ayağı üstünde, kimi de dört ayağı üstünde yürür. Allah dilediğini yaratır; şüphesiz ki Allah her şeye kâdirdir.”[14]

“O gökleri ve yeri yaratandır. Size kendinizden eşler, hayvanlardan da kendilerine eşler yaratmıştır. Bu suretle çoğalmanızı sağlamıştır.”[15]

“Onlara, ‘Gökleri ve yeri kim yarattı?’ diye sorarsan, ‘Şüphesiz ki güçlü olan, her şeyi bilen Allah yarattı.’ derler. O, size yeri beşik kılmış ve doğru gidesiniz diye yeryüzünde size yollar yaratmıştır. Gökten bir ölçüye göre suyu indiren O’dur. Biz onunla ölü memlekete hayat veririz. İşte siz de böylece (mezarlarınızdan) çıkarılacaksınız. Bütün çiftleri O yaratmış, size bineceğiniz gemiler ve hayvanlar var etmiştir ki, böylece onların sırtına binip üzerlerine yerleşince, rabbinizin nimetini anarak, ‘Bunu bizim hizmetimize vereni yüceltir ve takdis ederiz, yoksa biz bunlara güç yetiremezdik.’ diyesiniz.” [16]

“Devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına hiç bakmazlar mı?”[17]

Kur’an’da yeryüzündeki bütün canlıların insanlar gibi birer tür oldukları, her türün kendine has ortak hayat kurallarının bulunduğu bildirilmekte ve insanın, bu türlerin en üstünü olduğu haber verilmektedir:

وَمَا مِنْ دَآبَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَآئِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ

أَمْثَالُكُمْ مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ إِلَى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ

“Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve (gökyüzünde) iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi ancak sizin gibi topluluklardır. Biz o kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Nihayet hepsi toplanıp rablerinin huzuruna getirilecekler.”[18]

Kur’ân-ı Kerim’de canlılara sık sık temas edilmekte, cansızlar gibi onların da insanların hizmetine ve menfaatine verildiği bildirilmekte, yaratılışlarındaki hikmetler üzerinde durulmakta, onların bir nimet ve âyet oldukları bildirilmekte, gıda, binek ve taşıt ihtiyaçlarını karşılamaları için insanların hizmetine sunulduklarına işaret edilmekte ve bunlar karşılığında Allah’a şükredilmesi hatırlatılmaktadır: “Rabbin bal arısına, ‘Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan kendine kovanlar edin, sonra meyvelerin her birinden ye ve rabbinin sana kolaylaştırdığı yaylım yollarına gir!’ diye ilham etti. Onların karınlarından renkleri çeşitli bir şerbet (bal) çıkar ki, onda insanlar için şifa vardır. Elbette bunda düşünen bir kavim için büyük bir ibret vesilesi bulunmaktadır.”[19]

“Gökten uygun bir ölçüde yağmur indirip onu yerde durdurduk. Bizim onu gidermeye de elbet gücümüz yeter. Böylece onun sayesinde sizin yararınıza hurma bahçeleri ve üzüm bağları meydana getirdik. Bunlarda sizin için birçok meyveler vardır ve siz onlardan yemektesiniz. Tûrisînâ’da da yetişen bir ağaç daha meydana getirdik ki, bu ağaç hem yağ hem de yiyenlerin ekmeğine katık edecekleri zeytin verir. Hayvanlarda sizin için elbette ibretler bulunmaktadır. Onların karınlarındekinden (sütlerinden) size içiririz. Onlarda sizin için birçok

fayda daha vardır; etlerinden de yersiniz. Onların üzerinde ve gemilerde taşınırsınız."[20]

Canlılar içinden insanın yaratılış, mahiyet ve gayesini bir bütünlük içinde ele alan Kur'ân-ı Kerim, onun ilk örneğinin Hz. Âdem olduğunu belirtmektedir. Allah, onun bedenini toprak ile su karışımından yaratmış, kendisine nezdinden ruh üflemek suretiyle beşer hüviyetine kavuşturmuş,[21] birçok şey ile isimlerini öğretmiş ve meleklerden ona secde etmelerini istemiştir. Daha sonra onu eşiyle birlikte cennete koymuştur. Yasak meyveden yemeleri üzerine onları cennetten çıkararak, Âdem'i yeryüzünü ıslah ve imar etmesi için halife kılmıştır. Öte yandan göklerde ve yerde bulunan her şeyi onun hizmetine vermiştir. İnsana verilen organlar ve kabiliyetler bu görevi icra edecek niteliktedir.

Duyular Ötesi Âlem

Akıl ve duyular yoluyla bilinemeyen ve hakkında Allah'tan başka kimsenin bilgisi bulunmayan varlıklara, "duyuların algı alanı dışında kalmak" anlamında "gayp âlemi" denilir. Bu âlemin mahiyeti beşerî imkânlarla bilinemez. Bazı İslâm bilginleri Allah'ın varlığı, sıfatlarının mahiyeti ve âhiret ahvali gibi hususların akılla bilinebileceğini gerekçe göstermiş ve gayp kapsamına giren şeyleri (mugayyebât) sadece duyularla bilinemeyen varlık ve olaylarla sınırlandırmıştır.

Kur'an, bazı insanların gözlerinin birtakım gerçeklere perdelendiğini (gıtâ, hicâb, setr, gışâve) bildirmekte, insana verilen bilgilerin, ona verilmeyenlerin yanında çok az olduğunu belirtmektedir.[22] Kur'ân-ı Kerim'in ortaya koyduğu varlık anlayışı çerçevesinde idrak ve algılarımızın dışında kalan başka bir âlemin varlığı söz konusudur. Allah'ın varlığı, sıfatlarının mahiyeti, âlemin başlangıcı, ölümden sonraki hayat, ruh, melek, cin, şeytan gibi duyuların idraki dışında bulunan varlıkları kabul etme bu alana giren inançlardan bazılarıdır. Kur'an, metafizik varlıklar yanında, fizik âlemin duyularla algılanmayan kısmını da mugayyebât alanı içine dahil eder.[23] Yedi kat gök, kürsî ve arşın ontolojik varlıklar olduğunu kabul eden Ahmed Naim, bunların aynı zamanda bizim için gaybî varlıklar olduklarını kaydeder.[24]

Zaman ve mekân engeli ve yaratılış özellikleri açılarından sınırlı bir varlık olan insan, gayp denilen alanla her zaman karşı karşıyadır. Onun için duyulur âlem yanında zaman, mekân ve duyuların yetersizliği gibi sebeplerle bilgi sahibi olunamayan varlık alanları da mevcuttur.

Sonuç olarak gerek nasslarda gerekse İslâmî terminolojide dile getirilen varlık anlayışı, kadim ve ezelî olan Allah ve hâdis (yaratılmış) varlıklardan oluşan âlem (Allah dışında her şey) olmak üzere iki kısma ayrılır. Hâdis varlıklar da kesif ve latif veya görünen ve görünmeyen şeklinde tasnif edilir. Kesif varlıklar insanlar dahil fizikî yapıya sahip maddî varlıklardan oluşmaktadır. Bunlar yoğun oldukları ve duyularla algılandıkları için varlıkları tartışma konusu değildir ve itikat alanına girmezler.

Latif olanlarına gelince, bunların en azından bizim duyularımızla algılayabileceğimiz bir biçimde bir maddî yapıları yoktur. Bu sebeple de gayp âlemine aittirler. Haklarında duyularla değil, peygamberlerin verdikleri haberlerle bilgi sahibi olmaktayız. İşte latif yapıdaki bu varlıklar da kendi

aralarında ulvî, süflî ve bir kısmı ulvî bir kısmı ise süflî olmak üzere üç sınıfa ayrılır. Birinciler meleklerden, ikinciler şeytanlardan ve üçüncüler de cinlerden oluşur.

---

[1] en-Nahl 16/78.
[2] el-Mülk 67/23.
[3] Bk. Buhârî, “Bed’ü’l-vahy”, 1.
[4] Bk. er-Ra‘d 13/8; el-Ankebût 29/44; er-Rahmân 55/5.
[5] el-Bakara 2/164.
[6] el-Mülk 67/ 3-4.
[7] el-Kasas 28/71-73.
[8] er-Ra‘d 13/12-13.
[9] en-Nahl 16/66, 79.
[10] Fussılet 41/53. Kur’ân-ı Kerim’de beşer tabiatından çıkan delillere işaret eden diğer âyetler için bk. el-A‘râf 7/172; en-Nahl 16/53; er-Rûm 30/30, 33; Lokmân 31/32; Fussılet 41/51; Kâf 50/16.
[11] Târık 86/5-8.
[12] En‘âm 6/75-79.
[13] en-Nahl 16/5-8.
[14] en-Nûr 24/45.
[15] eş-Şûrâ 42/11.
[16] ez-Zuhruf 43/9-13.
[17] el-Gâşiye 88/17-20.
[18] el-En‘âm 6/38.
[19] en-Nahl 16/68-69.
[20] el-Mü’minûn 23/18-22
[21] el-En‘âm 6/2; Meryem 19/67; el-Hacc 22/5; es-Secde 32/7; er-Rahmân 55/14.
[22] el-İsrâ 17/85.
[23] Maddenin en küçük parçasını oluşturan atom, Grekçe’de “görünmeyen” anlamına gelmektedir.
[24] Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-î Sarîh Tercemesi*, Ankara 1978, II, 261 (1 nolu dipnot).

DİN - İMAN VE İSLÂM

Din

قُلْ هٰذِهٖ سَبٖيلٖٓى اَدْعُٓوا اِلَى اللّٰهِ عَلٰى بَصٖيرَةٍ اَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنٖى

"De ki: İşte benim yolum... Ben insanları körü körüne değil şuurla ve basiretle Allah'a davet ediyorum. Ben de bana uyanlar da böyleyiz."[25]

Dinin Tarifi

Dinin tarifi ile meşgul olanların başında dinler tarihi, sosyoloji ve psikoloji uzmanları ile filozoflar gelir. Bunlar, tarih boyunca insanın dinle olan münasebetlerini göz önünde bulundurarak din olgusunu anlatmaya veya kendi düşünce sistemleri içinde inanç duygusunu açıklamaya çalışmışlar, fakat yaptıkları tanımlar konusunda birbirini tenkit etmekten kurtulamamışlardır.

İslâm âlimleri ise mutlak mânada "hak din"i göz önünde bulundurarak şöyle bir tanım yapmışlardır: "Din Allah tarafından kurulan bir sistem olup, akıl sahiplerini kendi irade ve tercihleriyle, bizzat hayırdan ibaret bulunan ve peygamber tarafından tebliğ edilen şeylere sevkeder."

Şimdi bu tanımı açmaya çalışalım:

1. Din her şeyden önce Allah Teâlâ tarafından konulmuş bir kanun ve bir nizamdır. İnsanların ortaya koyduğu fikirler, düzenlediği sistemler belki bir felsefe sistemi, bir doktrin olabilir fakat din olamaz. Dinin kaynağı mutlaka beşer üstü, tabiat üstü, madde ötesi olmalıdır. Bu varlık da sadece Allah Teâlâ'dır.

2. Akıl sahipleri demek erginlik çağına gelmiş, şuuru yerinde mükellefler (insanlar ve cinler)[26] demektir. Buna göre aklî yeteneğini kullanamayan çocuklar ile şuuru yerinde olmayan kişiler, dinin mükellefiyet alanına girmez.

3. Dinde "akıl" şartından başka bir de "irade" şartı vardır. Dinin hükümlerini ve tâlimatını benimsemek ve hayata tatbik edebilmek için sadece akıllı olmak kâfi değildir. "Her akıl sahibi mutlaka dindar olur." demek mümkün değildir. Dindar olabilmek için kişinin, iradesini de din alanına çevirmesi ve gönlüyle ona bağlanması gerekmektedir. İman konuları kesin gerçeklerdir. Fakat bunların bazıları vardır ki (Allah'ın zatı, meleklerin varlığı, kıyamet halleri gibi) duyu organlarıyla idrak edilemez. Onları kavrayıp anlayacak olan akıl, aklı bu sahaya çevirip çalıştıracak olan ise iradedir. Ayrıca dinî vazifeleri yerine getirirken bazan insanın bedenî arzuları ve nefsânî duyguları karşı çıkıp direnebilir. Bu sebeple dinin esaslarına inanmak, gerekli kıldığı hususları yerine getirmek, başka bir deyişle dindar olabilmek için iradenin harekete geçmesine mutlaka ihtiyaç vardır.

4. İslâm âlimlerinin sundukları din tarifinde yer alan "bizzat hayır" ifadesine gelince, bunun mânası şudur: Dinin insanlara benimsetmek istediği gerçekler, nisbî ve şartlı olarak değil, her bakımdan hayırdır, iyi ve güzeldir.

"Hayır" mefhumu tarih boyunca insanların anlayışına göre çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Kimine göre fayda sağlayan, kimine göre haz veren şey...

hayırdır. Tabii bunlar fayda sağlamadığı veya haz vermediği takdirde hayır olmaktan çıkar. Bizim tarifimizde yer alan hayır ise her bakımdan ve daima bu vasfını korur, İslâm âlimleri buna "ebedî saadet" veya "dünyada dirlik, âhirette mutluluk" demişlerdir.

Burada konuyla ilişkili bir hususa daha işaret etmek gerekir. Hak dinin temel ilkelerinden biri âhirete inanmaktır. Âhiret hayatı dünyadaki sınırlı hayatın devamı olup, ölümsüz ve sonsuzdur. Dünya inanç ve eylem, başka bir deyişle iman ve amel ülkesi iken âhiret, önceki kazanımların karşılığını bulma, ceza veya mükâfata ulaşma âlemidir. Bazı insanlar dünya hayatında elden gelen gayreti sarfettikleri halde bu olumlu davranışlarının mükâfatını, bu "mutlak hayr"ın karşılığını bulmayabilirler. Şüphe yok ki böylelerinin ölüm ötesi âlemindeki mükâfatları büyük olacaktır. Cenâb-ı Hakk'ın herhangi bir kuluna zulmetmesi söz konusu değildir. Bu açıdan bakılıp da hayır-şer, mükâfat-ceza mukayesesi yapılırken dünya ile âhiret arasındaki sınırın kaldırılması gerekmektedir.

Dinin sunduğu bu gerçekler, insanlara iletmek istediği bu hayırlar peygamber tarafından vahiy yoluyla Allah'tan alınmış ve topluluklara tebliğ edilmiştir. Dini koyan (vazeden) Allah Teâlâ'dır, onu insanlara tebliğ eden ise peygamberlerdir. Bu yönüyle din peygamberlere de nispet edilmiştir: "İbrâhim peygamberin dini, Muhammed aleyhisselâmın dini" gibi.

"Mutlak hayır, her bakımdan iyi ve güzel" diye vasıflandırılan ve peygamberler tarafından insanlara haber verilip öğretilen gerçekler, hak dinin konusunu ve muhtevasını teşkil eder. Biz bu gerçeklere "dinî hükümler" diyecek ve aşağıda kısaca onlardan bahsedeceğiz.

Şüphe yok ki kâinatı yaratan, onu başlangıçta koyduğu bir tekâmül çizgisi üzerinde geliştiren, belli bir hedefe doğru yürüten Cenâb-ı Hak'tır. Kâinatın bir parçasını ve yaratılmışların en şereflisini teşkil eden insanın da elbette bir yaratılış gayesi ve bir tekâmül çizgisi vardır. Kur'ân-ı Kerim'de bu yaratılış gayesi "Allah'a kulluk" olarak belirtilmiştir.[27] Kulluk, aklın Allah'ı tanıması, bilmesi ve iradenin O'na yönelip bağlanmasıyla gerçekleşir. İnsanın tekâmül hedefi, "sırât-ı müstakîm" (dosdoğru yol) olarak vasıflandırılan hak dinin kılavuzluğuyla Allah'a ulaşmak, kurtuluşa ermektir.

İşte İslâm âlimlerinin sunduğu din tarifi, bütün bu önemli noktalara işaret etmekte ve Hz. Âdem'den başlayıp Muhammed aleyhisselâmla sona eren peygamberler kafilesinin insanlığa tebliğ ettiği hak dini açıklamaktadır. Bu dinin adı İslâm'dır.[28]

Dinin Lüzumu

Dinin gerek fertler gerek toplumlar için lüzumlu bir müessese olduğu şüphesizdir. İnsan, bedenden ve ruhtan oluşan bir varlıktır. Yine insan tabiatta yaşayan yüz binlerce canlı türü içinde yegâne şuurlu canlıdır. Yani insan akıl sahibidir; gerek kendi benliğinde, gerek dış dünyada olup biten davranış ve hadiselerden haberdardır. Başka bir deyişle insan fiilen vardır ve mevcudiyetini bilmektedir. Bu bakımdan insan düşünen bir canlıdır. O, geçmişini, şu andaki durumunu ve geleceğini düşünür: "Ben nereden geldim, dünyadaki görevim nedir ve sonum ne olacaktır?" diye.

Maddeyi incelemekle meşgul olan pozitif bilimler, insana ne geçmişi, ne geleceği hatta ne de dünyadaki görevi hakkında bir şey söylemek yetkisine sahiptir. Bu bilimler ona, yalnız içinde yaşadığı tabiatı tanıtır, ondan faydalanma yollarını gösterir. Geriye felsefe ile din kalır. Tarih boyunca düşünürler, ortaya koydukları sistemlerle insanın bu sorularına cevap vermeye çalışmışlar, fakat tatminkâr, açık, tutarlı ve kalıcı çözüm şekilleri bulamamışlardır. Bu tür izahlar karşısında, doğuştan bir sonsuzluk duygusuna sahip bulunan insan ruhu ve düşüncesi aynı soruları sormaya devam etmiştir: “Ben nereden geldim, görevim nedir, sonum ne olacak?”

İşte bu sorulara cevap bulan, insan düşüncesini aydınlığa kavuşturan, ona ruh sükûneti ve gönül huzuru sunan dindir. O, diyor ki: Ey insanoğlu! Bütün kâinatı ve onun bir parçası olan seni yaratan Allah’tır. Seni yeryüzüne yerleştiren, oradaki her nimeti senin için yaratan, tabiattaki her şeyi senin emrine ve hizmetine veren O’dur. Dünya hayatının sonunda ölüm vardır. Ölümden sonra âhiret denen ikinci hayat başlamaktadır. Bu hayat sonsuzdur. Senin vazifen, en değerli sermayen olan ömrünü harcarken dünyadan nasibini unutmaman, âhiret yurdunun saadetini sağlamandır.[29]

Ruhumuzun ihtiyaçları sonsuz, gönlümüzün istekleri sınırsızdır. İçinde yaşadığımız tabiat ise sınırlı, sahip olabileceğimiz imkân ve fırsatlar da sayılıdır. Peki, bu engin ruhumuzu ne ile doyurmalı, bu hassas gönlümüzü nasıl dindirmeliyiz? Filozofların düşünceleri, ilim adamlarının deney, gözlem ve teknik buluşlarıyla mı? Hayır... Bunlar olsa olsa biricik gerçeğe ulaşmak yolunda zihnimiz, gönlümüz ve ruhumuz için atlama taşları olabilir. Biricik gerçek, dinin, hak dinin sunduğu gerçektir, “yaratana hürmet, yaratılmışlara şefkat” diye ifade edilen “saygı ve sevgi”den ibarettir. Bu sevginin yaratana yönelmiş olanı “iman” ve “ibadet”, yaratılmışlara yönelik bulunanı ise insanlar arası müeyyideli ve müeyyidesiz ilişkiler (muâmelât ve ahlâk) tarzında şekillenir. Düşünceleri, duyguları ve bütün ruhî güçleriyle birlikte insanı geliştiren, olgunlaştıran, fazilete ve ebediyete ulaştıran sistem sadece bu ilahî sistemdir.

Uçsuz bucaksız kâinatın içinde yaşayan insan, özü ve iç dünyası çok yüce olmakla birlikte maddesi ve cüssesi ile cılız bir varlıktır. Şu bir gerçektir ki dün de bugün de, insanlık, büyük bir çoğunlukla elem ve ıstırap içindedir: Hastalıklar, âfetler, savaşlar, yoksulluklar, mahrumiyetler, ayrılıklar, buhranlar, sıkıntılar... Istırapları dindirmek, elemleri gidermek için insan kudreti, insan ömrü kâfi gelmiyor. İnsan üstü ve madde ötesi yüce bir varlığa, sonsuz bir kudret sahibine bağlanmaktan başka çare kalmıyor.

Dünyada bir türlü gerçekleştirilemeyen mutlak adaletin tecelli edeceği, ayrılıkların sona ereceği ikinci bir hayat olmalıdır. İnsanoğlu, o yüce varlığın sonsuz kudretine sığınarak onun sevgisinden katlanma azmi ve yaşama aşkı almalı, mutlak adalet ve saadet gününe doğru uzanmalıdır. Bütün bunları dinden başka hiçbir sistem, hiçbir düzen temin edemez.

İnsan tek başına yaşayamadığı için hemcinsleriyle bir arada bulunmaya mecbur bir varlıktır. Bu “bir arada” oluşun insan şanına yaraşır bir şekilde devam edebilmesi için fertler arasında hak ve vazifelerin belirlenip bunlara göre hareket edilmesi gerekmektedir. İnsanlık tarihi göstermiştir ki bu “hak” ve “vazifeler”in

tespitinde ve hele bu iki konuda benimsenen prensiplerin uygulanmasında büyük farklılıklar, ihmaller, istismarlar ve zulümler ortaya çıkmıştır.

Bugün XXI. yüzyılın başında, keyifleri, kinleri ve sadece kendi menfaatleri uğrunda binlerce, on binlerce insanı öldüren, evsiz barksız, yurtsuz bırakan fert, grup ve toplumların bulunduğunu bilmekteyiz. İletişim vasıtalarının kulaklarımıza sunduğu haberler, gözlerimizin önüne serdiği manzaralar herhangi bir dinin, vicdanın, selim yaratılışın kabul edeceği şeyler değildir.

Vahşi hayvanlar arasında bile cereyan etmeyen bu kanlı saldırılar, bu hayâsız tecavüzler, baskı ve zulümler, bütün dünya milletlerinin gözü önünde ve teknik vasıtaların desteğinde yapılmaktadır. Demek ki asırlar boyu filozofların ortaya koyduğu teoriler, ilim adamlarının gerçekleştirdiği buluşlar, teknik elemanların meydana getirdiği vasıtalar, bütün insanların refah ve saadetini sağlayacağı yerde kuvvetlinin zayıfı ezmesine sebep olmuştur.

Toplumlar ilahî kaynaktan gelen tâlimata uymadıkça, insan eliyle değiştirilmeyen semavî kitaba inanmadıkça, hak ve vazife mefhumları kutsal bilinmedikçe birbirine "insan" gözüyle bakamayacak, huzur ve sükûn içinde bir arada yaşayamayacaktır.

Gerçi beşer türünde doğuştan mevcut olan ve "vicdan" diye adlandırılan bir kabiliyet vardır. Kişi bu yeteneğiyle genellikle iyiyi kötüden ayırt ettiği gibi iyiliği yapmaya ve kötülükten kaçınmaya zorlanır da! Aynı zamanda iyilik yapıldığında ruhta bir ferahlık ve zevk, kötülükte de ıstırap ve sıkıntı hissettirir.

Fakat hemen ilâve edelim ki tek başına vicdan, her zaman ve her konuda doğruyu tespit edemediği gibi iyiliği yapmak, kötülükten uzaklaşmak için yeter derecede bir itici kuvvet de olamamaktadır. Çünkü vicdan cehalet, bâtıl inançlar ve kötü âdetlerle gölgelenebilir. Ayrıca iç tepkiler ve dış tahriklerin tesiri altında kalabilir.

Vicdan ancak dinin kılavuzluğu ve mânevî müeyyidenin desteği altında doğru yolu bulup izleyebilir. Hz. Peygamber böyle bir vicdana sahip bulunan sahâbîye şöyle buyurmuştur: "İyilik ile kötülüğün ne olduğunu sormaya gelmişsin. Kendine sor! İyilik kalbin ve nefsin (vicdan) rahatlıkla benimsediği şeydir, kötülük (günah) ise kalbe dokunan, gönülde tereddüt bırakan şeydir, insanlar sana fetva verse de!"[30]

Hak Din

Buraya kadar dinin tarifi ve lüzumu hakkında söylediklerimiz hep "hak din" çerçevesinde olmuştur. Hak din nedir? Yukarıda dinin tanımını verirken dolayısıyla hak din kavramının ana unsurlarını da söz konusu etmiş olduk.

1. Hak din, her şeyden önce ilahî bir kaynağa dayanır. Yani dini koyan (vazeden), icat eden bizzat Allah Teâlâ'dır.

2. İnsanların Cenâb-ı Hak ile konuşması, O'ndan haber alması mümkün olmadığına göre Allah, dinini, insanların içinden seçtiği has kulları, yani peygamberleri vasıtasıyla bildirmiştir. O halde hak din, peygamberlerin tebligatıyla öğrenilir.

3. Peygamberler bu ilahî tâlimatı Allah'tan alırlar. Bu metinler ilahî kitapları teşkil eder.

4. İlâhî tâlimatın ve peygamberlerin tebligatının, başka bir deyişle dinin gayesi, insanın saadetini sağlamaktır. Asıl saadet, ikinci ve ebedî hayatta gerçekleşir. Orası, dünyada yapılanların karşılığının bulunacağı yerdir. Hak dinin ayırıcı bir vasfı da, âhiret hayatının varlığına inanmaktır.

Hak dinin bu ana özellikleri, peygamberlerin ilki Hz. Âdem'den başlamak üzere bütün Allah elçileri tarafından insanlara tebliğ edilmiştir. Nitekim Kur'an'da şöyle buyurulmaktadır:

آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ ۚ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ
وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ ۚ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا
سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ

"Peygamber, rabbi tarafından kendisine indirilen vahye iman etti, müminler de iman etti. Hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve gönderdiği elçilere iman ederek, 'O'nun peygamberlerinden herhangi biriyle diğerleri arasında ayırım yapmayız.' dediler ve 'İşittik, itaat ettik, affına sığındık ey rabbimiz, eninde sonunda herkesin dönüşü sanadır!' niyazında bulundular."[31]

وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ
ضَلَالًا بَعِيدًا

"... Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr ederse tam mânasıyla sapıtmıştır."[32]

Allah elçilerinin bir kısmı yazılı metinler getirmiş, bir kısmı ise daha önceki peygamberin getirdiği metin ile tebligatına devam etmiştir. Günümüz dünyasında, bu tür metinleri içeren dört kitap vardır: Zebur, Tevrat, İncil, Kur'an. Bunların ilk üçü Kitâb-ı Mukaddes adı altında bir kitapta toplanmıştır. Bu ilahî (semavî) dört kitabın paralelinde başlıca üç din mevcuttur: Yahudilik, Hıristiyanlık, Müslümanlık. Bunlara da semavî dinler denilmektedir.

Hemen belirtmeliyiz ki aslında semavî olan Kitâb-ı Mukaddes mecmuası, bugün elimizde bulunan şekliyle tahrif edilmiştir, dolayısıyla Yahudilik ile Hıristiyanlık da tahrife uğramış semavî dinlerdir. Bu sebeple söz konusu dinler hak din vasfını kaybetmiştir.

İslâm Dini

İlk ve Son Din

İslâm, son peygamber Muhammed aleyhisselâmın, vahiy yoluyla Allah'tan alıp insanlara tebliğ ettiği dinin adıdır. Kur'ân-ı Kerim'in son inen âyetlerinden birinde şöyle buyurulur:

اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتٖى وَرَضٖيتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ دٖينًا

“Bugün dininizi kemale erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm’ı kabul ettim.”[33] Yukarıda da belirttiğimiz üzere Hz. Âdem’den itibaren bütün peygamberlerin Allah’tan alıp insanlara tebliğ ettikleri din aynıdır. Buna hak din diyoruz. Bu açıdan “İslâm” hak dinin genel adıdır. Nitekim Kur’an’da:

اِنَّ الدّٖينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ

“Allah nezdinde din İslâm’dır.”[34] buyrulmuştur. Başka bir âyet-i kerîme de şöyledir:

مَا كَانَ اِبْرٰهٖيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلٰكِنْ كَانَ حَنٖيفًا مُسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكٖينَ

“İbrâhim ne yahudi ne de hıristiyandı; fakat o, doğruya yönelen bir müslümandı; o, müşriklerden de değildi.”[35]

Hak din, başlangıçtan Muhammed aleyhisselâma kadar iman esasları ve ahlâk prensipleri bakımından daima aynı kalmış, ibadet şekilleri ve muâmelât hükümleri yönünden ise zaman zaman bazı değişikliklere uğramıştır. Dinin vâzıı Cenâb-ı Hak tarafından yapılan tekâmül şeklindeki bu değişiklik, insanların ihtiyaçları ve kültür seviyeleriyle paralel olarak yürümüştür. Biraz önce geçen âyette de belirtildiği üzere[36] hak din en mütekâmil şekline son peygamberin bildirimiyle ulaşmıştır. Bu bildirimin genel ve özel adı İslâm’dır, kitabı da Kur’an’dır.

Kur’ân-ı Kerim Allah tarafından Muhammed aleyhisselâma indirildiği andan itibaren âyet âyet, sûre sûre hem yazılmış, hem de ezberlenmiştir. Bugüne kadar yaşanan on dört asırlık İslâm tarihinin her yılında binlerce, yüz binlerce hâfız bu mukaddes metni ezberlemiş, milyonlarca müslüman tarafından günde beş vakit namazda ve namaz dışında okunmuş, milyonlarca defa yazılıp basılmıştır.[37]

Kur’an’a ve bir de onun tebliğcisi olan Hz. Muhammed’in sünnetine dayanan İslâmî ilimler başlangıçtan itibaren tesis edilmiş, okunmuş, okutulmuş ve yazılmıştır. Netice olarak İslâm dininin asıl kaynakları orijinal bir şekilde tespit ve zabtedilmiş, işlenmiş, bu din tatbik edilerek yaşanmış ve nihayet günümüze gelinmiştir.

Bugün, XXI. yüzyılın başlarında, hak din İslâmiyet’in mensuplarının nüfusu 2 milyara yaklaşmakta ve dünya nüfusunun yüzde yirmi beşini teşkil etmektedir. İlmin ve tekniğin bütün imkânlarından istifade edilerek korunan İslâmî kaynakların kaybolmasına, değiştirilmesine imkân bulunmadığı gibi bu derece işlenen İslâmî ilimlerin unutulmasına, geliştirilen İslâm kültürünün ortadan

kalkıp silinmesine de ihtimal yoktur. Tarihin ispat ettiği, günümüzün onayladığı ve geleceğin kesinlikle vaat ettiği bu gerçek bundan on beş asır önce Kur'ân-ı Kerim tarafından şöyle haber verilmiştir:

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ

"Kur'an'ı başkası değil biz indirdik ve onun koruyucuları da şüphesiz ki biziz."[38]

Muhammed aleyhisselâmdan sonra bir peygamber, Kur'ân-ı Kerim'den sonra ilahî bir kitap yoktur. İslâmiyet ilk ve son dindir, yegâne hak dindir.

İslâm Dininin Özellikleri

ba) Esirgeyen ve bağışlayan Allah Teâlâ'nın, peygamberlerin sonuncusu Muhammed aleyhisselâm vasıtasıyla gönderdiği İslâm dini, hak din zincirinin son halkası olup, yukarıda hak din için söz konusu ettiğimiz bütün özellikleri taşır. Geçmiş peygamberleri ve onlara indirilen kitapları tasdik eder, müslümanlara bütün peygamberlere ve ilahî kitaplara inanmayı emreder:

آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ
وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ

"Peygamber de rabbinden kendisine indirilene iman etti, müminler de. Bunların hepsi Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine inandı. 'O'nun peygamberlerinden hiçbirini diğerlerinden ayırmayız.' (dediler)."[39]

Halbuki yahudiler sadece Benî İsrâil peygamberlerini ve Tevrat'ı kabul etmişler, bunlardan sonra gelen peygamber ve kitapları tanımamışlardır. Hıristiyanlar da Benî İsrâil peygamberlerine, Tevrat'a Hz. Îsâ'ya ve İncil'e inanmakla yetinmişler, Muhammed aleyhisselâmı ve Kur'ân-ı Kerim'i inkâr yoluna sapmışlardır. İslâmiyet ise bütün semavî dinlere kucak açmıştır.

bb) İslâmiyet, evrensel bir dindir. Muhammed aleyhisselâmın tebligatı, Benî İsrâil peygamberlerinde olduğu gibi sadece bir kavme, bir topluluğa değil bütün insanlığa yöneliktir. Hatta o, insanlarla birlikte onlar gibi mükellef bulunan cinlere de hitap ediyordu:

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا

"De ki: Ey insanlar! Ben Allah'ın size, hepinize gönderdiği bir peygamberim."[40]

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا

"Ey Muhammed! Şüphesiz ki biz seni, müjdeleyici ve uyarıcı bir peygamber olmak üzere, bütün insanlara gönderdik."[41]

قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا

عَجَبًا ۙ يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ

"Ey Muhammed! De ki: Bana şöyle vahyolundu: Cinlerden bir zümre (benim Kur'an okuyuşumu) dinlemiş ve şöyle demiştir: Biz hayranlık veren ve doğru yola götüren bir Kur'an dinledik. Biz de ona iman ettik."[42]

bc) İnsan bedenle ruhtan oluşan bir varlıktır. Kişiyi dünya ve âhiret saadetine eriştirmeyi gaye edinen hak din İslâmiyet onun hem bedenini hem de ruhunu hedef almıştır. O, gerek fert ve aile hayatının, gerek toplum ve millet hayatının huzur ve sükûn içinde devam edebilmesi için gerekli hükümleri koymuştur. Bunun yanında kişinin ruhî ihtiyaçlarını da nazarı itibara almış, ruhun yücelişi ve dolayısıyla ebedî saadetin elde edilişi yolunda uyulacak kuralları göstermiştir. Böylece Müslümanlık, Yahudiliğin dünya dini ve Hıristiyanlığın âhiret dini olması yanında, hem dünya hem de âhiret dini olma vasfını kazanmıştır.

bd) İslâm dinine göre akıl, Allah'ın büyük bir lûtfudur. İnsan, sahip olduğu bu eşsiz nimet sayesinde bizzat kendi mevcudiyetinin şuuruna erer, etrafını saran tabiatı tanır. O, buradan hareket ederek ulu yaratıcının varlığını idrak eder, ilahî hitaba mazhar olur, peygamberlerin tebligatını kavrar. Şu halde akıl ilahî bir hüccettir, bir kılavuz ve bir belgedir. Peygamberlerin insanlara getirdikleri mesaj, yani vahiy de bir hüccettir. Cenâb-ı Hakk'ın iki hücceti arasında çelişki bulunamayacağına göre hak din İslâmiyet'in hiçbir nassı ve hiçbir hükmü ilme aykırı değildir. Başka bir deyişle din ile ilim arasında çekişme yoktur.

Ancak burada iki önemli noktaya işaret etmek yerinde olur: **1.** Dine ait olduğu ileri sürülecek bir prensip veya hüküm, İslâmiyet'in sağlam kaynaklarında, yani -Kur'ân-ı Kerim'de veya sahih sünnette yer almalı, mânası da açık olarak anlaşılabilmelidir. **2.** İlim namına ortaya konulacak görüş, pozitif bilimlerin kesinlikle ispat ettiği, kanun haline getirdiği bir gerçek olmalıdır. Gerçeklikleri deney ve gözlemlerle henüz ispat edilememiş teoriler veya felsefî yorumlar, dinî gerçeklerle karşı karşıya getirilmemelidir.

Pozitif ilimler ilerledikçe, kâinatı yaratan ve idare eden Allah Teâlâ'nın tabiata yerleştirdiği kanunlar keşfedildikçe, Kur'ân-ı Kerim'in içerdiği ilmî gerçekler ve dolayısıyla İslâm'ın sahip olduğu yüce vasıflar daha iyi anlaşılmaktadır.

be) İslâmiyet'in "itidal dini" ve "fıtrat dini" oluşu da onun ana vasıflarından birini teşkil eder. Diğer semavî dinler mevcut şekilleriyle bu önemli vasıftan yoksun görünmektedir. Bu dinlere ait nasslar ve bu nasslar etrafında yapılmış yorumlar incelendiği takdirde görülür ki, gerek itikat ve ibadet konularında gerek beşerî münasebetleri düzenleyen hükümlerde, hatta tarihî olayların naklinde sık sık itidal noktası terkedilmekte ve aşırılığın iki ucundan birine (ifrat veya tefrit) düşülmektedir.

Meselâ yahudiler, Hz. Meryem'i zina ile suçlamakta ve Îsâ aleyhisselâmı -peygamber olmak şöyle dursun- gayri meşru bir evlât saymaktadır. Bu, büyük bir iftira ve haksız bir karalamadır (tefrit). Hıristiyanlar ise Meryem'i kutsallaştırmakta, Hz. Îsâ'ya da tanrılık nispet etmektedir. Bu da asla tasvip

edilmeyecek bir aşırılıktır (ifrat). İslâmiyet'e gelince, her ikisinin de beşer olduğunu ilân ettikten sonra Hz. Meryem'i en nezih ifadelerle temize çıkarmakta, Hz. Îsâ'nın da büyük peygamberlerden biri olduğunu beyan etmektedir.[43]

Bilindiği üzere yahudiler kendi dinlerini bir dünya ve ticaret dini telakki etmiş, hatta yahudi olmayanları sömürmenin meşru olduğunu ileri sürmüşlerdir. Hıristiyanlık'ta ise asıl dindarlık, dünyadan el etek çekerek kendini ibadete vermektir. İslâm dinine gelince, bu aşırı telakkilerin her ikisini de kaldırmış, orta yolu (itidal) ve insan yaratılışına (fıtrat) uygun olanı tercih etmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulur:

وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللّٰهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا

"Allah'ın sana verdiği imkânlar içinde âhiret saadetini kazanmaya çalış, fakat dünyadan sana ayrılan payı almayı da unutma."[44]

Büyük muhaddis Ahmed b. Hanbel'in Ebû Ümâme'den naklettiği şu hadise konumuza ışık tutmaktadır: Resûlullah efendimizle birlikte küçük çapta bir askerî yürüyüşe çıkmıştık, içimizden biri su birikintisinin yanından geçerken kendi kendine şöyle demiş: "İnsanların arasından çekilip de şu suyun kenarına gelsem, ondan ve etrafındaki yeşillikten yararlanarak ibadetle meşgul olsam!" Nihayet bu sahâbî, fikrini Hz. Peygamber'e açmaya ve ondan gelecek emre göre hareket etmeye karar vermiş! Resûl-i Ekrem kendisini dinledikten sonra fikrini beğenmediğini anlatmak üzere şöyle buyurmuştur: "Ben Yahudilik veya Hıristiyanlığı tebliğ etmek için gönderilmiş bir peygamber değilim. Aksine ben orta yolu takip eden, selim yaratılışa uygun düşen, kolay ve yaşanabilir bir dini öğretmek için gönderildim. Muhammed'in varlığı kudret elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki Allah yolunda ve İslâm'ı yayma uğrunda bir sabah yürüyüşü, bir akşam gezintisi dünyadan ve onun içinde bulunan her şeyden değerlidir. Yine yemin ederim ki sizden birinizin savaş saflarında yer alması, altmış yıllık (nâfile) namazından hayırlıdır."[45]

İman ve İslâm

الْإِسْلَامُ عَلَانِيَةٌ وَالْإِيمَانُ فِي الْقَلْبِ

"İslâm, âşikâr ve meydanda olandır. İman ise kalptedir."[46]

Dinî Hükümler

Yukarıda dini tanımlarken, "Din, Allah tarafından kurulan bir sistem olup, akıl sahiplerini, kendi irade ve tercihleriyle, bizzat hayırdan ibaret bulunan ve peygamber tarafından tebliğ edilen şeylere sevkeder." demiştik. Bu tanımda yer alan "bizzat hayır", yani mutlak hayır, her bakımdan iyi ve güzel şeyler dinin konusunu ve muhtevasını teşkil eder. Bunlara dinî hükümler diyoruz.

Dinî hükümler (ahkâm-ı şer'iyye), Peygamber efendimizin Allah'tan aldığı vahyin mahsulü nasslardan, Kur'an ve Sünnet'ten çıkarılmıştır. Bunlar itikada,

amele ve ahlâka dair olmak üzere üçe ayrılır:

İtikada Dair Hükümler

İtikadî hükümler, iman konusunu teşkil eden meselelerdir: Allah'ın varlığına, peygamberlerin hak olduğuna, âhiretin vuku bulacağına inanmak gibi. İtikadî konular gözle görülen, elle tutulan şeyler, yani duyu organlarıyla algılanan hususlar değildir. Dinin haber verdiği bu gerçekler ancak akıl yoluyla bilinir.

İtikadî hükümlerde kesin delil aranır. Şöyle ki: Bir konunun itikat hükümlerinden sayılabilmesi için onun nassta yer alması gerekir. Nass ya Kur'an âyeti veya sağlam (mütevâtir) bir hadis olur. Ayrıca bu nassın ifade ettiği mâna da açık olmalıdır.

Şunu da belirtmeliyiz ki itikadî meseleler zamana, mekâna ve hitap edilen fertlere göre değişikliğe uğramaz, gerçekliklerini daima korur. Bu yüzden bütün peygamberlerin insanlığa tebliğ ettiği iman esasları aynıdır. İslâm'da itikadî hükümlerle meşgul olan ilme akait veya kelâm ilmi denilmiştir.

Amele Dair Hükümler

Mükelleflerin yapacakları pratik işler, yerine getirecekleri vazifeler demek olan amelî hükümler ikiye ayrılır: a) **İbadetler.** Allah'a karşı ifa edilmesi gereken kulluk vazifelerinden ibarettir. İbadet, insanın fikrini yüceltir, ruhunu olgunlaştırır, iradesini terbiye eder. İbadetlerin ruhu ihlâstır, yani ifa edilişlerinde dünya menfaati gözetmeyerek sırf Allah'ın rızasını gaye edinmektir. İbadetlerin miktarı ve şekli Kur'an ve Sünnet'le tespit edilmiştir. İbadetler sırf ilahî hak olup artmaz, eksilmez, zamanla değişmez. b) **Muamelât**. İnsanlar arasındaki hukukî münasebetleri düzenleyen bu hükümlerin özü adalettir. Esasları Kur'an ve Sünnet'te vardır.

İbadet ve muamelât meseleleriyle fıkıh ilmi meşgul olur.

Ahlâka Dair Hükümler

İnsanların kendi aralarında ve diğer canlılarla (hatta cansızlarla) münasebetlerini düzenleyen âdâb-ı muâşeret kurallarıdır. Bu kurallar nefsin terbiyesini hedef alır. İslâm ahlâkının hükümleri, Kur'an ve Sünnet'te bir bir anlatılmıştır. Ahlâk kaidelerinin özü "yaratana hürmet, yaratılana şefkat"tir. Hatta bu, İslâm dininin insanda gerçekleştirmek istediği temel gayedir.

İtikada ve amele dair hükümlerin benimsenmesinde ve gereklerinin yerine getirilmesinde olduğu gibi ahlâka dair kuralların yaşanmasında da en büyük örnek, şüphesiz ki son peygamber Muhammed aleyhisselâmdır. Onun için Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyrulmuştur:

وَاِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظ۪يمٍ

"Ey habibim! Şüphesiz ki sen yüce bir ahlâka sahipsin."[47]

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ ف۪ي رَسُولِ اللّٰهِ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُو

اللّٰهَ وَالْيَوْمَ الْاٰخِرَ وَذَكَرَ اللّٰهَ كَث۪يرًا

“Andolsun ki Resûlullah, sizin için, Allah’a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah’ı çok anan kimseler için güzel bir örnektir.”[48]
Resûl-i Ekrem’in kendisi de şöyle buyurmuştur:

إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأُتَمِّمَ صَالِحَ الْأَخْلَاقِ

“Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.”[49]
Ahlâkî hükümleri, ahlâk ve tasavvuf ilimleri konu edinmiştir.
Dinî hükümler konusuna son vermeden şunu da belirtelim: Bu hükümler her ne kadar bize hitap edişleri ve tarafımızdan gereklerinin yerine getirilişi bakımından üçe ayrılmışsa da (itikada, amele ve ahlâka dair hükümler), dindeki yerleri bakımından hepsi itikadîdir. Şöyle ki: Dinî bir hükmün varlığı, Kur’an’la veya sahih (mütevâtir) bir sünnetle ispat edilmiş bulunuyorsa öylesi -yukarıdaki hükümlerden hangisine girerse girsin- iman edilecek konular arasına girer, onun İslâm dininin hükümlerinden biri olduğuna inanmak gerekli hale gelir.
Meselâ İslâm’da anaya babaya itaat emredilmiş, insanları çekiştirmek (gıybet) yasaklanmıştır. Bunların ikisi de ahlâk kurallarındandır. Ancak anaya babaya itaatin dinin kesin emirlerinden, insanları çekiştirmenin de yasaklarından olduğuna inanmak itikadî bir hükümdür. Bu sebeple anaya babaya itaat etmemek veya insanları çekiştirmek ahlâk kaidelerine aykırı düşer, bunların ilahî emir ve yasaklardan olduklarını kabul etmemekse imanı zedeler.

İman Esasları

İmanın lügat mânası “bir şeye gönülden bağlanmak, onun şu veya bu şekilde olduğuna kesinlikle karar vermek, inanmak”tır. İtikat da aynı mânaya gelir.
Dinî bir terim olarak iman, “Cenâb-ı Hak’tan alıp insanlığa tebliğ ettiği kesinlikle bilinen konularda Muhammed aleyhisselâmı tasdik etmek, onun doğruluğuna kesinlikle hükmetmek”tir. Bu tanım, yukarıda söz konusu edilen itikadî hükümlerin tamamını içine aldığı gibi, amelî ve ahlâkî hükümleri de -dinin kesin emir, yasak ve tavsiyeleri oluşları bakımından- kapsar.
İman, şüphe yok ki, bir kalp ve gönül hadisesidir, psikolojik bir haldir. Bunun en kısa ifadesi kelime-i tevhiddir:

لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّٰهِ

“Allah’tan başka Tanrı yoktur, Muhammed Allah’ın elçisidir.”
Bu iki cümlede Allah’ın varlığı ve birliği, Muhammed aleyhisselâmın hak peygamber olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla hak peygamberin tebliğ ettiği bütün dinî konuların da gerçek olduğu benimsenmektedir.
İmanın daha ayrıntılı tanımı bizzat Hz. Peygamber tarafından yapılmış ve şöyle buyrulmuştur:

الْإِيمَانُ أَنْ تُؤْمِنَ بِاللّٰهِ، وَمَلَائِكَتِهِ، وَكُتُبِهِ، وَرُسُلِهِ، وَالْيَوْمِ

الْآخِرِ، وَالْقَدَرِ كُلِّهِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ.

"İman, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe ve hayrıyla şerriyle birlikte kadere inanmandır."[50]

Bu tarif bütün akait meselelerinde esas alınmış, akait kitaplarının planını teşkil etmiştir. Bu hadis, İslâm'ın itikadî hükümlerini altı prensip içinde hulâsa etmiş ve dinimizin "âmentü"sünü oluşturmuştur.

İslâm'ın Şartları

İslâm sözlükte "teslim olmak, boyun eğip itaat etmek" demektir. Resûl-i Ekrem İslâm'ı şöyle tarif etmiştir:

الْإِسْلَامُ أَنْ تَشْهَدَ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ،

وَتُقِيمَ الصَّلَاةَ وَتُؤْتِيَ الزَّكَاةَ، وَتَصُومَ رَمَضَانَ، وَتَحُجَّ الْبَيْتَ

إِنِ اسْتَطَعْتَ إِلَيْهِ سَبِيلًا.

"İslâm, Allah'tan başka ilâh bulunmadığına ve Muhammed'in Allah elçisi olduğuna dair inancını ifade etmen, namaz kılman, zekât vermen, ramazan orucunu tutman ve imkân bulduğun takdirde Kâbe'yi ziyaret edip hac vazifesini yerine getirmendir."[51] Bu hadîs-i şerifte yer alan beş husus İslâm'ın şartlarını teşkil etmiştir.

İman-Amel Münasebeti

İmanın Mahiyeti

Biraz önce de belirtildiği gibi iman, bir kalp ve gönül hadisesidir. Altı ana prensip halinde sıralanan iman esaslarını kavrayan akıl, onların gerçekliğini tasdik eden de kalptir. Bu sebeple iman, dinin nazarî (teorik) yönünü teşkil eder. İslâm'ın şartlarına gelince, bunlar eyleme ve bir iş yapmaya sevkeden hususlardır, namaz kılmak, oruç tutmak gibi. Bu konular da İslâm'ın amelî (pratik) yönünü oluşturur.

Eskiden beri âlimler kâmil imanı tarif ederken şöyle demişlerdir: "İman, kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve uzuvlarla amel etmektir." Bu tarif, iman esasları ile İslâm şartlarını birleştirmiş bulunmaktadır. Ancak âlimlerimizin büyük çoğunluğu, aslında bir kalp ve ruh hâleti olan imanı tahlile tâbi tuttuklarında, onun aslî unsurunun tasdikten ibaret olduğu sonucuna varmışlardır. Bir insan İslâm'ın sunduğu iman esaslarını kalbiyle tasdik ettiği takdirde Allah nezdinde mümindir. Ancak diliyle ikrar etmedikçe, yani kalbindeki tasdiki haber vermedikçe -ki bunun en kısa ifadesi kelime-i tevhidi söylemektir- onun mümin olduğu bilinemeyecek ve insanlar arasında müslüman telakki edilemeyecektir.

Uzuvlarla amel etmeye, başka bir deyişle namaz kılmaya, oruç tutmaya gelince, yine âlimlerimize göre bunlar imanı teşkil eden unsurlardan değildir. Şu halde iman esaslarını kalbiyle tasdik eden, bunun yanında Allah'ın kesin emir ve yasaklarının gerçekliğini de benimseyen, fakat amelde eksiği bulunan, ilahî emirlerin tamamını yerine getirmeyen ve yasaklarının tamamından kaçınmayan kimse yine mümindir. Tabiatıyla böyle bir kimse dinin pratik hükümlerini yerine getirmediği, farzları ifa etmediği, haramlardan kaçınmadığı için günahkârdır. Ayrıca böylesi, amel ile beslenmeyen ve nerede ise kuru bir iddiadan ibaret kalan imanını hayatının sonuna kadar koruyamama tehlikesi ile karşı karşıyadır.

Taklidî İman-İstidlâlî İman

Bilindiği üzere çocuğa, ilk dinî duygular içinde bulunduğu çevreden gelir, tıpkı ana dili gibi. Çocuk, aklını kullanma devresine gelmeden önce bunları benimser. Buna "taklidî iman" diyoruz. Erginlik çağına gelmiş, akıl yürütme yeteneğini elde etmiş, nesne ve olaylar arasında karşılaştırma yapacak seviyeye ulaşmış her insan daha önce öğrendiği dinî gerçekleri akıl süzgecinden geçirmeye, onların doğruluğunu yeniden tasdik edip benliğine mal etmeye mecburdur. Buna da "istidlâlî iman" diyoruz. Burada söz konusu edilen fikrî muhakemenin illâ da mantık kurallarına dayalı teknik bir muhakeme (kıyas) olması gerekmez. Söz konusu edilen şey, aklı başında her insanın yapabileceği basit, tabii ve olağan bir akıl yürütmeden ibarettir. Böyle bir tefekkür işlemine tâbi tutulmayan ve taklit seviyesinde kalan iman tabir câizse iğreti bir inançtır; karşı görüş ve telkinlere mâruz kaldığı takdirde direnç göstermekten âcizdir. Çocukların ve gençlerin aile ile okul çevrelerinde din eğitimine tâbi tutulması iman hayatı bakımından son derece önemlidir.

Tasdik ve İnkâr Bakımından İnsanlar

Buraya kadar çeşitli yönleriyle anlatmaya çalıştığımız iman esasları karşısında insanları üç gruba ayırmak mümkündür:

a) Müminler. İnananlar, iman esaslarını kalben tasdik edenler. Başka bir deyişle Cenâb-ı Hak'tan alıp insanlığa tebliğ ettiği kesinlikle bilinen konularda Muhammed aleyhisselâmı tasdik edenler. Bunlar dünyada müslüman muamelesi görür (ölünce cenaze namazları kılınır vb.). Âhirette, günahkâr iseler bir müddet azap görebilirler, fakat eninde sonunda cennete girer, ebedî kurtuluşa ererler.

b) Kâfirler. Gerçeği örtenler, iman esaslarından birini veya birkaçını inkâr edenler. Böyleleri dünyada insan haklarına sahip olmakla beraber müminlere has haklardan mahrum kalırlar. Âhirette ise ebedî azaba çarptırılırlar.

c) Münafıklar. Hakikat karşısında ikiyüzlü davrananlar, kalben inanmadıkları halde dış yüzleriyle "müslümanız" diyenler, müslüman görünenler. Münafıklar, müslümanların arasına karıştığı ve iç yüzlerinin bilinmesi mümkün olmadığı için insanlar tarafından müslüman telakki edilir ve dünyada mümin muamelesi görür. Fakat Allah katında kâfir olduklarından âhirette ebedî azap içinde kalırlar. Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulur:

إِنَّ اللّٰهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِى جَهَنَّمَ جَمِيعًا

“Allah, muhakkak ki münafıkları da kâfirleri de cehennemde hep beraber bir araya getirecektir.”[52]

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِۚ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًاۙ

“Şüphe yok ki münafıklar cehennemin en alt tabakasındadır. Artık onlara hiçbir yardımcı bulamazsın.”[53]

İslâm’ın Mahiyeti

İslâm sözlükte, “teslim olmak, boyun eğip itaat etmek” demektir. Buradaki itaat, dinin hükümlerini benimsemek mânasına gelir. Âlimlerimizin çoğunluğuna göre **iman** ile **İslâm** birer terim olarak aynı mahiyettedir. Her mümin müslimdir (müslümandır) ve her müslim mümindir. Resûl-i Ekrem “iman”ı altı esasa inanmakla, “İslâm”ı da beş şartı yerine getirmekle tarif etmiştir. Bu tariflere göre söz konusu iki terim arasında fark var gibidir. Ancak dikkat edildiği takdirde “İslâm” için sayılan şartların (kelime-i şehâdet, namaz, zekât, oruç, hac) iman sahibi bir kimsede tabii olarak görülecek fiiller olduğu anlaşılır. Yani Hz. Peygamber, iman ile amel arasındaki münasebeti göstermek istemiş ve dindarlığın iki unsurunu, içteki inançla dıştaki fiili birleştirmiştir. Nitekim başka bir hadislerinde iman ile ibadetin kişide meydana getirdiği olgunluğa işaret ederek şöyle buyurmuştur:

اَلْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ

“Müslüman, diğer müslümanların dilinden ve elinden emin olduğu kimsedir.”[54]

İman ile amel arasındaki münasebet konusuna son vermeden önce bir noktaya daha temas edelim. Mümin vasfını kazanmak ve ebedî kurtuluşa erişmek için tereddütsüz ve eksiksiz bir imana sahip olmak gerekir. İman olmadan yapılacak iyilikler, işlenecek güzel ameller kurtuluşa götürmez. İmansız amel temelsiz binaya, buz üstündeki yazıya benzer. Kur’ân-ı Kerim’de bu konuyla ilgili birçok âyetten biri de şudur:

وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ

“Kim imanı tanımaz, inkâr yoluna saparsa bütün yaptıkları boşa gider; böylesi âhirette de en çok ziyana uğrayanlardan biridir.”[55]

---

[25] Yûsuf 12/108.

[26] Kur’ân-ı Kerim’in çeşitli âyetlerinden anlaşılacağı üzere cinler de insanlar gibi dinen mükelleftir. Son peygamber Muhammed aleyhisselâmın tebligatı hem insanlara hem de cinlere yönelikti. Ancak biz insanların sözlü ve yazılı ifadeleri sadece insanlara hitap ettiğinden dinî eserlerde sadece onların söz konusu

edilmesi âdet olmuştur.

[27] Bk. ez-Zâriyât 51/56.

[28] Dinin tarifi için bk. Cürcânî, *et-Ta‘rîfât;* Tehânevî, *Keşşâf,* “Dîn” md.; A. Hamdi Akseki, *İslâm,* s. 53-59.

[29] Bu prensiplerin çıkarılabileceği âyetler için bk. el-Bakara 2/21, 29; Âl-i İmrân 3/185; el-Hicr 15/85; el-Kasas 28/77; el-Câsiye 45/13; el-A‘lâ 87/16-17 vb.

[30] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* IV, 227; Dârimî, *es-Sünen,* “Büyû‘”, 2.

[31] el-Bakara 2/285.

[32] en-Nisâ 4/136.

[33] el-Mâide 5/3.

[34] Âl-i İmrân 3/19.

[35] Âl-i İmrân 3/67.

[36] Âl-i İmrân 3/19.

[37] İlk halife Hz. Ebû Bekir döneminde, çeşitli sahâbîlerin elinde yazılı olarak bulunan Kur’an âyetleri toplanıp mushaf haline getirilmiş, üçüncü halife Osman döneminde çoğaltılarak o günkü İslâm dünyasının bölgelerine gönderilmiş, daha sonra bunlardan istinsah (kopya) edilen mushaflar meydana getirilmiştir. Eski Diyanet İşleri Başkanı Dr. Tayyar Altıkulaç, ilk istinsah edilen, ikisi İstanbul’da, biri Kahire’de, biri de San‘a’da bulunan dört mushafın ilmî baskılarını yapmıştır. Altıkulaç’ın gerçekleştirdiği bu çalışmalar neticesinde söz konusu mushafların okunuşlarının hem kendi aralarında, hem de bugünkü mushaflarımızla aynı olduğu anlaşılmış, bazılarında sadece yazı türü ve imlâ şekli açısından farkların bulunduğu görülmüştür. Basılmış mushaflar Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi’nde mevcuttur.

[38] el-Hicr 15/9.

[39] el-Bakara 2/285.

[40] el-A’râf 7/158.

[41] Sebe’ 34/28.

[42] el-Cinn 72/1-2.

[43] Kur’ân-ı Kerim’de bu konuyla ilgili birçok âyet vardır. Meryem sûresinin16-35. âyetleri bunların bir kısmını teşkil eder.

[44] el-Kasas 28/77.

[45] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* V, 266.

[46] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* III, 134-135.

[47] el-Kalem 68/4.

[48] el-Ahzâb 33/21.

[49] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* II, 381; bk. Mâlik, *el-Muvatta’*, “Hüsnü’l-huluk”,1.

[50] İbn Hanbel, I, 51.

[51] İbn Hanbel, I, 51.

[52] en-Nisâ 4/140.

[53] en-Nisâ 4/145.

[54] Buhârî, “Îmân”, 4; Müslim, “Îmân”, 64.

[55] el-Mâide 5/5; ayrıca bk. en-Nisâ 4/124; el-Enbiyâ 21/94.

BİRİNCİ BÖLÜM: ALLAH'A İMAN

ALLAH'IN VARLIĞI

أَفِى اللّٰهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ

"Gökleri ve yeri yaratan Allah'ın varlığında şüphe mi var?"[56]

İman ve İnsan

Üzerinde yaşadığımız dünyada, şu uçsuz bucaksız kâinatta sayısız canlı yaşamaktadır. Bu canlılar içinde görebildiğimiz kadarıyla şuurlu yegâne varlık insandır. İnsan, her şeyden önce, kendi varlığının bilincine sahiptir. Yani o, kendisinin var olduğunu bilir, "Ben varım, ben yaşıyorum." der. İnsan kendi varlığı ile birlikte kendisinin dışındaki tabiatın da (nesne ve olaylar) var olduğunu bilir.

Aslında insan, küçük yaşından itibaren bu "varlık" hadisesi üzerinde düşünmeye başlar. O, en yakın çevresinden ve en belirgin olaylardan başlamak üzere uzak çevrelere ve karmaşık olaylara doğru sebep-sonuç arasında bağlantı kurmaya çalışır. Başka bir deyişle zihninde neticelere sebep bulma faaliyetini yürütür.

Örnek verelim: Bir aile düşünelim ki evin ekmeğini daima baba getirmiş olsun. O ailenin çocuğuna göre ekmek neticesinin sebebi (ekmeğin eve gelmiş olma olayının sebebi) babadır. Çocuğun yaşı ilerleyip de görgü ve bilgisi arttığı, dolayısıyla babasının, ekmeği bakkaldan aldığını öğrendiği zaman ekmek neticesini, zihninde daha uzak bir sebebe, bakkala bağlar. Daha sonra fırıncıya, değirmenciye ve çiftçiye intikal eder. Çiftçi de buğdayı tarladan elde eder. Peki, tarlaya, akılsız ve duygusuz toprağa minnacık tohum tanesinden başak imal etme ustalığını kim öğretmiştir?

Çocuk bu soruyu sorma devresine geldiği zaman artık erginlik çağına girmiş, "âkıl-bâliğ" olmuştur. Söz konusu çocuk tabii özelliklerini koruyabilmiş, yabancı tesirlere kapılmamışsa, normal olarak bütün varlık ve olayların ilk sebebini bulur, büyük yaratıcının varlığını benimser.

Kur'ân-ı Kerim'de hak din duygusu için "fıtratullâh" (Allah'ın yaratışı, insanı belli bir kabiliyette yaratması) terkibi kullanılmıştır.[57] Hadîs-i şerifte de şöyle buyrulmuştur:

كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ أَوْ يُنَصِّرَانِهِ أَوْ
يُمَجِّسَانِهِ

"Her çocuk tabii fıtrat (İslâmî yaratılış) üzere doğar. Nihayet anne ve babası onu yahudi, hıristiyan veya ateşe tapan yapar."[58]

Diğer bir hadisin meali de şöyledir: "Allah Teâlâ buyurur ki: Ben kullarımın hepsini küfürden ve günahlardan arınmış olarak yarattım. Ne var ki şeytanlar bilâhare onları saptırmıştır."[59]

Buraya kadar anlattıklarımız şunu gösteriyor ki, erginlik çağına gelmiş, aklını ve şuurunu yitirmemiş insan Allah'ın varlığını kabul eder. Bu, onun yaratılışının, aklını ve şuurunu kullanışının tabii bir sonucudur. Bununla birlikte inanmayan veya inanmadığını söyleyen insanların da var olduğunu biliyoruz. Demek ki bunlar tabii yaratılışlarını (fıtrat-ı ilâhiyye, fıtrat-ı selîme) koruyamamış kimselerdir. Böyleleri, karşı görüşlere kapılmış, inkârcı akımların tesiri altında kalmıştır.

Resûl-i Ekrem, biraz önce söz konusu ettiğimiz hadisinde çocuk için ilk ve en tabii çevre olarak aile çevresine işaret etmiştir. Bugün, insanlar arasında iletişim araçlarının alabildiğine çoğalması sebebiyle dünya üzerinde fikirler arasında sınır kalmamıştır. Özellikle bu fikirler, maddî menfaat sağlayan gruplar tarafından destekleniyor ve ardında başka ideolojiler barınıyorsa...

Ne olursa olsun "inanmak" insanın temel özelliklerinden birini teşkil eder. O, kendisine ve kendisini saran bütün bir tabiata hâkim olan, sonsuz kudret sahibi bir yaratıcının var olduğu inancından ayrılamaz. İnsan, bu inançla dünyaya gelmiş, bu inançla dünyadan ayrılacaktır. Konumuzun bu noktasında, "Kimse inanmadan ölmeyecektir." sözünü hatırlatmak yerinde olur. Hayattan ümidini kesen ve öleceğini kesinlikle anlayan her insan, artakalan birkaç saniyelik ömrü içinde artık gerçeği ister istemez kabul etmektedir.

Demek ki dünya dediğimiz iki kapılı konağa imanla girilir, ondan imanla çıkılır. Giriş anındaki iman tabii, bir bakıma şuursuz ve iradesiz bir haldir. Çıkış anındaki iman da -şuurlu olsa bile- gayri ihtiyarîdir, zorakidir. Böyle bir imanın sahibine fayda sağlamayacağı Kur'ân-ı Kerim'de haber verilmiştir.[60] Mârifet odur ki insan doğuşta mevcut olan iman kabiliyetini erginlik çağından itibaren kendi iradesiyle geliştirsin, hayatına hâkim kılsın, dünyaya veda ederken de hayatı boyunca sahip olduğu bu imanla Allah'ın huzuruna çıksın.

İnkârcı Akımlar

İnkâr Problemi

İnsan, inanan bir varlıktır. İlk insan Âdem aleyhisselâm aynı zamanda ilk peygamberdir. Onun eşi Havvâ anamız da inanmış, kocasıyla birlikte rabbine dua ve niyazda bulunmuştur.[61] Bu ilk anne babadan türeyen insan nesli, yaratılışının tabii özelliklerini yitirmediği sürece daima inanmıştır. Söz konusu özelliklerini kaybettiği zaman insanî vasıflarından yoksun kalmış, dolayısıyla imandan da uzaklaşmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de, gerçeği anlamayan, görmeyen ve istemeyen kimseler için

أُولٰٓئِكَ كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ أُولٰٓئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ

"Onlar dört ayaklı hayvanlar gibidir, hatta daha da aşağıdadırlar; onlar gaflete düşenlerin ta kendileridir."[62] buyurulur.

Gerek tarihin çeşitli çağlarında gerek günümüzde insan nüfusunun büyük çoğunluğu inanmıştır, inanmayan gruplar daima azınlıkta kalmıştır. Burada şunu

belirtmeliyiz ki söz konusu ettiğimiz inanç, insanın kendisine ve tabiata hâkim, sonsuz kudret sahibi bir yaratıcının varlığına gönül bağlamasından ibarettir. İnananların bir kısmı, bu yaratıcının vasıfları konusunda yanılabilecekleri gibi O'nun gönderdiği emir, yasak ve tavsiyeleri hakkında da sağlam bilgiye sahip olmayabilirler. Kâinatı yaratan, geliştiren ve idare eden yüce varlığı en kâmil vasıflarla tanıtan, O'nun emir, yasak ve tavsiyelerini doğru olarak haber veren hak dindir. Hak din olan İslâmiyet'te bu varlığın adı Allah'tır.

"Bilmemek, tanımamak" mânasına gelen **inkâr**, "kâinatın, canlı cansız bütün varlıkların bir yaratıcısının olduğunu bilmemek, tanımamak yani Allah'ın varlığını kabul etmemek[2] demektir. İnkârcılık, milâttan önceki yüzyıllardan itibaren var olagelmiş, her asırda az çok taraftar bulmuştur.

İman ve inkâr... Tarih boyunca bu iki anlayışın taraftarları arasında süregelen fikir mücadelesi üç önemli nokta etrafında toplanmıştır: **İnsan-Kâinat-Allah.**

İnsan, kendisinin var olduğunu bilmektedir. Etrafını saran tabiatı da görmekte, onun varlığından şüphe etmemektedir. O halde o, şöyle bir soru ile karşı karşıyadır: "Beni ve şu tabiatı yaratan kimdir?" İnsanın kendisi de tabiatın bir parçası olduğuna göre soru şöyle de sorulabilir: Kâinatı yaratan kimdir?

Bu problemin çözümünde ileri sürülebilecek ihtimalleri sıralayalım. Bu sıralamada münakaşanın dayandığı üç önemli noktayı da unutmayalım (insan, kâinat, Allah):

- Kâinatı insan yaratmıştır.
- Kâinat kendi kendini yaratmıştır.
- Kâinat yaratılmamıştır.
- Kâinatı Allah yaratmıştır.

İnsan, kâinatı kendisinin yaratmış olacağına hiç ihtimal veremez. Çünkü o, çok iyi bilir ki kâinat, kendisi doğmadan önce de vardı.

Kâinatın kendi kendini yaratmış olması ihtimali de normal bir düşünme kabiliyetine sahip insan için değer taşımaz. Çünkü bir şeyin yaratabilmesi, yaratıcı olabilmesi için kendisinin var olması gerekir. Burada yürüttüğümüz münakaşa şekline göre kâinat henüz yoktur. Yok olan, hiçbir şey yapamaz.

Üçüncü ihtimale gelince, "Kâinat yaratılmamıştır." demek, olağanüstü güzel bir sanat eserini görüp de onu yapan bir sanatkârın bulunduğunu kabul etmemek, birçok hüneri olan bir makineyi inceleyip de onun bir yapıcısının mevcut olduğunu inkâr etmek demektir. Bununla beraber söz konusu görüşün taraftarları olmuştur. Biraz sonra bu problemi tekrar ele alacağız.

Yukarıda sıraladığımız çözüm şekillerinin sonuncusu ise kâinatı Allah'ın yarattığı görüşüdür. Diğer ihtimallerin hiçbiri insan aklı tarafından rahatlıkla kabul edilebilecek bir çözüm getiremediğine göre geride kalan biricik çözüm şekli budur. İnsanlık tarih boyunca büyük bir çoğunlukla bu görüşü benimsemiş, bütün dinler bunun üzerine kurulmuş, birçok felsefî sistem ve ilmî izah da buna dayanmıştır. Bu görüşün delillerini daha sonra söz konusu edeceğiz.

Kur'ân-ı Kerim'de konumuzla ilgili âyetlerin ikisi şöyledir:

أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ

“Yoksa onlar yaratan olmaksızın mı yaratıldılar ya da yaratıcıları bizzat kendileri midir?”

أَمْ خَلَقُوا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَۚ بَلْ لَا يُوقِنُونَۜ

“Yoksa gökleri ve yeri (yani kâinatı) onlar mı yarattı? Hayır, onlar iyi düşünmüyor, iyi bilmiyorlar.”[63]

İnkârcı Akımlar

Materyalizm

“Kâinatı kim yaratmıştır?” sorusuna verilen cevaplardan biri müspet, diğeri menfîdir. Olumlu cevap, “Kâinatı Allah yaratmıştır.” tarzında olandır. Olumsuz cevap ise, “Kâinat yaratılmamıştır.” veya “Kâinatın yaratıcısı yoktur.” şeklinde ifade edilebilir. Bu görüşü benimseyenlere göre kâinat veya tabiatın oluşumu da işleyişi de maddenin kendisiyle gerçekleşmiştir. Bu sebeple söz konusu düşünce tarzına “tabiatçılık” veya “maddecilik” (materyalizm) denilmiştir.

Materyalizmin kökü milâttan önce V. yüzyıla kadar uzanır. Materyalizm, milâttan sonra XVIII. yüzyıla kadar zayıf bir akım olarak varlığını sürdürmüş, son asırların Avrupa’sında yeniden taraftar ve güç kazanarak “tarihî materyalizm, Darvinizm, pozitivizm” şeklinde yayılma imkânı bulmuştur. Aralarında bazı farklar bulunmakla birlikte bu akımların hepsi materyalisttir, inkârcıdır.

Materyalizme göre madde ezelîdir yani onun varlığının bir başlangıcı yoktur. Şu halde yaratılmamıştır. Tabiat, maddeyi teşkil eden en küçük parçaların (atom) kendiliğinden olan hareketleriyle oluşmuştur (atomların mekanik hareketi). Bu oluşma sürer gider. Tabiatın ne meydana gelişinde ne de işleyişinde maddenin dışında onu etkileyen herhangi bir varlık, madde ötesi bir yaratıcı mevcut değildir. Başka bir deyişle Allah yoktur.

Maddenin dışında bir kuvvet, bir yaratıcı, bir idareci kabul etmeyen materyalistlere sormak lâzım: Cansız olan madde, kâinatta hayatı nasıl meydana getirmiştir? İnsan, hayvan ve bitkilerde görülen milyonlarca hayat faaliyetinin kaynağı nedir? Şu anda ben bu soruyu sorarken oturduğum sandalye, üzerinde yazı yazdığım masa, yakın çevremdeki eşya, dışarıda seyrettiğim dağ, taş, hep cansız, hareketsiz. Bense canlıyım, istediğim gibi hareket ediyorum. Şuursuz, cansız maddeye göre onlardan farkım neydi ki ben canlı olduğum halde onlar cansız ve hareketsizdir. Daha önemlisi, ben akla, zekâya, hâfızaya, hayal gücüne sahibim, benim dışımdaki bütün varlıklar, canlı cansız her şey bunlardan yoksundur. Beni ve dolayısıyla bütün kâinatı yaratan, sonsuz bir hayatla diri, nihayetsiz ilim, kudret ve hikmet sahibi bir varlık yoksa bana bu hayatı, bu idraki ve bu zekâyı veren kimdir? Hayattan, idrakten ve zekâdan yoksun madde mi?

İlim ilerledikçe insanoğlu tabiatı daha iyi anlamakta, onun kuruluş ve işleyişini daha iyi inceleyip kavramaktadır. Tabiatta görülen bunca değişiklik ve hareketliliğe rağmen onun işleyişini sağlayan kanunlar hiç aksamamakta, değişmemektedir. Biz insanlar bu kanunlara güvenerek denizlerde seyretmekte,

havada uçmaktayız. Şuursuz madde bunca değişikliğin yanında bu âhengi, bu sağlamlığı, bu fevkalâdeliği nasıl sağlamaktadır?

إِنَّ اللّٰهَ يُمْسِكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ اَنْ تَزُولَاۚ وَلَئِنْ زَالَتَآ اِنْ
اَمْسَكَهُمَا مِنْ اَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ

"Şüphe yok ki Allah, gökleri ve yeri parçalanıp yok olmaktan koruyan ve aynı nizam içinde tutandır. Şayet onların düzeni bozulacak olsa, andolsun ki kendisinden başka birinin âhenklerini sağlamasına imkân yoktur."[64]

Materyalistler maddeyi kâinat yapısının temel malzemesi, yapı taşı kabul etmişlerdir. "Zerreden galaksiye kadar her şey, canlı cansız bütün varlıklar, maddenin asla değişmeyen en küçük parçalarından (atom) oluşur." diye düşünmüşlerdir. Halbuki çağımızda atom parçalanmıştır. Değişmez, yok olmaz zannedilen, varlığı için bir başlangıç tasavvur edilmeyen, yaratıcı kuvvet (Tanrı) yerine konulan maddenin, bugün, enerjiden ibaret olduğu anlaşılmıştır. Atom çekirdeğindeki pozitif, negatif ve nötr elektrik enerjileri ancak birbirine bağlı olarak vardır ve bir değere sahiptir. Şu halde mutlak, değişmez, temel sayılabilecek bir cevher, maddeye ait bir asıl ve bir öz mevcut değildir. Bugünkü ilmî ilerleyiş karşısında materyalizm iflâs etmiştir.

Darwinizm

Evrim teorisi (tekâmül nazariyesi) diye de anılan ve İngiliz biyoloji bilgini Charles Robert Darwin (1809-1882) tarafından geliştirilen bu görüş de evrenin yaratılışını meçhule bırakmış, başka bir deyişle maddenin yaratılmamış olduğuna inanmış materyalist bir akımdır. Söz konusu görüşün taraftarlarına göre tabiata hâkim olan, ona yön ve şekil veren yüce bir varlık yoktur. Bitki, hayvan ve insan... Bütün canlıların yapılarında gördüğümüz olağanüstü durumlar, hayatlarını sürdürmek, fonksiyonlarını yerine getirmek ve türlerini yaşatabilmek için sahip oldukları kabiliyetler, maharetler ve organlar, ilim, hikmet ve kudret sahibi (şuurlu) bir yaratıcı tarafından programlanmış ve yaratılmış değildir. Bu özellikler, canlılarla içinde yaşadıkları çevreden gelen çeşitli tesirler arasında uzun zaman içinde süregelen bir mücadele sonunda kendiliğinden meydana gelmiştir. Böylece canlılar dünyası, asırlar boyu, bir evrim (tekâmül) görür, gittikçe daha mükemmel hâle gelir.

Netice itibariyle Darvwinciler de maddeyi yine madde ile izah etmekte ve madde ötesi bir varlığın, yani Allah'ın mevcudiyetine lüzum görmemektedir.

Evrim taraftarları çeşitli belgeler (fosiller) bulmak, deneyler yürütmek suretiyle teorilerini ilmîleştirmeye çalışmışlardır. Bu alandaki gayretler günümüzde de sürdürülmektedir. Hatta bu akım ideolojik bir özellik kazanmış, uğrunda propagandalar ve sahtekârlıklar bile yapılmıştır.[65] Ne var ki birçok emek harcayarak yapılan kazılar sonunda elde edilen vesikalar (toprak tabakalarında gömülü hayvan ve bitki kalıntıları, fosiller) konuya açıklık getirememiş, aksine sürdürülen deneyler, elde edilen ilmî neticeler teorinin çürüklüğünü ortaya koymuştur. Artık kâinatın bir yaratıcı ve düzenleyicisinin bulunduğu, gerçeği

gören gözler ve düşünen kafalar için inkâr edilmez bir açıklığa kavuşmuştur.

Evrim görüşünün inançla ilgili kısmı, bugün, inkârcı, art niyetli ve istismarcı grupların aleti olmaktan öte bir değer taşımamaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'in birçok âyetinde gökleri ve yeri, yani kâinatı ve onu teşkil eden insan, hayvan, bitki vesaireyi bizzat Allah Teâlâ'nın yarattığı beyan edilmektedir. Her namazda okuduğumuz ve günde kırk defa tekrar ettiğimiz Fâtiha sûresinin ilk âyeti[66] evrim teorisini reddetmektedir. Allah'ın isimlerinden olan rab, Kur'an'da 965 defa geçmektedir. Bunun 62'si, "Âlemlerin rabbi, göklerin ve yerin rabbi, her şeyin rabbi" gibi bütün varlıkları kapsayan mânalar ifade eden terkipler halindedir. Rab kavramı kök itibariyle aslında "terbiye etmek yani bir şeyi yaratmak ve merhale merhale geliştirerek kemale erdirmek" demektir.[67] Her şeyi yaratan, murat ettiği plan ve hedef çerçevesinde geliştiren sadece Allah Teâlâ'dır.

Bu konuyla ilgili âyetlerin ikisini meâlleriyle birlikte sunalım:

وَاللّٰهُ خَلَقَ كُلَّ دَٓابَّةٍ مِنْ مَٓاءٍۚ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشٖي عَلٰى بَطْنِهٖۚ
وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشٖي عَلٰى رِجْلَيْنِۚ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشٖي عَلٰٓى اَرْبَعٍۜ
يَخْلُقُ اللّٰهُ مَا يَشَٓاءُۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ

"Allah hareket eden her canlıyı bir sudan yarattı. Onların bir kısmı karnı üstünde sürünür, bir kısmı iki ayağı üstünde, bir kısmı da dört ayak üstünde yürür. Allah dilediğini yaratır. Çünkü Allah her şeye gücü yetendir."[68]

وَاللّٰهُ اَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْـٔاًۙ وَجَعَلَ
لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٔدَةَۙ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

"Allah, sizi analarınızın karnından -kendiniz hiçbir şey bilmez durumda iken- çıkardı. Her birinize kulak, göz ve gönül verdi, şükredesiniz diye."[69]

Pozitivizm

Allah'ın varlığı-yokluğu münakaşasında göz önünde bulundurulan önemli noktalardan biri insan, biri de kâinattı. Materyalistler ile Darwinciler, kâinat (madde) unsuru üzerinde durarak onu âdeta tanrılaştırmış, onun kendi kendini düzenlediğini iddia etmişlerdir. Pozitivizm ile Freudizm'i benimseyenler ise insan unsurunu ele almışlar, "insan"da Tanrı'ya inanma fikri ve duygusunun mevcut olmadığını ileri sürmüşlerdir.

Pozitivizmin kurucusu olarak bilinen Auguste Comte (1798-1857), kendisinden önceki bazı fikrî akımlardan faydalanarak şu görüşü ortaya atmıştır: Bugün pozitif ilim çağına giren insan, bütün tabiat olaylarını deney ve gözlem yoluyla anlamakta, açıklayabilmektedir. Beş duyu ile algılanan tabiatın ve tabiat olaylarının dışında, insanın kavrayabileceği bir gerçek yoktur. "Ben nereden

geldim, nereye gideceğim?” tarzında düzenlenen, ilk sebebi (yaratıcı) ve son gayeyi vurgulayan soru, pozitif ilim dönemindeki insanın sorusu değildir. Bu problem, tabiat olayları hakkında doğru ve yeterli bilgisi olmayan önceki insanların problemiydi. Problemin çözümünde materyalistlerin de, Allah’a inananların da ortaya koyduğu fikirler doğru değildir.

Auguste Comte, pozitif ilimlere sığınarak felsefeyi de (dolayısıyla materyalist felsefeyi), dini de inkâr etmiştir. Fakat kendi açıklamaları da felsefeden başka bir şey değildir.

Beş duyumuzla idrak ettiğimiz madde dünyasının dışında bir gerçek, bir realite, bir varlığın bulunmadığını söylemek pozitif ilimler açısından mümkün değildir. Çünkü konu, pozitif ilim alanının dışındadır. İlim, kendi sahasını aşan bir konuda müspet veya menfî bir şey söyleyemez. Comte ve taraftarlarının ileri sürdüğü görüşler ilim açısından bir değer taşımaz. Olsa olsa felsefî bir akımdır, birçok düşünce şeklinden biridir.

Pozitivizmin ortaya çıkışından bugüne kadar geçen bir buçuk asırlık zaman içinde ilim çok ilerlemiştir. XX. yüzyılın ilim adamları büyük bir çoğunlukla, pozitivizmin aksine, Allah’ın varlığına inanmaktadır. Gerçi bunlar kâinatın yaratıcısı, geliştiricisi ve yöneticisi olarak deney ve gözlemlerle ispat edilmiş bir varlık bulmuş değillerdir. Ne var ki ilim adamı da düşünen bir insandır. Büyük bir hayranlıkla incelediği tabiat olayları ve nesnelerinin ardında, kâinatın ötesinde madde üstü bir kudretin, bir düzenleyicinin, hikmet, sanat ve maharetle yaratan bir varlığın bulunup bulunmadığını düşünür. Ona göre böyle bir varlığın mevcudiyetini kabul etmek, onu inkâr etmekten çok daha mâkuldür, ilmî zihniyete, vicdanın sesine çok daha yakındır.[70]

Hayatının son demlerinde, insanlığın dinsiz olamayacağı kanaatine varan Auguste Comte, bir “insanlık dini” icat etmeyi düşünmüş ve kendine göre bazı prensipler koymuştur. Fakat bu teşebbüsünü ciddiye alan olmamıştır.

Pozitivistlerin düşünce tarzı, “Görmediğim şeye inanmam.” cümlesinde ifadesini bulan kaba anlayışın ötesine geçemez. İnsan öyle şeylerin varlığını kabul etmektedir ki onların bizzat kendilerini görmemekte, duyu organlarının hiçbiriyle idrak edememektedir: Elektrik akımı, ruh, ultra mikroskopla bile görülemeyen nice varlıklar gibi. Hayvanlardan farklı olarak akla, şuura, hâfızaya, hayal gücüne sahip bulunan insan, bazı varlıkları gözleriyle, bazılarını diğer duyu organlarıyla, bir kısmını da aklı ve muhakemesiyle idrak edip mevcudiyetlerini anlar. Bu gerçeği kabul etmemek, realiteyi bilmezlikten gelmek, insan yapısından ve insanlık tarihinden habersiz olmak, bilmeden hüküm vermek ve cehaleti ilmin yerine koymaktır.

Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyrulur:

هَٓا اَنْتُمْ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ حَاجَجْتُمْ ف۪يمَا لَكُمْ بِه۪ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَٓاجُّونَ ف۪يمَا

لَيْسَ لَكُمْ بِه۪ عِلْمٌۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

“İşte siz böylesiniz. Haydi, bildiklerinizin üzerine çekiştiniz. Ne diye

bilmediğiniz konularda çekişip duruyorsunuz? Oysa ki Allah bilir, siz ise bilemezsiniz.”[71]

Freudizm

Freudizm, Viyanalı doktor Sigmund Freud (1856-1939) tarafından ileri sürülen görüştür. “Şuur altı”nın kâşifi ve “derinlik psikolojisi”nin mûcidi kabul edilen Freud, sinir hastalıkları alanında araştırmalar yapmıştır. Ona göre insana hâkim olan, onu idare eden iki önemli içgüdü vardır: Korku ve cinsiyet duygusu. İnsanın davranışlarına yön veren, ondaki anne baba sevgisi, vatan sevgisi, Allah sevgisi gibi yüksek duygulara kaynak teşkil eden bu iki duygudur, özellikle cinsiyet içgüdüsü. Aslında insan ruhunda, insan psikolojisinde Allah’a inanma temayülü yoktur. Ne var ki o, bir taraftan acziyet ve korkunun, diğer yönden çeşitli engeller karşısında tatmin edilemeyen cinsî duyguların baskısı altındadır. Şuur altındaki bu rahatsızlık şekil değiştirerek vatan sevgisi, insanlık sevgisi, Allah sevgisi tarzında kendini gösterir. Tıpkı hürriyetine son derece düşkün bir mahkûmun gardiyan elbisesi giyerek hapishane kapısından çıkıp kaçışı gibi. İnsanın gerçek yapısında Allah inancı, din duygusu diye bir şey yoktur.

Ruh hastalıkları alanında çalışmalar yürüten Freud, ilmin sınırlarını aşarak felsefe yapmıştır. Onun ortaya koyduğu fikirler, cinsiyetle ilgili ahlâk kurallarından tamamen uzaklaşmış, Avrupa yaşantısını yansıtmıştır. Zaten hastalar üzerinde çalışan ve marazî halleri, psikolojik nevrozları inceleyen Freud, bu özel durumların bütün insanlarda bulunduğunu söylemekle en büyük hatayı işlemiş ve temelsiz bir felsefeye saplanmıştır.

Tarih boyunca insanoğlunun kaydettiği fikir ve duygu yükselişlerini, dinî inanç, temayül ve hazları, ahlâkî davranış örneklerini, yüksek insanî duyguları, aile bağlarını, sanat hareketlerini, sanat âbideleri ve ürünlerini şehvet duygularına bağlamak, bütün bunların sebep ve neticelerini şehvetin sebep ve neticeleri içinde eritmek insan için düşünülebilecek en acındırıcı hal, en dehşetli düşüş ve davranıştır. Bu davranış gözlem ve deneylere dayanan ilmî bir kanaatten değil, sadece vehim, kuruntu, belki de bir ruh bunalımı ve bir intikam duygusundan kaynaklanmaktadır. Kur’ân-ı Kerim’in şu âyetleri böyle çarpık bir düşünüş ve hasta bir ruha sahip tipi tasvir etmektedir:

أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلٰهَهُ هَوٰيهُ وَأَضَلَّهُ اللّٰهُ عَلٰى عِلْمٍ وَخَتَمَ
عَلٰى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلٰى بَصَرِهِ غِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ
بَعْدِ اللّٰهِ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ
وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُمْ بِذٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ
إِلَّا يَظُنُّونَ

“Gördün mü o kimseyi ki nefsânî arzularını kendine tanrı edinmiş, Allah da onu -bilgisine rağmen- saptırmış, kulağını ve gönlünü mühürlemiş, gözüne perde çekmiştir. Şimdi onu Allah’tan başka kim doğru yola eriştirebilir? Hâlâ düşünmeyecek misiniz? Dediler ki: ‘Dünya hayatından başka bir hayat yoktur. Kimimiz ölür, kimimiz yaşarız. Bizi o sürekli zamandan başka herhangi bir şey yok edemez.‘ Halbuki onların bu konuda hiçbir bilgisi yoktur, onlar sadece öyle bir vehme kapılmaktadır.”[72]

Netice

Buraya kadar kısaca temas ettiğimiz materyalizm, Darwinizm, pozitivizm ve Freudizm, insanı dinî gerçekleri inkâr etmeye sürükleyen fikir akımlarının tamamı değildir. Bunlara benzer başka inkârcı cereyanlar bugüne kadar ileri sürüldüğü gibi bundan sonra da ortaya çıkabilir. Yaşadığımız çağda fikir akımlarının önünde hemen hemen sınır kalmamıştır. Önümüzdeki yıllarda kitleler arasındaki iletişim araçları, insan gruplarının birbirini etkileme imkânları daha da artacak ve yaygınlaşacaktır. Her yaş ve her seviyedeki insanımız, özellikle öğrenim çağındaki çocuklarımız ve gençlerimiz çeşitli fikir ve ideolojilerin propagandasına mâruz kalacaklardır.

İnsana, var olan, var olabilecek olan her yanlışı öğretmek, ondan kaçınma yollarını göstermek mümkün değildir. Yapılması gereken şey, ona doğruyu öğretmek, doğrunun ölçüsünü vermektir. Doğru, başka bir deyişle hak, zaten insanın selim yaratılışına uygun olandır. Allah’ın şekillendirdiği selim yaratılış çizgisinden saptırılmayan, bu çizgi üzerinde eğitilip yetiştirilen insanlar yanlışla doğruyu birbirinden ayıracak, yanlışı bırakıp hakka uyacaklardır. Cenâb-ı Hakk’ın şu ilahî beyanı bu insanları tasvir etmektedir:

فَبَشِّرْ عِبَادِۙ اَلَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ اَحْسَنَهُۜ

“(Ey Muhammed!) Dinleyip de en güzel söze uyan kullarımı müjdele!”[73]

İnkâr yani tabiatın bir yaratıcı ve düzenleyicisinin bulunduğunu kabul etmemek, beşer tarihinde sonradan ortaya çıkmış iğreti bir görüştür. İnsanın ruh yapısına ters düşen marazî bir hal, onun fikir kuruluşuna uymayan kısır bir düşünüştür.

İnkâr, ya bir tefekkür sakatlığından veya bir irade zaafından doğar. Uçsuz bucaksız kâinat ve kâinat ötesinin bilinmeyen binlerce meselesinin yanında onun bir meselesini bilen -veya bildiğini sanan- bazı kimseler ilimlerine mağrur olmuşlar, kendi bildiklerinin dışında herhangi bir gerçeğin bulunmadığı vehmine kapılmışlar, tutuşturabildikleri bir kibrit çöpü ile bir kıtayı aydınlattıklarını sanmışlar, ellerindeki basit el fenerinin aydınlığı ile bütün kâinatı gördüklerine inanmışlardır.

وَمَا يَتَّبِعُ اَكْثَرُهُمْ اِلَّا ظَنًّاۜ اِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْـٔاًۜ اِنَّ

اللّٰهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ

"Onların çoğu sadece zan ve tahminine bağlı kalırlar. Hâlbuki zan hiçbir yönüyle doğru bilginin yerini tutmaz. Şüphesiz ki Allah böylelerinin bütün işlediklerini bilmektedir."[74]

Tembellikleri, bilgisizlikleri, menfaatleri, aşağı arzularının baskısı sebebiyle irade zaafına düşenler Allah'ı inkâr etmişlerdir. Gerçeği duymak istemedikleri için kulaklarını tıkamışlar, anlamak istemedikleri için akıllarını dondurmuşlardır. Onlar, bu durumu zaman içinde tamamen benimseyerek karakter haline getirmiş ve âdeta insanî özelliklerini yitirmişlerdir. Böyleleri için Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyrulur:

أَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلٰهَهُ هَوٰيهُ أَفَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا أَمْ

تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ

بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا

"Gördün mü o kendi arzularını kendine tanrı edinmiş kimseyi? Şimdi sen onun koruyucusu olabilir misin? Yoksa onların çoğunu söz dinler, aklı erer mi sanıyorsun? Onlar benzese benzese dört ayaklı hayvanlara benzer. Belki onlardan da şaşkındırlar."[75]

Hikmeti sonsuz, kudreti nihayetsiz mevlâ, kanununu öyle koymuştur ki aydınlığın yanında karanlık, iyiliğin yanında kötülük, doğrunun yanında yanlış daima yer almaktadır. Dünya durdukça bu böyle olacak, iyilerle kötüler bir arada yaşayacaktır. İyiler yani inananlar, inanç sistemlerini yayacaklar; kutsî emanetin taşıyıcısına has bir şuur içinde sorumluluklarının gereğini yerine getirecekler, hem kendilerinin hem nesillerinin hem de bütün insanlığın kurtuluşu için elden gelen gayreti esirgemeyeceklerdir.

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً

إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ

"Rabbimiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi haktan ayırma. Bize kendi tarafından rahmet ihsan et. Sonsuz lûtuf sahibi sensin, sen!"[76]

Allah'ın Varlığını İspat Eden Deliller

Konunun Özelliği

"Allah'ı tanımak" veya "bilmek" şeklinde ifade edebileceğimiz **mârifetullah** hem çok kolay, hem çok zordur. Yaratılışının tabii seyri (fıtrat-ı selîme) bozulmayan insan, yüce yaratıcının varlığını içinde hisseder. Kendi üzerinde denediği, etrafını saran tabiatta gördüğü olaylar, onun seziş ve muhakemesine Allah'ın mevcudiyetini şüphe götürmez bir şekilde yerleştirir. Fakat içten veya

dıştan gelen herhangi bir müdahale ile selim yaratılışı bozulan, inkârı peşinen kabullenen kimse için Allah'ı tanımak, O'nun varlığını kabul etmek zor bir şeydir. Çünkü kapılarını gerçeğe kapamış, ne söylense dinlememeye, ne gösterilse bakmamaya karar vermiştir.

Eskiden beri bütün eğitimciler, bütün fikir ve gönül adamları bu tipten korkmuşlar, bunun doğru yola getirilmesinden ümit kesmişlerdir. Kendisine iyilik yapılmasını istemeyen, üstelik bütün gücüyle buna karşı direnen insana iyilik yapmak kadar zor bir şey yoktur.

İnsanın dünyaya açılan beş penceresi vardır: Görme, işitme, koklama, tatma ve dokunma duyuları. Biz maddeyi ve maddenin bazı özelliklerini bu duyularımız aracılığıyla tanımaktayız. Duyularımızın emrine teleskop, mikroskop, telefon, telsiz gibi bazı yardımcı cihazlar da vermişizdir. Bununla birlikte maddenin her özelliğini, tabiatın her sırrını henüz anlamış değiliz.

Duyularımız tabiat varlıklarını ve olaylarını idrak ederek bizim için malzeme toplar, işlenmek üzere akıl mekanizmasına iletir. Her insanın aklı aynı malzemeden aynı ürünü üretmez. Bu sebeple tabiatın kuruluş ve işleyişinin incelenmesi yoluyla elde edilen malzemeden çoğu akıl, Allah'ın varlığı neticesini çıkardığı halde bazıları böyle bir sonuç çıkarmaz.

Şu halde diyeceğiz ki, her asırda Allah'a inanan büyük kitlelerin yanında, O'na inanmayan insanlar da olacaktır. Başka bir deyişle inkârı peşinen kabullenen, gerçeğe karşı direnen insanı susturacak delil bulmak mümkün olmayacaktır. Evet, Allah'ın varlığı konusunda ortaya konacak deliller kişiye ışık tutar, gerçeğin yolunu gösterir, hatta gerçeğe yaklaştırır. Ne var ki yine de arada bir mesafe kalmaktadır. Bu mesafeyi kapatacak ve gerçeğe ulaşacak olan insanın kendisidir. Son adımı o atacak, son kararı o verecektir. Bu noktada insan, iradesini kullanacak ve ona göre netice alacaktır: İman ve kurtuluş veya inkâr ve hüsran. Herhalde kulun sorumluluğu, ceza veya mükâfatı da bu noktadan doğmaktadır.

Hulâsa yerlerin, göklerin, canlı cansız bütün varlıkların yaratıcısı olan Allah'ın varlığı şüphe götürmez bir gerçek olmakla birlikte bu gerçeği kabul etmeyenler de mevcuttur. Madem ki Allah gözle görülür, elle tutulur bir madde değildir, O'nu inkâr edenler daima bir bahane bulacaktır. Hatta Kur'ân-ı Kerim'de buyrulduğu üzere, hakikat bütün açıklığıyla onlara gösterilse bile inkâr ve inatlarından vazgeçmeyeceklerdir:

وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ ۙ لَقَالُوا

إِنَّمَا سُكِّرَتْ أَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ

"Onlara gökten bir kapı açsak da oradan yukarı çıksalar yine de 'Gözlerimiz bağlanmış, belki de büyüye tutulmuş kimseleriz!' derler."[77]

Burada konunun önemli bir yönüne daha temas etmek gerekir. Nasıl ki biz Allah'ın varlığını ispat etmek durumundaysak, O'nu inkâr edenler de yokluğunu ispat etmek mecburiyetindedir. Çünkü tabiatı inceleyen ilimler (pozitif bilimler) geliştikçe onun kuruluş ve işleyişinin fevkalâdeliği daha iyi anlaşılmakta,

bilginlerin ona hayranlığı daha çok artmaktadır. Peki, tabiatın bir yaratıcısı ve idare edicisi yoksa ona hâkim olan iç içe, karmaşık fakat son derece âhenkli, şaşmaz, aksamaz sistemleri, kanunları nasıl izah edeceğiz? “Allah diye bir varlık yok, madde kendi kendine var olmuştur, tabiat kendi kendini düzenlemiştir:” demek, gören göz ve düşünen kafaya sahip hiçbir insanı tatmin etmez. “Allah yok!” demek suretiyle bir problem çözülmüş yani O’nun varlığını ispat etme zahmetinden kurtulmuş olunur ama ortaya binlerce problem çıkar. Bu problemlerin bir tanesini bile Allah’ın yokluğunu farzederek çözmek mümkün olmaz.

- Gökleri ve yeri yaratan, bulutlardan yağmur indirip yeryüzünü yeşerten, hayat kaynağı bitkileri bitiren kim?

- Yer küresini bizim için bir karargâh yapan, onu vadilere ayırıp aralarından nehirler akıtan, onda sabit dağlar yaratan, acı ve tatlı iki denizi birbirine karıştırmayan kim?

- Bunalmışın, çaresizin, kimsesizin yalvarışlarına cevap veren, dertlerine derman bulan, insanoğlunu bunca canlıya hâkim kılıp dünyanın sahibi yapan kim?

- Bize karanın ve denizin karanlıkları içinde yol gösteren, gıdamızın müjdecisi yağmur yüklü bulutları rüzgârla sevkeden, ardı ardına yaratan, öldüren, bizi gökten ve yerden besleyen kim?

Evet, inkârcı bunlara ve benzeri binlerce soruya nasıl cevap verecektir? Ya “Bilmiyorum!” diyecek -ki bu bir cevap değildir- ya da “Allah!” deyip gerçeği kabul edecektir.

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ اَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ
وَالْاَبْصَارَ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ
الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الْاَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللّٰهُ فَقُلْ اَفَلَا تَتَّقُونَ . فَذٰلِكُمُ
اللّٰهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ اِلَّا الضَّلَالُ فَاَنّٰى تُصْرَفُونَ

“De ki: Size gökten ve yerden rızk veren kim? Kulakları ve gözleri yaratıp çalıştıran kim? Ölüden diriyi, diriden ölüyü çıkaran kim? Kâinatı idare eden kim? Onlar, ‘Allah’tır!’ diyecekler. De ki: Hâlâ gerçeği inkârdan sakınmayacak mısınız? İşte gerçek rabbiniz Allah budur. Haktan sonra sapıklıktan başka ne vardır? Öyleyse nasıl olur da doğru yoldan döndürülüyorsunuz?”[78]

Eskiden beri Allah’ın varlığını ispat etmek konusunda birçok izah yapılmıştır. Bunlara “isbât-ı vâcip delilleri” diyoruz. Bugün de hem İslam âlimleri, hem inanmış diğer bilgin ve düşünürler bu konuda birçok eser yayımlamaktadır. Bu tür açıklamalar gerçeği arama durumunda olanlara ışık tutabileceği gibi inanmış kitlelerin de imanını pekiştirir, inkârcı akımların etkilerinden korur, inanmışlara, gerektiği yerde tezlerini savunma gücü verir.

Bu tür delillerden birkaç tanesini sıralayalım:

Allah’ın Varlığına Dair Deliller

Fıtrat Delili

Tabii veya yaratılış delili olarak da isimlendirilen bu delilden maksat şudur: İnsan, yaratılışı itibariyle inanan bir canlıdır. İnanmak onun zihin ve ruh muhtevasında mevcuttur. Çocuk, aklı ermeye başladığı andan itibaren, normal olarak gördüğü nesne ve olayların sebep ve yapıcısını araştıracak, “Kim yaptı, nasıl oldu?” diye sormaya başlayacaktır. “Allah’ın Varlığı” konusunun başında da belirtildiği gibi çocuk, ekmeği eve babasının getirdiğini görünce ekmeğe sahip olma hadisesini babasına bağlayacak, daha sonra bakkala, fırıncıya, değirmenciye, çiftçiye! Fakat bir gün, kara toprağın minnacık kupkuru bir tohum tanesinden yemyeşil başağı nasıl meydana getirdiğini soracaktır.

أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ ءَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ. لَوْ نَشَاءُ

لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ

“Hiç ektiğiniz tohuma dikkat ettiniz mi? Onu yerden siz mi bitiriyorsunuz, yoksa biz mi? Dileseydik onu çör çöp yapardık da siz de şaşakalırdınız.”[79]

İnsan zihninin kuruluşunda yaratıcıyı arama özelliği bulunduğu gibi onun ruhunda yüce, kudretli bir varlığa sığınma duygusu, ona güvenme ihtiyacı da vardır. Kur’ân-ı Kerim’de “fıtratullâh” diye zikredilen ve değiştirilemeyeceği ifade buyrulan[80] özellik budur. Buna “fıtrat-ı ilâhiyye, fıtrat-ı selîme” de denilmektedir.

Tarihin bize sunduğu bilgilere göre yeryüzündeki bütün insanlar, nispeten ileri sayılabilecek bütün milletler bu kâinatın kudretli ve hikmetli bir yaratıcısının bulunduğundan şüphe etmemiştir. Bu insanların ırkları, ülkeleri, görüş, din ve mezhepleri birbirinden farklı olmuştur, inandıkları yaratıcının vasıfları değişik, hatta birbirine zıt fikirler de ileri sürmüşlerdir. Fakat O’nun varlığından şüphe etmemişlerdir. Kelâm ilminde buna “kabûl-i âmme delili” (genel kabul) denilmiştir. Ancak, bazı olumsuz etkilerle kimi insanlar şüpheye yahut inkâra sürüklenmiştir.

İnkârın en aşırı noktasına varmış bulunan bir kimsenin bile büyük bir felâketle karşılaştığı zaman taşa, toprağa veya ağaca sığındığı görülmemiştir. Böylesi yine Allah’a sığınır, bildiği isim veya sıfatlarla yalnız O’na yalvarır. Nasıl ki büyük bir tehlike ile karşılaşan insan kaçacak ve sığınacak bir yer arar ve nasıl ki karnı acıkan bebek annesinin memesine tabii olarak koşarsa, insan da yaratanını arar, O’na sığınır.[81]

أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوءَ وَيَجْعَلُكُمْ

خُلَفَاءَ الْأَرْضِ

“Çaresizin yalvarışlarına cevap veren, dertlerine derman olan, sizi yeryüzünde

hükümran kılan kim?”[82]

İlham Delili

Allah’ın varlığını idrak ve ispat etmek için aklı kullanmak mümkün olduğu gibi kalbe yönelmek de mümkündür. Daha çok tasavvuf erbabının tercih ettiği kalp yoluna, keşif ve ilham metodu denilmiştir. “Örtü ve perdeyi kaldırmak” mânasına gelen **keşif** burada, bedenî ve ruhî güçleri dünyadan ayırıp yüce âleme yöneltmek (riyâzet ve mücâhede), beşerî sıfatları ve bedenî kuvvetleri yok etmek[83] suretiyle gerçekle arasındaki perdeyi kaldırmak ve gerçeği doğrudan müşahede edip tanımak demektir. İlham ise normal bilgi vasıtalarına başvurmaksızın insanın kalbine Allah tarafından bırakılan bilgidir.[84] Bu da çoğunlukla riyâzet ve mücahede yoluyla elde edilebilir.

Sûfiyyeye göre Allah Teâlâ’yı bilmek başka, tanımak başkadır. Akıl ancak istidlâl yoluyla dolaylı bir şekilde bilir. Kalp ise keşif ve ilham yoluyla O’nu müşahede etmiş gibi tanır.[85] Sûfiyyenin benimsediği ve modern psikologların da önem verdiği şahsî tecrübe yolu, şüphe yok ki Allah’a götüren yöntemlerden biridir. Yeter ki kişi bu yola girebilsin, bu tecrübeyi yapabilsin. Fakat öyle görünüyor ki Allah’ı kalp ile tanımak, daha ziyade, onu akılla bildikten, varlığını benimsedikten sonra mümkün olmaktadır. Bu durumda kalp metodu Allah’a olan bağlılığı artıran, dindarlığı pekiştiren bir vasıta olur.

Yaratılmışlık Delili

Dünya devamlı bir “olmak-ölmek” değişimi içindedir. Bu, cansızlardan başlamak üzere bitkilere, hayvanlara ve insana doğru gittikçe hızlanan bir değişimdir. İnsan ve hayvan doğar, büyür, sonra ölür. Yerine türün başka fertleri geçer. Bitkiler de öyle! Hatta cansızlar dediğimiz câmid varlıklar, dağ-taş, dere-tepe de değişmeye mahkûmdur. Yıldızlar, yıldız kümeleri, galaksiler bile “olmak-ölmek” kanununun dışına çıkamaz. Demek ki kâinat yaratılmıştır, devamlı yaratılmaktadır. Her yaratma fiilinin bir fâili, her yaratılmışın bir yaratıcısı vardır. İnkârcı akımların tenkidinde gördüğümüz üzere madde kendi kendisinin yaratıcısı ve geliştiricisi olamaz. Şu halde yaratılmışların yaratıcısı Allah Teâlâ’dır.

Burada kolay anlaşılsın diye “yaratılmışlık” delili diye isimlendirdiğimiz bu delil, İslâm tarihi boyunca müslüman ilim ve fikir adamları tarafından “hudûs” ve “imkân” delili adlarıyla incelenmiştir.[86] Kur’ân-ı Kerim’de insanın kendi yaratılışını, yakın ve uzak çevresinin yaratılışını, kâinatın (Kur’an’ın ifadesiyle göklerin ve yerin) yaratılışını konu edinen birçok âyet vardır. Bu âyetler, insanı, kendi üzerinde ve dış dünya hakkında (sübjektif ve objektif âlemde) incelemeler yapmaya, düşünmeye davet etmektedir. Bu yolla Allah’ın varlığı ve birliği ispat edilmektedir.

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ قُلِ اللّٰهُۜ قُلْ اَفَاتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِه۪ٓ

اَوْلِيَٓاءَ لَا يَمْلِكُونَ لِاَنْفُسِهِمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّاۜ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي

الْأَعْمٰى وَالْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ أَمْ جَعَلُوا لِلّٰهِ

شُرَكَاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِهِ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ قُلِ اللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ

شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ

"(Habibim), 'Göklerin ve yerin rabbi kimdir?' diye sor onlara! Sonra da, 'Elbet Allah'tır.' diye kendin cevap ver. Yine onlara de: Öyleyse onu bırakıp da kendilerine bile faydası ve zararı dokunmayan şeyleri mi Tanrı edindiniz? De ki: Kör olanla gözü gören bir olur mu, karanlıkla aydınlık bir sayılır mı hiç? Yoksa onların sahte mâbutları, Allah'ın yarattığı gibi bir şey mi yaratmış da bu sebeple şaşırıp bunları Allah'a ortak koşmuşlar? De ki: 'Her şeyi yaratan Allah'tır. Bir ve kâinatın hâkimi olan sadece O'dur'."[87]

Fizik, kimya, astronomi gibi pozitif ilimlerle meşgul olan bilginler, madde üzerinde yaptıkları incelemeler sonunda onun, dolayısıyla tabiatın sonradan yaratıldığını tespit etmişler, ayrıca bugün mevcut olan tabiat düzeninin bir gün bozulacağı kanaatine varmışlardır. Her sonlu olan şeyin bir başlangıcı vardır. Başlangıcı olan şey yaratılmış demektir. Şüphesiz ki her yaratılmışın bir yaratıcısı mevcuttur. O da Allah Teâlâ'dır.[88]

Nizam Delili

Bu delil daha çok "gaye ve nizam delili" olarak tanınır. Canlı cansız varlıkların incelenmesinden şu netice çıkarılmıştır ki her varlık hem yapılışı hem iç fonksiyonları hem de diğer varlıklarla münasebeti bakımından hayret verici bir nizama, bir düzenlemeye sahiptir. Meselâ insan vücudunu ele alalım. Bunu teşkil eden organlar insanın ihtiyacını yerine getirecek, onu tehlikelerden koruyacak ve hayatiyetini sürdürecek bir şekilde yapılmıştır. Öyle ki bu organlardan birinin -meselâ bir kaza sonucu- kaybedilmesi halinde onu aynı kalite, fonksiyon ve dayanıklıkta yeniden yapmak mümkün olmamaktadır. İlmin ve tekniğin bu kadar ilerlediği bir çağda bütün dünya bilginleri bir araya gelse bile bundan âciz kalır. Peki, sayı ile ifade edilmesi mümkün olmayan bunca insan, hayvan, bitki ve cansız varlıkta görülen fevkalâde üstün sanatın sanatkârı kimdir?

Üzerinde yaşadığımız tabiatın bu fevkalâdeliği, milâttan önceki asırlardan itibaren ilim ve fikir adamlarının dikkatini çekmiş, üzerinde birçok şey söylenmiştir. Irk ırk insanıyla, boy boy hayvanıyla, renk renk bitkisiyle, dağıyla, ovasıyla, nehriyle, deniziyle, ayıyla, mehtabıyla, güneşiyle, yıldızıyla "kâinat" denen bu harika filozofu düşündürmüş, bilgini konuşturmuş, şairi coşturmuş, sıradan insanın bile dikkatini çekmiştir.

Görülmüş ve tecrübe edilmiştir ki karıncasından devesine, su kabarcığından gök kubbesine, sivrisineğinden yıldızına kadar her şey, bütünüyle tabiat belli bir plan, program ve gayeye göre olmakta, oluşmakta, değişmekte ve yenileşmektedir. Aksaması, bozulması olmayan bu âhenk, bu nizam nasıl teşekkül etmiştir? Materyalistlere göre tesadüfen, Darwinistler'e göre evrim yoluyla olmuştur. Pozitivistler "Bunu bilemeyiz." diyorlar. Freudcüler de beriki

görüşlerden herhangi birini benimsiyor. Doğrusu şu ki tabiatta, onun her parçasında, her zerresinde bir sebep-sonuç bağlantısı vardır. Her mahlûk, canlı cansız her varlık, bu varlıkların yapısını teşkil eden organlar ve üniteler belli fonksiyonları yerine getirmek gayesiyle önceden planlı ve hesaplı olarak yaratılmış, düzenlenmiştir.

Kuş, uçma işini gerçekleştirebilmesi gayesiyle kanatlı olarak yaratılmış, yılan sürünmeye elverişli bir yapıda şekillendirilmiştir. Hiçbir şey, hiçbir organ, hiçbir cihaz, hiçbir sistem plansız, gayesiz, başı boş, gelişigüzel yaratılmamış veya meydana gelmemiştir. Tabiatta gaye, nizam ve hikmet hâkimdir.

Tabiatın şu andaki kuruluş ve işleyişini inceleyen pozitif ilimler ilerledikçe gaye ve nizam delili kuvvetlenmekte, itibar kazanmaktadır. İlmin her buluşu Allah'ın varlığı için bir delil teşkil eder. Büyük İslâm düşünürü İbn Rüşd, bundan sekiz asır önce, "hikmet ve inâyet" diye isimlendirdiği gaye ve nizam delili için şöyle demiştir: "Gören göz karşısında güneş ne kadar belirgin ise bu delil de akıl karşısında o kadar belirgindir."[89]

Kur'ân-ı Kerim'de gaye ve nizam deliliyle ilgili pek çok âyet vardır. Öyle ki on dört asır önce inen bu âyetlerin bir kısmının ifade ettiği incelikler ancak bu asırda, pozitif ilimlerin ilerlediği çağımızda anlaşılabilmektedir. İlmin bundan sonraki ilerleyişiyle de elbette başka mânalar keşfedilecektir.

أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا
وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ

"İnanmayanlar bilmiyorlar mı ki göklerle yer, önceleri bitişik bir halde iken biz onları ayırdık, canlı olan her şeyi de sudan yarattık. Hâlâ inanmayacak mı onlar?"[90]

Yine bu konuyla ilgili iki âyeti mealleriyle birlikte kaydedelim:

وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَارًا وَمِنْ كُلِّ
الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ إِنَّ فِي
ذٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ. وَفِي الْأَرْضِ قِطَعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ
وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٌ وَغَيْرُ صِنْوَانٍ يُسْقٰى
بِمَاءٍ وَاحِدٍ وَنُفَضِّلُ بَعْضَهَا عَلٰى بَعْضٍ فِي الْأُكُلِ إِنَّ فِي ذٰلِكَ
لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

"Yeryüzünü uzatıp düzenleyen, orada sağlam dağlar yükselten, ırmaklar akıtan O'dur. Meyvelerin hepsinden kendilerinin içinde ikişer çift yaratan, geceyi

gündüze bürüyen yine O'dur. Bütün bunlarda iyi düşünenler için kesin belgeler vardır.

Yeryüzünde yan yana bulunan arazi parçaları, üzüm bağları, ekinler, tek gövdeli, çatal gövdeli, dallı budaklı hurmalıklar vardır. Hepsi aynı sudan sulandığı halde onların yemişini birbirinden üstün kılıyoruz. Muhakkak ki bunlarda aklını kullanan insanlar için ibretler bulunmaktadır."[91]

* * *

Çağımızın bilgin ve düşünürleri, eserlerinde, Allah'ın varlığını ispat eden birçok delil zikretmektedir. Nizam deliline örnek olmak üzere bunlardan birini sunalım. Bu delil Batı ilim dünyasında çok tanınmış bulunan A. Cressy Morrison'a ait *İnsan Kâinat ve Ötesi* adlı kitaptan alınmıştır.[92]

---

[56] İbrâhim 14/10.
[57] er-Rûm 30/30.
[58] Buhârî, "Cenâiz", 92; Müslim, "Kader", 22.
[59] Müslim, "Cenne", 63.
[60] Bk. el-Mü'min 40/84-85.
[61] Bk. el-A'râf 7/23.
[62] el-A'râf 7/179.
[63] et-Tûr 52/35-36.
[64] Fâtır 35/41.
[65] Darwinizm'in bu yönleriyle ilgili Batılı ilim adamlarının şikâyet ve tenkitleri için bk. A. N. Field-John N. Moore, *İlmî Gerçekler Işığında Darvinizm,* terc. Halûk Ayanoğlu, İstanbul 1976, ilgili kısımlar.
[66] اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ Bütün şükür ve övgüler kâinatın rabbi (yaratıcısı ve geliştiricisi) Allah'a mahsustur.
[67] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât,* aynı madde.
[68] en-Nûr 24/45.
[69] en-Nahl 16/78.
[70] İnanç konusunda dünyaca meşhur ilim adamları arasında yapılan çeşitli anketler vardır. Bu anketlerin neticesinde, yaklaşık bir hesapla, bilginlerin % 83'ünün tam inançlı, % 10'unun din konusuyla ilgilenmediği, % 7'sinin de bir inanca ulaşamadığı anlaşılmıştır (bk. Seyyid Sâbık, *el-Akâidü'l-İslâmiyye,* s. 49).
[71] Âl-i İmrân 3/66.
[72] el-Câsiye 45/23-24.
[73] ez-Zümer 39/17-18.
[74] Yûnus 10/36.
[75] el-Furkân 25/43-44.
[76] Âl-i İmrân 3/8.
[77] el-Hicr 15/14-15.
[78] Yûnus 10/31-32. Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın varlığını ispat eden âyetler

için çeşitli Kur'an meallerinin konu fihristlerine bakınız. Örnek olarak şu âyetler incelenebilir: el-Bakara 2/164; en-Neml 27/59-64; Yâsîn 36/33-44 (bk. B. Topaloğlu, *Allah'ın Varlığı*, "Kur'an'da İsbât-ı Vâcib" kısmı).

[79] el-Vâkıa 56/63-65.

[80] er-Rûm 30/30.

[81] Bekir Topaloğlu, *Allah'ın Varlığı,* s. 110.

[82] en-Neml 27/62.

[83] İbn Haldûn, *Şifâü's-sâil*, s. 39.

[84] Cürcânî, *et-Ta'rîfât;* Tehânevî, *Keşşâf,* ilgili maddeler.

[85] Bk. Topaloğlu, *a.g.e., s.* 136-137.

[86] Bk. *a.g.e.*, ilgili bölümler.

[87] er-Ra'd 13/16.

[88] Bk. Topaloğlu, *a.g.e.,* s. 175-176.

[89] İbn Rüşd, *el-Keşf,* s. 165.

[90] el-Enbiyâ 21/30.

[91] er-Ra'd 13/3-4.

[92] Türkçe'ye çeviren, Bekir Topaloğlu, İstanbul 2010, s. 95-98.

DÜNYANIN EN BÜYÜK LABORATUVARI

Sindirim fizyolojisi konusunda birçok kitap yazılmıştır. Fakat her yıl, pek ilgi çekici keşifler ortaya çıkmakta ve bunlar konunun canlılığını devam ettirmektedir. Sindirimin bir kimya laboratuvarında meydana gelen bir iş olduğunu ve yediğimiz yemeklerin de ham maddeler teşkil ettiğini kabul edersek, onun ne kadar ilgi çekici bir iş olduğunu hemen anlayıveririz. Çünkü o, midenin kendisi hariç yenebilecek her şeyi sindirmektedir.

Biz, bu laboratuvarın durumuna hiç bakmadan veya sindirim kimyasının bu işi nasıl gördüğünü düşünmeden laboratuvara ham madde olarak birçok yemek çeşitini göndermekteyiz. Söz gelimi pirzolaları, lahanayı, mısırı ve kızarmış balığı yeriz, su içeriz, arada bir ekmek atıştırırız. Bütün bunlara bir ilkbahar ilâcı olarak bazan da maden suyu ve pekmez ilâve ederiz. Mide, bu yemek karışımının içinden faydalı olanlarını seçer. O, işini, her türlü yemeği kimyasal bir analizden geçirmek suretiyle başarır. Bu esnada bıraktığı fazlalıklar olur. Mide ayırdığı besin maddelerinden çeşitli hücrelere gıda teşkil edecek yeni proteinler elde eder. Sindirim sistemimiz besinlerin içinden kalsiyumu, kükürtü, iyotu, demiri ve diğer zaruri maddeleri ayırır alır. Yine o, ana moleküllerin boşa gitmemesine ve hormon üretmeye önem verdiği gibi hayat için zaruri bütün malzemelerin belirli ve düzenli miktarlar dahilinde daima var olmasını ve her türlü ihtiyacı karşılamaya hazır bulunmasını da sağlar. Sindirim cihazı, açlık gibi vuku bulacak her türlü olaylar için yağ vesair ihtiyat maddelerini de depo eder.

Sindirim cihazımız bütün bunları yaparken insanın düşünüş ve akıl yürütüşünden hiçbir zaman etkilenmez. Biz insanlar, hayatımızı sürdürebilmek için, otomatik olarak ve hiç bakmadan birçok şey yiyip içiyor ve dolayısıyla sayılamayacak kadar çok maddeyi bu laboratuvara döküveriyoruz. Besinler, çeşitli sindirim yerlerinde kimyasal analizlerden geçtikten ve yeni besinler haline geldikten sonra milyonlarca hücrenin her birine devamlı olarak gönderilir, sayısı yeryüzündeki bütün insanların sayısından fazla olan hücrelerimizin her birine. Burada hücrelere yapılan besin nakliyatının devamlı olması ve ayrı ayrı her bir hücrenin, özel olarak muhtaç olduğu besin maddesi ne ise onun gönderilmesi gerekmektedir. Öyle ki rolleri başka başka olan hücreler, aldıkları bu özel besinden kemik, tırnak, et, kıl, göz ve diş meydana getirsin.

Şu halde sindirim cihazı dediğimiz şey, insan zekâsının icat ettiği hiçbir fabrikanın imal edemeyeceği kadar madde işleyen bir kimya laboratuvarıdır. Burada ayrıca, dünyanın tanıyabildiği en büyük dağıtım ve nakliyat sisteminin de ilerisinde bir nakliyat sistemi vardır, fevkalâde bir düzenle her şeyin yerini bulduğu bir sistem. Bu laboratuvar çocukluk devresinden, söz gelimi elli yaşına kadar önemli hiçbir hata işlemez. Halbuki bu süre içinde işlediği maddeler

aslında 1 milyondan fazla değişik molekülden meydana gelmiştir. Hem bu maddelerin birçoğu da zehirlidir. Besin dağıtım kanalları çok çalışmaktan tembelleşince zayıflar ve nihayet ihtiyarlarız.

Hücrelere gelen besin elemanları henüz birer temel besin maddesinden ibarettir. Hücrelerin fonksiyonu bu besinleri yakmaktır. Vücudun ısısını sağlayan yegâne kaynak bu yanma olayıdır. Siz, tutuşturmadan yanma olayını meydana getiremezsiniz. Mutlaka önce tutuşturma olayını temin edeceksiniz. İşte tabiatta tutuşturma olayını meydana getirecek küçük kimyasal bileşikler (hücreler) hazırlanmıştır. Kendilerine gelen besini tutuşturarak yakan hücreler böylece oksijen, hidrojen ve karbon sağlamış ve gerekli ısıyı elde etmiş olur. Her yanma olayında olduğu gibi bunda da netice su buharı ve karbondioksittir. Kan, karbondioksiti akciğerlere taşır. Size nefes almayı temin eden yegâne şey akciğerdeki karbondioksittir. İnsan bir gün içinde yaklaşık olarak 1 kg. karbondioksit üretir. Fakat çok karmaşık fonksiyonlar insanı bu karbondioksitle zehirlenmekten korur. Her canlı besinleri sindirir. Her canlı, özelliği icabı muhtaç olduğu özel kimyasal maddeleri yemek mecburiyetindedir. Bütün hayvan türleri arasında en küçük ayrıntısına varıncaya kadar, meselâ kanın kimyasal elemanlarında her türe göre ayrılıklar vardır. Bu sebeple de her bir tür için özel bir oluşum ve işleyiş söz konusudur.

Zararlı mikropların vücutta bir enfeksiyon meydana getirmesi halinde sistem bunları karşılayacak devamlı bir ordu bulundurur. Bu ordu normal olarak mikropları yener ve insan vücudunu erken ölümden korur.

Sayıp döktüğümüz bu harikalar hayat olmaksızın bulunamaz ve başka herhangi bir şeyle de meydana getirilemez. Bütün bunlar tam, aksamayan, en mükemmel bir nizam içinde olur. Nizam ise mutlak olarak tesadüfle taban tabana zıttır. Acaba burada üstün bir zekâ var mıdır? Eğer varsa bu, hayattan doğmaktadır.

HAYATIN ESRARENGİZLİĞİ[93]

Hayat, esrarengiz bir kuvvete sahiptir. Çünkü büyümekte olan bir bitkinin kökleri koca koca kayaları parçalar. Hayat, büyük bir ağacı meydana getirdikten sonra 1000 yıldan fazla bir süre içinde onu çeşitli çekim tesirlerinden korur. Hayat, her gün yeryüzünden tonlarca suyu yukarı çekerek ağacın yapraklarını ve meyvelerini imal eder. Yeryüzünde en eski canlı, 5000 yıllık bir geçmişe sahip bulunan bir ağaçtır. Fakat bu 5000 yıl, sonsuz zaman akımı içinde sadece bir "an" olabilir. Ferdî hayat daima gelip geçicidir. Bütün canlılar için düşünülebilecek her türlü hareketten sorumlu olan bizzat hayatın kendisidir. Ne var ki bütün bu enerjinin hemen hemen tamamı güneşten gelmektedir.

Hayat, dar sınırlar içinde, ısı derecesinin çok yüksek ve çok düşük olduğu maddelerde devam edemez. Çünkü aşırı derecedeki sıcaklık veya soğuk, maddede bulunan ve hayatın devamını sağlayan şartları ortadan kaldırır. Bilindiği gibi hayat, yer küresinde ancak şartların uygun olduğu zamanda başlamıştır. Gelecekte bu şartlarda herhangi bir değişikliğin meydana gelmesi, hayatın yeryüzünden kalkması ile sonuçlanacaktır. Ne var ki bugün hayatın varlığı için müsait olan bu şartlar en azından 300 milyon yıl önce oluşmuş ve o zamandan beri süregelmiştir.

Hayatı tabiat meydana getirmiş değildir. Çünkü oluşum esnasında ateşin yaktığı kayalarda ve tuzlu olmayan denizlerde hayat için gerekli şartlar yoktu. Acaba hayat, kâinata idrak kuvveti kazandırma fırsatını elde etmek için, gerek dünya yuvarlağı ve gerek diğer gezegenler üzerinde -âdeta bir tavuk gibi- kuluçkaya mı oturmuştur dersiniz?

Bilindiği üzere yer çekimi maddenin özelliklerindendir. Diğer yönden maddenin elektrik enerjisinden ibaret olduğunu artık kabul etmekteyiz. Güneşin ve yıldızların ışınlarını, çekim kuralları uyarınca, başka yönlere saptırmak da mümkündür. Öyle anlaşılıyor ki bunların madde ile sıkı bir alâkası vardır. İnsanoğlu, atomun iç yüzünü araştırabilmekte ve içinde saklı enerjisini ölçebilmektedir. Fakat hayatın bizzat kendisi yine mahiyetini gizlemekte ve feza gibi bizi aldatmaktadır, niçin acaba?

Hayat, maddeye can vermek için aynı biçimde ve düzenli olarak çaba sarfeder. O, ne sevinç tanır, ne üzüntü; ne de herhangi bir ayırım yapar. Bütün bunlara rağmen esas olan yine de hayattır, maddenin anlaşılabilmesi için elde bulunan yegâne araç odur.

Hayat, his ve idrakin yegâne kaynağıdır. Gerçek karşısında gözlerimiz henüz yarı kapalı ise de bizi, Allah'ın eserlerini anlamaya ve O'nun cemalini hissetmeye muktedir kılan biricik vasıta yine odur.

Hayat, yüce yaratıcının iradelerini gerçekleştiren bir vasıtadan başka bir şey

değildir. O halde hayat ölümsüzdür.

---

[93] A.C.Morrison, *İnsan, Kâinat ve Ötesi,* s. 42-44.

GENLER[94]

Dişi-erkek bütün hücrelerde kromozomlar ve genler bulunur. Kromozomun içinde geni kapsayan küçük bir çekirdek vardır. Genler, her canlı varlığın ve bu arada insanın özelliklerine etki yapan baş faktördür. Üreme hücresindeki sitoplazma ise kromozomu da geni de çevreleyen ve çeşitli kimyasal bileşiklerden meydana gelen olağanüstü bir maddedir. **Yeryüzünde yaşayan bütün insanların ferdî özellikleri, psikolojileri, renkleri ve ırklarından sorumlu bu genlerin tamamı o kadar küçüktür ki bir araya getirilse bir yüksüğü bile dolduramaz.**

Genler, o son derece küçük, mikroskopik varlıklar, bütün insan, hayvan ve bitkilere ait özelliklerin rakipsiz anahtarlarıdır. Milyarlarca insanın bütün ferdî özelliklerini kapsayan yüksük büyüklüğündeki hacim, şüphe yok ki çok küçük bir hacimdir. Fakat bu, üzerinde söz edilemeyecek bir gerçektir. Acaba genler ve onların etrafını saran sitoplazma, geçmiş atalardan insanlığa intikal eden soya çekim özelliklerini kendilerinde saklıyorlar mı? Yine bunlar pek minicik bir alan içinde her ferdin psikolojisini gizliyorlar mı? Ve burada saklananın, gizlenenin iç yüzü nedir? Bir tâlimat kitabı veya atomlar dizisi mi? Yoksa her şey tesadüfe mi bırakılmış?

Döl yatağındaki çocuk (cenin, embriyo) protoplazma halinden ırkî özelliklerine doğru gelişirken adım adım izlenebilen bir evrim geçirir, "genlerde ve sitoplazmadaki düzen" diye ifade edebileceğimiz bir gelişme kaydeder. O kadar ki bu ırkî gelişmesinde, cenini, ilk oluşumundan itibaren besleyen annenin bile büyük bir tesiri yoktur. Çünkü meydana gelecek çocuğun annesine mi, babasına mı benzeyeceğini kararlaştıran da bizzat genlerdir. Bu benzeyişi, doğumdan önce çocuğa yataklık eden ortamın sağladığını söylemek için elimizde herhangi bir kanıt yoktur.

Gelişme, normal olarak uzun "zaman bölümleri"nin geçmesini gerektirir, ancak bu sayede çeşitli değişiklikler meydana gelebilir. Uzun zamana bağlı olan bu gelişme, insan türünün devamlılığını, dayanaklılığını ve soya benzemesini sağlar. Gelişme, ruhun üflenişiyle en olgun derecesine ulaşır. **Yüce yaratıcı bu önemli fonksiyonu sırasına ve düzenine koymuştur.** İnsanoğlu, çocuğun döl yatağındaki gelişme inceliklerini anlamaz veya tezcanlılık eder diye, ulu yaratıcı, bu gelişme fonksiyonunu lüzumundan fazla hızlandırmamıştır. Daima yeni gelişmeler, gelişen varlıkta bulunan özelliklere ve bir de gelişmeye uygun düşecek bir ortamın bulunuşuna dayanır. Tesadüfün ve sonradan ortaya çıkan durumların evrime yaptıkları etki pek azdır. Böyle etkiler daha çok anne ile baba arasında bulunan ve soya çekim yoluyla evlâda geçen önemli ve belirgin bazı ayrı özelliklerde göze çarpar.

Bir kelebeğin başkalaşımını inceleyecek olursanız, onun yumurtadan çıktıktan sonra tırtıl halinde olduğunu görürsünüz. Tırtıl oburca yer, gelişir ve kendisini kısmen ipek olan bir tabakaya rahatça sarar, sonra krizalit haline gelir. Koza içindeki tırtılın vücudunu oluşturan dokuların çoğu çeşitli hücrelere ayrışır ve bir hücreler karşımı halini alır. Bu devrede bulunan bir tırtılı tahlil eden kimse, hücreler arasında hiçbir ayırım yapamaz, hatta o, bu karışımı bile farkedemez. Münasip bir zamanda krizalitteki her canlı hücre, kendisine uygun yeni bir evrim geçirir ve böylece krizalit canlıya ve yeni bir yaratığa evrimlenir. Bu hayvan artık kendisi için gerekli olan bütün fiziksel organlara ve yeni bir tırtılın karmaşık tabiatının yarısını meydana getirme gücüne sahiptir. Zamanı gelince koza açılır ve "kelebek" dediğimiz o enteresan yaratık dünyaya gelir.

Kelebeğin nazik kanatları, içi kan dolu bazı borucuklardan yapılmıştır. Kanat gittikçe şişer ve uçmaya elverişli bir hal alır. Bütün cazip renkleriyle havada uçan bir kelebeği mikroskopla inceleyecek olursak kanatlarının tüylü bir tabaka ile örtülü olduğunu görürüz. Asıl kelebeğin kanatlarındaki kırmızı, kahverengi, yeşil veya sarı her benek, yeni kelebeğin kanatlarında da aynı yerde bulunur. Yeni gelişen bir yavru kelebeğin benekleri her bakımdan ve aşağı yukarı mikroskopik bir uygunlukla onu doğuran dişi ve erkek kelebeklerdeki beneklerin aynıdır.

Şimdi kendi kendimize soralım: Genlerdeki bu "yön verici güç" nereden gelmektedir? Genler hücrelere komuta etmekte, hücreler de askerlerin komutanlarına itaat edişi gibi onların emirlerini yerine getirmekte ve bu karışık ilişkilerden doğan sonuç da bir matematik probleminin çözülmesi gibi her yönden doğru çıkmaktadır.

Rengin, belirli dalga uzunluğuna sahip ışınların belirli maddeler tarafından emilmesiyle meydana geldiği söylenir, bu maddeler, diğer dalga uzunluklarını da yansımaları için serbest bırakır. Işık dalgaları oldukça büyüktür. Çünkü inç (parmak) başına 33.000 ile 36.000 arasında yayılır. Halbuki diğer dalga veya ışınlar, inç başına telsiz için birkaç km. X ışınları, radyum için 10 milyon veya daha fazla yayılır.

Gelecekte ne gibi yeni buluşlarla karşılaşacağımızı bilmiyoruz. Sıcak ülkelerde yaşayan bir çeşit kelebek vardır ki kanatları, saydam bir maddeden yapılmış çok ince bazı levhaların teşkil ettiği tabakalarla örtülüdür. Işık bu kelebeklerin kanatlarına girdikten sonra, bazan opalin (panzehir taşı) renkleri arasında görebildiğiniz tatlı bir mavi ile yansır. Eğer kelebeğin kanat kalınlığında santimin 5000'de 1'i kadar bir değişiklik meydana gelse bu ışık olayı ya değişir veya tamamen yok olur. Demek ki "genler" işleri öyle ayarlıyor ki binlerce nesil geçtiği halde herhangi bir değişiklik olmuyor!

Genlere radyum veya diğer ışınlarla etki yapmak mümkündür. Böyle bir etki sonunda kanatsız sinekler, şekli bozulmuş bitkiler ve birçok şaşırtıcı anormallikler elde edilebilir. Bilginler, bir gün, belki tabiatın sanatına güzellik katabileceklerdir, fakat bunu yapabilmek için çok kıymetli bilgiler elde etmeleri gerekir. Bu bilgiler sayesinde de biyoloji, tıp ve fizik ilerleyecektir.

Şimdiye kadar bildiğimize göre bütün hayat bir tek hücreden gelmektedir, elimizde başka türlü sonuç doğuracak herhangi bir kanıt yoktur. Görülebildiği kadarıyla bütün canlı türleri arasında, yaratılış karakteri bakımından aşılması

mümkün olmayan derin uçurumlar vardır. O kadar ki birbirine yakın olan türler bile gerçekten ayrı ayrı yaratılışlara sahiptir. Birçok hayvan da ayrı karakterde iki türü döllendirme kudretini kısa zamanda kaybeder. Söz gelimi katır, atın ve eşeğin yavrusu olduğu halde bir katır nesli yoktur. Geriye, hayatın asıl kaynağına doğru gittikçe "çevreye uyma" olayının daha yaygın olduğunu görürüz. Hatta öyle bir zaman düşünebiliriz ki canlının çevreye uyma gücü ileri derecede bulunuyordu ve yeryüzü -bugün de büyük çapta olduğu gibi- o zamanlar, "her biri kendi türünden olan" canlılarla dopdoluydu. Bugünün midyesi ve ahtapotu, bunların her ikisi de yumuşakçalardandır, fakat her birinin "çevreye uyma" faktörü ile zamanla aldığı şekil öyle bir ayrılık arzetmiştir ki ikisinin de aynı türden olduklarına inanmak güç bir şey olmuştur.

Canlılar arasındaki bu ayrılma olayı da hayatın ilk dönemlerinde meydana gelmeye başladığından her bir yaratık zamanla özel bünyesine bürünmüş, geri dönme veya yeniden kendisine başka bir şekil verme gücünü kaybetmiştir. İşte bu hayvanlar, değişik şartlara ayak uydurma yeteneklerini büyük çapta kaybettiklerinden, birçok hayvan türünün nesli kesilmiş, diğerleri için de yaşama imkânı kalmamıştır.

Evrim Teorisi ve İnsan-Maymun İlişkisi

İnsan da en üst derecede bir hayvandır, onun yapısı maymun türünün yapısına benzer. Fakat bu iskelet benzerliği, hiçbir zaman bizim maymun neslinden geldiğimizin veya maymunların az gelişmiş bir insan türü olduğunun kanıtı değildir.

Gerçi morina balığı ile mezgit balığının her ikisi de suda yaşamakta, aynı gıda ile beslenmekte ve oldukça birbirine benzer bir iskelete sahip bulunmaktadır. Fakat hiçbir kimse morina balığının mezgit balığından evrimlenerek meydana geldiğini ileri süremez. Olsa olsa şunu söyleyebiliriz: Bilinmeyen eski bir zaman içinde, her iki balığın şekil kazandığı sırada her iki türe de düzen veren paralel bir zorunluluk varmış.

İlim, insan elindeki başparmağa, onun çeşitli alet ve silâhları tutma gücüne dikkat çeker ve bunu, insanın -diğer canlılardan farklı olarak- ilerlemesi için önemli bir faktör kabul eder. Maymunun hiçbir yarar sağlamayan başparmağı ise, insan elindeki başparmağın maymunlarınkinden evrimlenmediğinin bizzat ve kesin bir delilidir; maymunlar ki ağaçlar üzerinde yaşarlar ve başparmakları da bu yaşayışa uygun bir karakter arzeder. Çünkü tabiat hiçbir zaman kaybolmuş bir imkânı iade etmez. At, bugün, son derece elverişli, özel bir parmak (tırnak) üzerinde yürür; at zamanla kaybettiği o parmaklara hiçbir vakit tekrar sahip olamayacaktır. Şunu da söyleyelim ki bundan en az 2 milyon yıl önce yaşayan atalarımızın ne gibi evrimler geçirdikleri konusunda gereğinden fazla ve ciddi bir şekilde kendimizi meşgul etmemiz doğru değildir. Bununla beraber öyle anlaşılıyor ki "kayıp halka"[95] konusundaki araştırmaların mânasızlığı çok geçmeden ortaya çıkacaktır.

* * *

Melezleştirme yoluyla meydana getirilen yeni yaratıklar, isteyerek elde edilen yeni bir tür gibi görünür. Meselâ tazı, pekin köpeği ve kısa burunlu fino köpeği (pug), hepsi de köpek türündendir. Şayet bunlar sonradan edindikleri özellikleri korumak için yetiştirilecek olursa aynı şekilde devam ederler. Fakat kendi başlarına bırakılırsa, özenle yetiştirilen bu hayvanlar türlerine, muhtemelen kurta dönüşürler. Bununla beraber bulundukları ortama iyice uyumları sağlanır ve bir de melezleştirilmezlerse yeni bir köpek türü olarak ürer giderler.

Güvercin de yeni türler elde etmek için eskiden beri, belki tarihin başlangıcından itibaren terbiye edilmiştir. Yelpaze gibi kuyruğu olan ve kursağını şişirme yeteneğine sahip bulunan güvercinler bunlardandır. Bazı hilkat garibeleri de vardır. “Genler”, bunları eski hallerine çevirmek için pusu kurup bekler. Aslına dönmekte olan güvercinin örneklerini herhangi bir şehrin caddelerinde görebilirsiniz, çünkü onların ortak ana karakterlerini ve renkteki nihaî beraberliğe olan eğilimi hemen farkedersiniz. Biz insanlar içten gelen bir duygu ile melez hayvanlardan hoşlanmayız. Beş ayaklı veya çift başlı bir inek görmekten ürkeriz. Buna karşılık sevecen, olumlu, sıcak insanlardan hoşlanırız. Bize göre insanların en çok sevilmeye lâyık olanı, çocukları uğrunda kendisini harcayan fedakâr anne olsa gerektir.

Genler, cinsiyet hücrelerinin bir kısmını teşkil eder. Fakat cinsiyet hücreleri, vücudun genel oluşumunda rol almaz, canlı varlıkların hayatında az önemi olan faaliyetlere hiçbir şekilde katılmaz. Genler, ferdin, türüne tam benzemesini sağlar ve bu özelliğini korur. Yapılan araştırmalar, genlerin anne babanın davranışından etkilenmediğini göstermiştir. Yalnız kötü huy, hastalık veya vücutta meydana gelen ârızalar genleri pek az meşgul edecek bazı değişiklikler meydana getirebilir. Gerçi güçlü anne baba güçlü evlât doğurur, fakat bunun sebebi çocuğun kuvvetli atalara sahip oluşudur. Doğrusu anne baba çocuklarına, içinde hayat sürebileceği fiziksel bir mâbet sağlayabilecekleri gibi ona, ölümsüz bir ruha hiçbir zaman barınak olamayacak bir mezbelelik de hazırlamış olabilirler. Bu sebeple babalık ve annelik insan omuzlarına yüklenen en ağır bir sorumluluk olmuştur.

Bugünün erkekleri, tıraş oluyorlar diye eski zaman erkeklerinden daha seyrek ve zayıf sakallı değildir. İngiltere kıyılarındaki Man adasında yaşayan kuyruksuz kedi (manx), burada herhangi biri tarafından kuyruğu kesildiği için böyle gelişmiş değildir. Herhalde kuyruğa özgü bir geni kaybettiği içindir ki man kedisi nesli, bu eksikliğe rağmen sağlam olarak fakat kuyruksuz bir şekilde üremiştir.

Canlının yaşadığı çevre, genlerle uyum içinde bulunan çeşitli faaliyetler üzerinde etkisini yavaş yavaş gösteren değişiklikler yapar. Şayet bu değişiklik faydalı ise devam eder, değilse değişikliğe mâruz kalan canlı ortadan kalkar, çünkü çevrenin şartlarına ayak uyduramamıştır. Tüysüz Meksika köpeğinin soğuk memleketlerde de yaşadığı görülmektedir, fakat onun nesli yakında soğuktan tükenecektir.

Evrim teorisine inananlar, genler konusunda hiçbir şey bilmiyorlardı. Bu sebeple de evrimin başladığı noktada yani hücrede genleri taşıyan varlıkta kalmışlar, ileriye geçememişlerdir.

Mikroskopla bile görülemeyecek kadar küçük bir gende saklı bulunan birkaç

milyon atomun, yeryüzündeki hayata mutlak olarak nasıl hükmettiği, ilmin hâlâ çözemediği en büyük problemlerden biri olmakta devam ediyor.

"Yumurta mı tavuktan, tavuk mu yumurtadan?" bilmecesi, çözülemeden zamana mal olmuş. Aslında ne bu, ne de o! Çünkü her ikisinden de önce bir hücre vardır. Yumurta dediğiniz, ceninin (embriyon) gıdasından başka bir şey değildir. Yalnız yumurta o biricik hücreyi, "eş"ine kavuşan döl hücresini taşır. Hücrelerdeki genlerde birleşme ve bölünme meydana geldi mi, artık sitoplazmanın yataklık ettiği bu hücreler, diğer bir yumurtayı meydana getirecek tavuğu doğurmaya mecburdur.

* * *

Şu gördüğümüz şekliyle maddenin hiçbir gayesi yoktur. Evet, maddenin hiçbir hedefi yoktur, hatta tabiat kanununa apaçık boyun eğişinde bile. Fakat düzenin hâkim olduğu her maddedeki hayatın belirli bir gayesi vardır: Bir ağaç meydana getirmek, bir üzüm asması, bir fil ... veya bir insan yapmak; hem de genlerle sınırlandırılmış belirli bir plana son derece uygun olarak.

Hayat, türün devamını sağlamak için canlıyı üremeye mecbur eder. Bu o kadar kuvvetli bir faktördür ki uğrunda her canlı en büyük fedakârlıkları yapar. Mayıs sinekleri gibi bazı türlerde bu vazife görülür görülmez birçok fert hemen ölür. Hayat bulunmayan yerde söz konusu zorlayıcı kuvvet de yoktur. Peki, bu karşı durulmaz faktörler nereden doğmuştur? Doğduktan sonra nasıl oluyor da milyonlarca yıl devam etmektedir? **Üreme, canlı tabiatın bir kanunudur, kimyasal bileşiklerinkine benzer güce sahip bir kanun. O, yaratıcının iradesinden gelmektedir.**

Toprak anaya ait bütün elemanlarla canlılar dünyası arasında bazı temel ayrılıklar ve farklar vardır. Bütün elemanlar birleşir, kristalleşir, değişik şekillere girer, fakat atomlarda hiçbir değişiklik meydana gelmediği gibi atomlar arasında hissedilir bir ilişki de yoktur. Aksine, canlılar dünyasında bütün elemanların yeni yeni bileşikler halinde düzenlendiğini görürüz. Bu bileşiklerin her birinin kendisine özgü bir faaliyet alanı vardır. Elemanların meydana getirdiği bütün bileşikler, bu canlı münasebetleri sürdürebilmek için birbirleriyle yarış halinde çaba sarfeder. Bu doğuştan mevcut ve aktif iş birliği, hayat bulunmayan yerde kesinlikle yoktur. En az yer çekimi kanunu kadar önemli bir kanun olan bu husus, henüz gerektiği şekilde izah edilememiştir. Bunun da aynı kaynaktan geldiği şüphesizdir. Söz konusu kanunlar, düzensizlikten doğamaz, bunlar olsa olsa yüce Allah'ın iradesinden bir parçadır.

Yukarıda söylediğimiz gibi genler, bütün canlılardaki cinsiyet hücrelerinde bulunan atomların ultramikroskopik bir şekilde düzenlenmiş olmasından ibarettir. Yaratılış projesini, geçmişlerin sicilini ve her canlının kendisine has özelliklerini genler muhafaza etmektedir. Genler, bitkilerin her şeyine; köküne, dalına, yaprağına, çiçeğine, gövdesine ve meyvesine, bütün ayrıntılarıyla hâkimdir. Yine onlar insan da dahil olmak üzere bütün canlıların şeklini,

iskeletini, kıllarını, saçını ... ve kanatlarını tespit eder.

Palamut ağacının yemişi yere düşer, sert, kahverengi kabuğu onu korur, toprak içindeki çukurlardan birine yuvarlanır. İlkbahar geldi mi yemişin içindeki öz dirilir, kabuk yarılır; içinde genlerin sakladığı yumurta biçimindeki özden bir yemek ziyafeti hazırlanmıştır. Palamut yemişi toprağa kök salar, işte size bir filiz, taze bir fidan ve birkaç yıl sonra bir palamut ağacı daha. Genleri bulunduran palamut yemişinin özü, bu tomurcuk milyarlarca defa çoğalmış ve dalları, gövdesi, yaprakları ve meyvesiyle yeni bir ağaç meydana getirmiştir, her tarafıyla zamanında meyvesi olduğu palamuta benzeyen bir ağaç. Yüzlerce yıl sayılamayacak kadar çok palamut yemişlerinde aynı atom düzeni mevcuttur, belki 3 milyon yıl önce palamut ağacını meydana getiren bir düzen.

Hiçbir palamut ağacı kestane vermemiştir, hiçbir balina doğurmamıştır, denizler gibi uzayıp giden buğday tarlalarının her bir tanesi başka bir şey olmayıp buğday tanesidir, mısır da mısırdır. Değişmeyen bir kanun “genler” vasıtasıyla maddenin atomlarına düzen verir, başlangıçtan sona kadar her nevi hayatı kesin olarak belirleyip sürdüren genler aracılığıyla.

Haeckel, “Bana hava, su, kimyasal maddeler ve yeteri kadar vakit sağlayın, insan yaratayım.” demiş. Fakat genleri ve bizzat hayatı hesaba katmamıştır. Haeckel insan yaratabilmek için -şayet gücü yetseydi- görülmeyen bunca atomları ve genleri bulmak, düzenine koymak ve bunlara hayat vermek mecburiyetindeydi. Hatta bu durumda bile o, neticede -1’e oranla milyonlarla ifade edilecek bir kesinlikle- ancak benzeri bulunmayan bir canavar meydana getirmiş olacaktı. Haeckel bütün bunları başarabilseydi, muhakkak ki başarılan işin bir tesadüf eseri değil, aklının ürünü olduğunu söyleyecekti.

Doğrusu, “Allah, hârikalarını esrarengiz metotlarla yaratmaktadır!”

---

[94] A.C.Morrison, *İnsan Kâinat ve Ötesi,* s. 83-93.

[95] İnsanla maymun arasında geçit teşkil ettiği söylenen ve bilginlerin bulmayı başaramadıkları yaratık (çeviren).

ALLAH'IN BİRLİĞİ

قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ * اَللّٰهُ الصَّمَدُ * لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ * وَلَمْ
يَكُنْ لَهُ كُفُوًا اَحَدٌ

"De ki: Allah birdir. Allah herkesin yöneldiği ulular ulusudur. Doğurmamıştır, doğurulmamıştır. Hiçbir kimse (ve hiçbir şey) O'nun dengi değildir."[96]

Tevhit Dini

Tevhit, "birlemek, bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek, onu böylece bilmek"tir. İslâm dinine "tevhit dini" de denildiğini biliyoruz. Bunun mânası şudur: İslâm dininin insanlığa sunduğu ulûhiyyet kavramında "bir"lik her yönüyle açıklanmış, bu konuda hiçbir tereddüde yer bırakılmamıştır. Dinler tarihi kaynaklarından öğrendiğimize göre İslâmiyet'in ortaya çıktığı asırlarda yeryüzündeki insanlar, inanç sistemleri bakımından doğru yoldan sapmış, kâinatı yaratan ve idare eden Allah'ın zatı ve sıfatları konusunda çeşitli görüşlere ayrılmıştı. Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi ilahî dinlerin dışında kalan kitleler çeşitli putlara, tabiat varlıklarına ve kuvvetlerine, hatta insanlara tapıyor, bunlarda tanrılık özelliklerinin bulunduğunu zannediyordu. Bununla birlikte putların fevkinde yüce kudret sahibi bir Tanrı'nın mevcudiyetini de kabul ediyor, putların o Tanrı'ya aracı olacağına inanıyorlardı.[97]

Yahudi ve hıristiyanlara gelince; yahudiler, Allah'a beşerî sıfatlar yakıştırıyor, onun "yorulduğunu, bahçede gezindiğini, önceden yaptığına sonra pişman olup yüreğinde acı duyduğunu"[98] kabul ediyordu. hıristiyanlar ise üçlü bir ulûhiyyet sistemine (Baba, Oğul, Rûhu'l-kudüs) inanıyordu. İşte İslâm dini bütün bu sapmaları, yanlış anlamaları, yersiz yorumları bertaraf etmiş, Allah'ın birliğini şüpheye mahal bırakmayacak bir açıklıkla izah ve ilân etmiştir.

Son peygamber Muhammed aleyhisselâm, tevhit inancının tebliğine, izahına, öğretilmesine ve gönüllere yerleştirilmesine son derece önem vermiştir. Çünkü o devirlerde tevhit anlayışı yeryüzünden kalkmış gibiydi. Üstelik Hz. Peygamber'in ilk muhatapları, asırlardan beri puta tapan, bunu ikinci karakter haline getiren bir neslin çocuklarıydı. İslâm'ın ilk günlerinde Abese oğlu Amr ile Resûl-i Ekrem arasında geçen şu konuşma, bu gerçeğin açık ifadesidir. Amr, gece vakti Harem-i şerif'te karşılaştığı Resûlullah'a sormuş:

- Necisin sen?
- Allah'ın habercisiyim.
- Allah'ın habercisi ne demektir?
- Allah'ın elçisi demektir.
- Peki, seni Allah mı göndermiş, görevlendirmiştir?
- Evet.
- O halde hangi görevle göndermiştir?
- Allah'ın bir ve tek olarak kabul edilmesi, hiçbir şeyin O'na ortak koşulmaması,

putların kırılması, hısım akrabanın gözetilmesiyle!

Bunun üzerine Amr müslüman olmuştu. O, kendisinin dördüncü müslüman olduğunu söylerdi.[99]

Asr-ı saâdet tarihi ve sonraki İslâmî kaynaklar şunu ispat etmiştir ki son peygamberin getirdiği tevhit inancı, ona inananlar arasında tam mânasıyla yerleşmiş, kökleşmiş ve dünya durdukça varlığını sürdürebilecek bir güce erişmiştir. Bugün dünya nüfusunun dörtte birini teşkil eden müslümanlar, yeryüzünün iskân edilmiş hemen her bölgesinde az veya çok sayıda bulunmaktadır. Namaz vakitleri, güneşin hareketine (başka bir deyişle yer küresinin güneşe karşı hareketine) bağlı olarak kuzey ve güney yarımkürenin çeşitli yerlerinde farklı zamanlarda oluşur. Bu sebeple yer küresi her an ezan sesleri dinlemektedir. Ezan "ilân" demektir. Ezân-ı Muhammedî, büyük şairimiz Mehmed Âkif'in, "Bu ezanlar ki şehâdetleri dinin temeli." mısraında belirtildiği üzere, dinimizin temelini cihana duyurmaktadır. Bu temel, Allah'ın birliği, Muhammed aleyhisselâmın elçiliğidir.

Kur'ân-ı Kerim'de, müslümanlar için "insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmet",[100] aşırılığın iki türünden de sakınan "mutedil ümmet"[101] denilmektedir. Bu özelliklerin en önemli neticesi tevhit inancının yaşatılmasında göze çarpar.

On dört asırlık İslâm tarihi içinde zaman zaman tevhit inancından sapmalar olmuş, bazı gruplar bu inancı zedelemeye yeltenmiştir. Aşağıda anlatacağımız üzere tevhit yani Allah'ın birlenmesi, onun zatında, sıfatlarında, fiillerinde ve kendisine ibadet edilmesinde olmak üzere dört yerde aranmalıdır. Şimdi bu noktaların her birinde meydana gelen sapmalara kısaca göz atalım.

1. Tarih süreci içinde kısa veya uzun ömürlü birçok itikadî mezhep, farklı inanç grupları ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında "Allah'ın zatında tevhid"i bozanların yani Allah'tan başkasına tanrılık nispet edenlerin sayısı pek azdır, birkaç kişiden ibarettir. Evet, tarih kitapları incelendiğinde sayıları pek sınırlı bazı insanların, kendilerinin tanrı olduğunu, tanrılığın kendilerine hulûl ettiğini (geldiğini, girdiğini) iddia ettiklerine rastlanacaktır. Fakat aynı kaynaklarda bu maceraperestlerin çok az taraftar bulduğu, tesirlerinin kısa zaman içinde sönüp gittiği de hemen görülecektir. Yine İslâm dünyasında bazı gruplar, Hz. Ali sevgisini maske edinerek ona veya kendilerince lider (imam) kabul edilen bazı kişilere tanrılık nispet etmişlerdir. Ne var ki bunların Ali taraftarlığını (Şiîliği) bizzat Şiî grupları bile samimi görmemiştir. Hareket noktaları siyaset, hedefleri de anarşiden ibaret bulunan bu grupları bütün İslâm mezhepleri mensupları "İslâm dışı" kabul etmiştir.

2. Allah'ın sıfatlarında tevhidi zedeleyenlere Müşebbihe (benzetenler) denilmiştir. Bunlar Allah'a ait bazı sıfatları kulların sıfatlarına benzetmişlerdir. Bu tür görüşleri benimseyenlerin sayısı az olmakla beraber çoğu samimidir. Bu konudaki fikir farklılıkları daha ziyade ilmî güçlüklerden ve metot ayrılıklarından doğmaktadır.

3. Cenâb-ı Hakk'ın fiillerinde tevhide gelince, bundan maksat şudur: Kâinatı yaratan ve zerresinden küresine kadar onu idare eden Allah Teâlâ'dır. Bu konuda İslâm filozoflarıyla Mu'tezile'nin farklı bazı görüşleri varsa da bu görüş

sahiplerini “tevhidi bozan gruplar” diye vasıflandırmak doğru değildir.

4. Tevhidin dördüncü türünü ibadette tevhit teşkil eder. Buradaki hedef, ibadetin sadece Allah’a tahsis edilmesi, O’nun rızası için yapılmasıdır. Bu tevhidin bozulması riyâyı (gösteriş) doğurur. Bu konu daha ziyade psikolojiktir. Riyâ hiçbir zaman açık bir şirk (tevhidi bozma) mânasına gelmez. 1400 küsur yıllık İslâm tarihi boyunca Allah’tan başkasına “kulluk” (ibadet) eden müslümanlar varsa sayıları gerçekten istisna teşkil edecek kadar azdır.

Yaptığımız bu değerlendirmeden anlaşılacağı üzere İslâm dini gerçek mânada tevhit inancını getirmiş, insanlığa sunmuş, gönüllere yerleştirmiş ve onu uzun asırlar içinde koruyabilmiştir. Onun için bu dine tevhit dini denilmiştir.

Tevhidin Çeşitleri

İmanda Tevhit

Kur’ân-ı Kerim’de dünya ve âhiret saadeti iki şarta bağlanmıştır: **İman ve amel.** İslâm dininin nazarî ve amelî (teorik ve pratik) yönlerini teşkil eden bu iki esası kendisinde birleştiren insan, gerçek mânada dindardır. Tevhit dini olan İslâmiyet’te iman “Allah’ın birliği” temeli üzerine oturduğu gibi bütün çeşitleriyle amel ve ibadetler de sadece “Allah rızası” için yapılır. Bunlardan birincisi imanda tevhidi, ikincisi de amelde tevhidi teşkil eder.

İmanda tevhit, Allah Teâlâ’yı zatında, sıfatlarında, fiillerinde bir ve tek kabul etmek, bu noktalarda O’na ortak koşmamaktır.

Allah’ın Zatında Tevhit

Allah’ın zatı, kendisi demektir. O’nun zatında tevhit, kendisinin birliğini, tek, yegâne ve biricik olduğunu kabul etmekten ibarettir. Allah’ın varlığı konusunun çeşitli yerlerinde belirttiğimiz üzere insan, kendisine ve yaşadığı tabiata hâkim bir kuvvete, yaratılışı itibariyle inanmak ihtiyacındadır. Bu beşerî ve ruhî ihtiyaç, tarih boyunca kendisini hissettirmiş, çeşitli insan toplulukları doğru veya yanlış bir tanrı inancına bağlanagelmiştir.

Denebilir ki inanç tarihinde dikkati çeken, inkâr değil şirktir. İnsanlar, dün de bugün de, büyük bir çoğunlukla (bir yoruma göre ittifakla) tanrının mevcudiyetinde yanılmamış, fakat onların bir kısmı Allah’ın birliğinde ve O’nun kemal sıfatları konusunda doğru çizgiden ayrılmışlardır. Dün, daha çok bilgisizlikten, bugün ise iradesizlikten... Bunun için bütün peygamberler ümmetlerine tevhidi telkin etmeye çalışmıştır.

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا
أَنَا فَاعْبُدُونِ

“Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki ona şunu vahyetmiş olmayalım: Benden başka Tanrı yoktur. Yalnız bana ibadet edin!”[102]

Aslında Allah’ın varlığı, aklı yerinde olan ve onu kullanmak isteyen kimseler için nasıl tabii bir şey ise O’nun birliği de tabii ve kaçınılmaz bir gerçektir. Bu

gerçeği sezmekte insanın karşısına çıkan iki engel var: Akıl nimetinden mahrum olmak veya akla sahip olduğu halde onu kullanmamak. Birinci hastalığa müptelâ olanların sayısı hem azdır, hem de beşerî planda ve Allah katında sorumlu değillerdir. İkinci hastalığa yakalananlara gelince, bunlar aklı olup da düşünmek istemeyenler, gözleri olup da gerçeği görmezlikten gelenler, kulakları olup da doğru haberi dinlemeyenlerdir. Peygamberler bunları uyarmak için gönderilmiş, hakîmler bunlara öğüt vermek istemiş, bilginler bunlara ışık tutmaya çalışmış, gönül adamları bunların kalbini yumuşatmayı ummuş, terbiyeciler bunların iradesini kuvvetlendirmeyi hedef edinmiştir. İşte ilahî uyarının birkaç örneği:

قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلٰى عِبَادِهِ الَّذ۪ينَ اصْطَفٰىۜ آٰللّٰهُ خَيْرٌ

اَمَّا يُشْرِكُونَۜ

"De ki: Hamdolsun Allah'a, selâm olsun onun seçip ayırdığı kullarına! (Şimdi düşünün) Allah mı hayırlıdır, yoksa onların ortak koştukları nesneler mi?" (59)

اَمَّنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَاَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءًۚ

فَاَنْبَتْنَا بِه۪ حَدَٓائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍۚ مَا كَانَ لَكُمْ اَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَاۜ

ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِۜ بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَۜ

"Evet, onlar mı, yoksa gökleri ve yeri yaratan, sizin için gökten su indiren mi? Doğrusu biz, o su ile bir ağacını bile yetiştiremeyeceğiniz nice güzel bahçeler bitirdik. Allah ile birlikte başka bir tanrı mı? Hayır, onlar Allah'a ortak koşmayı âdet edinen kimselerdir." (60)

اَمَّنْ جَعَلَ الْاَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ خِلَالَهَٓا اَنْهَارًا وَجَعَلَ لَهَا

رَوَاسِيَ وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًاۜ ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِۜ بَلْ اَكْثَرُهُمْ

لَا يَعْلَمُونَ

"Yoksa yer küresini karargâh yapan, orasından burasından ırmaklar akıtan, ona has sabit dağlar yükselten, iki denizin arasına (tuz miktarları karışmasın diye) engel koyan mı? Allah ile birlikte başka bir tanrı mı? Besbelli ki onların çoğu bilmiyorlar." (61)

اَمَّنْ يُج۪يبُ الْمُضْطَرَّ اِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّٓوءَ وَيَجْعَلُكُمْ

خُلَفَٓاءَ الْاَرْضِۜ ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِۜ قَل۪يلًا مَا تَذَكَّرُونَۜ

“Yoksa çaresiz kalanın yalvarışlarına cevap veren, sıkıntıyı gideren, sizi yeryüzünün vârisleri ve hükümdarları kılan mı? Allah ile beraber başka bir tanrı mı? Siz ne kadar az düşünüyorsunuz?” (62)

أَمَّنْ يَهْدِيكُمْ فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَنْ يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا

بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ ۗ أَإِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ ۚ تَعَالَى اللّٰهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ

“Yoksa kara ve denizlerin karanlıkları içinde size yol bulduran, rahmetinin önünde rüzgârları müjdeci olarak gönderen mi? Allah ile beraber başka bir tanrı mı? Doğrusu Allah, onların koştukları ortaklardan yücedir, münezzehtir.” (63)

أَمَّنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَمَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ

أَإِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ ۚ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“Yoksa yaratmayı başlatan, sonra onu devam ettiren, size gökten ve yerden rızık veren mi? Allah ile birlikte başka bir tanrı mı? De ki: Eğer haklı ve samimi kimselerseniz getirin delilinizi!”[103] (74)

Kur’ân-ı Kerim’de Allah’ın birliğini ifade eden birçok âyet vardır. Müslümanların, hayatlarında en çok tekrar ettikleri söz kelime-i tevhiddir:

“Lâ ilâhe illallâh لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ.
“Allah’tan başka tanrı yoktur.”

Lâ ilâhe illallâh: Müslümanların bayrağıdır.

Lâ ilâhe illallâh: Cennetin anahtarıdır.[104] لا إله إلا الله مفتاح الجنة
Lâ ilâhe illallâh: Allah’ı anmanın en üstün derecesidir.[105]

Lâ ilâhe illallâh: İnsanın hürriyeti, can ve mal güvenliğidir.

Akıl nimetinden yoksun olmayan, kültür derecesi ne olursa olsun kendi seviyesinde aklını kullanma iradesine sahip bulunan herkes tabiattaki birlik, beraberlik, âhenk ve düzeni sezer. Milyarlarca insan, hayvan, bitki ve cansızlar âlemi... Milyarlarca yıldızlar, gezegenler... Gözle görülen ve görülmeyen varlıklar... Bunca çokluk ve çeşitlilik karşısında her bir âlemi kendi içindeki tezatlara rağmen âhenk içinde devam ettiren, bütün bu âlemleri düzenleyip kâinatın birliğini sağlayan, ilmin ve sanatın en büyük harikalarını göstererek idare eden sonsuz kudret sahibi Allah, zatında bir, sıfatlarında tek, fiillerinde yegâne olmaz mı? Müslümanlar günün beş vaktinde kıldıkları kırk rekât namazda kırk defa “el-Hamdü lillâhi rabbi’l-âlemîn” اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ cümlesini tekrar ederek bu evrensel gerçeğin şuurunu muhafaza ederler: “Bütün övgü ve senâlar, âlemleri yaratıp geliştiren, idare eden biricik Allah’a lâyıktır!”

Kur’ân-ı Kerim insanın bu şuuruna, bu anlayışına hitap etmekte, ibret nazarıyla kâinata bakmasını ve onu incelemesini istemektedir. Bu suretle insan Allah’ın hem varlığını hem birliğini idrak edecek, çokluktan kurtulup “bir”liğe ulaşacaktır.

لَوْ كَانَ فِيهِمَا اٰلِهَةٌ اِلَّا اللّٰهُ لَفَسَدَتَا

“Eğer göklerde ve yerde Allah’tan başka tanrılar bulunsaydı, şüphe yok ki kâinatın düzeni bozulurdu.”[106]

Yahudilerle hıristiyanlar, ilahî dinlere bağlı oldukları halde, Allah’a evlât nispet etmişler, birinciler Üzeyir’i, ikinciler de Hz. Îsâ’yı Allah’ın oğlu zannetmişlerdir.[107] Şüphe yok ki bu inanç da, Cenâb-ı Hakk’ın zevcesi olduğunu söylemek de tevhidi bozan bâtıl akîdelerdir.

مَا اتَّخَذَ اللّٰهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ اِلٰهٍ اِذًا لَذَهَبَ كُلُّ اِلٰهٍ

بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يَصِفُونَ

“Allah, asla evlât edinmemiştir. O’nunla birlikte başka bir tanrı da yoktur. Öyle olsaydı her bir tanrı kendi yarattığına sahip çıkar, tanrıların bir kısmı diğerini yenip üstün gelirdi (kâinatın düzeni bozulurdu). Allah, müşriklerin yakıştırdıkları vasıflardan yücedir.”[108]

بَدِيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَنّٰى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ

صَاحِبَةٌ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“Gökleri ve yeri yokken var eden O’dur. Nasıl olur da çocuğu olabilir ki O’nun hiçbir zaman eşi bulunmamıştır. Her şeyi yaratan O’dur. Her şeyi hakkıyla bilen de O’dur.”[109]

Müslümanlar günde kırk defa, namaz içinde okudukları Fâtiha sûresinin sonunda Allah’a nispet edilen bâtıl inançları reddetmekte ve bunlardan O’na sığınmaktadır:

اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ

الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّٓالّ۪ينَ

“Bize doğru yolu göster; gazabına uğrayanların ve sapmışların yolunu değil, lûtuf ve ikramda bulunduğun kimselerin yolunu!”[110]

Allah’ın Sıfatlarında Tevhit

Cenâb-ı Hak zatında her bakımdan bir ve tek olduğu gibi sıfatlarında da birdir. Allah Teâlâ’yı anlayabilmemiz için kendisinin bize bildirdiği vasıflara, özelliklere O’nun sıfatları denilmiştir: Varlığının başlangıcı olmamak, sonu olmamak, bilir, işitir ve görür olmak gibi. Kur’an’da ve hadiste Cenâb-ı Hakk’a nispet edilen sıfatların bir kısmı sadece kendisine has olup, O’ndan başka hiçbir varlık için söz konusu edilemez. Bir kısmı da kelime ve kavram olarak yaratıklar -meselâ

insanlar- için de kullanılır: Bilmek, işitmek, görmek gibi. Bununla beraber O'nun bütün vasıfları mahiyeti, iç yüzü, aslî özellikleri bakımından kendisine özgüdür, hiçbir yaratığın sıfatına benzemez. Örnek verelim:

1. Hayat (diri olmak).

İnsan için düşünüldüğünde,

- Sonradan edinilen,
- Varlığı başkasından olan,
- Devamı için belli şartlara ihtiyaç hissettiren,
- Sonu olan bir sıfattır.

Allah için düşünüldüğünde,

- Varlığının başlangıcı olmayan,
- Varlığı başkasından olmayan,
- Devamı için hiçbir şarta muhtaç bulunmayan,
- Sonlu olmayan bir sıfattır.

2. İlim, (bilici olmak).

İnsan için düşünüldüğünde,

- Sonradan kazanılan,
- Elde edilmesi öğrenim gibi sebeplere bağlı bulunan,
- Sınırlı olan,
- İnsanın ölümüyle son bulan bir sıfattır.

Allah Teâlâ için düşünüldüğünde,

- Varlığının başlangıcı olmayan,
- Varlığı kendinden olup başka sebeplere bağlı bulunmayan,
- Sınırlı olmayan,
- Hiçbir şekilde son bulup yok olmayan bir sıfattır.

İslâm âlimleri, Kur'ân-ı Kerim'in şu âyetini tevhit konusunda ana prensip olarak kabul etmişlerdir:

"Hiçbir şey O'nun benzeri değildir [111] لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ

Yaratanla yaratılmış arasında hiçbir noktada ve hiçbir şekilde benzerlik yoktur, herhangi bir ortak nokta mevcut değildir. Bazı İslâm düşünür ve bilginleri bu konuda o kadar titizlik göstermiştir ki -hâlik ile mahlûk arasında benzerliğe meydan vermeyeceğiz diye- nerede ise Allah'ın bir kısım sıfatlarını inkâr etme durumuna düşmüşlerdir.

Yaratanla yaratılmışlar arasında benzerlik kurmamanın, başka bir deyişle Allah Teâlâ'yı sıfatlarında bir ve tek kabul etmenin hayatımıza yansıyan iki önemli neticesi vardır:

a) Yüce Allah hakkında, O'nun şânına yakışacak şekilde saygılı ve ölçülü ifadeler kullanmak;

b) Kendi değer hükümlerimize göre sevgi ve saygıya ne kadar lâyık olursa olsun hiçbir insan için beşer üstü bir özellik tanımamak, beşer üstü kavram ve ifadeler kullanmamak, hiçbir nesnede ilahî bir kutsiyet kabul etmemek.

Allah'ın Fiillerinde Tevhit

Fiil, "iş" demektir. Allah'ın fiilleri, O'nun yaptığı işler mânasına gelir. Bu "işler", "oluşturmak" ve "yaratmak" kavramlarıyla özetlenebilir.

اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ

“Allah her şeyi yaratandır. O, her şeyi gözetleyen ve idare edendir.”[112]

Kâinatı ilkin var eden, geliştiren, değiştiren, yaratma, geliştirme ve değiştirmeyi her an için yürüten yalnız O’dur. O’ndan başka her şey, her varlık, her olay yaratılmıştır, O’nun idaresi ve tasarrufu altındadır. O, yaratıcı olarak da tektir, kendisinden başka yaratıcı yoktur.

Hiçbir müslüman Allah’tan başkasını yaratıcı, yoktan var edici kabul edemez. Böyle bir telakki İslâm’ın tevhit inancına aykırıdır. Âlimlerimiz gerçek mânada olmasa bile (yani mecazi de olsa) “yaratmak” kavramının Allah’tan başkası için kullanılmasını İslâm âdabına ve konunun nezaketine uygun görmemiştir.

İbadette Tevhit

Buraya kadar anlatmaya çalıştığımız “imanda tevhit” prensibi, imanın fikir ve bilgi ile ilgili (nazarî, teorik) yönünü teşkil ediyordu. Bu, zihnî ameliyeye dayanır. Yani İslâm’ın getirip sunduğu imanî tevhit, ona inanan insanların, zihinlerini işletmek ve bilgi edinme kabiliyetlerini harekete geçirmek suretiyle anlayacakları, kabul edecekleri gerçeklerden ibarettir, Allah’ı zatında, sıfatlarında ve fiillerinde bir ve tek bilmek gibi. Buna “ilmî tevhit” de diyebiliriz. Bir de amelî tevhit vardır. Bu, zihniyle Allah’ın birliğini kavrayan insanın kalbiyle O’nu sevmesi, davranışlarıyla bu sevgisini ispat etmesidir. Bu davranışlar da ibadetlerdir. İmanda tevhit insanın zihnini (düşüncesini), ibadette tevhit ise onun kalbini (duygusunu) aydınlatır. İmanda tevhit insanın fikir hürriyetini, ibadette tevhit ise duygu hürriyetini sağlar.

Düşünce tarihinde her sistem, kendine göre bir yaratılış felsefesi (kozmogoni) yapmaya çalışmıştır. Kimine göre kâinat ezelden beri vardır, maddenin bir yaratıcısı yoktur. O, kendi kendine oluşup varlığını sürdürmektedir (materyalist felsefe). Düşünürlerin ve dolayısıyla insanların çoğunluğuna göre ise kâinatı yaratan ve idare eden, madde ötesi bir varlık, yani Allah vardır. Şüphe yok ki peygamberler de Allah’ın varlığını ve birliğini tebliğ etmişlerdir.

Nice insan vardır ki kâinatı yaratan ve idare edenin Allah Teâlâ olduğunu, hatta Allah’ın, zatında ve sıfatlarında bir olduğunu bilgi olarak kabul eder. Onların zihinleri, yaratılış felsefeleri içinde Tanrı’nın varlığını savunan düşünce tarzını tercih eder. Ancak biz böylelerine “mümin” diyememekteyiz. Çünkü bunlar Allah’ı bilmişler, fakat O’nu sevmemişlerdir. Başka bir deyişle ilmî ve zihnî tevhidi gerçekleştirmiş, fakat amelî ve kalbî tevhide ulaşamamışlardır. “Bilmek başka şey, inanmak başka şeydir.” Bilmek zihnin fonksiyonudur. İnanmak, zihnî fonksiyona iradenin de katılmasıdır. İman bilgi ile sevginin bir araya gelmesinden doğar.

Allah sevgisi ibadetle kendini gösterir. İbadet “boyun eğmek, itaat etmek” mânasına gelir ki Türkçe’de “kulluk” ve “tapınmak” kavramlarıyla karşılanabilir. Müslümanların en çok tekrar ettikleri kelime-i tevhiddeki “ilâh” kelimesi “mâbut” (tapacak) mânasına gelir:

“Yoktur tapacak, çalaptır ancak.” لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

İbadette tevhit, tapılmaya, boyun eğilmeye, en çok sevilmeye, son noktasına kadar tâzim edilmeye lâyık olanın sadece Allah Teâlâ olduğuna inanmak, bu gerçeğe gönülden bağlanmaktır. İbadette tevhidin ruhu ihlâstır. İhlâs, sadece Allah rızasını gaye edinmek, dinî davranışlarında sevgi ve samimiyetten başka bir hedef gözetmemektir. Beş vakit namazda kırk defa okuduğumuz Fâtiha sûresinde bu samimiyet prensibini günde kırk defa tekrar etmekteyiz:

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ

"Yalnız sana kulluk eder, yalnız senden yardım dileriz."

Kişiler sevgi, saygı ve şükran bağlarıyla birbirine bağlı olabilirler. Bu, tabii ve değerli bir şeydir. Bir müslüman elbette anasına, babasına, hocasına, mürşidine, büyük bildiği kimselere karşı hürmet ve tâzim duyguları besler. Ancak bu hürmet ve tâzimler, hiçbir zaman, konu edindiği kimseyi "insan üstü" bir seviyeye çıkarmaz. Müslüman, şahsiyetli insandır, Allah'tan başkasına kul-köle olmaz, Peygamber'e bile, çünkü o da bir insandır. Kaynakların kaydettiğine göre Resûl-i Ekrem, kendisine secde etmek isteyen bir sahâbîyi menetmiş ve bunun İslâm'da câiz olmadığını ifade buyurmuştur.[113]

İslâm dininde imanî tevhide çok önem verildiği gibi amelî tevhide de son derece özen gösterilmiş, ibadette tevhidi zedelemeye sebep olabilecek her şey yasaklanmıştır. Resûlullah kabirlerin üzerinde namaz kılınmasını menetmiş[114] ve "Şunu biliniz ki insanların en kötüsü peygamberlerinin kabirlerini namazgâh edinen kimselerdir."[115] "Peygamberlerinin kabirlerini namazgâh edinen kimseleri Allah kahretsin."[116] buyurmuştur. Müslümanların en çok kullandıkları cümlelerden biri şudur: Allâhüekber (اللهُ أَكْبَرُ). "Allah en büyüktür." veya "Allah yegâne büyüktür" (sadece O büyüktür, O'ndan başka büyük yoktur) tarzında mânalandırabileceğimiz bu cümle hem zihnî, hem de kalbî tevhidin çok güzel bir örneğini teşkil etmektedir.

O Allah ki varlığında en büyüktür. Varlığının başlangıcı ve sonu yoktur. Varlığında başkasına muhtaç değildir. O'ndan başka her şey sonradandır, yaratılmıştır, fânidir, O'na muhtaçtır.

O Allah ki sıfatlarında en büyüktür. Sıfatlarının da varlığı başlangıçsız ve sonsuzdur. En üstün dereceye sahiptir. Kimseye benzemez, kimse O'na benzemez.

O Allah ki fiillerinde en büyüktür. Yegâne yaratıcıdır, O'ndan başka yaratıcı yoktur.

O Allah ki ibadet edilmeye lâyık olan sadece O'dur, kendisinden başka mâbut yoktur. Huzurunda eğilmeye, secde edilmeye hak kazanan sadece O'dur.

"Allâhüekber", fert ve toplum olarak müslümanların hayatına girmiş çok kısa, fakat çok anlamlı bir cümledir. Dinî hayatın devam ettiği müslüman bir toplum düşünelim. Bu toplum içindeki müslüman, günde beş defa ezan dinler, müezzinle birlikte otuz defa Allâhüekber cümlesini tekrar eder. Beş defa kâmet getirir, yine otuz defa Allâhüekber der. Her gün kıldığı kırk rekât namaz içinde 221 defa Allâhüekber okur. Şayet namazların sonunda tesbih çekerse 165 defa Allâhüekber der. Böylece müslüman, hem zihnî, hem de kalbî tevhidin sembolü olan tekbiri yirmi dört saat içinde 446 defa okumuş veya dinlemiş olur.

Tekbirin ayrıca hac vazifesinin yerine getirilmesi sırasında, ramazan bayramında, kurban bayramı günlerinde, kurban kesme sırasında, cenazede, yolculuktan önce, yolculuk sırasında ve dönüşte, savaşlarda, hatta uykudan önce emir veya tavsiye edildiği de[117] hatırlanınca tevhit inancının müslüman hayatında ne kadar büyük bir önem kazandığı, bu akîdenin korunmasına, bu şuurun devam ettirilmesine ne derece özen gösterildiği kolaylıkla anlaşılmış olur.

Zihnî tevhit faydalı bilgiyi yani imanı, kalbî tevhit makbul ameli (amel-i sâlih) doğurur. Bu ikisi de saadeti sağlar, dünya ve âhiret saadetini. Şu âyet-i kerîme bu mutlu sonucu kutlamaktadır:

اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبٰى لَهُمْ وَحُسْنُ مَاٰبٍ

“İman edip de iyi işler (amel-i sâlih) yapanlara ne mutlu! Dönüp gidecek güzel yurt da onlara aittir!”[118]

Şirkin Çeşitleri

Şirk, sözlükte “ortak olmak, ortak koşmak” mânasına gelir. Şerik de “ortak” demektir, İslâm dininde, Allah Teâlâ’ya zatında, sıfatlarında, fiillerinde veya kendisine ibadet edilmesinde ortak tanımak, bu noktalarda O’nun benzeri, dengi, ortağı olduğunu söylemek şirktir. Şirk en büyük günahtır. Cenâb-ı Hak, şirki affetmeyeceğini beyan buyurmuş ve bu günahı işleyenin cennet yüzü görmeyeceğini haber vermiştir:

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ

“Şüphe yok ki Allah kendisine ortak koşulmasını affetmez. Bundan başka dilediği kimselerin günahını bağışlar.”[119]

اِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَاْوٰيهُ النَّارُ

“Hakikat şu ki Allah’a ortak koşan kimseye O, cenneti haram kılmıştır. Böylece varacağı yer ateştir.”[120]

Şirk, insanlığın bir şaşkınlığıdır; cehaletin, aczin ve tembelliğin eseridir. Yüce Allah, kâinatın üstün varlığı olarak yarattığı insanı akıl gücüyle donatmış, ona rehberlik etsin diye peygamberler göndermiş, peygamberler vasıtasıyla insanların düşüncelerini aydınlatacak kitaplar indirmiştir. Beşer türünün hayatı Hz. Âdem’le birlikte ve tevhit inancı ile başlamıştır. Bu gerçeği ilahî kitaplar haber vermekte, dinler tarihi ve sosyoloji alanındaki yeni araştırmalar da kanıtlamaktadır. Ne var ki insanlar, zamanla düşünce tembelliğine müptelâ olmuş, maddenin ve bedenî arzuların cazibesine kapılmış, uzak ve gerçek sebebi unutmuş, görünmeyen gücü, biricik yaratıcıyı ikinci planda tutarak görünene tapmış, hazır ve peşin olana gönül bağlamıştır. Şirk dün de bugün de, insanlığın bayağılaşması, fikirsizliğe ve iradesizliğe yenilmesi, boşluğa düşmesinin ürünüdür. Eğer o, taassuptan uzaklaşıp zekâsını kullanabilir, iradesini bağlayan şehvet zincirini kırabilirse

fikren ve ruhen yükselecek, âhenk arzeden, birlik fısıldayan kâinat içinde “Lâ ilâhe illallâh” gerçeğini kavrayacak ve şirk boşluğundan kurtulacaktır.

Şirke düşen insanın psikolojisini tasvir eden âyet-i kerîmede şöyle buyrulur:

وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَكَاَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاۤءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ اَوْ
تَهْوٖي بِهِ الرّٖيحُ فٖي مَكَانٍ سَحٖيقٍ

“Allah’a ortak koşan kimse yükseklerden düşüp parçalanmış, kuşlar tarafından kapılmış yahut rüzgâr tarafından uzak bir yere sürüklenip atılmış gibi olur.”[121]

Evet, şirk; puta tapıcılık, Allah’tan başkasına boyun eğicilik, bir şahsiyetsizlik, bir dünya menfaatçiliğidir. Yalan üzerine kurgulanmış bir dostluk, sahte bir antlaşma, iğreti bir dayanışmadır. Bu şenliğin dünya çapındaki ömrü pek kısadır, yalancının mumu yatsıya kadar yanacaktır. Âhirete, o ölümsüz hayata gelince, putçuluğun oradaki durumunu, puta tapanlarla kıyasıya mücadeleye girişen peygamberin dilinden ve Kur’ân-ı Kerim’in ifadesinden dinleyelim:

وَقَالَ اِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَوْثَانًاۙ مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَاۚ ثُمَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُمْ
بَعْضًاۘ وَمَأْوٰيكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرٖينَ

“(İbrâhim) şöyle dedi: Siz, dünya hayatında aranızda dostluk vesilesi olsun diye, Allah’tan başka birtakım putları mâbut edindiniz. Kıyamet günü birbirinize küfredecek, birbirinize lânet okuyacaksınız. Barınacağınız yer ateş olacak, hiçbir yardımcınız da bulunmayacaktır.”[122]

Büyük Şirk

Allah Teâlâ’ya karşı işlenecek en büyük günah, O’na eş-ortak koşmak, O’na benzer ve denk olacak, O’na yardımcı, muhalif veya rakip olacak bir varlığın bulunduğunu kabul etmektir. Şirk denen bu günahın affedilmeyeceğini yukarıda anlatmıştık. Şüphe yok ki tövbe kapısı daima açıktır. Şirkten dönmek, o inancı bırakıp tevhide bağlanmak, başka bir deyişle müslüman olmak demektir.

Denilir ki kâinatın yaratıcısı Allah Teâlâ’ya her yönüyle denk olacak ikinci bir tanrı tasavvuru insan yaratılışına, onun zihnî kuruluşuna uymayan bir düşüncedir. Bu bakımdan dış görünüşüyle birden fazla tanrıya tapanlar, aslında, onların üstünde hâkim ve yüce bir Tanrı’nın bulunduğunu kabul ederler. Beriki putlar, onlara göre, yüce Tanrı’nın temsilcileri ve şefaatçileri durumundadır. Fakat İslâmiyet’e ve ondan önceki bütün ilahî dinlerin orijinal tebligatına göre Allah’ın zatında olduğu gibi sıfatlarında, fiillerinde denk veya benzer bir kuvvet, bir varlık kabul etmek yine şirktir, tevhidi bozan, imanı yok eden bir inanıştır. Nitekim Hz. Îsâ İsrâiloğulları’na ısrarla tevhidi telkin ettiği, Allah’a ortak

koşanların cennet yüzü görmeyeceğini anlattığı halde[123] hıristiyanlar, Cenâb-ı Hakk'ı bir ve tek bilmekle beraber O'nun bazı sıfatlarının başka varlıklarda da tecelli ettiğine inanmışlar, böylece hem bir, hem üç (1=3) çelişkisine düşmüşlerdir. Kur'ân-ı Kerim, Ehl-i kitabın bu tarz inançlarını da şirk kabul etmiştir:

قُلْ يَآ أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَآءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا

نَعْبُدَ إِلَّا اللّٰهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا

مِنْ دُونِ اللّٰهِ

"De ki: Ey kitaplılar! Geliniz, bizim için de, sizin için de doğru olan bir söz üzerinde birleşelim: Allah'tan başkasına tapmayalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi rab edinmesin."[124]

Çeşitli kaynakların kaydettiğine göre Peygamber efendimizin hıristiyan devlet adamlarına gönderdiği İslâm'a davet mektuplarında bu âyet-i kerîmenin metni de yer almıştır.[125]

Resûl-i Ekrem, müslümanların, doğrudan puta tapmayacaklarına işaret ederek şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الشَّيْطَانَ قَدْ أَيِسَ أَنْ يَعْبُدَهُ الْمُصَلُّونَ

"Şeytan, namaz kılanların kendisine tapacaklarından ümidini kesmiştir artık."[126]

On dört asırlık İslâm tarihi içinde İslâm dininin sınırları dahilinde kalan gruplardan puta tapan, apaçık şirke düşen kişiler hiç yoktur veya yok denecek kadar azdır. Ancak dolaylı olarak şirk sayılan, tevhit inancını zedeleyen telakkiler vardır. Bunları şöylece özetlemek mümkündür:

Yaratıklara Aşırı Hürmet

Şahıslara Hürmet

İslâmiyet sevgi üzerine kurulmuş bir dindir. Son peygamber Muhammed aleyhisselâmın dini yayma çalışmalarında bağlı kaldığı hareket noktasını belirten âyet-i kerîme, müslümanlar arasında levha haline gelmiştir:

قُلْ لَآ أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبٰى

"Ey Muhammed! De ki: Ben tebliğ görevime karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum, sadece yakınlık ve dostluk bağları içinde sevgi bekliyorum."[127]

Her insanın sevdiği, hürmet gösterdiği kişiler vardır. İnsan, hemcinsinden başka tabiatı, tabiat nesnelerini de sever. Ancak müslümanın, Allah'tan başka varlıklara karşı duyacağı sevgi ve saygı, beşeriyet ve yaratılmışlık sınırlarının ötesine

geçemez: Din âlimi, mezhep imamı, tarikat şeyhi, lider, anne baba, evlât, eş, dost gibi. Bunların hiçbiri müminin kalbinde Allah sevgisine ortak olamaz, Allah'a gösterilecek tâzime konu teşkil edemez; Allah'ın rahmet nazarıyla baktığı müminin kalbi fânilere esir olamaz.

Bu temel prensibe bağlı olarak hiçbir insan, Allah'ın haram kıldığını helâl konumuna getiremeyeceği gibi O'nun helâl kıldığını da haram diye ilân edemez. Kimse dinde olmayan bir şeyi ona ilâve edemez, dinde olanı da ondan çıkaramaz. Yahudi ve hıristiyanların, din adamlarını rab edindiklerini beyan eden âyet-i kerîmeyi Peygamber efendimiz şöyle tefsir etmiştir: "Gerçi yahudilerle hıristiyanlar din adamlarına tapmamışlardır. Fakat yahudi bilginleriyle hıristiyan rahipleri dindaşlarına helâli haram, haramı da helâl kılıyor, onlar da bunu kabul ediyordu."[128]

Müslüman, düşüncelerinde, duygularında ve davranışlarında hem şuurlu, hem de samimi olmalıdır. Şimdi soralım:

- Müslüman niçin Allah'tan başkasını yüceltir, ona hürmet gösterir?
- Onu yüceltilmeye, hürmet gösterilmeye lâyık gördüğü için.
- Peki, kâinatın efendisi, peygamberlerin sonuncusu, insanlığın kurtarıcısı Muhammed aleyhisselâmdan da mı üstün?
- Hayır! Hiçbir müslüman böyle bir düşünceye sahip olamaz.

Kur'an âyetleri, Muhammed aleyhisselâmın bizim gibi bir insan olduğunu, vahiy almaktan başka bir ayrıcalığının bulunmadığını ısrarla haber veriyor:

قُلْ اِنَّمَا اَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحٰى اِلَيَّ اَنَّمَا اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ

"De ki: Ben sadece sizin gibi bir beşerim. Şu kadar var ki Tanrınızın bir tek Tanrı olduğu gerçeği bana vahyedilmektedir."[129]

Siyer ve İslâm tarihi kitapları, hatta yabancı kaynaklar, son peygamberin hayatını ince noktalarına kadar tespit etmiştir. Bütün kaynaklar onun tevazuunda ittifak etmekte, kendisine aşırı hürmet gösterilmesine müsaade etmediğini yazmaktadır. O, kendisine secde edilmesine izin vermemiş,[130] huzurunda konuşan bir sahâbînin, söz sırasında Allah ve resûlünü andıktan sonra "... o ikisi ..." mânasına ikili (tesniye) zamir kullanmasını tasvip etmemiş,[131] bir topluluğun yanına gittiğinde kendisi için ayağa kalkılmasını yasaklamış,[132] yanına giren bir zatın, heybetinden titremesi karşısında şöyle demiştir:

هَوِّنْ عَلَيْكَ فَإِنِّي لَسْتُ بِمَلِكٍ، إِنَّمَا أَنَا ابْنُ امْرَأَةٍ تَأْكُلُ

الْقَدِيدَ

"Sakin ol, ben kral değilim, sadece (güneşte) kurutulmuş et yiyen bir kadının oğluyum."[133] Hatta ona aşırı bir tâzim edası içinde "Efendimiz! Efendimizin oğlu!" tarzında hitap edilince, "Ey insanlar! Takvâdan ayrılmayın, şeytana aldanmayın! Ben sadece Abdullah oğlu Muhammedim, Allah'ın kulu ve elçisiyim. Yemin ederim ki, beni Cenâb-ı Hakk'ın oturttuğu mertebenin üstüne çıkarmanızı

asla istemem.” şeklinde karşılık vermiştir.[134] Bir başka rivayette Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: “Efendi (seyyid), hepimizin efendisi olan Allah’tır.”[135]

İki cihan peygamberi gerek hayatında, gerek ölümünden sonra şahsı etrafında herhangi bir aşırılığın oluşmasına fırsat vermemiş, bu konuda da ümmeti için örnek olmuştur. Aslında “efendi” (seyyid) kelimesi Arap dilinde yerleşmiş ve hürmet gösterilen, büyük tanınan kimseler için normal olarak kullanılagelmiştir. Ancak özellikle İslâmiyet’in ilk devirlerinde ve söyleyenin özel durumuna göre aşırılıklara sebep olacak, sonraki nesillere intikal edebilecek her ihtimalli ifade menedilmiş, bu konuda titizlik gösterilmiştir. Son peygamberin, son nefeslerini yaşadığı sırada tekrar ettiği şu söz de aynı inceliği taşımaktadır:

لَعَنَ اللّٰهُ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَاءِهِمْ مَسَاجِدَ

“Peygamberlerinin kabirlerini tapınak edinen yahudi ve hıristiyanlara Allah lânet etsin!”[136]

Hıristiyanlar Hz. Îsâ’yı tanrılaştırmıştır. Kur’ân-ı Kerim ise Îsâ’nın da, annesi Meryem’in de insan olduklarını, insanlar gibi yemek yediklerini ifade etmiştir.[137] Aynı hataya Asr-ı saâdet müşrikleri de düşmüş ve “Bu nasıl peygamber ki (tıpkı bizim gibi) yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor.” demiştir. Kur’an ise bütün peygamberlerin bu tür beşerî vasıflar taşıdığını haber vermiştir.[138] Resûl-i Ekrem de şöyle buyurmuştur: “Ben bir kulum. Her insan gibi yer, her insan gibi otururum.”[139] Yine o şöyle buyurmuştur:

لاَ تُطْرُونِي كَمَا أَطْرَتِ النَّصَارَى ابْنَ مَرْيَمَ، فَإِنَّمَا أَنَا عَبْدُهُ،

فَقُولُوا: عَبْدُ اللّٰهِ وَرَسُولُهُ

“Hıristiyanların Meryem oğlu Îsâ’yı aşırı bir şekilde övdüğü gibi siz de beni övmeyin. Ben sadece Allah’ın kuluyum. Bu sebeple Allah’ın kulu ve resûlü, deyin.”[140]

Müslümanın nazarında hiçbir insan peygamber derecesine çıkamayacağına, peygamberlere bile insan üstü bir özellik nispet edilemeyeceğine göre hiçbir kimsede insan üstü bir kuvvet düşünülmeyecek, sadece Allah’a sunulabilecek tâzim ve hürmet, O’ndan başka kimseye gösterilmeyecektir. Her müslüman, düşünce ve duygu hayatında daima bu şuuru muhafaza etmek, sözlerinde ve hareketlerinde tedbirli olmak mecburiyetindedir. Nezaket kurallarını yerine getireceğim diye aşırı derecede eğilmek, saygıda kusur etmeyeceğim diye taparcasına davranmak, türbe ve kabirlere karşı aşırı hürmet göstermek, bunların üzerinde namaz kılmak, yatırlardan medet ummak saf tevhit inancına ve İslâm şahsiyetine yakışmayan hareketlerdir. Bundan başka “yaratmak, diriltmek” gibi Allah’a mahsus fiil ve sıfatları O’ndan başkasına nispet etmek -dış görünüşü itibariyle de olsa- tevhit prensibini zedeleyen şeylerdir.

Tabiatı Yüceltme (Kutsama)

Tabiat, Allah’ın sanat eseridir. Karıncasından galaksisine kadar birçok güzelliğe,

harika denecek özelliklere, eşsiz âhenk ve inceliklere sahiptir. Ama hepsi büyük yaratıcının mahlûkudur, onun emrindedir. İnsan da O'nun mahlûkudur. İnsan, kâinatın efendisidir, ondan üstün, ondan değerlidir, insan tabiat için değil, tabiat insan için yaratılmıştır. Yer, gök, ay, güneş, yıldızlar bütün tabiat insanın emrine, insanın hizmetine verilmiştir.[141]

Allah'tan başka hiçbir şey kutsiyet taşımaz. Bizim bazı şeylere kutsiyet nispet etmemiz sadece mecazî ve itibarî bir mahiyet arzeder. İnsandan başka her şey yaratana kılavuzluk, yaratılmışa hizmet ettiği ölçüde değer ifade eder, insan da rabbini tanıdığı nispette.

Kâbe, Hacerülesved, Mescid-i Nebî, Mescid-i Aksâ müslümanların hayatında gördüğü vazifeler ve taşıdığı hâtıralar açısından kıymet taşır, kendi yapıları, maddeleri ve hacimleri bakımından değil. Hz. Peygamber'in hırkası ve sakalı da böyledir. Şu halde bunlara ve diğer herhangi bir şeye yaratılmışlık ötesi bir özellik, bir yücelik ve bir kutsiyet nispet edilemez.

Bu türden olmak üzere Allah'tan başka herhangi bir şey üzerine yemin edilemez hatta milyarların kıblesi olan Kâbe üzerine de yemin edilmez,[142] Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

مَنْ كَانَ حَالِفًا فَلْيَحْلِفْ بِاللّٰهِ أَوْ لِيَصْمُتْ

"Yemin etmek isteyen Allah'a yemin etsin, aksi takdirde sussun."[143]

Hz. Ömer'in Hacerülesved için söylediği şu söz de konuya ışık tutmaktadır: "Senin, zararı ve faydası dokunmayan bir taş olduğunu biliyorum. Resûlullah'ın seni öptüğünü görmeseydim ben de öpmezdim."[144]

İnsanlar içinde yıldızlara tapanlar, kâinatı yıldızların idare ettiğine inananlar olmuştur. Tabii, bu da bâtıl bir inanç ve isabetsiz bir düşüncedir. O halde fal açtırmak, yıldızlardan ve burçlardan hüküm çıkarmak, dış görünüşüyle şirk kokusu taşıyan mantıksız şeylerdir. Peygamber efendimizin oğlu İbrâhim'in öldüğü gün güneş tutulmuş, bazı müslümanlar bunun İbrâhim'in ölümü sebebiyle meydana geldiğini zannetmişti. Durumdan haberdar olan Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Güneş ve ay kimsenin ölmesi veya yaşaması sebebiyle tutulmaz. Onlar Allah'ın (varlık ve birlik) âyetlerinden iki âyettir. Tutulduklarını gördüğünüzde namaz kılın, dua edin."[145]

Cenâb-ı Hak, insanlığa gönderdiği son peygamber Muhammed aleyhisselâma, davet ve tebliğinin dayandığı esası şöyle ilân etmesini emretmiştir:

قُلْ هٰذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللّٰهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي
وَسُبْحَانَ اللّٰهِ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ

"De ki: İşte benim yolum! Ben insanları körü körüne değil, basiret ve şuur içinde Allah'a çağırıyorum; ben de bana uyanlar da böyleyiz. Allah'ı tenzih ederim. Ben müşriklerden değilim."[146]

İslâmiyet basiret dinidir. Müslüman, basireti açık olan insandır. Dini ve

dindarlığı fevkalâde hadiselerde, sihirli ve mûcizeli görünümlerde aramaz, vahyin aydınlattığı akıl yoluyla açıklanamayan konuları dinden saymaz, bu tür dedikoduları iman sahasına yaklaştırmaz. Bu neviden olmak üzere bazı günleri uğursuz saymak, göz ve kaş seğirmesinden, karga ve benzeri hayvanların ötmesi ve ses çıkarmasından, köpeğin filân yerden geçmesinden sonuç çıkarmak, özellikle kötüye yormak, İslâm'ın ve tevhit inancının kabul etmeyeceği hususlardır.

Gaybın Bilinmesi

Duyularımızın ötesinde ve bilgimizin dışında kalan hususlara gayp denilir. Bir şeyi gözümüzle görmüyor, kulağımızla işitemiyor, diğer duyu organlarımızla idrak edemiyor ve bir de aklımızı kullanmak suretiyle açık bilgi edinemiyorsak o, bizim için gayptır, gizlidir, bilinemezdir. Artık o konuda bilgi edinmemiz sadece bilenin haber vermesiyle mümkündür.

Meselâ Allah'ın zatı, duyularımızın ötesindedir. Fakat O'nun varlığını eserlerine bakmak ve aklımızı kullanmak suretiyle idrak edebiliyoruz. Şu halde Allah bu mânada gayp konularından değildir. Allah'ın sıfatlarına gelince, onları da duyularımızla idrak edemiyoruz, aklımız da bu konuda tam ve kesin bir bilgi sunamıyor bize. Bunun gibi âhiret ve halleri, cennet, cehennem ve bunların özellikleri de bizim için gayptır. İşte bu hususları peygamberin bildirmesiyle öğreniyoruz.

Geçmişte meydana gelen olaylara kendimiz şahit olmuşsak, unutmadığımız sürece onları biliriz. Kendimiz şahit olmamışsak bizzat görenlerin sözlerinden ve yazılı beyanlarından öğrenebiliriz. Şu anda olan bitenler, şayet duyularımızın içinde ise onları biliriz, dışında ise bilemeyiz, görenlerden öğrenebiliriz. Gelecekte vuku bulacak hadiselere gelince, bunları sadece Allah bilir. Gerçi gelecek için bazı tahminler, kıyaslar, yorumlar yapılabilir. Fakat bütün bunlar bize kesin sonuç (bilgi, ilim) sağlamaz, ancak ihtimaller (zan) gösterir. İslâm dini, gaybın bilinmesini (ilmü'l-gayb) sadece Allah Teâlâ'ya tahsis etmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de bununla ilgili birçok âyet vardır.[147] Bunlardan biri şudur:

قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللّٰهُ

"De ki: Göklerde ve yerde gaybı Allah'tan başka kimse bilemez."[148]

Câhiliye devrinin putperest anlayışına göre kâhin ve benzeri kişiler gaybı bilirdi. O devrin insanları böylelerine başvurur, bilinemeyecek hususların mahiyetlerini onlardan öğrendiklerine inanırlardı. Bu da bir tür puta tapıcılıktı. Kâhin, bir bakıma tanrılık, bir bakıma peygamberlik özelliği taşıyan bir şahsiyetti. Bu husus İslâm'ın benimsenmesine, tevhit inancının yerleşmesine engel teşkil ediyordu. Bu sebeple Resûl-i Ekrem (sallallâhu aleyhi ve sellem) kâhine gitmeyi, ona danışmayı, ona ücret ödemeyi, söylediklerini tasdik etmeyi şiddetle yasaklamıştır.[149] Söz konusu yasak sadece o devreye ait değildir. Tevhit inancının yerleşmesi ve korunması için her çağa ve her şahsa yaygındır. Onun bu konudaki hadislerinden biri şöyledir:

مَنْ أَتَى كَاهِنًا فَصَدَّقَهُ بِمَا يَقُولُ فَقَدْ بَرِئَ مِمَّا أُنْزِلَ عَلَى

مُحَمَّدٍ

"Kim kâhine gider de onun söylediğini tasdik ederse, Muhammed'e indirilen İslâm dininden sıyrılmış olur."[150]

Bugünkü toplumlarda kâhinlerin yerini kitap açanlar, fala bakanlar, cin derleyenler ve perililer almıştır. Gaybı Allah'tan başka kimse bilemez. Bu genel kaidenin bir istisnası var: Peygamberler. Kural olarak peygamber de gaybı bilmez. Önceki peygamberler gaybı bilmediklerini beyan ettikleri gibi[151] Hz. Peygamber de beyan etmiştir:

قُلْ لَٓا اَقُولُ لَكُمْ عِنْدٖى خَزَٓائِنُ اللّٰهِ وَلَٓا اَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَٓا اَقُولُ

لَكُمْ اِنّٖى مَلَكٌۚ

"De ki: Ben size, Allah'ın hazineleri yanımdadır demiyorum. Ben gaybı da bilmem ve ben bir meleğim de demiyorum."[152] Ancak Allah Teâlâ elçilerinden dilediği kimseleri seçmiş ve onlara gayp haberlerinden bazılarını bildirmiştir.[153] Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyrulur:

عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلٰى غَيْبِهٖٓ اَحَدًاۙ اِلَّا مَنِ ارْتَضٰى مِنْ

رَسُولٍ

"Gaybı bilen O'dur. Beğenip seçtiği peygamber müstesna, kimseye gaybını bildirmemiştir."[154]

Şu halde her peygamber gaybı bilmez, içlerinden bilenler de her şeye vâkıf değildir, sadece mûcize olarak Cenâb-ı Hakk'ın öğrettiklerini bilir. Resûl-i Ekrem'in hayatını incelediğimiz takdirde onun bazı gaybî bilgilere sahip olduğunu ve bunları haber verdiğini görürüz. Bunun yanında bilmedikleri de vardır. Peygamberin gösterdiği tabiat üstü hadise demek olan mûcize, her istendiği zaman kullanılabilen bir vasıta değildir. Yani peygamber her istediği zaman mûcize gösteremez. Mûcize Allah'ın elindedir, O, lutfederse, yaratırsa vuku bulur.

"Allah'ın sevgili kulu ve dostu" demek olan **velî**ye gelince, Ehl-i sünnet inancına göre velînin elinde fevkalâde hadiselerin meydana gelmesi mümkündür. Buna keramet denir. Velî, iman ve takvâ sahibi kimse demektir.[155] Onun elinde zuhur edecek fevkalâde hadise, kendisi için keramet, bağlı bulunduğu peygamber için de mûcize sayılır. Ancak mûcize hakkında söylediğimizi keramet hakkında da söylemeliyiz: Keramet her istendiği zaman meydana gelen bir olay değildir. Allah lutfederse gerçekleşir. Burada şu önemli noktaya da temas etmeliyiz: Peygamber, kendisinin peygamber olduğunu ve Allah'ın izniyle bir mûcize gösterdiği sırada mûcize göstermekte olduğunu bilir, mûcizesinin gerektirdiği

neticeden de emin olur. Velî ise velî olduğunu bilmez, elinde zuhur edecek kerameti önceden kestiremez.[156] Keramet bir doğuştur, bir tecellîdir. Kişinin iradesi ve bilgisi olmadan doğar. Bu açıdan "keramet göstermek" sözü de doğru değildir. Mûcize, peygamber tarafından -Allahın izniyle- gösterilir, keramet ise zâhir olur, Allah'ın izniyle kendiliğinden meydana gelir. Şu halde keramet bilgi, iş ve tesir vasıtası olarak arzu edildiği zaman meydana getirilemez, kullanılamaz. Bu sebeple "Filân zat gaybı bilir, filân mürşit insanların iç yüzüne vâkıftır, şeyh müritlerinin bütün hareket ve davranışlarından haberdar olup, onları mânevî kontrol altında tutar." gibi söz ve kanaatler, Kur'an ve Sünnet'in tespit ettiği tevhit inancıyla bağdaşmaz.

إِنَّ اللَّهَ عَالِمُ غَيْبِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

"Göklerin ve yerin gaybını bilen Allah'tır. Göğüslerde ve gönüllerde olanı bilen de O'dur."[157]

وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ

"Allah, açıkladığınızı da, gizlediğinizi de bilir."[158]

Ehl-i sünnet inancına, yani müslüman çoğunluğun itikadına göre Hz. Peygamber'in dışında, kimsenin, hiçbir müslümanın özel bir bilgi kaynağı yoktur. İslâmî gerçekler herkese açıktır hatta inanmayanlara bile! Okuyan, inceleyen, soruşturan onları öğrenir. Gaybın bilgisi Allah nezdindedir. Onu bu dünyada ilân etmiyor, kimseye bildirmiyor. Âhiret ise bazı bilinmezlerin esrar perdelerinin kaldırılacağı bir âlemdir.

كُلُّ ابْنِ آدَمَ خَطَّاءٌ وَخَيْرُ الْخَطَّائِينَ التَّوَّابُونَ

"Her insan hata eder, hata edenlerin en hayırlıları tevbe edenlerdir."[159] Resûl-i Ekrem'in bu sözü hiçbir insanın günahtan korunmuş (mâsum) olmadığını ifade eder. Yaratana ve yaratılmışlara karşı vazifelerini bilen, beşerî özelliklerini de tanıyan her insan, bu gerçeği hemen kabul etmek durumundadır.

Bu genel kaidenin bir tek istisnası vardır: Peygamberler. Onlar, Cenâb-ı Hakk'ın insanlara gönderdiği elçileri ve tebliğcileridir. Tâ ki insanların Allah'a karşı ileri sürecekleri bahaneleri kalmasın.[160] Bu sebeple gerek sözlerinde gerek davranışlarında daima örnek durumunda olan peygamberler özel olarak günahtan korunmuştur. Son peygamber Muhammed aleyhisselâm olduğuna göre ondan sonra hiçbir insan, kim olursa olsun, günahtan korunmuş değildir. Âlim, sûfî, filozof, mezhep imamı, tarikat kurucusu, şeyh, lider gibi kimselere günahsız, mâsum, hatasız gözüyle bakılamaz, yüzde yüz kurtulmuş, cenneti hak etmiş telakki edilemez.

Gerçi Şîa grupları Hz. Peygamber'den sonra belli bazı kişileri de (on iki imam gibi) mâsum kabul etmiştir. Onlara yönelttiğimiz ilmî itirazlarımız bir yana, şunu söyleyelim ki o şahıslar da gelmiş geçmiş ve tarihteki devrelerini çoktan

kapamıştır. Uzun asırlardan beri olduğu gibi bugün de günahsız olduğunu iddia edebileceğimiz hiçbir insan yoktur.

Hiçbir müslüman hakkında “Mutlaka cennetliktir.” veya “Mutlaka cehennemliktir.” diye kesin bir hüküm de verilemez. Ancak ilahî vahye mazhar olan Resûl-i Ekrem’in, kendi devrindeki belli kişiler (aşere-i mübeşşere gibi) hakkında söyledikleri müstesna! Biz, kendimiz de dahil, kimsenin Allah nezdindeki derecesini ve âkıbetini bilemeyiz, sadece iyiler hakkında ümitli, kötü davranışlarını gördüğümüz kişiler hakkında da endişeli oluruz. Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “İçinizden biri müslüman kardeşini ille de övmek istiyorsa kesin konuşmayıp şöyle desin: Filânı şöyle şöyle zannediyorum fakat Allah’a karşı kimseyi temize çıkarmıyorum.”[161]

Bazı müslümanlar vardır ki bilgisizlikleri ve iradesizlikleri yüzünden belli kişiler hakkında aşırı derecede övgü duygusuna ve temize çıkarma düşüncesine sahiptir. Onlar nazarında bu kişiler büyük insandır, ermiştir, evliyaullahtır. Kıyamet gününde şefaatlerine nâil olanlar kurtulur, eteklerine yapışanlar cennete girer.

Biraz önce söylediklerimizi tekrar etmeden şunu belirtelim ki evliyaullaha inanırız, Kur’an ve Sünnet’te de belirtildiği üzere Allah’ın velî kullarının ve dostlarının mevcut olduğunu kabul ederiz. Fakat bunların belli şahıslar olarak kimlerin olabileceğini kestiremeyiz. Ancak dine ve insanlığa hizmet edenler hakkında **hüsnüzan**da bulunuruz. Velî, “Allah’ın dostu” demektir. وَاللّٰهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ “Allah takvâ sahiplerinin dostudur.”[162] âyet-i kerîmesi gereğince Cenâb-ı Hak, kendisine dost olanların dostudur. Haydi diyelim ki biz filân zatı Allah’ın dostu olarak görüyoruz, o zat da kendisini samimiyete, Allah dostluğuna adamıştır. Peki, yüce Allah’ın, o zatı dost olarak kabul ettiğini yani onun kulluğunun nezd-i ilahîde kabule şayan görüldüğünü nereden bileceğiz? Bunu kim garanti edebilir?

Biz şefaate de inanırız. Kıyamet gününde peygamberlerin ve sâlih kulların, Cenâb-ı Hakk’ın izin vereceği kimselere şefaat edeceğini kabul ederiz. Ancak belirttiğimiz üzere, Allah nezdinde kimin sâlih kul olduğunu bilemediğimiz için dünya hayatında kimse ile bu konuda bir anlaşma yapamayız. Sonra, şefaat edilmeye lâyık olduğumuzu da bilemeyiz. Çünkü şefaate nâil olabilmek için belli bir kulluk merhalesine ulaşmak gerekmektedir. “Nasıl olsa bir şefaat eden bulunur.” diyerek kulluk vazifelerimizi ihmal edemeyiz. İki cihan peygamberinin, son nefeslerini yaşadığı bir sırada, kızı Fâtıma ve halası Safiyye’ye söylediği sözler ne kadar anlamlıdır: “Kızım Fâtıma ve halam Safiyye! Yarın Allah’ın huzuruna çıkmak için iyi işler yapmaya bakın! Şunu biliniz ki ben sizi Allah’ın azabından hiçbir şekilde kurtaramam!”[163]

Netice olarak peygamberden başka herhangi bir zatı günahsız kabul etmek, belli kişileri velî, ermiş telakki etmek, onların şefaat edeceğine kesinlikle inanıp buna bel bağlamak doğrudan bir şirk değilse de tevhit akîdesine leke getiren ve onu zedeleyen inançlardır.

Riya ve Menfaat - Gizli Şirk

Riya “gösteriş” demektir. Dinde, “Âhiret ameliyle dünya menfaati gözetmek.” diye tarif edilir. “Âhiret ameli”nden maksat ibadettir: Sözle, bedenle ve servet

yoluyla yapılan bütün ibadetler. İbadet yalnız Allah'a yapılır, O'nun rızası için yerine getirilir. Biz müslümanlar günde kırk defa bu gerçeği tekrar ederiz: "Yalnız sana ibadet eder, yalnız senden yardım dileriz."[164] diye.

Müslüman, meselâ namaz kılarken, zekât verirken, Kur'an okurken, kendisi için "Ne güzel namaz kılıyor, ne çok zekât veriyor, ne güzel Kur'an okuyor!" denilmesini aklından geçiriyor, bunu hareket noktalarından biri olarak kabul ediyorsa riyaya düşmüş olur. Resûl-i Ekrem riyayı "küçük şirk" (şirk-i asgar) kabul etmiş ve ümmeti hakkında en çok korktuğu şeylerden biri olduğunu söylemiştir.[165]

İbadet "tapmak, boyun eğmek, itaat etmek", başka bir deyişle "zihnini ve gönlünü teslim etmek" demektir. Bu, insan için düşünülebilecek en büyük cömertlik, en büyük fedakârlıktır. Böylesi ancak en büyük varlık olan Allah'a yapılabilir. Kulluk sadece Allah rızası için ifa edilir; sadece O'na sunulursa sahibini, ulaşabileceği en yüksek noktaya yükseltir; dünya menfaatiyle karışırsa sahibini aşağılara düşürür.

Bir gün bir sahâbî Resûlullah'ın huzuruna gelerek, "Ey Allah'ın elçisi! Ben Allah rızası için savaşlara katılıyorum, fakat insanlar tarafından takdir edilmemi de arzu ediyorum. Buna ne dersin?" diye sorduğunda Hz. Peygamber cevap vermeden şu âyet-i kerîme geldi:

فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ

بِعِبَادَةِ رَبِّهٖٓ اَحَدًا

"Kim rabbine kavuşmayı arzu ediyorsa doğru dürüst davranışlar sergilesin. Rabbine ibadet ederken hiçbir kimseyi O'na ortak tutmasın."[166]

Riya veya gösteriş, "ibadet" gibi yüksek bir duygu ve yüce bir davranışı samimiyetten (ihlâs) yoksun kılar, menfaate alet eder. Servet veya şöhret diye isimlendirebileceğimiz menfaate, başka bir deyişle şu üç günlük dünya hayatının cazibesine kapılanlar, ya servetten ibaret maddî menfaate veya şöhret ve nüfuzdan ibaret bulunan mânevî menfaate kurban olurlar.

إِنَّ لِكُلِّ أُمَّةٍ فِتْنَةً وَإِنَّ فِتْنَةَ أُمَّتِي الْمَالُ

"Her ümmetin bir fitnesi (imtihanı) vardır, benim ümmetimin fitnesi de maldır."[167] buyuran Resûl-i Kibriyâ, servet düşkünlerine şöyle beddua etmiştir:

تَعِسَ عَبْدُ الدِّينَارِ وَعَبْدُ الدِّرْهَمِ وَعَبْدُ الْخَمِيصَةِ، إِنْ أُعْطِيَ

رَضِيَ وَإِنْ لَمْ يُعْطَ سَخِطَ. تَعِسَ وَانْتَكَسَ وَإِذَا شِيكَ فَلَا

انْتَقَشَ

"Dinarın ve dirhemin, kadifenin ve işlemeli elbiselerin kulu olana yazıklar

olsun! (Böyle bir kişiye) bir şey verilirse memnun olur, verilmezse hoşnut olmaz. Kahrolsun, boynu altında kalsın! Bir yerine diken battığında çıkaranı olmasın!"[168]

Allah'tan başka tanrı edinmek suretiyle büyük şirke düşenler de, çoğu zaman, tevhit inancına menfaatleri yüzünden karşı çıkmışlardı. Resûlullah devrindeki Mekke müşriklerinin İslâm'a karşı direnişi nedendi? 360 putla dolu bulunan Kâbe'nin, Mekke'yi bir dinî turizm şehri haline getirmesi, bunun sağladığı servet ve şöhret. Kureyş eşrafı müslüman olmak suretiyle bu avantajlarını yitirmek istemiyorlardı. Bugün de durum aynıdır. Tevhit inancından ayrılanlar, Allah'tan başkasına insan üstü saygı gösterenler, onları itiraz edilmez hatasız kişiler olarak ilân edenler cehaletin ve bir de şuurlu veya şuursuz servet ve şöhret gibi menfaatlerinin itişleriyle hareket ederler. Böyleleri için Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulur:

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ اٰلِهَةً لِيَكُونُوا لَهُمْ عِزًّاۙ كَلَّاۜ سَيَكْفُرُونَ
بِعِبَادَتِهِمْ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا

"Onlar kendileri için şeref ve güç kaynağı olsun diye Allah'tan başka birtakım tanrılar edindiler. Hayır hayır, o tanrılar ibadetlerini tanımayacak ve onlara düşman kesileceklerdir."[169]

Şirkin küçüğü de büyüğü de çirkindir, fert hayatı için de toplum hayatı için de felâkettir. Müslümana, onun değerli şahsiyetine, yüce davasına yakışmayan bir davranıştır.

"Allahım! Bilerek sana bir şeyi ortak koşmamdan sana sığınırım. Bilmediğim hatalarımın bağışlanmasını da senden dilerim. Bütün gizlilikleri bilen sensin, yalnız sen!"[170]

---

[96] el-İhlâs, 112/1-4.
[97] Bk. ez-Zümer, 39/3.
[98] Bk. *Eski Ahid,* Tekvin, 2/1-3, 3/8, 6/6.
[99] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* IV, 112; bk. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe;* IV, 251-252.
[100] Âl-i İmrân 3/110.
[101] el-Bakara 2/143.
[102] el-Enbiyâ 21/25.
[103] en-Neml 27/59-64.
[104] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* V, 242.
[105] İbn Mâce, "Edeb", 55; Tirmizî, "Duâ", 9.
[106] el-Enbiyâ 21/22.
[107] Bk. et-Tevbe 9/30.
[108] el-Mü'minûn 23/91.
[109] el-En'âm 6/101.
[110] el-Fâtiha 1/5-7; bk. İbn Kesîr, *Tefsîr,* I, 53-54.

[111] eş-Şûrâ 42/11.
[112] ez-Zümer 39/62.
[113] Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 40; Tirmizî, “Radâ”, 10.
[114] Bu konudaki hadisler için bk. Wensinck, *Miftâhu künûzi's-sünne,* “el-Kubûr” maddesi.
[115] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 1,195.
[116] Buhârî, “Salât”, 48, “Enbiyâ”, 96; Müslim, “Mesâcid”, 19, 23.
[117] Bu konulardaki hadislerin kaynakları için bk. Wensinck, *a.g.e.* , ”et-Tekbîr”md.
[118] er-Ra’d 13/29.
[119] en-Nisâ 4/48.
[120] el-Mâide 5/72.
[121] el-Hacc 22/31.
[122] el-Ankebût 29/25.
[123] el-Mâide 5/72,116.
[124] Âl-i İmrân 3/64.
[125] M. Hamîdullah, *Mecmûatü’l-vesâikı’s-siyâsiyye*, s. 26, 29, 50.
[126] Müslim, “Sıfâtü’l-münâfikīn”, 65; Tirmizî, “Birr”, 25.
[127] eş-Şûrâ 42/23.
[128] et-Tevbe 9/31; *İbn Kesîr Tefsiri*; Tirmizî, “Tefsîr”, 10.
[129] el-Kehf 18/110.
[130] Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 40; Tirmizî, “Radâ”, 10.
[131] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* XV, 256.
[132] Ebû Dâvûd, “Edeb”, 152; Ahmed b. Hanbel, V, 233, 236.
[133] İbn Mâce, “Et’ıme”, 30.
[134] Buhârî, “Menâkıbü’l-ensâr”, 43; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* III, 133, 211, 241, 249; İbn Kesîr, *Şemâilü’r-resûl, s.* 77.
[135] Buhârî, “*Fezâilü ashâbi’n-nebî*”, 51; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 9.
[136] Buhârî, “Cenâiz”, 96; Müslim, “Mesâcid”, 19.
[137] el-Mâide 5/75.
[138] el-Furkân 25/7, 20.
[139] Kâdî İyâz, *eş-Şifâ’,* I, 263; Süyûtî, *el-Câmiu’s-sagīr,* I, 361-362.
[140] Buhârî, “Enbiyâ”, 48.
[141] Bk. el-Bakara 2/29; İbrâhim 14/32-33; el-Câsiye 45/12-13.
[142] Nesâî, “Eymân”, 9; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* II, 69, 86, 125, VI, 371.
[143] Buhârî, “Şehâdât”, 26; Müslim, “Eymân”, 3.
[144] Buhârî, “Hacc”, 50; Müslim, “Hacc”, 41.
[145] Buhârî, “Küsûf”, 1, 2, 4, 6, 9; Müslim, “Küsûf”, 1.
[146] Yûsuf 12/108.
[147] Bk. M. F. Abdülbâkī, *el-Mu’cemü'l-müfehres li-elfâzi’l-Kur’ân*, “gayb” maddesi.
[148] en-Neml 27/65.
[149] Bu konudaki hadisler için bk. Wensinck, *Miftâhu künûzi’s-sünne,* “Kâhin” maddesi.
[150] Taberânî, el-Evsat, VI, 378.

[151] Hûd 11/31.
[152] el-En'âm 6/50; ayrıca bk. el-A'râf 7/188; Yûnus 10/20; el-Kehf 18/26.
[153] Bk. Âl-i İmrân 3/44, 179.
[154] el-Cinn 72/26-27.
[155] Bk. el-Enfâl 8/34; Yûnus 10/62.
[156] Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid,* s. 177.
[157] Fâtır 35/38.
[158] el-Mâide 5/99.
[159] Tirmizî, "Kıyâme", 49; İbn Mâce, "Zühd", 30.
[160] en-Nisâ 4/165.
[161] Buhârî, "Şehâdât", 16.
[162] el-Câsiye 45/19.
[163] Buhârî, "Vesâyâ", 11, "Tefsîr", 26/2; Dârimî, "Rikâk", 23; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* I, 206.
[164] el-Fâtiha 1/4.
[165] Bk. Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, V, 428, 429.
[166] el-Kehf 18/110; Süyûtî, *Lübâbü'n-nukūl;* İbn Kesîr Tefsiri.
[167] Tirmizî, "Zühd", 26; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.,* IV, 160.
[168] Buhârî, "Cihâd", 70, "Rikâk", 10; İbn Mâce, "Zühd", 8.
[169] Meryem 19/81-82.
[170] Zebîdî, *İthâfu's-sâde,* II, 272-273, VIII, 281; Ebû Hâcer Besyûnî, *Mevsûatü etrâfi'l-hadîs,* II, 213.

ALLAH'IN SIFATLARI

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

"Hiçbir şey O'nun benzeri değildir. O, işitendir, görendir."[171]

Zat ve Sıfat

Kâinatı yaratan, geliştiren ve idare eden Allah'ın varlığını aklımız anlıyor, gönlümüz hissediyor, benliğimiz de bütün samimiyetiyle bu gerçeğe bağlanıyor. İslâmiyet'in ve bütün ilahî dinlerin tebligatına göre Allah birdir, benzeri, ortağı, anne babası, evlâdı, eşi, dengi, rakibi veya yardımcısı yoktur.

Varlığından şüphe etmediğimiz Allah Teâlâ'yı tanımak, nitelikleri hakkında bilgi edinmek için ne yapmalıyız? Bilindiği üzere bir varlık veya bir olay hakkında, biz insanlar için, bilgi edinmenin üç yolu vardır: **a)** Duyularımızla idrak etmek, **b)** Akıl yürütmek, **c)** Haber almak. Yüce Allah'ı gözümüzle görmemiz veya diğer duyu organlarımızla algılamamız mümkün değildir. Çünkü O, madde olmayıp duyular âlemine ait varlıkların özelliklerinden münezzehtir. Allah'ı sadece akıl yürütmek suretiyle tanımak, O'na lâyık vasıfları tespit etmek de mümkün değildir, çünkü akıl, duyuların verdiği malzeme üzerinde işleyerek sonuca varır. Ulûhiyyet konusunu idrak edemeyen duyuların akla sunacağı herhangi bir malzeme yoktur. O yüce varlığı hayal etmemiz de imkânsızdır, zira hayal gücü de malzemesini madde dünyasından alır.

Allah Teâlâ'yı tanıma konusunda tek vasıtamız kalmıştır: Haber. Haber, yaratılmışlar alanında bilgi kaynağı olarak kullanıldığında şu mânaya gelir: Bir hadiseyi, bir nesneyi duyu organlarıyla bizzat idrak eden veya aynı şekilde idrak edenden duyan kişiler onu başkalarına nakleder, anlatır. Böylelikle beriki şahıslar o hadise veya nesne hakkında bilgi edinmiş olur. Cenâb-ı Hakk'ı gözüyle gören insanlar yoktur ki O'nu bize anlatsın, vasıflarından haber versin.

Peki, Allah'ın varlığına inandığımıza, bizi ve bütün evreni yarattığını ve idare ettiğini kabul ettiğimize göre O'nun vasıflarını bilmesek, "varlık"tan öte hakkında bir şey söylemesek olmaz mı? Olmaz, çünkü o takdirde O'nu tanımamış, hatta varlığını tam mânasıyla idrak edememiş oluruz. Aslında "varlık" da (vücûd) O'nun sıfatlarından biridir. Allah'ın sadece adını anmak, bundan başka O'na dair zihinde bir mâna, gönülde bir his taşımamak kişiyi imanlı kılmaz, O'nun zihinlere aydınlık, gönüllere huzur bahşeden, davranışlara olgunluk kazandıran ulûhiyyet âlemine herhangi bir pencere açılmaz.

Bir görüşe göre Allah'a inanmayan insan yoktur, ne dün ne de bugün. Yarın da olmayacaktır. İnkâr, daha çok Allah'ın sıfatlarını bilmemekten veya yanlış anlamaktan doğmaktadır. Maddeyi tanrılaştıranlar, putlara tapanlar aynı hatayı tekrar ederler. Şu halde varlığını benimsediğimiz Allah'ı sıfatlarıyla tanımalıyız: O'nun, bizimle, bizi saran tabiatla, bütün yaratıklarla alâkasını anlamalıyız. Bundan doğacak anlayış ve duyuşla O'na bağlanmalıyız.

Şüphe yok ki şanı yüce, lûtuf ve keremi sonsuz olan Allah'ı kendi bildirmesiyle

tanıyacağız. O, kendini bizzat tanıtmış, zât-ı ilâhiyyesine ait sıfatları kendisi bildirmiştir. Bu tanıtma ve bildirme, elçileri olan peygamberler vasıtasıyla olmuştur. Evet, kâinatın yaratıcısı, bilgi edinme yollarından “doğru haber” (haber-i sâdık) vasıtasıyla tanıtılmıştır bize, yani vahiy ile. Son peygamber Muhammed aleyhisselâm Allah’tan aldığı tâlimatla onu bize öğretmiştir. O’nun vahyinin ürünü olan Kur’ân-ı Kerim metnini gözümüzle görüyor, dilimizle okuyor, kulağımızla dinliyor, kalbimizle tasdik ediyoruz. O’nun yarattığı uçsuz bucaksız kâinatı seyretmek, gözlem ve deneylerle sırlarını anlamak suretiyle yaratıcısının yüce sıfatlarını anlamaya çalışıyoruz.

Cenâb-ı Mevlâ’yı kendisinden başka kimse tanıtamaz bize. O’nun sevgili kulu ve peygamberi Muhammed aleyhisselâmın gece namazlarındaki secde niyazlarından Hz. Âişe’nin duyup ezberlediği şu cümle, bu noktada bize ışık tutmaktadır:

لَا أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ

“Allahım! Senin yüce vasıflarını saymaya ve seni hakkıyla övmeye muktedir değilim. Sen bizzat kendini övdüğün gibisin.”[172]

Çeşitli münasebetlerle belirttiğimiz üzere Allah’ın zatını idrak etmemiz mümkün değildir. O’nun zatı hakkında söyleyeceğimiz yegâne şey, var olduğudur. Bize zat-ı ilahînin “tasvir”i değil “tavsifi” yapılmıştır. Tasvir “suretlendirmek, şekillendirmek” demektir. Bir şey hakkında, onu zihinde fizik olarak canlandıracak anlatımlarda bulunmak onu tasvir etmektir. Bu anlatım söz, yazı, şekil ve resimle olabilir. Yüce mevlâmız için böyle bir anlatım söz konusu değildir. Puta tapanlar Allah’ı böyle tasavvur ettiklerinden Kur’ân-ı Kerim’in birçok yerinde Cenâb-ı Hak bu yanlış anlayıştan tenzih edilmiştir. Memleketimizde hemen her Kur’an tilâvetinin sonunda tekrarlanan şu tâzim ve tenzih âyeti de bu tür âyetlerden biridir:

سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَۚ

“Senin kudret ve izzet sahibi rabbin, onların yakıştırdığı bütün vasıflardan yücedir, münezzehtir.”[173]

Tavsif ise vasıflandırmak, “bir şeyin özelliklerinden bahsetmek” demektir. Allah’ın tavsifi, varlığına inandığımız zatı hakkında bazı mânalardan (kavram), maddî olmayan özelliklerinden bahsetmektir. Söz konusu mânalar eksiklik (noksan) ifade ediyorsa zât-ı ilâhiyyeden uzaklaştırılır, olgunluk (kemal) ifade ediyorsa ona nispet edilir. “Allah kimseye muhtaç değildir.” (اَللّٰهُ الصَّمَدُ)[174] cümlesiyle olduğu gibi “O, her şeyi bilendir.” (إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ)[175] cümlesiyle de Cenâb-ı Hakk’ı vasıflandırmış oluruz.

Allah’ın zatını duyularımızla idrak etmemiz mümkün olmadığına göre O’nun zatının mahiyeti, neden ibaret olduğu hakkında düşünmemiz doğru değildir. Resûl-i Ekrem’den nakledilen bir hadîs-i şerifte şöyle buyurulur:

تَفَكَّرُوا فِي الْخَلْقِ وَلَا تَفَكَّرُوا فِي الْخَالِقِ، فَإِنَّكُمْ لَا تَقْدِرُونَ

قُدْرَة

"Yaratılmışlar hakkında düşünün, fakat yaratan hakkında fikir yürütmeyin; çünkü siz O'nun mahiyetini idrak edemezsiniz."[176] Zât-ı ulûhiyyetin şekli hakkında aklımıza, hayalimize ve zihnimize gelebilecek her şey yanlıştır, bâtıldır, atılması, reddedilmesi gerekmektedir. Bu konuda âlimler arasında şöhret bulan cümle şöyledir:

كُلُّ مَا خَطَرَ بِبَالِكَ فَاللهُ سِوَى ذَلِكَ

"Hatırına gelen her şey, Allah ondan başka bir şey."

Esmâ-i Hüsnâ

Allah Teâlâ'yı bize tanıtan mâna ve kavramlara, terim açısından fark gözetilerek yerine göre isim, yerine göre sıfat denilmiştir. **İsmin** çoğul şekli **esmâdır**. **Esmâ-i hüsnâ** "en güzel isimler" demektir. Âlimler Kur'ân-ı Kerim'de ve Hz. Peygamber'in hadislerinde Allah'a nispet edilen yüzlerce isim tespit etmişlerdir. Yine onların çoğunluğuna göre Allah'ın isimleri sonsuzdur. Başka bir deyişle yüce mevlâmız isim ve sıfatlarının bir kısmını bildirmişse de bildirmedikleri, kendi has ilminde (gayp ilmi) tuttukları da vardır.[177]

Esmâ-i hüsnâ konusunda rivayet edilen bir hadis şöyle başlar:

إِنَّ لِلّٰهِ تَعَالَى تِسْعَةً وَتِسْعِينَ اسْمًا مَنْ أَحْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ

"Allah Teâlâ'nın doksan dokuz ismi vardır. Bunları sayan cennete girecektir."[178]

Hadisin metninde yer alan ve "saymak" kavramıyla tercüme edilen **ihsâ'** kökü üzerinde çeşitli yorumlar yapılmıştır: Esmâ-i hüsnâyı saymak, ezberlemek, kaynaklarından derlemek, bunların gereği ile amel etmek mânalarını düşünmek gibi. Nasıl mâna verirsek verelim, kişinin cennete girmesine vesile olacak etkinlik içinde esmâ-i hüsnâya gönülden bağlanmak, mânalarını düşünmek, davranışlarına ona göre yön vermek hedefleri mutlaka bulunmalıdır. Allah'ın basîr (gören), semî' (işiten) olduğuna gönülden bağlanan insan elini ve dilini kötülükten alıkoyar. O'nun rahmân-rahîm (esirgeyen-bağışlayan), tevvâb (tövbeleri kabul eden) olduğuna inanan günahkâr, rahmetinden ümit kesmez.

Bazı hadis kitapları, biraz önce başlangıcını verdiğimiz hadis metninin devamında doksan dokuz ismi sıralayan rivayeti de zikretmişlerdir. Memleketimizin bazı yörelerinde sabah namazının peşinden Haşr sûresinin son üç âyeti okunduktan sonra söz konusu doksan dokuz isim de sayılır. Ayrıca bu isimler levha halinde de basılmış, müslümanlar arasında yayılmıştır.

Şimdi bu isimleri, Allah ism-i celilinden başlamak üzere alfabe sırasına göre kısaca mânalandırmaya çalışalım:

Allah (اللّٰه): Varlığı kendinden olan ve bütün kemal sıfatlarının içeriğini kendinde toplayan hakiki mâbudun adı. İslâm'ın tanıttığı tek Tanrı. Bu sebeple çoğul olarak kullanılamaz.

Adl (اَلْعَدْلُ): Mutlak adalet sahibi olan, her şeyi yerli yerine koyan; iki aşırı uca (ifrat ve tefrite) meyletmeyen.

Afüvv (اَلْعَفُوُّ): Affeden, çok bağışlayan, kulların günahlarını, hiçbir sorumluluğu kalmayacak şekilde silip yok eden.

Âhir (اَلْآخِرُ): En son, her şey yok olduktan sonra yok olmayıp kalan, varlığının nihayeti bulunmayan.

Alî (اَلْعَلِيُّ): Pek yüce, izzet, şeref, mertebe ve hükümranlık bakımından en yüce.

Alîm (اَلْعَلِيمُ): Hakkıyla bilen; gizli-âşikâr, yakın-uzak, küçük-büyük her şeye tam mânasıyla vâkıf olan.

Azîm (اَلْعَظِيمُ): Pek azametli, pek büyük, varlığında (zatı) ve sıfatlarında mahiyeti idrak edilemeyecek kadar büyük.

Azîz (اَلْعَزِيزُ): Yegâne galip olan, yenilmeyen; emsali bulunmadığı halde kendisine şiddetle ihtiyaç hissedilen ulaşılmaz yegâne.

Bâis (اَلْبَاعِثُ): İnsanları öldükten sonra dirilten.

Bâkī (اَلْبَاقِي): Varlığının sonu olmayan, ölümsüz.

Bâri' (اَلْبَارِئُ): Yaratan, örneği ve modeli olmaksızın bütün canlıları var eden.

Bâsıt (اَلْبَاسِطُ): Bütün canlılara rızk dağıtan; ruhları cesetlerine yayan.

Basîr (اَلْبَصِيرُ): Gören, kemaliyle gören.

Bâtın (اَلْبَاطِنُ): Gizli, zatı ve mahiyeti itibariyle duyuların ve akılların idrakinden gizli olan.

Bedî' (اَلْبَدِيعُ): Biricik, bir tane; örneksiz ve benzersiz sanatkârane yaratan.

Berr (اَلْبَرُّ): Vaadinde sadık, iyiliği ve ihsanı bol.

Câmi' (اَلْجَامِعُ): Toplayan; dünyada birbirine benzeyen, karşı ve zıt olanları kıyamet gününde de hesap görmek için bütün mahlûkatı bir araya getiren.

Cebbâr (اَلْجَبَّارُ): Erişilmez, azamet sahibi; iradesini her durumda yürüten. Kırıkları onaran, eksikleri tamamlayan, yaratılmışların halini iyileştiren.

Celîl (اَلْجَلِيلُ): Şanı yüce, sıfatları itibariyle en üst mertebede olan.

Dârr (اَلضَّارُّ): Zarar veren, zarar verecek şeyleri yaratıp onların zarar vermelerini sağlayan.

Evvel (اَلْأَوَّلُ): İlk; varlığının başlangıcı olmayan; ezelî.

Fettâh (اَلْفَتَّاحُ): Açan; zorlukları kolaylaştıran; kullarına rızk, rahmet ve başarı kapılarını açan; kullarının arasında hakemlik yapan.

Gaffâr (اَلْغَفَّارُ): Çok bağışlayan, yarlığayan, tekrarlanan günahları, kusurları, çirkinlikleri örten.

Gafûr (اَلْغَفُورُ): Pek çok bağışlayan, bütün günahları örten.

Ganî (اَلْغَنِيُّ): Müstağni, hiçbir kimseye, hiçbir şeye muhtaç olmayan.

Habîr (اَلْخَبِيرُ): Haberdar olan, her şeyin iç yüzünü ve gizli taraflarını bilen.

Hâdî (اَلْهَادِي): Yol gösteren, murada erdiren.

Hâfıd (اَلْخَافِضُ): Alçaltan; zorbaları, zalimleri ve düşmanlarını düşüren.

Hafîz (اَلْحَفِيظُ): Her şeyi ilminde tutan, hiçbir şeyi unutmayan; koruyan, muhafaza eden; kâinatı dengede tutan.

Hakk (اَلْحَقُّ): Fiilen var olan, varlığı kendinden olan, varlığı ve ulûhiyyeti gerçek olan.

Hakem (اَلْحَكَمُ): Nihaî hakem, bütün anlaşmazlıklar hakkında son hükmü

veren.

Hakîm (أَلْحَكِيمُ): Hikmet ve ilim sahibi; bütün emirleri, işleri yerli yerinde olan.
Hâlik (أَلْخَالِقُ): Yaratan; yaratacağı şeyi hikmeti gereğince önceden takdir edip plânlayan.

Halîm (أَلْحَلِيمُ): Acele ve kızgınlıkla muamele etmeyen, kulların isyanına rıza göstermediği halde acele edip cezalandırmayan.

Hamîd (أَلْحَمِيدُ): Bütün varlıkların diliyle övülen, nihaî övgüye lâyık olan.

Hasîb (أَلْحَسِيبُ): Kullarına yeten; onları hesaba çeken.

Hayy (أَلْحَيُّ): Ebedî hayatla diri.

Kâbız (أَلْقَابِضُ); Rızkı tutan, daraltan; canlıların ruhunu alan.
Kâdir (أَلْقَادِرُ): Kudret sahibi, her şeye gücü yeten, kimseye muhtaç olmadan dilediğini meydana getiren.

Kahhâr (أَلْقَهَّارُ): Yenilmeyen, yegâne galip.

Kavî (أَلْقَوِيُّ): Pek güçlü, tam kudret sahibi.

Kayyûm (أَلْقَيُّومُ): Varlığı kendisinden olarak var olan, her şeyin varlığı kendine bağlı olan; kâinatı idare eden.

Kebîr (أَلْكَبِيرُ): Zâtının ve sıfatlarının mahiyeti anlaşılamayacak kadar ulu.

Kerîm (أَلْكَرِيمُ): Alabildiğine cömert, vefakâr; iyilik, şeref ve fazilet türlerinin hepsine sahip.

Kuddûs (أَلْقُدُّوسُ): Tertemiz, yüce, her eksiklikten münezzeh.
Latîf (أَللَّطِيفُ): Merhamet ve lûtuf sahibi; yaratılmışların ihtiyacını en ince noktasına kadar bilip sezilmez yollarla karşılayan.

Mâcid (أَلْمَاجِدُ): Şanlı, şerefli.
Mâlikü'l-mülk (مَالِكُ الْمُلْكِ): Mülkün sahibi.

Mâni' (أَلْمَانِعُ): Kötü ve zararlı şeylere engel olan; dilemediği şeyin meydana gelmesine müsaade etmeyen.
Mecîd (المجيد): Şanlı, şerefli.

Melik (أَلْمَلِكُ): Görünen ve görünmeyen âlemlerin sahibi, hükümdarı.

Metîn (أَلْمَتِينُ): Kemal derecesinde kuvvete sahip, fiilleri sebebiyle güçlüğe ve yorgunluğa uğramayan.

Muahhir (أَلْمُؤَخِّرُ): Erteleyen, geriye bırakan.

Muğnî (أَلْمُغْنِي): Zenginlik verip tatmin eden.

Muhsî (أَلْمُحْصِي): Bütün ayrıntıları, tek tek her şeyin sayısını bilen.

Muhyî (أَلْمُحْيِي): Dirilten, can veren; yaşatan.
Muîd (أَلْمُعِيدُ): Tekrar yaratan.

Muizz (أَلْمُعِزُّ): Aziz kılan, izzet ve şeref veren.

Mukaddim (أَلْمُقَدِّمُ): Öne alan.
Mukīt (أَلْمُقِيتُ): Rızıklandıran, besleyen; bilip gücü yeten ve koruyan.
Muksit (أَلْمُقْسِطُ): Adaletle hükmeden.
Muktedir (أَلْمُقْتَدِرُ): Her şeye gücü yeten, kudretli.
Musavvir (أَلْمُصَوِّرُ): Şekil ve özellik veren, şekil ve biçim vererek yaratan.
Mübdi' (أَلْمُبْدِئُ): İlkin yaratan.

Mücîb (أَلْمُجِيبُ): Duaları kabul eden, dileklere, ihtiyaçlara karşılık veren.

Müheymin (اَلْمُهَيْمِنُ): Kâinatın bütün işlerini gözetip yöneten.
Mü'min (اَلْمُؤْمِنُ): Güven veren; vaadine güvenilen.
Mümît (اَلْمُمِيتُ): Öldüren, canlının ölümünü yaratan.
Müntakım (اَلْمُنْتَقِمُ): Suçluları cezalandıran.
Mûteâlî (اَلْمُتَعَالِي): Pek yüce; izzet, şeref, mertebe ve hükümranlık bakımından en yüce, aşkın.
Mütekebbir (اَلْمُتَكَبِّرُ): Azamet ve yüceliğini izhar eden.
Müzill (اَلْمُذِلُّ): Alçaltan, zillet veren.
Nâfi' (اَلنَّافِعُ): Fayda veren.
Nûr (اَلنُّورُ): Nurlandıran, nur kaynağı.
Râfi' (اَلرَّافِعُ): Yücelten, izzet ve şeref veren.
Rahîm (اَلرَّحِيمُ): Bağışlayan, esirgeyen.
Rahmân (اَلرَّحْمٰنُ): Bağışlayan, esirgeyen.
Rakīb (اَلرَّقِيبُ): Gözetleyip kontrol eden.
Raûf (اَلرَّؤُوفُ): Şefkatli.
Reşîd (اَلرَّشِيدُ): Bütün işleri isabetli ve hedefine ulaşıcı, irşat eden.
Rezzâk (اَلرَّزَّاقُ): Bedenlerin ve ruhların gıdasını yaratıp veren.
Sabûr (اَلصَّبُورُ): Çok sabırlı.
Samed (اَلصَّمَدُ): Arzu ve ihtiyaçları sebebiyle herkesin yöneldiği ulular ulusu bir müstağni.
Selâm (اَلسَّلَامُ): Esenlik veren.
Semî' (اَلسَّمِيعُ): İşiten.
Şehîd (اَلشَّهِيدُ): Her şeyi gözlemiş olarak bilen.
Şekûr (اَلشَّكُورُ): Az iyiliğe çok mükâfat veren.
Tevvâb (اَلتَّوَّابُ): Tövbe yollarını kolaylaştıran; tövbeleri kabul edip günahları bağışlayan.
Vâcid (اَلْوَاجِدُ): Dilediğini dilediği zaman bulan bir müstağni.
Vâhid (اَلْوَاحِدُ): Tek; zatında, sıfatlarında ve fiillerinde benzeri bulunmayan; bölünüp parçalara ayrılmayan.
Vâlî (اَلْوَالِي): Kâinata hâkim olup onu yöneten.
Vâris (اَلْوَارِثُ): Bütün servetlerin gerçek sahibi. Vârislerin yokluğa dönüşünden sonra bakī kalan yegâne vâris.
Vâsi' (اَلْوَاسِعُ): İlmi ve merhameti her şeyi kuşatan; zenginliği her fakire yetip artan.
Vedûd (اَلْوَدُودُ): Çok seven, çok sevilen.
Vehhâb (اَلْوَهَّابُ): Karşılık beklemeden bol bol veren.
Vekîl (اَلْوَكِيلُ): Güvenilip dayanılan.
Velî (اَلْوَلِيُّ): Yardımcı ve dost.
Zâhir (اَلظَّاهِرُ): Âşikâr; varlığını ve birliğini belgeleyen birçok delilin bulunması açısından âşikâr.
Zü'l-celâli ve'l-ikrâm (ذُوالْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ): Azamet ve kerem sahibi.

Tirmizî Rivayetinde Yer Alan Doksan Dokuz Esma-i Hüsnâ

اَلْقُدُّوسُ	اَلْمَلِكُ	اَلرَّحِيمُ	اَلرَّحْمٰنُ	هُوَ اللّٰهُ الَّذِى لَاإِلٰهَ إِلَّا هُوَ
اَلْجَبَّارُ	اَلْعَزِيزُ	اَلْمُهَيْمِنُ	اَلْمُؤْمِنُ	اَلسَّلَامُ
اَلْغَفَّارُ	اَلْمُصَوِّرُ	اَلْبَارِئُ	اَلْخَالِقُ	اَلْمُتَكَبِّرُ
اَلْعَلِيمُ	اَلْفَتَّاحُ	اَلرَّزَّاقُ	اَلْوَهَّابُ	اَلْقَهَّارُ
اَلْمُعِزُّ	اَلرَّافِعُ	اَلْخَافِضُ	اَلْبَاسِطُ	اَلْقَابِضُ
اَلْعَدْلُ	اَلْحَكَمُ	اَلْبَصِيرُ	اَلسَّمِيعُ	اَلْمُذِلُّ
اَلْغَفُورُ	اَلْعَظِيمُ	اَلْحَلِيمُ	اَلْخَبِيرُ	اَللَّطِيفُ

اَلشَّكُورُ	اَلْعَلِىُّ	اَلْكَبِيرُ	اَلْحَفِيظُ	اَلْمُقِيتُ
اَلْحَسِيبُ	اَلْجَلِيلُ	اَلْكَرِيمُ	اَلرَّقِيبُ	اَلْمُجِيبُ
اَلْوَاسِعُ	اَلْحَكِيمُ	اَلْوَدُودُ	اَلْمَجِيدُ	اَلْبَاعِثُ
اَلشَّهِيدُ	اَلْحَقُّ	اَلْوَكِيلُ	اَلْقَوِىُّ	اَلْمَتِينُ
اَلْوَلِىُّ	اَلْحَمِيدُ	اَلْمُحْصِى	اَلْمُبْدِئُ	اَلْمُعِيدُ
اَلْمُحْيِى	اَلْمُمِيتُ	اَلْحَىُّ	اَلْقَيُّومُ	اَلْوَاجِدُ
اَلْمَاجِدُ	اَلْوَاحِدُ	اَلصَّمَدُ	اَلْقَادِرُ	اَلْمُقْتَدِرُ
اَلْمُقَدِّمُ	اَلْمُؤَخِّرُ	اَلْاَوَّلُ	اَلْاٰخِرُ	اَلظَّاهِرُ
اَلْبَاطِنُ	اَلْوَالِى	اَلْمُتَعَالِى	اَلْبَرُّ	اَلتَّوَّابُ
اَلْمُنْتَقِمُ	اَلْعَفُوُّ	اَلرَّؤُوفُ	مَالِكَ الْمُلْكِ	ذُوالْجَلاَلِ وَالإِكْرَامِ
اَلْمُقْسِطُ	اَلْجَامِعُ	اَلْغَنِىُّ	اَلْمُغْنِى	اَلْمَانِعُ
اَلضَّارُّ	اَلنَّافِعُ	اَلنُّورُ	اَلْهَادِى	اَلْبَدِيعُ
اَلْبَاقِى	اَلْوَارِثُ	اَلرَّشِيدُ	اَلصَّبُورُ	

Doksan dokuz esmâ-i hüsnâya dair kaydettiğimiz mânalar, onların çok kısa fakat aslî mânalarıdır. İslâm'ın ilk asırlarından itibaren esmâ-i hüsnâ üzerine yazılmış birçok eser vardır.[179] Cenâb-ı Mevlâ'nın bu güzel isimleri incelendiği takdirde görülecektir ki sadece iki üç tanesi gazab-ı ilahîye işaret etmekte, diğerleri doğrudan doğruya ilahî rahmetin, muhabbetin, esenliğin, bağışlayıcılığın, lûtufkârlığın, az iyiliğe pek çok mükâfatın müjdeciliğini yapmaktadır. İslâmiyet korkuya değil sevgiye, merhamete, affediciliğe ve selâmete dayanan bir dindir. Bir vâiz, İslâm'ın ulûhiyyet anlayışı konusunda korku-sevgi açısından 100 saatlik ders yapacak olsa bunun doksan yedisini sevgiye, üçünü korkuya, bir müellif aynı maksatla 100 sayfalık bir eser yazacak olsa doksan yedi sayfasını sevgiye, üç sayfasını korkuya ayırmak durumundadır.

Allah'ın en güzel isimlerini inceleyip de duygulanmayacak, sevgi evi şenlenmeyecek bir mümin düşünülebilir mi? O'nun esirgeyiciliği, bağışlayıcılığı, lûtufkârlığını düşünüp de rahmet kapısını çalmayacak bir günahkâr bulunabilir mi?

Kur'ân-ı Kerim'de esmâ-i hüsnâ ile ilgili âyetlerden biri şöyledir:

وَلِلّٰهِ الْاَسْمَٓاءُ الْحُسْنٰى فَادْعُوهُ بِهَاۖ وَذَرُوا الَّذ۪ينَ يُلْحِدُونَ ف۪ٓي
اَسْمَٓائِه۪ۜ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

"En güzel isimler Allah'a aittir. O'na bu isimlerle dua edin. O'nun isimleri hakkında eğri yola gidenleri bırakın. Onlar yaptıklarının cezasını göreceklerdir."[180]

Cenâb-ı Hakk'ı anmak, O'nu tanımaya çalışmak, İslâm'ın sunduğu ulûhiyyet mefhumunu kavramak ve zikirle gönlünü aydınlatmak için yukarıda sıralandığı gibi Kur'an ve Sünnet'te yer alan isimlere müracaat edilmelidir. Allah'ın isimlerini başkalarına takmak, O'na mahsus kavramların başka varlıklarda bulunduğuna inanmak veya zatına lâyık olmayan isimlerle O'nu anmak, âyette belirtildiği üzere, hak yoldan sapmak (ilhad) ve gerçeğe karşı çıkmaktır.

Şüphe yok ki esmâ-i hüsnâ, dinî metinlerde ve müslümanların hayatında büyük bir yer tutmaktadır. Lafza-i celâl dediğimiz **Allâh** ism-i şerifi Kur'ân-ı Kerim'de 980, "yaratan, terbiye edip geliştiren ve yaşatan" mânasındaki **rab** kelimesi 960 civarında, **rahmân 57**, **rahîm** 115 defa geçmektedir. Allâh, rahmân ve rahîm isimlerini toplamış bulunan besmele, dinî görevlerini yerine getiren müslümanın günlük hayatında yüzlerce defa tekrarlanır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

"Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla."[181]

İlahî Sıfatlar

Sıfat, Allah'ın zatına nispet edilen mâna ve kavram demektir. Bu nevi kavramlar müspet cümlelerle olduğu gibi menfi cümlelerle de ifade edilebilir.

Biz, herhangi bir nesne veya olayı anlatmak, nitelendirmek istediğimizde “Şöyle şöyledir.” tarzında olumlu cümleler kullanabildiğimiz gibi “Şöyle şöyle değildir.” şeklinde olumsuz cümleler de kurabiliriz. “Kemal” ifade eden kavramları Allah’a nispet etmek olumlu cümle; “noksan” ifade eden kavramları O’ndan uzaklaştırmak için de olumsuz cümle kurmak icap eder: “Allah bilendir, gücü yetendir.” ve “Allah kimseye muhtaç değildir, doğurmamıştır, doğurulmamıştır.” gibi. Birinci örnekte Allah’ın ne olduğu anlatılmak istenmekte, bunun için olumlu cümleler kurularak O’na “bilicilik” ve “kudret” kavramları izâfe edilmektedir. İkinci cümlede ise O’nun ne olmadığı anlatılmak istenmekte, bunun için de olumsuz cümleler kurularak “muhtaç olmak, evlâdı olmak, anne babası olmak” mânaları ondan uzaklaştırılmaktadır. Birinci ameliyeye tavsif (vasıflandırmak, nitelendirmek), ikincisine de tenzih (uzaklaştırmak,[182] yüceltmek) denilir.

Allah’ın ne olmadığını anlatan sıfatlara selbî veya tenzihî sıfatlar denilmiştir. Selb de tenzih gibi “yok etmek, nefyetmek, uzaklaştırmak” demektir. Ulûhiyyet makamına yakışmayan, eksiklik, acz, kemalsizlik ifade eden bütün sıfatlar, mâna ve mefhumlar bu gruba girer. Allah’ın ne olduğunu anlatan sıfatlara da sübûtî sıfatlar, zatî sıfatlar denilmiştir. Bunlar var olan, mevcut olan (sübût bulan) ve Allah’ın zatından ayrılmayan mânalardır. Bir de fiilî sıfatlar vardır ki kâinatın yaratılışını ve idare edilişini ifade eder. Eksiklik ve acz ifade eden selbî sıfatları olumlu cümlelere çevirip Cenâb-ı Hakk’a nispet etmek mümkün olmadığı gibi zatî sıfatları ondan nefyetmek yani bu sıfatların zıtlarıyla onu vasıflandırmak da câiz değildir. Fiilî sıfatlara gelince, Mâtürîdîler’e göre bunların da asılları (yaratmak, rızıklandırmak, yaşatmak...) zatî sıfatlar gibidir, ancak yaratılmışlara yönelik tecellileri müspet olarak da menfî olarak da Allah’a nispet edilebilir: “Filânı yaşattı, filânı yaşatmadı.” gibi.

Selbî Sıfatlar

Allah’ın şanına yakışmayan, acz ve eksiklik ifade eden, yaratılmışlık özelliği taşıyan, bu sebeple de O’ndan nefyedilmesi (tenzih) gereken sıfatlardır. Bu tür sıfatlar sayılamayacak kadar çoktur. Çünkü düşünülebilecek ne kadar eksiklik ve acz kavramı varsa, ne kadar yaratılmışlık özelliği mevcutsa o kadar selbî sıfat var demektir, zât-ı ilâhiyyenin bütün bunlardan tenzih edilmesi icap etmektedir. Selbî sıfatların hedefi her türlü şirk anlayışını bertaraf edip tevhit inancını tam anlamıyla ispat etmek, yaratanla yaratılmış arasında ortak bir noktanın ve benzerliğin bulunmadığını akıllara ve gönüllere yerleştirmektir.

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ

“Hiçbir şey onun benzeri değildir.”[183] âyet-i kerîmesi tenzih akîdesinin özlü ifadesidir.

İslâm âlimleri, eğitim öğretimde kolaylık sağlamak, anlaşılmasına, bellenmesine ve unutulmamasına yardımcı olmak amacıyla selbî sıfatlardan geniş kapsamlı beş tanesini seçip ayırmışlar ve incelemeye konu edinmişlerdir.[184]

a) Varlığının başlangıcı olmamak (**kıdem**). Cenâb-ı Hak bir zamanlar yokken sonradan var olan, başka bir deyişle yaratılan bir varlık değildir. O’nun gerek

zatı, gerek sıfatları için sonradan olmuşluk, yaratılmışlık, varlığından önce zaman geçmiş olmak söz konusu değildir. O, zatı ve sıfatlarıyla kadimdir, ezelîdir.

b) Sonu olmamak (**bekâ**). O'nun varlığı sonsuz olarak (ebedî) devam eder. O, fâni ve ölümlü değildir, bakīdir. O'ndan başka her şey fânidir, yok olmaya mahkûmdur. Mezar taşlarında yazılı bulunan "hüve'l-bâkī" (هُوَ الْبَاقِي) "Ölümsüz olan sadece O'dur." ifadesi bu gerçeği dile getirir. Şu âyet-i kerîmede geçen esmâ-i hüsnânın ilk ikisi kıdem ve bekâ sıfatlarını anlatmaktadır:

هُوَ الْاَوَّلُ وَالْاٰخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُۚ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمٌ

"Evvel O'dur, âhir O'dur, zâhir O'dur, bâtın O'dur. Her şeyi hakkıyla bilen yine O'dur."[185]

c) Varlığında başkasına muhtaç olmamak (**kıyâm bi nefsih**). Cenâb-ı Hak vâcibü'l-vücûddur yani varlığı kendinden olup başkasından değildir. Halbuki Allah'tan başka her şey hem var olabilmek hem belli bir zamana kadar da olsa varlığını sürdürebilmek için başkasına, başka sebeplere ve şartlara muhtaçtır.

d) Şeriki olmamak (**vahdâniyyet**). Yukarıda, "Allah'ın Birliği" konusunda anlatıldığı gibi Cenâb-ı Hak zatında, sıfatlarında, fiillerinde ve kendisine ibadet edilmesinde birdir, şeriki, benzeri, ortağı, yardımcısı, rakibi yoktur. İhlâs sûresinin ilk iki âyeti Allah'ın bir olduğunu ve kimseye muhtaç bulunmadığını beyan etmektedir:

قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌۚ اَللّٰهُ الصَّمَدُۚ

"De ki: Allah birdir, Allah kimseye muhtaç değildir."

e) Yaratılmışlara benzememek (**muhâlefetün li'l-havâdis**). Bu husus da "Allah'ın Birliği" ve "Şirkin Çeşitleri" konularında ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

Zâhirî mânalarıyla Allah'a nispet edilmeleri mümkün olmayan ve müteahhir kaynaklarda "haberî sıfatlar" diye anılan "yed" (el), "vech" (yüz), "ayn" (göz), "kadem" (ayak) gibi kavramlar İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu tarafından tenzih inancına uygun bir şekilde yorumlanmıştır. Zâhirî anlamları itibariyle teşbih ifade eden bu kavramların aşkın ve madde üstü bir varlık olan Allah'a izâfe edilmesi, mücerret (soyut) mânaları insanların zihnine mecaz yoluyla daha kolay bir şekilde anlatmaya yöneliktir.

Sübûtî Sıfatlar

Kemal yani "mükemmellik, erginlik, olgunluk, üstünlük" ifade eden, Kur'an ve Sünnet'te (doğrudan veya dolaylı bir şekilde) Allah'a nispet edilen sıfatlardır. Bu tür sıfatlar da çoktur. Esmâ-i hüsnânın bir kısmı selbî, bir kısmı sübûtî, bir kısmı da fiilî sıfatlar grubuna girer. Zât-ı ilâhiyyenin bu sıfatlarla nitelendirilmesi ve zıtlarından tenzih edilmesi zaruridir.

İslâm dininin insanlığa sunduğu ulûhiyyet mefhumunun ana özelliklerini belirtmek, bunun yanında ezberlenebilecek, hâfızada kalacak, öğretim ve eğitimde kullanabilecek bir tercih ve tertip düzenlemek, tabiatın yaratılış ve

işleyişini de yeter derecede aydınlatacak bir seçim yapmak için bilginler, sübûtî sıfatlardan yedi tanesini incelemeye konu edinmiştir. Mâtürîdîler buna bir de fiilî sıfatları bütünüyle ifade eden “tekvin”i eklemişlerdir.

a) Hayat. Cenâb-ı Hak ebedî bir hayatla diridir. Hangi dine bağlı olursa olsun Tanrı’nın varlığına inanan hiçbir insan, hiçbir düşünür yoktur ki inandığı ilâhın ölü olduğunu, hayattan yoksun bulunduğunu kabul etsin. Canlılarda hayatın başlaması ve devam edebilmesi için belirli şartlara, zamana, çevreye, mekanizma ve organlara ihtiyaç vardır. Bununla beraber her hayatın bir başlangıcı olduğu gibi bir sonu da vardır, yani her canlı ölmeye mahkûmdur. Yaratılmışlara ait bu şartların ve sınırların hiçbiri yaratan için söz konusu değildir. Hayat sıfatı aynı zamanda Cenâb-ı Hakk’ın diğer sıfatlarının temelini teşkil etmektedir. Namazlarımızın sonunda okuduğumuz Âyetü’l-kürsî’nin ilk cümlesi hayat sıfatını ihtiva etmektedir:

اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ اَلْحَيُّ الْقَيُّومُۚ

“O Allah ki kendisinden başka tanrı yoktur, diri olan, kâinatı idare edendir.”[186]

b) İlim. Allah Teâlâ gizli-âşikâr, yakın-uzak, küçük-büyük her şeye sonsuz ve sınırsız bir ilimle vâkıftır, her şeyden haberdardır. İnsanların bilgisi zaman, mekân ve madde kayıtlarıyla sınırlandığı gibi elde edilebilmesi için göz, kulak ve benzeri vasıtalara da bağlı kılınmıştır. Ben, geçmişte mevcut olmuş nesne ve olayları bilmediğim gibi gelecekte vücut bulacak olanları da bilmiyorum. Bu noktada zaman benim için büyük bir engel teşkil etmektedir. Şu anda cereyan etmekte bulunan olaylardan, mevcut nesnelerden de, arada maddî bir engel veya mesafe uzaklığı varsa, habersizim. Cenâb-ı Hakk’ın ilmi önünde ise zaman, mekân ve madde engeli bulunmadığı gibi O, bilmek için vasıtalara da muhtaç değildir. Yüce Allah’ın ilmi zaruri, mümkin, hatta muhal şeyleri bile kapsar. “Allah, ilmiyle her şeyi kuşatmıştır.”[187]

c) Sem‘. Cenâb-ı Mevlâ’nın diğer sıfatlarında olduğu gibi bu sıfatı da kemal derecesindedir. Hiçbir vasıta ve şarta bağlı olmaksızın, hiçbir engel bulunmaksızın işitilebilen her şeyi işitir. Bir şeyi işitmesi diğerini işitmesine engel teşkil etmez.

d) Basar. İnsanlarda görme olayının meydana gelebilmesi için belli fizik, fizyolojik ve psikolojik şartların gerçekleşmesi gerekir. Allah Teâlâ için herhangi bir şart veya engel söz konusu olmaksızın, kemal derecesinde her şeyi görür.

Birçok âyette işitme ve görme sıfatları birlikte ve ayrı ayrı olarak da Cenâb-ı Hakk’a nispet edilmiştir.

اِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ بَص۪يرٌ

“Şüphe yok ki Allah işiten ve görendir.”[188]

e) Kudret. Allah’ın varlığına inanan, uçsuz bucaksız kâinatın, bu hârikulâde sanat eserinin yaratılış ve idare edilişini de Allah’a bağlayan insan, elbette O’nun

sonsuz bir kudrete sahip olduğunu kabul eder. Gücü, kudreti olmayan veya sınırlı ve şartlı bir kudrete sahip bulunan bir yaratıcı nasıl düşünülebilir, kâinatın yaratılışı O'na nasıl nispet edilebilir?

أَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَلَمْ يَعْيَ
بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ عَلٰٓى اَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتٰى بَلٰٓى اِنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ
قَد۪يرٌ

"Hâlâ şu hakikati bilmediler mi ki gökleri, yeri yaratmış ve bunları yaratmaktan yorulmamış olan Allah, ölüleri de diriltmeye kâdirdir! Evet, O her şeye gücü yetendir."[189]

f) İrâde. Şimdiye kadar Cenâb-ı Hakk'ın her şeye kâdir olduğunu, kâinatı, oradaki her şeyi, her hadiseyi yaratıp idare ettiğini ortaya koyduk. Allah Teâlâ'nın yaratması, yapması, işlemesi tamamen kendi iradesiyledir (istemesi, dilemesi). O'ndan sâdır olan fiiller ne zor ve cebir altında meydana gelmekte, ne de müdahalesi olmadan kendiliğinden oluşmaktadır. O dilerse olur, dilemezse olmaz. Onun isteği, O'nun iradesi, O'nun müdahalesi olmadan ne bir yaprak kımıldar, ne bir yıldız kayar, ne bir damar atar. Cihan mülkünün hükümdarı O'dur. O'nun fermanı olmadan hiçbir şey yapılamaz. Allah, iradesini yürütür, hükmünü infaz eder. O'nun iradesini geri çevirecek, hükmünü durduracak bir güç yoktur.

وَاِنْ يَمْسَسْكَ اللّٰهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُٓ اِلَّا هُوَۚ وَاِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ
فَلَا رَٓادَّ لِفَضْلِه۪ۜ يُص۪يبُ بِه۪ مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ۜ وَهُوَ الْغَفُورُ
الرَّح۪يمُ

"Eğer Allah sana bir zarar dokunduracak olursa, onu kendisinden başka kaldıracak hiçbir kuvvet yoktur. Şayet sana bir hayır dileyecek olursa O'nun iyiliğini geri çevirecek de yoktur. O, kullarından dilediğine iyiliği eriştirir. O, çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir."[190]

g) Kelâm. Elimizde kelâmullah dediğimiz Kur'ân-ı Kerim vardır. Ondan önce de Allah kelâmı olan kitaplar mevcuttu. Şu halde Cenâb-ı Hak konuşma, söyleme, kelâm etme sıfatına sahiptir. O'nun koyduğu kanuna göre kelâmını ancak melekler, bir de peygamberler işitebilir. Dünya hayatında diğer insanların Cenâb-ı Hakk'ın kelâmını işitmesi, O'na doğrudan muhatap olması mümkün değildir. Şunu da belirtelim ki O'nun söylemesi, insanların söylemesi gibi harflerle, seslerle, hançere ve dille, belli lisan sınırları içinde ve dil kurallarıyla değildir. Bütün bunlar yaratılmışların muhtaç olduğu vasıtalardır. Cenâb-ı Mevlâ bunlardan münezzeh ve yücedir.

وَلَوْ اَنَّ مَا فِى الْاَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ اَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ

سَبْعَةُ اَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللّٰهِ

"Yeryüzündeki her bir ağaç kalem olsa, deniz de -arkasından yedi deniz daha katılarak- mürekkep olsa yine Allah'ın sözü tükenmezdi."[191]

h) "Var etmek, varlık sahasına çıkarmak, yaratmak" mânalarına gelen **tekvin,** Cenâb-ı Hakk'ın fiilî sıfatlarını ifade eder. Ehl-i sünnet'in Mâtürîdiyye mezhebi tekvini de sübûtî sıfatlar gibi ezelî kabul etmiş ve onu bu sıfatların dizisine ilâve etmiştir. Buna göre akait kitaplarında sübûtî sıfatlardan inceleme konusu edinilenlerin sayısı sekize çıkmış olur.

Buraya kadar sıraladığımız yedi veya sekiz sıfat, Allah'a ait birçok sübûtî sıfatın bir kısmını teşkil etmektedir. Bu yedi sıfattan hayat (yaşama), Allah Teâlâ'da bulunması zaruri bir sıfattır. Ölü bir tanrı tasavvur etmek mümkün değildir. Bunu takip eden beş sıfata gelince, bunlar da varlığına ve diri olduğuna inanılan Allah'ın, tabiatı yarattığını, yaratma işini tekrar ettiğini (tabiatı idare ettiğini) izah etmek için gerekli niteliklerdir. Bilme (ilim), yaratmak için kaçınılmaz bir vasıftır, bilmeyen yaratamaz. İşitme ve görme, bilme sıfatını daha açık bir şekilde anlatmaktadır. Gücü yetme, insan zihninde, hayat ve ilimden sonra yaratma eyleminin vazgeçilmez şartıdır. Dileme ise bilfiil meydana getirilecek bir nesne veya olayın zamanını ve şeklini belirleyen özelleştirici bir sıfattır. İşte âlimlerimiz İslâm'ın yaratılış felsefesini Allah'ın bu sıfatları arasındaki bağlantı ile anlatmaktadır.

Kelâm sıfatına gelince bu, Allah ile kul arasındaki ilişkiyi kuran, ilahî mesajı insanlara ileten, onlara yol gösteren, görev ve sorumluluk yükleyen sıfattır.

Fiilî Sıfatlar

Cenâb-ı Hakk'ın fiillerini ifade eden sıfatlardır. Mâtürîdîler bunları tekvin ile (var etmek, oluşturmak) hulâsa etmiştir. Buna yaratmak da (halk-tahlîk) diyebiliriz. Allah'tan başka her şey yaratılmıştır. Yaratan, yaratmayı tekrar eden, devam ettiren sadece Allah'tır.

وَهُوَ الَّذٖى يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعٖيدُهُ وَهُوَ اَهْوَنُ عَلَيْهِۜ وَلَهُ الْمَثَلُ

الْاَعْلٰى فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ وَهُوَ الْعَزٖيزُ الْحَكٖيمُ

"Yaratmayı ilkin başlatan da tekrar eden de O'dur. Bu iş O'na göre pek kolay bir şeydir. Göklerde ve yerde en yüce sıfatlar O'na aittir. Azîz O'dur, hakîm O'dur."[192]

Kâinat var edildiğinden beri oluşum ve değişim içindedir: Doğan-ölen canlılar, hastalanan-sağlıklı olan insanlar, sevinen-üzülen gönüller, inanan-inanmayan kalpler, yeşeren-kuruyan bitkiler; yükselen bulut, düşen yağmur, dönen yıldız, akan nehir... Bunca oluşum, bunca değişim ezelî varlığa ait ilim, kudret, irâde sıfatlarının neticesi olan yaratma türleridir.

كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِى شَاْنٍ

"O, her an bir iştedir."[193]

O'nun yaratması, yerine göre var etmek, yerine göre yok etmektir. Kimini yaşatmak, kimini öldürmek, birini zengin yapmak, diğerini fakir kılmaktır. Kâinatta vuku bulan ne kadar iş, ne kadar eylem varsa, bunları ne tür ifadelendirmek mümkünse o kadar ilahî fiil var demektir.

Allah'ın Rüyada Görülmesi

Akait meselelerini konu edinen kitaplarda, genellikle sıfat bahsinin sonunda Allah'ın görülmesi (rü'yetullâh) konusu ele alınır. Bundan maksat kıyamet gününde müminlerin Cenâb-ı Hakk'ı göreceklerini ispat ve izah etmektir. Bu konuyu ilahî sıfatlar içinde mütalaa etmek mümkün olduğu gibi "Âhiret Gününe İman" bölümü içinde incelemek de mümkündür. Biz ikinci şıkkı tercih ediyor ve burada meseleye başka bir açıdan bakmak istiyoruz.

Kur'ân-ı Kerim (لَا تُدْرِكُهُ الْاَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْاَبْصَارَ) "Gözler O'nu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder."[194] âyetiyle Cenâb-ı Hakk'ın dünyada idrak edilemeyeceğini yani gözle görülemeyeceğini beyan etmiştir. Acaba peygamberlerden, bir mûcize olarak Allah'ı gören var mıdır? Hz. Mûsâ'nın görme dileğine karşılık (لَنْ تَرٰينِى) "Beni göremezsin."[195] cevabının verildiği bilinmektedir. Peygamber efendimizin mîraç gecesinde rabbini görüp görmediği konusunda ise tâ ashâb-ı kirâmdan itibaren âlimler arasında görüş ayrılığı vardır.[196]

Peygamberlerin dışındaki insanların Allah'ı rüyada görmesi mümkün müdür? İslâm asırları boyunca Cenâb-ı Hakk'ı rüyada gördüğünü söyleyen bunca insanın bu tür sözlerinin ilmî değeri nedir? Bir kısım bilginler bunun mümkün olmadığı kanaatindedir. Çünkü rüyada görünen, hayalden, temsilden, şekil benzeyişinden başka bir şey değildir. Allah Teâlâ ise bunlardan münezzehtir. Sonra cemâl-i ilahîyi müşahede etmek insanoğlunun erişebileceği en büyük mazhariyettir. Bu da ancak ebediyet âleminde mümkündür. Şu iğreti dünya böyle bir mazhariyete sahne olmaya lâyık değildir. Bazı âlimler de bunun mümkün olduğu kanaatindedir. Bunlar, görme hadisesinde hacim, şekil, yön, mekân gibi unsurların söz konusu olmadığı kanaatini savunmaktadır. Yani yüce mevlâyı rüyasında gören, maddî bir varlık görüyormuş gibi hacmi ve şekli olan, bir yönde ve bir mekânda bulunan bir varlık görmüş olamaz. Çünkü Allah madde özelliklerinden münezzehtir.[197] Bu duruma göre Allah'ı rüyada görmek, fizik veya fizyolojik değil, sadece psikolojik bir hadisedir, müminin iç dünyasına ait bir gerçektir. O'nu rüyada görmek müjdeleme mânası ifade ettiği gibi uyarma özelliği de taşıyabilir. Doğru yoldan ayrılmayan müminin rüyası O'na güven verir, yolunda ilerlemesini, rabbine daha çok yaklaşmasını fısıldar.

IV. OKUMA PARÇASI

ALLAH KÂİNATI NİÇİN YARATMIŞTIR?[198]

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla.

Hamd, O Allah'a mahsustur ki sahip bulunduğumuz sayısız nimeti ve hesapsız lûtfuna mukabil lâyık olduğu şükür ve övgülere nihayet yoktur. Amaçlara ulaştıran yolların en doğrusuna muvaffak kılmasını sadece O'ndan dileriz.

Ebû Mansûr (Allah rahmet eylesin) şöyle dedi: İnsanlar, "Allah kâinatı niçin yaratmıştır?" sorusunun cevabında çeşitli görüşler ileri sürmüştür.

a) Bazı âlimler, "Bu soru yersizdir, böyle bir şey sorulmaz." demiştir. Çünkü Allah ezelden beri hakîmdir, âlim ve ganîdir. O'nun fiilinin hikmetten uzak kalması muhtemel değildir. Zira bir fiilin hikmetten uzak kalması ya hikmetin bilinmeyişi veya hikmet yoluna uyulduğu takdirde bir yararın kaçırılma endişesi sebebiyle olur. Allah Teâlâ bilgisizlikten eser bırakmayacak bir ilimle nitelendiği ve giderilmesini bekleyeceği herhangi bir ihtiyaca mâruz kalmayacak şekilde ganî bulunduğuna göre O'nun fiilinin hikmetten hariç kalması söz konusu değildir. "Niçin" tarzındaki bir soru ise hikmetten yoksundur. Bunun içindir ki azîz ve celîl olan Allah kendi fiilinden abes ve hikmetsizlik vehmini nefyederek şöyle buyurmuştur: "Biz göğü de yeri de, ikisinin arasında bulunan şeyleri de oyun, eğlence olsun diye yaratmadık… O, yaptığından ötürü sorguya tâbi tutulmaz, fakat onlar (kullar) sorumlu olurlar."[199] Cenâb-ı Hak bu âyetlerinde, O'nun yüce zatında ihtiyaç vehmeden veya fiilinde hikmetsizlik iddia eden kimselere yergi ve azap nispet etmiştir.[200] **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

b) Mu'tezile'den bir grup şöyle demiştir: Allah, kul için en uygun olanı (aslah) böyle görmüş ve bunu gerçekleştirmiştir. O'nun haddizatında en uygun olan fiilinin sebebi sorulmaz.

İmam (rahimehuallâh) şöyle dedi: İleri sürülen bu sözde yer alan "aslah"tan hikmet kastedilmişse, bu telakki, bir önceki şıkla birleşir. Eğer sözün sahibi başka bir mâna kastetmişse hemen belirtilmelidir ki aslahın tanınması çerçevesinde söylenecek söz "Niçin yaptı?" demenin aynı olup, onunla eşittir. Şu da var ki fiilini işlerken aslah olana riayet etmesinin Allah için şart koşulması hususunda sorulmalıdır: Bu şart nereden gerekli oluyormuş? Hemen belirtilmelidir ki insanlar içinde, "Allah kâinatı niçin yaratmıştır?" sorusunu sormaktan en çok utanması gereken birileri olacaksa muhakkak ki Mu'tezile mensupları olmalıdır. Çünkü aslah için şart koşulacak her şeyin aynıyla fesat için de şart olması mümkündür, bu yolla da en büyük fesat vücut bulmuş olur. Halbuki bir şeyin önceden hikmetken bilâhare sefeh olması mümkün değildir. Zira aslahın mânası, başkası için elverişli olmasından ibarettir. Mu'tezile'ye göre ise bununla fesat da oluşabilir. Hikmetin mânası ise isabettir, bu da her şeyi yerli yerine koymaktan ibarettir, bu aynı zamanda adlin mânasını oluşturur. Allah'ın fiili bunun dışına çıkmaz. Mu'tezile şöyle demiştir: Allah zatıyla hâliktir, çünkü hâlik, övgü ve azamet ismi olup, Allah'ın buna başkası sayesinde hak kazanması muhaldir, zira bu durumda O'na yarar sağlama gerekliliği doğar, fiilinin niteliği bundan ibaret olan bir varlık ise muhtaç konumunda bulunur. (Mûtezilî telakkisince) Allah'ın bizâtihi hâlik olduğu sübût bulunca O'nun hâlik olmaması asla mümkün değil

demektir, şu halde "niçin (yaratılmıştır)" diye sormak muhaldir, tıpkı "Niçin kudretli olmuş, niçin bilmiştir?" tarzında sormak gibi. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

c) Bir grup şöyle demiştir: Allah lutûfkâr, fazilet türlerinin hepsine sahip ve kâdir olduğundan, O'nun, lûtfunu bolca vermekle nitelendirilmesi gerekmiştir. Yaratması suretiyle lutûfkâr olacağı bir kâinat bulunmalı ve ona ihsanını yaymalıydı. Hem de O, kâdirdir, fiil meydana getirmeyen bir kudret ise yok demektir. İşte O, bunun için yaratılmıştır. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

d) Diğer bir grup, "Böyle bir soru imkânsızdır." demiştir; çünkü bu, O'nun yarattığı şeylerden önce bir illetin bulunmasını gerektirir. Söz konusu illet de ya bir mahlûktur, bu takdirde onu araştırıp sormak bütün mahlûkları irdelemekten farksızdır veya mahlûk değildir, bu durumda da illet, Allah'tan başka ezelde mevcut bir şey olur. En doğrusu biraz önce de anlatıldığı üzere yaratma fiilini bizâtihi yaptığını söylemektir. **Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.**

e) Bir grup da fikirlerini şöyle belirtmiştir: "Allah kâinatı niçin yaratmıştır?" sorusu birkaç mânaya gelir. Soru sahibi, "Niçin bu âlemi yarattı da başka türlü bir âlem yaratmadı?" diyebilir. Bu durumda şu anda bulunan âlem hakkındaki soru öbür âlem hakkında da söz konusudur. Yine "Mahlûkatı niçin olduğundan önce bir zaman içinde bulunmak üzere yaratmadı?" tarzındaki sözü de aynı mahiyettedir. Şunun için ki yaratmak zamandan ayrı bir şey değildir, aksine o, mahlûkun var oluşunu haber vermektir, binaenaleyh onun var oluşu zaman(la beraber) olur. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir**. Soru sahibi, bu âlemin mahiyetini de konu edinmiş olabilir. Bu takdirde onun sorusu kendisine yönelmiş ve sanki şöyle demiş olur: "Niçin soruyorum, niçin sormayı düşünebiliyorum, niçin akılsız (düşünemeyen) bir varlık olmadım?" Bu ise yanlış bir düşüncedir, çünkü burada kendini soru sormaktan meneden bir yol tutmaktadır. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

f) Bazıları şöyle demiştir: Allah kâinatı öyle bazı sebeplere bağlı olarak yaratmıştır ki kâinat bu sebeplerden ötürü, bunlar çerçevesinde ve bunlardan sonra vücut bulmuştur. Nitekim yerli yerinde iş gören bütün insanların (hükemâ), fiillerini, ileriye yönelik bazı gayelere bağlı olarak meydana getirdikleri anlaşılmaktadır. Zaten işlediği fiilin neticelerinden habersiz olan ve onu niçin yaptığını bilmeyen her fâil, hakîm vasfından yoksundur. Burada âlemin hangi sebeplerden ötürü yaratıldığı hususunda bazı görüşler ortaya konulmuştur. Diyenler olmuştur ki kâinatın büyük çoğunluğu orada ilahî imtihana tâbi tutulanlar (insanlar ve cinler) için yaratılmıştır. Çünkü ilahî hikmet ancak onlarda zâhir olmakta, yücelik, hükümranlık, azamet ve üstünlük onlarda belirmekte, hikmetle hikmetsizlik onlar sayesinde birbirinden ayırt edilebilmektedir. Hilkatin gayesi sadece onlardır. Diğer mahlûklar onlar için, onların menfaatleri için yaratılmış, onların sınanmasına vesile olmaları ve kılavuzluk etmeleri için vücuda getirilmiş ve emirlerine âmâde kılınmıştır. İmtihana tâbi tutulanlara gelince, bunlar da ibadet için yaratılmıştır[201] ya da kendi öz varlıkları için; övülmeye de, yerilmeye de sebep olacak ve her iki halde kendilerini alakadar edecek bazı sonuçları elde edebilsinler diye. Şüphe yok ki

onların yaratıcısı, yaratılışa ait bu her iki gayeden de münezzehtir; çünkü muhtaç olarak yaratılan ve hem kendi ihtiyaçlarının tespiti, hem de bu ihtiyaçların giderilme yollarının tayini şuuruyla mücehhez kılınan yüce Allah değil, onlardır. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

g) Bir zümre de şöyle demiştir: Allah, küllü (varlıkların hepsini) bir sebebe bağlı olarak yaratmamıştır, çünkü "küll"ün dışında başka bir şey bulunamaz ki sebep teşkil etsin. Şu halde Allah, sadece bazı şeyleri sebebe bağlı olarak vücuda getirmiştir. Bu, onun, küllü bir mekânda yaratmamasına benzer, zira "mekân" da "küll" kavramının içinde yer alır. Demek ki Cenâb-ı Hak bazı şeyleri bazı şeyler için yaratmıştır. Herhalde baba-evlât arasındaki münasebet ve (fiillere tereddüp eden) mükâfat ile azap alâkası da bu esasa dayanır. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

h) Hüseyin (b. Muhammed en-Neccâr)[202] bu sorunun cevabında şöyle demiştir: Kâinat birçok sebepten ötürü yaratılmıştır. Meselâ Allah'ın varlığına kılavuz ve kesin delil olması, ibret ve öğüt, nimet ve rahmet teşkil etmesi, gıda ve ana madde yerine geçmesi, ihtiyaçları giderme vesilesi olması gibi. Kâinatın öyle şeyleri vardır ki biri için nimet, öteki için musibet olsun diye yaratılmıştır. O yine şöyle demiştir: Eğer mahlûkat başlangıçta sadece maslahat ve menfaat gayesiyle yaratılmış olsaydı hiçbir şeyin yaratılışı, olduğundan ne öne alınabilir ne de sonraya bırakılabilirdi. Ayrıca imtihana tâbi tutulanlar yaratılmadan önce hiçbir şey vücuda getirilemez, hiçbir durum bir halden başka bir hale çevrilemez, kâinatta hiçbir artma ve eksilme meydana gelemezdi. Mademki Allah, zihinlerin kavrayamayacağı ve gözlerin idrak edemeyeceği nice yaratıklar vücuda getirmiştir, şu halde yaratılışın yukarıda anlatıldığı gibi menfaate dayalı olmadığı fakat her şeyin kendi yaratılış gayesine uygun bir yere konulduğu, nesne ve olaylara fayda zarar arasında yer değiştirildiği anlaşılmış oldu. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

Fakih (rahimehullâh) şöyle dedi: Bu faslın özü şudur: Mademki onların (Mu'tezile) deyişine göre Allah için yaptığından başkası mümkün değildir, şu halde O'nun yaptıklarından hiçbiri tercihe şayan bir durum arzetmez, çünkü O, meydana getirdiği her fiiliyle hikmetsizlik sıfatını sürdürmüş oldu. Yine bu kanaate göre Cenâb-ı Hak yarattığı şeyleri irade ile yapmış değildir, çünkü yarattığından başkasını vücuda getirecek olsaydı bu, fesada vesile olur ve başkasını yararlı ve hayırlı kılmaktan âciz kalmış bulunurdu. Halbuki bu, yergi sıfatının son noktasından başka bir şey değildir. **Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.**

İddia edildiği üzere Allah için fiilen yarattığından başkası imkânsız olsaydı O, bilfiil yarattıklarıyla fayda sağlamış ve sayesinde övgü ile senâya lâyık olabilmek için onlara muhtaç olmuş bulunurdu. Zira övgü ve senâya bizzat değil de ancak başka bir şeyle lâyık olabilen kimse, bu övgüye hak kazanabilmek için mutlaka ona muhtaçtır, kendi faydasını ondan sağlamaya mecburdur. Karşı görüş sahiplerinin kanaatine göre Allah'ın fiili O'nun zatının gayridir ve Cenâb-ı Hakk'ın o fiili terketmesi mümkün olmadığı gibi ondan başkasını yapması da imkân dahilinde değildir, çünkü o fiilin gayri kendi derecesini alçaltır, O'nu hikmetsizliğe götürür. Şu halde Allah'ın, yaptığı ile fayda sağladığı ve fiili zatının

gayri olduğu muarızların iddiasınca sübût bulmuş durumdadır. Bu ise akıl erbabının anlayışına göre ihtiyaç niteliğinden başka bir şey değildir. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

Emir ile Nehyin Hikmeti

Allah Teâlâ'nın mükellefleri emir, nehiy, özendirme ve sakındırmaya muhatap tutması konusunda daha önce Hüseyin (b. Muhammed en-Neccâr), yetecek kadar açıklama yapmıştır. Ona göre Cenâb-ı Hak, eğitim kabul eden, yarar ve zararını bilen ve algılayabildiği delile dayanarak duyular ötesiyle ilgili konularda akıl yürütebilen bir mükellefler grubu yaratmıştır. Buna rağmen mükellefin bilgiye ilgi göstermemesi, cehaletle karşılaşması, bu sebeple de yalanı ve yergi niteliği taşıyan her türlü eylemi normal sayması, imkân haricinde değildir. Bir de mükellefi yaratan (Allah) bu yaratış safhalarında ona birçok nimet ihsan etmiştir. Nimete teşekkür etmek aklın gereğidir. Yaratıcı, emir ve nehiy yoluyla söz konusu teşekkürün yerine getirilmesini talep etmiştir. Allah, özendirme ve sakındırmasında (va'd ve vaîd) kendisinin yüceltilmesine teşvik ve hafife alınmasından uzaklaştırma hikmetine de yer vermiş olabilir. Allah Teâlâ, mükellefi, erdemin bütün türleriyle yücelttiği içindir ki bunun mükâfatı (cennet hayatı) sonsuz olmuştur; küfür de isyanın doruk noktasını oluşturduğu için cezası aynı şekilde olacaktır. Yine, iman nihayeti ve tükenmesi olmayan bir tasdik, küfür de nihayetive tükenmesi olmayan bir tekziptir, cezaları buna göredir. Bu sebepledir ki küfür seviyesine çıkmayan günahların bağışlanması mümkündür, çünkü bu, nihayetsiz bir inkâr değildir. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

Ebû Mansûr (rahimehullâh) şöyle dedi: Bize göre emir ve nehyin hikmeti bunların sahibini tanımaktır. Çünkü Allah, canlıların içinden insan türünü kendisini tanımakla seçkin kılmıştır. Onları kendini tanıma yollarından uzak tutması mümkün değildir, tıpkı yararlı olan bir şeyden uzak tutmasının mümkün olmayışı gibi. Bir de insan aklında her güzel olanı güzel telakki etme ve her çirkini çirkin görme yeteneği vardır. İcraatta da çirkin olanı işlemek nâhoş görünmekte, meşru olanın yapılması ise hüsnükabul görmektedir. Şu halde emrin veya nehyin gerekli olduğu yerde emir vermek ve yasak çıkarmak lâzım gelmiştir. Allah, kendi birliğine ve hikmetine kılavuzluk eden bir âlem yaratmıştır. O'nun, mükellefleri buna vâkıf olmaktan mahrum bırakması düşünülemezdi; zaten bu takdirde âlemi yaratmasının bir mânası kalmazdı. Bir de mükellefiyetin ortadan kaldırılmasında yaratmanın hikmetinin de yok olması söz konusudur, çünkü bu durumda mahlûkat yok olmak için vücut bulmuş demektir. Bir şeyi başka bir şey için değil de sadece bozmak için yapıp kuran kimse abesle iştigal eden ve hikmetten en uzak kalan kimsedir.

İlâhî va'd ve vaîd, özendirme ve sakındırmaya yöneliktir. Zira bu yöntem olmasa emri yerine getirmenin sağlayacağı yararla ona karşı çıkmanın doğuracağı zarar ortadan kalkar ve yaratıklara ait davranışların bir mânası kalmazdı. İtaat edene yönelecek bir yarar, karşı çıkana da dokunacak bir zarar söz konusu olmayınca emirle nehyin de bir anlamı kalmaz, çünkü bunların ikisi de çıkaranlarının faydasına yönelik değildir. Bu sebeple va'd ve vaîd, hikmet açısından gerekli olmuştur. Şu da var ki emir ve nehiy yönteminde nefsi itaate zorlama ve insan tabiatını hoşlanmadığı erdemlere sevketme faktörü vardır.

Nefis, insan tabiatının hoşlanmadığı şeylerden kaçar. Bu sebeple de bir imtihan dünyasında yaşayan insan nefsini yenmeye, onu istediği ve emrolunduğu yöne çevirmeye, va‘d ve vaîd ilkesini hatırlamaktan başka bir yol bulamaz. Nihayet va‘d ve vaîd ilkesini benimseyen mükellef için erdemlilik yolunda nefsin arzu ettiği şeylerden uzak durmak ve büyük güçlüklere göğüs germek, önemli bir problem teşkil etmez.

Şimdi, insan türü öyle bir yaratılışa sahip kılınmıştır ki sonucunun yararı umulmayan veya zararından sakınılmayan bir fiili işlemeyi mânasız bulur. Şu halde yarar-zarar ilkesi onun davranışlarıyla daima irtibatladırılmalıdır, bu da va‘d ve vaîd yönteminin sağlayacağı bir şeydir. Eğer böyle olmasaydı Allah’ın düşmanıyla dostunun âkıbetleri eşit durumda bulunurdu. Bu iki tip insan, seçenek ve tercihleri açısından farklı olduğuna göre âkıbetlerinin de eşit olmaması gerekir. **Başarıya ulaşmak ancak Allah’ın yardımıyla mümkündür.**

Cenâb-ı Hakk’ın yararlı davranışlara karşı âhirette vereceği mükâfatın tamamının lutûf olarak telakki edilmesi mümkündür. Çünkü O, dünyada insan gücünün yetişebileceğinin son noktasına kadar teşekkür edilmeye hak kazandığı nimetler ihsan etmiştir. Binaenaleyh âhiretteki mükâfat ilahî lutûf statüsünde kalır. Cenâb-ı Hakk’ın şu beyanında görüldüğü üzere mükâfatın kat kat arttırılması da aynı durumdadır: “Kim Allah’ın huzuruna bir iyilikle gelirse ona on katı verilir. Kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır.”[203] Burada Allah Teâlâ, kötülük ve günah konusunda hikmetin gerektirdiği denk bir cezadan söz etmiş, iyiliğin mükâfatını ise lutûfkârlığın gerektirdiği katlanma ile tespit etmiştir, çünkü mükâfatlandırmada hareket noktası lutûfkârlıktır. **Bütün güç ve kudret Allah’a aittir.**

Buraya kadar anlattıklarımız emirle nehyin gerekliliğini dile getiren hususlardan aklımızın erişebildiği şeylerdir. Şunu da ilâve etmeliyiz ki peygamberlerin Allah’tan alıp getirdikleri emirle nehiylerin bizzat kendi muhtevalarında akıllarımızın anlamaktan âciz kaldığı (nice) hikmetin büyüklüğüne hükmetmeyi gerekli kılacak hususlar vardır. Bir de şu: Akıl, kendisinin kullanılmasının ihmal edilmesine karşı bir direniş temayülüne sahiptir, tıpkı çeşitli yararlara sebep teşkil eden organların çalışmaz halde bırakılmasının doğru olmayacağı gibi; işte akıl da böyledir. Aslında daha önce diğer organlar hakkında zikrettiğim hususlar da fonksiyoner olmanın gereği ve işaretidir. **Bütün güç ve kudret Allah’a aittir.**

---

[171] eş-Şûrâ 42/11.

[172] Müslim, “Salât”, 222; Ebû Dâvûd, “Salât”, 148.

[173] es-Sâffât 37/180.

[174] el-İhlâs 112/2.

[175] eş-Şûrâ 42/12.

[176] Süyûtî, *el-Câmiu’s-sağîr,* I, 454-455; Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ’,* I, 311.

[177] Gazzâlî, *el-Maksadü’l-esnâ, s.* 122-123; Râzî, *Levâmiu’l-beyyinât,* s. 74 vd.; Abdülkâdir el-Kureşî, *el-Cevâhirü’l-mudıyye,* I, 9-15; İbnü’l-Vezîr, *Îsârü’l-hak,* s. 168-177.

[178] Tirmizî, “Daavât”, 82; İbn Mâce, “Du’â”, 10; bk. Buhârî, “Daavât”, 69;

Müslim, "Zikr", 5, 6.

[179] Fatih dersiâmlarından merhum Ali Osman Tatlısu'nun *Esmâü'l-Hüsnâ Şerhi* adıyla yazdığı eser halk için faydalı, güzel bir kitaptır (Ankara 1963).

[180] el-A'râf 7/180.

[181] Esmâ-i hüsnâ hakkında geniş bilgi için bk. Bekir Topaloğlu, "Esmâ-i Hüsnâ", *DİA*, XI, 404-418.

[182] Tenzih, sözlükte, maddî ve mânevî kirlerden, hoşa gitmeyen şeylerden uzaklaştırmak mânasına gelir. Cenâb-ı Hak için kullanıldığında eksiklik ve acz ifade eden mefhumlardan uzaklaştırmak demek olur. Ancak "uzaklaştırmak" kelimesi mekân kavramı taşıdığından normal anlatımda Allah Tealâ için kullanılmamalıdır.

[183] eş-Şûrâ 42/11.

[184] "Vücûd"u, selbî sıfatlardan değil müstakil bir sıfat (nefsî) kabul etmek gerekir (bk. Zebîdî, *Şerhu'l-İhyâ',* II, 95, 97). "Varlık", yani "Allah'ın varlığı" demek olan bu sıfatı yukarıda "Allah'ın Varlığını İspat Eden Deliller" konusunda etraflıca anlatmıştık.

[185] el-Hadîd 57/3.

[186] el-Bakara 2/255.

[187] Tâhâ 20/98.

[188] el-Hacc 22/75.

[189] el-Ahkâf 46/33.

[190] Yûnus 10/107.

[191] Lokmân 31/27.

[192] er-Rûm 30/27.

[193] er-Rahmân 55/29.

[194] el-En'âm 6/103.

[195] el-A'râf 7/143.

[196] Müslim, "Îmân", 283-292; *Nevevî Şerhi,* III, 4 vd.

[197] Sâbûnî, *el-Kifâye*, vr. 33b-34a; a. mlf.,*el-Bidâye,* s. 44; Tercümesi (*Mâtürîdiyye Akaidi*), s. 93.

[198] Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, (trc. Bekir Topaloğlu), Ankara 2009, s. 123-129.

[199] el-Enbiyâ 21/16-23.

[200] Enbiyâ sûresinin 18. âyetine işaret etmektedir.

[201] "Ben cinleri de insanları da sadece bana kulluk etsinler diye yarattım." (ez-Zâriyât 51/56) meâlindeki âyete işaret edilmektedir.

[202] Ebû Abdullâh Hüseyin b. Muhammed b. Abdullâh en-Neccâr er-Râzî (ö. 220/835 civarında) Neccâriyye fırkasının reisi. Kum halkından olup dokumacılık ve terazi imalâtı ile meşgul olmuştu. Cebriyye kelâmcılarından olup, Nazzâm ile münazaralarda bulunmuştur.

[203] el-Enfâl 6/160.

SORULAR - CEVAPLAR

1. Allah niçin var, şayet varsa niçin göremiyoruz? O'nu yaratan kim? Bizi O yaratmışsa buna niçin ihtiyaç duymuştur?

Cevap: Yer küresinin üzerinde insan türünün varlığıyla ilgili olarak şimdiye kadar belirlenebilen bütün belge ve kaynaklar, bütün insan toplumlarının, Türkçe'de Tanrı diye ifade edilebilecek bir varlığın mevcudiyetine inandığını haber vermektedir. Aynı kaynaklara göre Tanrı aşkındır (müteâl), yani madde üstüdür ve bizimle ilişki içindedir. Dinler tarihi, din sosyolojisi vb. disiplinlere göre o dönemden bugüne kadar sözü edilen aşkın varlığa inanmayan insanların sayısı pek azdır. Bunların içinde bugün, seviyeli bir kültüre sahip bulunması sebebiyle fikirleri ilmî tartışmada gündeme alınabileceklerin sayısı iki elin parmaklarını aşmamaktadır.

Burada konuyu biraz daha açıklamaya çalışalım. Uçsuz bucaksız tabiatta yer alan tek şuurlu canlı insandır. Yani insan, içinden geçen ruhî hadiseleri bizzat kendisi bilmekte, üzüldüğünü, sevindiğini, öfkelendiğini, affettiğini idrak edebilmekte, kendisini canlı cansız diğer varlıklardan ayırabilmektedir. Bu özelliklerin bir tanesi bile başka hiçbir tabiat varlığında yoktur. İnsan ergenlik çağına girdiği dönemden itibaren, doğuştan sahip bulunduğu aklı ve muhakemesi sayesinde tabiatın kuruluş ve işleyişindeki olağanüstü durumu görmekte, çevresinde olup biten birçok dikkat çekici olayı da müşahede etmektedir. Bu husus onun aklını, fikrini ve gönlünü tatmin edecek bir çözüm bulmasına kendisini sevketmektedir. Bu noktada, bütün tabiata hâkim, fakat onun cinsinden olmayan bir yaratıcı ve idare edicinin benimsenmesi kaçınılmaz bir netice konumunda bulunmaktadır.

a) Allah'ı niçin göremiyoruz? Görme duyusu ancak belli şartlar dahilinde görülebilecek şeyi algılayabilir: Gözümüze oranla belli bir açı içindeki renk dalgalarının gözümüze ulaşmasını engelleyen şeylerin bulunmaması gibi. Cenâb-ı Hak bu tür yaratılmışlık özelliklerinden yüce (münezzeh) olduğundan onun duyularla algılanması imkânsızdır.

b) Allah'ı kim yaratmıştır? Allah yaratandır, O'ndan başka her şey yaratılmıştır. Cenâb-ı Hakk'ı biri yaratmış olsaydı onun da bir yaratıcısının bulunması gerekirdi. Bu durumda yaratılan-yaratan halkaları geriye doğru sonsuza kadar sürer giderdi. Bu ise mantık disiplini açısından bir kısır döngü olup hiçbir akıl tarafından kabul edilemez.

c) Allah bizi niçin yaratmıştır? Bu, O'nda meydana gelmiş bir ihtiyaçtan kaynaklanmamıştır. Aslında mahiyeti bizce bilinmeyen ulûhiyyet âlemine yönelik bu tür sorular o kadar mâkul değildir de! Ancak şöyle bir yaklaşımda bulunmak mümkündür: Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır:

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ

"Ben cinleri de insanları da sadece bana kulluk etsinler diye yarattım."[204]

Bir de kutsî hadis diye şöyle bir metin nakledilir:

كُنْتُ كَنْزاً مَخْفِيّاً فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ فَخَلَقْتُ خَلْقاً فَبِي

عَرَفُونِي

"Ben gizli bir hazine idim. Tanınmak istedim. Bir tür canlı yarattım, onlar beni yine benim sayemde tanıdılar."[205]

Âlimler bu hadis rivayetinin sahih olmadığını kabul etmişler, bazılarının ise muhtevasının biraz önce zikrettiğimiz âyetle uyum içinde bulunduğunu belirtmişlerdir. Allah Teâlâ ezelde vardı, "O'nunla beraber veya O'ndan önce hiçbir şey yoktu."[206] Sevgi sıfatının bir tecellisi olarak şuurlu canlıyı (insan ve cin) yaratmayı murat etti, önce gökleri ve yeri (kâinat) yaratıp hazırladı, sonra şuurlu canlıyı; tâ ki O'nu tanısın (O'nunla tanışsın) ve O'na kulluk etmekle mutlu olsun.

2. Sadece Allah'a iman yeterli değil midir, niçin?

Cevap: Yeterli değildir, çünkü Kur'ân-ı Kerim'de anlatıldığı üzere Cenâb-ı Hak insan türünün babası Âdem'i yaratırken ona "kendi ruhundan üfleyerek" can vermiştir.[207] Bu sebeple insan ruhu Allah ile iletişim kurmadan mutlu olamaz. Peki, nasıl kuracak bu iletişimi? O, yüce yaratıcıyı ne görebiliyor, ne de kelâmını duyabiliyor. Bu sebeple "Allah elçisi, Allah'ın habercisi" anlamına gelen resûl veya nebînin bulunması ve dolayısıyla buna iman etmesi gerekiyor.

Evrenin en değerli varlığı olan insanın dünyada kalış süresi Hz. Nûh'ta olduğu gibi 950 yıl bile olsa sonsuza oranla hiçbir şey ifade etmez. Halbuki ilahî sevginin ürünü olan insanla Allah arasındaki ilişki sonsuza doğru devam etmelidir. Bunun için ikinci bir hayata, âhiret hayatına ihtiyaç vardır. O, hem maddî-bedenî, hem de mânevî-rûhî açıdan dünya hayatıyla kıyaslanamayacak derecede mükemmeldir. Zaten bu çifte hayatın birinci bölümü herkesin gözü önünde sona erip ortadan kalkmaktadır. Sonuç olarak evrenin yaratıcısı ve yöneticisi tek Allah'a iman etmenin yanı sıra O'nun elçilerine ve ikinci hayatı oluşturan âhirete de inanmak gerekmektedir. İlâhî dinlerdeki altı iman esasının diğer üçü: Meleklere, kitaplara ve kadere iman, burada sözü edilen üç esasın bir tür alt başlıklarını oluşturmaktadır.

Allah'a ve dinî konulara inanmışken zamanla şüpheye düşenlere nasıl bir yöntem uygulanmalıdır?

Cevap: İmam Gazzâlî, din adamını tabibe benzetir. Aile fertleri ve yakınlarından başlamak üzere ta uzak çevresindeki insanlara karşı irşat sorumluluğu taşıyan kimse, her şeyden önce nebînin, annenin ve tabibin şefkatini taşımalı, muhatabına bu duyguyla yaklaşmalıdır. İnanç konularında şüphelere mâruz kalan kişiye yardımcı olabilmek için, önce onun bu hususlardaki temel problemini belirlemek gerekir. Sebep bilgisizlik veya yanlış yönlendirmeden ibaretse doğru ve tatmin edici açıklamalar yapmak gerekir. Okuyan ve okuduğunu anlayan biri ise sonra okuyup anlayıp üzerinde düşünsün ve doğru yola ulaşsın diye kendisine eser de tavsiye edilebilir. Problem ilgi ve kalbî yönelişinin eksikliğinden kaynaklanıyorsa teşvik edilmeli ve dinî hayatı güçlü çevrelerle temas kurmasına çalışılmalıdır. Psikolojik bir rahatsızlık söz konusu ise

dine duyarlı uzman doktora yöneltilmelidir. İslâmiyet’e karşı faaliyet gösteren bir teşkilâtın elemanı ise irşat edilmesi için gayret sarfedilmelidir.

Müslümanlar arasında şöhret bulan, levha halinde basılıp duvarlara asılan doksan dokuz esmâ-i hüsnâ bir seçim midir, Allah’ın başka isimleri var mıdır?

Cevap: Kâinatın yaratıcısı, geliştiricisi ve idare edicisi olan Allah, ilahî dinlere bağlı olanlardan başka -sayıları az ateistlerle belki bazı ilkel inanç sahipleri hariç- bütün insanlar tarafından benimsenen yegâne aşkın varlıktır. Kur’ân-ı Kerim’de beyan edildiği üzere müşrikler bile tapındıkları putların fevkinde bir Tanrı’nın bulunduğunu kabul ederler. İdrakimizin ötesinde bulunan bu varlık kendisini sıfatlarıyla tanıtmıştır. Sıfat, Allah’ı tanıtan kavramlardan ibaret olup, Kur’an’da ve hadis rivayetlerinde zât-ı ilâhiyyeye nispet edilmiştir.

Akait ve kelâm ilminde bu kavramlara “isim” denildiği gibi daha çok kelâm ilminde “sıfat” diye de anılır. Cenâb-ı Hakk’ın, nasslarda yer alan isim ve sıfatlarının sayısı çoktur. *Kütüb-i Sitte*’den İbn Mâce ile Tirmizî’de yer alan doksan dokuz isim listesi[208] şöhret bulmuştur. Hz. Peygamber, Allah’ın doksan dokuz ismini zihninde ezberleyip sayan ve gönlüyle benimseyen kimsenin cennete gireceğini haber vermiştir.[209]

3. Kur’ân-ı Kerim’in birçok yerinde (Allah için) çoğul zamiri (biz) kullanılmaktadır, bunun sebebi nedir?

Cevap: “Kâinatı yaratan ve idare eden en yüce varlık” diye tanımlanan **Allah** kelimesi (lafza-i celâl), sıfat değil isimdir. Kur’ân-ı Kerim’de, beşi “Allâhümme” şeklinde olmak üzere 2702 defa tekrarlanır. Bu kelimenin Arap dilinde çoğul şekli yoktur. Allah lafzı hiçbir kelimeye muzaf olmamış (nispet edilmemiş) ama kendisine başka kelimeler muzaf olmuştur, “âyâtullâh, ibâdullâh” gibi. İhlâs sûresi Allah’ın birliğini vurgulu bir şekilde ifade eder. Bu muhtevadaki âyetler çoktur. Zaten İslâmiyet’e “tevhit dini” denildiği bilinmektedir. Bununla birlikte Kur’ân-ı Kerim’de Cenâb-ı Hakk’ın fiillerini beyan eden birçok âyette çoğul kelime şekilleri kullanılmıştır. Bunun sebebi Allah’ı yüceltmektir. Meselâ:

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ “Biz onu (Kur’an’ı) Kadir gecesi indirdik.”[210]

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ “Biz sana kevseri verdik.”[211]

gibi.

Bunun yanında Cenâb-ı Hakk’ın ulûhiyyetinin beyan edilmesi istenen yerde pekiştirmeli tekil kelime ve ifadeleri kullanılır: Hz. Mûsâ’ya hitaben:

إِنَّنِي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي

“Muhakkak ki ben, yalnızca ben Allahım. Benden başka ilâh yoktur. Bana kulluk et, beni anmak için namaz kıl.”[212]

Bilindiği gibi insanlar arası konuşmalarda tek kişinin kendisinden “biz” diye bahsetmesi kibir ifadesi sayıldığından yersiz kabul edilir; kibir din açısından da gayri ahlâkî bir davranıştır. Karşımızdaki saygın tek kişiye “siz” diye hitap etmekse nezaket kuralları arasında yer almıştır. Ancak yücelerin yücesi olan Allah’ın, kendi fiillerini haber verirken çoğul sîgası kullanması bir gerçeğin

ifadesidir.

فَلِلّٰهِ الْحَمْدُ رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَرَبِّ الْاَرْضِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، وَلَهُ

الْكِبْرِيَاۤءُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

"Hamd ve senâ göklerin rabbi, yerin rabbi, bütün âlemlerin rabbi Allah'a mahsustur. Göklerde ve yerde azamet yalnız O'nundur; O, yenilmeyen yegâne galiptir, bütün emirleri ve işleri yerli yerindedir."[213]

Doksan dokuz esmâ-i hüsnâ içinde "ulu" anlamında "azîm, kebîr"; "azamet (kibriyâ) ve yüceliğini izhar eden" mânassındaki "mütekebbir"den başka aynı konumda bulunan "azîz, mecîd, müteâlî" gibi isimler de yer alır. Allah'a hitap, dua ve niyaz ederken hiçbir zaman "siz" veya "onlar" anlamında bir zamir kullanılamaz.

Bu konuya şöyle bir yaklaşım da yapmak mümkündür: Allah Teâlâ'nın, kâinatı idare etmeye yönelik fiillerinden haber verirken "biz" ifadesini kullanmasında, bu tür fiillerle görevlendirdiği meleklerine, peygamberine, diğer bazı insanlara ve tabiat olaylarına da işaret etmiş olabilir.

4. Günlük işleri ve tabiat olaylarını Allah'a nispet etmeden anlatmak doğru mudur?

Cevap: Bütünüyle tabiatın, orada yer alan nesnelerle vuku bulan olayların Allah'ın yaratmasıyla oluştuğu ve O'nun idaresiyle devam ettiği şüphesizdir. Kâinatta algılayabildiğimiz tek şuurlu canlı olan insanın iradî fiillerinin meydana gelmesinde kendi teşebbüs ve azmi şart olmakla birlikte, Ehl-i sünnet'e göre bir anlamda onay konumunda bulunan ilahî iradenin de bulunması gerekmektedir. [214] Bu bakımdan beşerî fiiller de Allah'ın yaratmasıyla vücut bulur. Ancak ulûhiyyet makamına yönelik edep ve saygının ürünü olarak -meselâ adam öldürme, yalan söyleme gibi- kötü fiiller, Allah'a nispet edilmez. Batı dünyasında XVIII. yüzyılda başlayıp kendini hissettiren, iki asır sonra zayıflayıp bugün benimseyenleri çok azalan materyalizm taraftarlarının, "Tabiat şöyle yaptı, böyle düzenledi." gibi sözleri dinle bağdaşmaz. Çünkü burada tabiat, Allah yerine konulmuş oluyor.

Tabiatı veya kâinatı yaratan Allah Teâlâ olduğu gibi onun işleyiş düzenini kurup sürdüren de O'dur. Buna "sünnetullah" yani Allah'ın tabiata hâkim olan kanunu (tabiat kanunları) denilmektedir. Bu işleyişi anlatırken, "Ağaçlar çiçek açtı, meyveler ürün verdi, güneş yerküreyi ısıttı, ay geceleri aydınlattı." gibi ifadeler kullanmanın bir sakıncası yoktur. Zaten bu üslûp konuşma diline hâkim olmuştur. Bazı âlimlerin, "Gök yağmur yağdırdı." ifadesini sakıncalı bulmaları tabiatçılığa kapı açması endişesinden kaynaklanmıştır. Bu cümle, kullanıldığı söz dizisi içinde böyle bir mâna taşıyorsa elbette yanlıştır.

5. Allah kıyametin kopmasından sonra ne iş yapacak?

Cevap: Cenâb-ı Hakk'ın filleri, insanlarda olduğu gibi can sıkıntısını gidermek için kendine iş bulma niteliğinde değildir. Kur'ân-ı Kerim'de:

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍۚ وَيَبْقٰى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِۚ

“Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacak; ancak azamet ve ikram sahibi rabbinin kendisi bâki kalacak.” buyurulduktan sonra şöyle denilmektedir:

يَسْـَٔلُهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍۚ

“Göklerde ve yerde bulunan herkes O’ndan ister O, her an yaratma halindedir.”[215]

Uçsuz bucaksız kâinatın sakinleri sadece insan türünden ibaret değildir. Onun gibi şuurlu ve sorumlu bir canlı türü olan cinler, ayrıca melekler, şeytan, türlerini ve sayılarını bilemeyeceğimiz nice varlıklar söz konusudur. Âhiret âlemi de kâinat içinde yer alır.

6. Allah’ın kimilerine beddua ve lânet etmesinin sebebi nedir? Cenâb-ı Hak şüphe yok ki her şeye gücü yeten bir varlıktır. Belâ ve felâketlere mâruz kalmasını murat ettiği biri varsa bunu kendi kudret ve iradesiyle uygular, ayrıca beddua etmesine ne gerek var?

Cevap: Allah Teâlâ’nın ilk lânet ettiği yaratık İblis’tir. Kur’ân-ı Kerim’de, İblis ve şeytanların kıyamet gününe kadar ilahî lânete mâruz kalacağı ifade edilir.[216] Ondan başka kâfirlere, zalimlere, münafıklara, çeşitli grup ve tiplere Kur’an’da lânet edilmektedir. Ayrıca “Üzeyir Allah’ın oğludur, Mesîh (Îsâ) Allah’ın oğludur.” diyen yahudiler ile hıristiyanlar için, “Allah kahretsin onları, nereden saptırılıyorlar?”[217] bedduası yapılmaktadır. Bu tür ilahî beyanlar bir şey talep etme, bir hususun gerçekleşmesini isteme konumunda olmayıp, zikredilen kişi veya tiplerin kötü davranışlarının ilân edilmesini ve bunlardan kaçınmanın vurgulamasını hedef edinmektedir.

7. Allah’a “koruyucu” anlamında “baba” denebilir mi?

Cevap: Cenâb-ı Hakk’a nispet edilecek sıfat veya isimler vahiy ürünü nasslarda belirlenmiştir. “Baba” hıristiyanların, Hz. Îsâ’yı aracı yapmak suretiyle Allah Teâlâ’ya izâfe ettikleri bir kavram olup, bir önceki sorunun cevaplandırılmasında görüldüğü üzere eleştirilmiştir. Bundan başka Mâide sûresinde bu anlayış “küfür” olarak nitelendirilmiştir.[218]

Hıristiyanlık’taki bu anlayışla ulûhiyyetin bir kısmı Meryem oğlu Îsâ’nın şahsında beşerîleştirilmiş, onda bulunduğu kabul edilen kutsiyet hıristiyan din adamlarına da nispet edilmiş ve ilk peygamberden itibaren hak dinin temel ilkesini oluşturan tevhit inancı bozulmuş, bunun üzerine son ilahî din olan İslâmiyet gelmiştir.

هُوَ الَّذٖٓي اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدٖينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى

الدّٖينِ كُلِّهٖ

“Bütün dinlere hâkim kılmak üzere Peygamber’ini hidayet ve hak din ile gönderen O’dur.”

Sonuç olarak Cenâb-ı Hakk’ın “baba” kelimesiyle veya aynı mânayı ifade eden başka bir kavramla anılması doğru değildir.

---

[204] ez-Zâriyât 51/56.
[205] Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ'*, II, 132.
[206] Bir önceki eser, II, 130.
[207] Bk. el-Hicr 15/29; Sâd 38/72.
[208] İbn Mâce, “Du'â”, 10, Tirmizî, “Daavât”, 82.
[209] Geniş bilgi için bk. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, “Esmâ-i Hüsnâ” md.
[210] el-Kadr 97/1.
[211] el-Kevser 108/1.
[212] Tâhâ 20/14.
[213] el-Câsiye 45/36-37.
[214] “Kader ve Kazâ” bölümüne bakınız.
[215] er-Rahmân 55/26-27, 29.
[216] el-Hicr 15/35; Sâd 38/78.
[217] et-Tevbe 9/30.
[218] el-Mâide 5/72-75.

İKİNCİ BÖLÜM:
MELEKLERE İMAN

MELEKLERE İMAN

İslâm dinine göre varlıklar temelde zorunlu (kadîm) ve mümkin (hâdis) olmak üzere ikiye ayrılır. Zorunlu varlık yüce Allah olup, O'nun başlangıcı ve sonu yoktur yani kadim ve bâkidir, yaratıcıdır fakat kendisi yaratılmamıştır; eşi ve benzeri bulunmamaktadır. Mümkin (muhdes) varlıklar ise, Allah'tan başka varlıkları teşkil etmekte yani âlemi meydana getirmektedir. Zorunlu varlığın aksine bunların başı ve sonu vardır, varlıklarını zorunlu varlığa borçludur. Zorunlu varlık ile mümkün varlık, mahiyet itibariyle farklı oldukları için birinde aradığımız nitelikleri diğerinde de arayamayız. Söz gelimi zorunlu varlığın zatını vâcibü'l-vücûd kabul ettikten sonra, O'nun "nasıl oluştuğunu" soramazken, mümkün varlığı bu sorgulamanın dışında tutamayız. Aynı şekilde zorunlu varlığı kadim ve bâki olarak nitelerken, mümkün varlık için bir başlangıç ve son düşünürüz. Mantık kitaplarında "kategoriler" olarak ortaya konulan nicelik, nitelik, zaman, mekân, durum gibi kriterler, mümkün varlığı anlamamız için gerekli hususlardır. Bu sebeple mümkün varlık hakkında "nerede, ne zaman, nasıl, ne şekilde?" gibi sorular yöneltiriz, ancak bunlarla Allah Teâlâ'nın varlığını sorgulayamayız. Buna karşılık Allah'ı tanımak için kelâm literatüründe "sıfâtullâh" başlığı altında ortaya konulan nitelikleri esas alırız.

İslâm filozofları ise varlıkları mürekkep ve mücerret olarak ikiye ayırmaktadırlar. Mürekkep varlıkların maddeden oluştuğunu, dolayısıyla başlangıç ve sonlarının bulunduğunu söylerler. Mücerret varlıkların ise maddî nitelikleri olmadığı için yok olmadıklarını savunurlar. Mufârik olarak niteledikleri mücerret varlıkları akıllar ve nefisler şeklinde ayırırlar. Herbirinin ulvî ve süflîsinin bulunduğunu söylerler. Akıllar, semavî melekler ve felekî nefislerin ulvî âleme; arazî melekler ve nefs-i nâtıkanın da süflî âleme ait olduğunu iddia ederler. Cin ve şeytanları bedenden ayrı beşerî nefisler (mufârikât) olarak görürler.

Kelâmcılar mücerret cevher fikrini benimsemedikleri için bu varlıkları latif cisimler olarak nitelerler. Bu iki ekolun gaybî varlıklara bakışları arasındaki fark şu şekildedir: Kelâmcılar, diğerleri gibi onları da yaratılmış ve sonunda fenâ bulacak varlıklar olarak görürler. Filozoflar ise onları mücerret kabul ettikleri ve terkibi kabul etmediklerini söyledikleri için gayri mahlûk olduklarını ve bedenin fenâsı ile yok olmadıklarını söyleyip bekalarını savunmaktadırlar. Beden ile nefis arasındaki ilişkiyi de âşık-mâşuk ilişkisi şeklinde izah etmektedirler.

Bu bilgilerden sonra sözünü ettiğimiz varlıkların cins ve türlerine gelecek olursak, bu hususta şunları söyleyebiliriz: Zorunlu varlık tek olduğu için, O'nun cinsi ve türü yoktur; eşi, benzeri, alt veya üst kümeleri bulunmamaktadır. Kur'an'ın tabiriyle, "De ki: O Allah birdir, bütün yaratıkların muhtaç bulunduğu eksiksiz varlıktır, doğurmamış ve doğmamıştır, hiçbir şey O'na denk değildir."[219]

Mümkün varlıklar dünyasına gelince, onlar kendi içinde cins ve türlere ayrılmaktadır. Kelâm literatüründe en genel tasnifi ile kesîf/görünen/mülk ve latif/duyular ötesi/ melekût şeklinde taksimleri söz konusudur. İçinde

yaşadığımız duyulur (şehâdet) âlemi oluşturan kesif varlıklar cansız-canlı, cansızlar da katı, sıvı ve gaz şeklinde alt kümelere ayrılmaktadır. Bunlar, fizikî yapıya sahip olan varlıkları kapsar; yoğun oldukları ve duyularla algılandıkları için mevcudiyetleri tartışma konusu değildir. Dolayısıyla itikat alanına girmez. Duyular ötesi âlemi oluşturan latif varlıklar ise kendi içinde ulvî ve süflî olarak taksim edilmektedir. Melekler ulvî olana, şeytan ise süflî olana örnek gösterilebilir. Bunların duyularla algılanabilen bir maddî yapıları olmadığı için gayp âlemine aittir. Haklarında duyularla değil, peygamberlerin verdikleri haberlerle bilgi sahibi olunur.

Bu genel bilgilerden sonra gayp kavramı kapsamında değerlendirilebilecek varlık türlerini ele alabiliriz.

İnanç Esasları İçindeki Yeri

Nasslarla İspatı

Melek kelimesinin Ugaritçe, Habeşçe, İbrânîce ve Arapça gibi Sâmî dillere dayandığı iddia edilmektedir.[220] Arapça asıllı olduğunu kabul edenlere göre melek, "kudret, kuvvet, götürme ve elçilik yapma" mânalarına gelen (ألك, لأك) veya (ملك) köklerinden birine dayanmakta ve "elçi, güçlü kuvvetli, tasarrufta bulunup idare eden" mânalarına gelmektedir.[221] Terim olarak, "Farklı suretlere girebilen ve duyularla algılanamayan nuranî varlıklar,"[222] "Allah tarafından yaratılmış, çeşitli şekillerde görülebilen, zor işlere gücü yeten, erkeklik-dişilikleri olmayan ve Allah'a itaattan ayrılmayan latif varlıklar[223]" şeklinde tanımlanmaktadır.

Melek kavramı Kur'ân-ı Kerim'de ve çeşitli hadis rivayetlerinde inanç esasları arasında sayılmaktadır. Kur'an'da Hârût-Mârût kıssası ayrıca cennette Hz. Âdem ve eşi ile ilgili olmak üzere iki yerde tesniye,[224] on iki yerde müfret ve yetmiş üç yerde de çoğul olarak geçmektedir.[225]

Bu hususta Kur'ânî beyanların bir kısmı şöyledir:

لَيْسَ الْبِرَّ اَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلٰكِنَّ الْبِرَّ
مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيّٖنَۚ

"Gerçek iyilik yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitaplara ve peygamberlere inanır…"[226]

اٰمَنَ الرَّسُولُ بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْهِ مِنْ رَبِّهٖ وَالْمُؤْمِنُونَۜ كُلٌّ اٰمَنَ بِاللّٰهِ
وَمَلٰٓئِكَتِهٖ وَكُتُبِهٖ وَرُسُلِهٖ

"Peygamber, rabbi tarafından kendisine indirilene iman etti, müminler de (iman ettiler). Her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman

ettiler…”[227]

وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَقَدْ ضَلَّ

ضَلَالًا بَعِيدًا

“… Kim Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr ederse tam mânasıyla sapıtmıştır.”[228]

Buhârî ve Müslim’in *Sahîh*’leri başta olmak üzere hadis kaynaklarının büyük kısmında meleklerden çeşitli münasebetlerle söz edilmektedir. Hemen bütün hadis mecmûlarında yer alan ve Cibrîl hadisi olarak tanınan rivayette altı iman esası içinde meleklere iman da zikredilmektedir. *Sahîh-i Müslim’*de yer alan rivayetin konumuzla ilgili kısmı şöyledir:

اَلْإِيمَانُ: أَنْ تُؤْمِنَ بِاللّٰهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَ رُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ

وَتُؤْمِنَ بِالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَ شَرِّهِ

İman, Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve âhiret gününe inanmış, hayır ve şerri ile kaderi benimsemiş olmandan ibarettir.[229]

Meleklerin Varlık ve Mahiyeti

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâmiyet gibi vahye dayanan dinlerde Allah Teâlâ’nın âlemi doğrudan olduğu gibi dolaylı olarak da yönettiği kabul edilmektedir. Kâdir-i mutlak olan Cenâb-ı Hak, “ol!” emri ile her şeyi yapmaya muktedirdir. Ancak O’nun sünnetinde âlemi, “tabiat kanunları” dediğimiz kurallarla yönetmesi ve devam ettirmesi söz konusudur. Allah, âlemin düzenini böyle sağlıyor, yağmuru bu şekilde yağdırıyor, canlıların hayatını bu şekilde devam ettiriyor. Bunun gibi Allah mânevî âlemi de görevlendirdiği melekler aracılığıyla yönetmektedir. Azrâil’e canları alma, Cebrâil’e peygamberlere ilahî mesajları ulaştırma, Kirâmen Kâtibîn’e insanların iyilik ve kötülüklerini tespit etme gibi görevler vermiştir.

Tek tanrı inancının tahrif edilmesi sonucu ortaya çıkan politeist inançlar ise söz konusu ruhanî varlıkları, yeryüzü varlıkları ile bütünleştirerek totem haline getirmişler, onların Allah’ın buyruğu ile hareket ettiklerini unutarak bağımsız davranan varlıklar şeklinde kabul etmeye başlamışlardır.

Meleklere nispet edilen görevler ile onların tasavvur edilişi arasında da ilişki söz konusudur. Yahudilik’te melekler Allah’ın oğulları, göklerin orduları konumunda tutulmuş, Gabriel ve Mikâel gibi melek isimlerinden ayrıca Kerubim, Serâfim gibi kanatlı türlerinden söz edilmiştir. Hıristiyanlık’taki melek inancının genel çerçevesinin de Ahd-i Atik’e dayandığı söylenebilir. Onlarda da Yahudilik’te olduğu gibi ateşten yaratıldıkları, insan şekline bürünerek göründükleri ve kanatlı oldukları kabul edilmektedir. Ancak Yahudiliğin aksine Hıristiyanlık’ta meleklere cinsiyet nispet edilmemektedir.[230]

Kur’ân-ı Kerim’de, meleklerin insanlardan önce yaratıldıkları,[231] yükseklerde bulundukları,[232] güçlü ve kuvvetli oldukları,[233] Allah ile konuştukları,[234] Hz. İbrâhim, Lût, Zekeriyyâ ve Meryem’e göründükleri,[235] arşın etrafında tavaf ettikleri,[236] iri gövdeli ve sert tabiatlı oldukları,[237] kanat ve ellerinin bulunduğu[238] haber verilmektedir. Ancak hangi şeyden yaratıldıklarına dair bir bilgi verilmemektedir. Hz. Âişe’den rivayet edilen bir hadiste ise şöyle denilmektedir:

خُلِقَتِ الْمَلَائِكَةُ مِنْ نُورٍ وَخُلِقَ الْجَانُّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ

وَخُلِقَ آدَمُ مِمَّا وُصِفَ لَكُمْ

“Melekler nurdan, cinler (ve şeytanlar) ateşten, Âdem ise size bildirilen şeyden (toprak ve çamur) yaratılmıştır.”[239]

Kur’ân-ı Kerim ile hadis kaynaklarında yer alan bu ve benzeri ifadeler yanyana konulduğu takdirde meleklerin sadece zihinde değil, dış âlemde de mevcut bulunan varlıklar olduğu anlaşılmaktadır. Kelâmcılar bu özellikleri göz önünde bulundurarak meleklerin “gözle görülemeyecek latif bir yapya sahip oldukları fakat mekândan münezzeh olmayıp diğer yaratılmış varlıklar gibi mekânda yer tuttuklarını” ifade etmektedirler.[240] İslâm filozofları ise onları bilgi ve kuvvetçe insanlardan daha üstün fakat mekânda yer işgal etmeyen soyut varlıklar olarak nitelemektedir.[241]

Görüldüğü üzere kelâmcılarla filozoflar arasında meleklerin cevher oluşu konusunda fikir birliği, mekân tutan varlıklar olup olmadıkları hususunda fikir ayrılığı söz konusudur. Selef âlimleri ise meleklerin duyu ötesi (gaybî) varlıklar olduklarından mahiyetlerinin bilinemeyeceğini, bu sebeple onlara inanmanın ötesinde bir külfet altına girmemek gerektiğini söylemektedir.[242]

Kur’ân-ı Kerim’de meleklerin maddî tasvirleriyle ilgili olarak şöyle buyurulmaktadır:

الْحَمْدُ لِلّٰهِ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ جَاعِلِ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا أُولٖٓى

أَجْنِحَةٍ مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَ

“Gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah’a hamdolsun…”[243]

Bu ilahî beyan meleklerin hâricî varlıklarının bulunduğuna işaret etmek suretiyle onların sadece soyut varlık olarak düşünülmesinin önüne geçmiştir. Ancak bundan, meleklerin bildiğimiz kanatlı canlılar gibi maddî varlıklar oldukları anlamını da çıkartmamak gerekir. Çünkü Kur’an’da kanat anlamına gelen “cenah” kelimesi, kuşların kanatları gibi somut bir mânaya gelmesinin yanı sıra mânevî varlıkların, görevlerini en hızlı şekilde yapmalarını sağlayan kudret anlamında da kullanılmaktadır. Kuşlar için kanat ve nesneler için de taraf anlamlarına gelen “cenah”, insan için kullanıldığında “el” anlamına gelir.

Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Peygamber'e, "Müminlere kanadını ger (alçak tut)!"[244] emri, onları "himaye et" anlamındadır. Bu sebeple *İslâm Dini* adlı eserin müellifi Mevlânâ Muhammed Ali, nurdan yaratılan ve gayri maddî varlıklar olan melekler için maddî kanatlar düşünülemeyeceğini ileri sürerek Kur'an'da meleklere nispet edilen "ecniha"nın onlara hız kazandıran bir gücün sembolü olduğunu savunmuştur.[245] Dinî literatürde melek kelimesinin farklı mânalarda, söz gelimi "tabiat kanunları" anlamında kullanıldığını kaydeden Süleyman Ateş, Kur'ân-ı Kerim'den örnek olarak Mürselât sûresinin ilk beş âyetini göstermektedir. Meleklere işaret edildiği ifade edilen söz konusu âyetlerde,

وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًاۙ فَالْعَاصِفَاتِ عَصْفًاۙ وَالنَّاشِرَاتِ نَشْرًاۙ

فَالْفَارِقَاتِ فَرْقًاۙ فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًاۙ

"Birbiri peşinden gönderilenlere, şiddetle eserek savurup atanlara, yaydıkça yayanlara, birbirinden iyice ayıranlara ve öğüt telkin edenlere yemin olsun" buyurulmaktadır. Genelde müfessirler burada geçen "el-mürselât, el-âsıfât, en-nâşirât, el-fârikât" gibi ifâdeleri "melekler" olarak tefsir etmişlerdir. Süleyman Ateş ve onun gibi düşünenler ise "esip savuran ve söküp deviren" şeklinde tasvir edilen varlıkların rüzgâr; "ana karnında görevli melek"[246] olarak dile getirilen varlıktan maksadın da rahimde oluşan embriyoya verilen gizli kuvvet olduğunu söylemektedir.[247] Pozitivist ve materyalist düşüncelerin etkisi altında kalan bazı yazarlar ise melekleri "atom boyutundan salt enerji boyutuna kadar bütün mikrodalga ve kuantsal yapı" olarak tanımlamaktadır. Astrolojide olduğu gibi Ortaçağ felsefesinin etkisi altında kalarak yıldızların ve takım yldızlarının ruhlarına melek denildiğini iddia edenler de bulunmaktadır.[248]

Bu tür görüşlere itibar etmemek için kaynaklarda melek kavramına yüklenen anlama daha dikkatle bakmak ve konuya sistematik yaklaşarak onların vahiy getirme, suçluları cezalandırma, eylemleri yazma, insanlara yardım etme, canları alma, cehennemi koruma gibi görevleri bulunduğuna ilişkin ifadeleri bir araya getirmek gerekmektedir. Onların mahiyetini anlamak için bu çizgi üzerinde seyretmek daha isabetli görünmektedir.

Meleklerin mahiyeti konusundaki bu farklı görüşler, beraberinde onların görülüp görülemeyeceği tartışmasını getirmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de meleklerin önce Hz. İbrâhim'e varıp onu bir erkek evlâtla müjdeledikten sonra Lût'a giderek kendisine iman edenlerle birlikte şehri terketmelerini, yakında kavminin cezaya çarptırılacağını söyledikleri,[249] Cebrâil'in Hz. Meryem'e beşer şeklinde görünerek ona tertemiz bir erkek çocuk bağışlaması için Allah'ın elçisi olduğunu söylediği,[250] ayrıca Hz. Peygamber'in onu apaçık ufukta ve sidretü'l-müntehânın yanında gördüğü haber verilmektedir.[251]

Kur'ân-ı Kerim'de meleklerin Hz. İbrâhim'e görünüşü şu şekilde ifade edilmektedir:

وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا اِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرٰى قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ

فَمَا لَبِثَ اَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ فَلَمَّا رَاٰى اَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ اِلَيْهِ

نَكِرَهُمْ وَاَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ اِنَّا اُرْسِلْنَا اِلٰى قَوْمِ

لُوطٍ وَامْرَاَتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكَتْ

"Andolsun elçilerimiz İbrâhim'e müjde getirdiler ve "selâm" (sana) dediler. O da "selâm" dedi ve beklemeden kızartılmış bir buzağı getirdi. Ellerini yemeye uzatmadıklarını görünce onları yadırgadı ve onlardan dolayı kalbine bir korku düştü. Dediler ki: Korkma, (biz meleğiz). Lût kavmine gönderildik. O sırada ayakta duran hanımı güldü..."[252]

Hz. Meryem ile ilgili olarak da şöyle buyuruldu:

فَاَرْسَلْنَا اِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا

"Biz ona ruhumuzu (Cebrâil) gönderdik de o, kendisine tastamam bir insan şeklinde göründü…"[253]

Hz. Peygamber'in Cebrâil'i görmesi hakkında da, وَلَقَدْ رَاٰهُ بِالْاُفُقِ الْمُبِينِ "Andolsun ki onu apaçık ufukta görmüştür."[254] buyurulmaktadır.

Bu âyetlerde söz konusu edilen peygamberlerin ve Hz. Meryem'in meleği gördüğü açıkça ifade edilmektedir. Ayrıca daha önce metnini verdiğimiz Cibrîl hadisinde sadece peygamberimiz değil, beraberindeki sahâbîlerin de Cebrâil'i gördükleri kaydedilmektedir. Bununla beraber Kur'an'da peygambere itiraz ederek melek görmek istediklerini yahut elçi olarak melek gönderilmesini talep edenlere cevap olarak "meleklerin görünür varlıklar olmadıkları, şayet dünyada insanlar değil de melekler yaşasaydı ancak o zaman elçi olarak gönderilebilecekleri, meleklerin indirildiği zaman onlara mühlet verilmeyeceği ve meleklerin görüleceği gün günahkârlara hiçbir sevinç haberinin olmayacağı" vurgulanmaktadır.[255] Buradaki farklı anlayışlar, meleklerin öz yapıları ve temessül etmiş şekilleriyle görünmelerindeki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Meleklerin görüldüğünü bildiren ifadelerde temessül etmiş haldeki örnekler söz konusudur. Onların görülemeyeceğini bildiren ifadeler ise öz yapıları ile ilgilidir.

Meleklerin görülmesi konusunda olumsuz işaretler taşıyan bu âyetleri zikreden Mevlânâ Muhammed Ali, İbrâhim ve Lût kıssalarında melek kelimesi değil, "rusül" ve "duyûf" kelimelerinin geçtiğini[256] kaydederek "bunlar şayet melek olsaydı, ilahî haberleri İbrâhim ve Lût'a meleklere has yöntemle (kalplere ilham ederek) bildirirlerdi. Söz konusu iki peygamber kendi gözleriyle gördüklerine göre bunlar melek değil insandı." demektedir.[257] Hârût-Mârût hakkında[258] da farklı rivayetler nakledildiği, dolayısıyla bu kıssadan hareketle meleklerin bedenleri bulunan, arzu ve istek sahibi varlıklar olduklarını iddia etmenin isabetli görünmediğini söylemekte; onların seçim yaparak arzu ettikleri

hareketleri yapma kudreti taşımadıklarını, mahiyetlerinin insanlardan çok tabiat kuvvetlerine benzediğini, itaatle vazifeli olduklarını ve “emrolundukları şeyleri yaptıklarını”,[259] dolayısıyla onları itaatsizlikle itham eden rivayetlere itibar etmemek gerektiğini[260] kaydetmektedir.

Bizce Hz. İbrâhim, Hz. Meryem ve Resûlullah ile konuşanların melekler olduğu açık olmakla birlikte görüşmenin keyfiyeti bilinmemektedir. Hz. İbrâhim ile sofraya oturmaları, İbrâhim’in onların ellerini sofraya uzatmadıklarını görmesi, mecliste bulunan hanımın gördüklerini tebessümle karşılaması, Hz. Meryem’e gelenin insan şekline bürünmüş bir ruh olduğunun beyan edilmesi, Hz. Peygamber’in sidretü’l-müntehânın yanında ve apaçık bir ufukta onu gördüğünün belirtilmesi, ayrıca Hz. Âişe[261] ve Ümmü Seleme[262] rivayetlerinde, Resûlullah’ın Cebrâil’i gördüğü konusunda fikir ayrılığının bulunması, tartışmayı meleklerin görülüp görülmemesinden çok, peygamber olmayan kişilerin onları öz yapıları ile görüp göremeyeceği noktasına getirmiştir. Zaten peygamber, meleği yalnız görmekle kalmaz, sesini de işitir. Bu sebeple melek onun için elle tutulur, gözle görülür bir realitedir. Melek gayri maddî bir varlık olduğu için peygamber onu bazan insan şeklinde, bazan da başka şekillerde görür. Cebrâil, çoğunlukla insan şeklinde görülmüştür. Fakat Resûl-i Ekrem’in onu kendi şeklinde (fî sûretih) gördüğü de olmuştur.[263] Ancak bunun nasıl gerçekleştiği belirtilmemiştir. Bir defasında Hz. Peygamber, Cebrâil’i altı yüz kanatlı olarak görmüştür.[264] Bu meleğin muazzam kudretine bir işaret sayılmalıdır. Bir başka seferinde ise bulutun içinde görülmüştür.[265]

Sonuç olarak şunu belirtmeliyiz ki melekler mahiyetleri itibariyle görme, işitme ve dokunma duyularımızın sınırları dışında kalan bir yapıda yaratılmıştır. Zaten bu özellikleri dolayısıyladır ki onlar akait esaslarından birini oluşturmuştur. Gayp âlemine ait varlıklar bir yana madde âleminde yer alan birçok varlığı görme eşiği dışında kalması dolayısıyla müşahede edemediğimizi bildiğimize göre, “görememe” gibi bir savunma ile onları inkâra kalkışmak tutarlı ve ilmî bir davranış değildir.

Gayp konularında akîdenin kaynağı Kur’an ve mütevâtir sünnettir. İnsanoğlunun, sınırlı idrak vasıtalarıyla tanınması mümkün olmayan meleklerin cevherleri, yaratılış biçimleri ve görünme şekilleri gibi konulara dalmanın dinî ve ilmî bir değeri bulunmamaktadır.

Meleklerin Özellikleri

Kur’ân-ı Kerim’de Resûlullah’ın mîracı anlatılırken vahiy meleği Cebrâil şöyle vasıflandırılmaktadır: Güçlü kuvvetli, üstün yaratılışlı, yaklaşan/yürüyen. Aynı âyetlerde Hz. Peygamber’in onu yüksek ufukta gerçek şekliyle gördüğü beyan edilmekte ve bunun iki defa tekrar edildiği bildirilmektedir.[266] Melekler nurdan yaratılmış varlıklar oldukları için onları eni, boyu yüksekliği olan hacimli varlıklar şeklinde düşünemeyiz. Ancak bu, onların kendilerine özgü bir varlık ve mahiyetlerinin olmadığı anlamına gelmez. Bütün yaratılmış varlıklar gibi onların da mekânda yer tuttuklarını, maddeyi oluşturan unsurlardan (cevher ve araz) oluşturduklarını söylemeliyiz. Dolayısıyla bazı filozofların iddia ettiği gibi onların arazlardan soyutlanmış, mekân kaplamayan mücerret varlıklar

konumunda bulunduklarını söylemeliyiz. Nasslarda geçen bilgi ve işaretler çerçevesinde meleklerin kendilerine has yapı ve özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. İnsan suretine bürünebilen,[267] elleri olan,[268] güçlü, kuvvetli,[269] iki, üç, dört kanatlı,[270] arşı taşıma kudretine sahip[271] ve süratle hareket edebilen[272] varlıklardır.

2. Nurdan yaratılmış,[273] yeme-içme,[274] erkeklik-dişilik[275] gibi maddî özelliklerden arınmış ruhanî varlıklardır.

3. Allah'tan korkan, Allah'ın kendilerine verdiği görevleri yapan ve O'nun emri dışına asla çıkmayan itaatkâr varlıklar olup,[276] kibirlenmeksizin ve bıkıp usanmaksızın gece gündüz Allah Teâlâ'yı tesbih ederler.[277]

İskoç Şarkiyatçısı MacDonald, meleklerin, Allah Teâlâ'nın insanı yeryüzünde halife olarak yaratmasına karşı çıkmalarını, İblis'in Hz. Âdem'e secde etmeyişini ve Hârût ile Mârût kıssasını örnek göstererek meleklerin mâsum olduğu görüşüne karşı çıkmıştır.[278] Kanaatime göre birinci örnekte bir karşı koyuş değil, geleceği bilememekten kaynaklanan bilgisizlik ve acziyet söz konusudur. Nitekim melekler bu eksikliklerini anladıkları anda hemen teslimiyetlerini arzetmişlerdir. İkinci örnekte itiraz, İblis'in melek olduğu faraziyesi üzerine kurulmuştur. Halbuki bu faraziye zayıf bir görüştür. Hârût ve Mârût ile ilgili olarak ise şöyle bir yorum yapmak mümkündür: Kur'an onların sihir yaptıklarını değil, onu öğrettiklerini haber vermektedir. Bir şeyi öğretmekle uygulamak ayrı ayrı şeylerdir.

4. Allah'ın emir ve izni ile çeşitli şekillere girebilmektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim insan suretine bürünerek Hz. İbrâhim'e gittiklerini şöyle haber vermektedir:

هَلْ أَتَيكَ حَدِيثُ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ الْمُكْرَمِينَ إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ

فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ

"İbrâhim'in ağırlanan misafirlerinin haberi sana geldi mi? Onlar İbrâhim'in yanına girmişler, selâm vermişlerdi. İbrâhim de selâmı almış, içinden de 'Bunlar, yabancılar.' demişti."[279]

Cibrîl hadisinde ise Cebrâil'in insan suretine büründüğü hadisi rivayet eden sahâbî tarafından şöyle ifade edilmiştir:

"**...** Birden karşımıza, üzerinde yolculuk izi görülmeyen, bizden kimsenin tanımadığı bembeyaz elbiseli ve simsiyah saçlı bir adam çıkageldi. Resûlullah'ın önünde oturdu, dizlerini onun dizlerine dayadı ve ellerini baldırlarına koydu."[280]

5. Normal şartlarda gözle görülmezler. Peygamberler, melekleri, aslî şekilleri ve büründükleri biçimleriyle görebilir, diğer insanların ise onları sadece temsilî halleriyle görebileceği kabul edilmiştir. Nitekim Tevbe sûresinde, وَأَنْزَلَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا "Sizin görmediğiniz ordularını indirdi." (9/26); Ahzâb sûresinde, فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَجُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا: "Hani size ordular gelmişti de biz onlara karşı bir rüzgâr ve sizin

görmediğiniz ordular göndermiştik.” (33/9) buyurulmaktadır.

6. Gaybı bilmezler. Meleklerin bilgisi tâlimîdir yani Allah Teâlâ’nın öğretmesine bağlıdır. Kur’ân-ı Kerim mutlak gayp bilgisinin Allah’a özgü olduğunu bildirmektedir. قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ الْغَيْبَ اِلَّا اللّٰهُ : “De ki göklerde ve yerde Allah’tan başka kimse gaybı bilemez.”[281] Nitekim Kur’an’da beyan edildiği üzere Cenâb-ı Hak yeryüzünde bir halife yaratacağını meleklere bildirmiş, bunun hikmetini anlamayıp bir nevi itirazda bulununca, “Sizin bilemeyeceğinizi ben bilirim.” buyurmuş, Hz Âdem’e bütün isimleri öğrettikten sonra meleklere, “Eğer sözünüzde sadık iseniz, bunların isimlerini bana bildirin.” demiştir. Bunun üzerine melekler, “Bizim, senin öğrettiklerinden başka herhangi bir bilgimiz yoktur.” diyerek acziyetlerini itiraf etmişlerdir.

Bu hususta İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe şöyle demektedir: Allah, yazıcı meleklere, insanlardan sâdır olup kendilerince bilinen hususları kaydetmelerini emretmiştir. Onların insanların kalplerine nüfuz etme imkânı yoktur. Çünkü kalplerdekini yalnızca Allah veya kendisine vahiy indirilen elçi bilir. Vahiy dışında kalplerdekini bildiğini iddia eden kimse, âlemlerin rabbinin ilmine sahip olduğunu ileri sürmüş olur. Evet, kalplerde ve kalplerin dışında sadece Allah’ın bildiklerine vâkıf olduğunu iddia eden kimse büyük bir günah işlemiş ve kâfirlerle beraber cehennemi hak etmiş olur. [282]

Meleklerin Görevleri

Cenâb-ı Hakk’ın yarattığı varlıkların bir çeşidini teşkil eden melekler, mânevî âlemin en değerli elemanları konumundadırlar. Yüce olan Allah, duyulur âlemdeki canlıların her bir nevine kendilerine özgü birer tabiat ve bu tabiatın gereği olan görevler verdiği gibi, duyular ötesi âleme ilişkin varlıklara da özel tabiatlar ve buna paralel görevler vermiştir. İnsanların aksine meleklere verilen görevler ihtiyarî değil, mecburîdir. Dolayısıyla onların, kendilerine verilen görevleri kabul etmeme veya yerine getirmeme gibi tercihleri söz konusu değildir. Meleklere verilen bu görevleri, hepsine yönelen **umumi** ve bazılarını ilgilendiren **hususi** görevler şeklinde ikiye ayırmak mümkündür.

Meleklerin Umumi Görevleri

aa) Allah’ı hamd ile tesbih etmek, O’na secdede bulunmak. Bütün meleklerin ortak görevlerinden biri, Cenâb-ı Hakk’ı hamd ve tesbihle anmaktır. Kur’an’da, اِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيُسَبِّحُونَهُ وَلَهُ يَسْجُدُونَ “Kuşkusuz rabbin katındakiler O’na kulluk etmekten kibirlenmezler, O’nu tesbih eder ve yalnız O’na secde ederler;”[283]

وَمَنْ عِنْدَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ يُسَبِّحُونَ

اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ

“O’nun huzurunda bulunanlar, O’na ibadet hususunda kibirlenmezler ve yorulmazlar. Onlar bıkıp usanmaksızın gece gündüz tesbih ederler.”[284]

buyurulmaktadır.

ab) Allah Teâlâ ile insanlar arasında elçilik yapmak. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın emirlerini peygamberlere ulaştırma şeklinde olabileceği gibi, O'nun vereceği başka görevleri yerine getirme şeklinde de olur. Allah insanlar gibi meleklerden de elçiler seçmiştir:

اَللّٰهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ: "Allah meleklerden de, insanlardan da elçiler seçer;"[285]

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ جَاعِلِ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا اُولِٓي اَجْنِحَةٍ مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَ: "Gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a hamdolsun![286]"

ac) Peygamberlere ve müminlere destek olmak, onları sıkıntılı ve üzüntülü anlarında teselli etmek. Allah Teâlâ, Bedir Savaşı'nda melekleri göndererek düşmanlarına karşı müminleri takviye ettiğini şu şekilde haber vermektedir: "Andolsun, sizler güçsüz olduğunuz halde Allah, Bedir'de de size yardım etmişti. Öyle ise Allah'tan sakının ki O'na şükretmiş olasınız. O zaman sen, müminlere şöyle diyordun: İndirilen üç bin melekle rabbinizin sizi takviye etmesi, sizin için yeterli değil midir? Evet, siz sabır gösterir ve Allah'tan sakınırsanız, onlar (düşmanlarınız) hemen şu anda üzerinize gelseler, rabbiniz nişanlı beş bin melekle sizi takviye eder."[287]

Cenâb-ı Hak, Enfâl sûresinde ise Allah'a ve resûlüne karşı gelenlere azabın şiddetli olacağını, müminlerin kalplerini yatıştırmak ve onları zafere ulaştırmak için Allah'tan istedikleri yardıma karşılık olarak "peşpeşe gelen bin melek ile yardım edeceğini", meleklere de, "iman edenlere destek olmalarını ve kâfirlerin boyunlarına ve parmaklarına vurmalarını vahyettiğini" haber vermektedir.[288]

ad) Ölüm sırasında kâfirleri azarlamak ve Allah'a inanıp dosdoğru yolda yürüyenleri taltif etmek. Kur'ân-ı Kerim'de ölüm anında müminlerin meleklerle taltif ve tebşir edildikleri şu şekilde bildirilmektedir:

اِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللّٰهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلٰٓئِكَةُ اَلَّا
تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَاَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ نَحْنُ
اَوْلِيَٓاؤُكُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِي الْاٰخِرَةِ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِٓي
اَنْفُسُكُمْ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَدَّعُونَ

"Rabbimiz Allah'tır deyip sonra dosdoğru yolda yürüyenlerin üzerine melekler iner. Onlara, 'Korkmayın, üzülmeyin, size vaat edilen cennete kavuşmanın sevincini taşıyın. Biz dünya hayatında da, âhirette de sizin dostlarınızız. Gafûr ve rahîm olan Allah'ın ikramı olarak, canlarınızın çektiği ve istediğiniz her şey sizindir.' derler."[289]

اَلَّذِينَ تَتَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمُ ادْخُلُوا

الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا اَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ اَوْ

يَأْتِيَ اَمْرُ رَبِّكَ

"(Onlar), meleklerin, 'Size selâm olsun. Yaptığınız işlere karşılık cennete giriniz.' diyerek tertemiz olarak canlarını aldıkları kimselerdir. (Kâfirler) kendilerine meleklerin gelmesinden veya rablerinin emrinin gelmesinden başka bir şey mi bekliyorlar?"[290]

ae) Allah'ın emirlerini yerine getirme. Melekler mâsum varlıklar olup, Allah'ın buyruklarını aynen yerine getirmektedirler. Kur'an'da meleklerin bu özelliği şu şekilde dile getirilmektedir: يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ "Onlar, üstlerindeki rablerinden korkarlar ve kendilerine ne emrolunursa onu yaparlar."[291]

af) Kâinatın idaresi ve ilahî kanunların icrasıyla ilgili görevleri. Allah Teâlâ bazı buyruklarını doğrudan, bazılarını da dolaylı olarak yani görevlendirdiği melekler aracılığı ile uygulamaktadır. Kur'an'da, فَالْمُدَبِّرَاتِ اَمْرًا "Bir iş çeviren ve âlemi idare edenlere yemin olsun."[292] denilmektedir.

Öte yandan Cenâb-ı Hak, insanı yaratacağı zaman bu iradesini meleklere açarak yarattığında ona secde etmelerini istemiş ve فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ اَجْمَعُونَ "Meleklerin hepsi de hemen secde etmişlerdir."[293]

Bu ve benzeri âyetler meleklerin dünya ile irtibatlarının bulunduğunu ve ilahî iradenin yerine getirilmesinde vasıta olarak kullanıldıklarını gösterir. Aksi takdirde kendilerine insanın yaratılacağı isteğinin açıklanmasının bir anlamı olmaz.

Ayrıca arşı taşıyan ve arşın etrafında dolaşan meleklerden söz edilmektedir: وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ "O gün rabbinin arşını, bunların da üstünde sekiz (melek) yüklenir."[294]

Bu ve benzeri âyetlerdeki beyanlar göz önünde bulundurulduğunda meleklerin tabiat kanunlarının yerine getirilmesinde çok etkili olduğu görülür. Çünkü arş, kâinatın Allah tarafından idare edildiğine işaret eden bir semboldür, bunu taşıyan melekler de bu idarenin sağlanmasında kullanılan vasıtalardır.

ag) İlâhî cezaları icra etmek. Kur'an'da, kendilerine elçi olarak melek gönderilmesini isteyen kâfirlere kıyametin kopma zamanına işaret edilerek, "Gökyüzünün bulutlarla yarılıp meleklerin bölük bölük indirildikleri gün, gerçek mülk çok merhametli olan Allah'ın olacaktır. O gün kâfirler için de pek çetin bir gündür."[295] buyurulmakta; başka bir âyette de şöyle denilmektedir: وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلٰٓئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَاَدْبَارَهُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ "Meleklerin, kâfir olanların canlarını aldıkları zaman, yüzlerine ve arkalarına vurup 'Cayır cayır yakıcı ateş azabını tadın!' dediklerinde onları bir görseydin."[296]

ah) Peygamberleri salâtüselâm ile yüceltmek, müminlere dünyada hayır duada bulunmak. Konuyla ilgili âyetlerden ikisi şöyledir: اِنَّ اللّٰهَ وَمَلٰٓئِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ "Allah ve melekleri peygambere salavat getirirler."[297]; "Arşı yüklenen ve bir de onun çevresinde bulunanlar, rablerini hamd ile tesbih

ederler, kalpleri ile O'na inanır, müminler için yarlığanmak dilerler: 'Ey rabbimiz! Rahmetin ve ilmin her şeyi kapsamıştır. Artık tövbe edip senin yolundan gidenleri yarlığa, cehennem azabından koru. Rabbimiz! Onları da, atalarından, zevcelerinden, zürriyetlerinden iyi davranışta bulunanları da kendilerine vaat ettiğin adn cennetlerine koy. Şüphesiz aziz ve hakîm olan sensin.' derler"[298] diye buyurulmaktadır.

Meleklerin Sayısı ve Nevileri

Meleklerin sayısı hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz, Onların sayısını ancak Allah bilir. Kur'ân-ı Kerim'de meleklerin sayısını incelemenin bir faydasının bulunmadığı beyan edildikten sonra وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ "Rabbinin ordularını, kendisinden başka kimse bilemez." buyurulmuştur.[299]

Meleklerin çeşitlerine gelince; nasslarda çeşitli işleri yerine getirmekle görevli meleklerin bulunduğu beyan edilmiş, Cebrâil, Mîkâil örneklerinde olduğu gibi bunların bir kısmı özel isimle anılırken, bir kısmı da ölüm meleği, arşı taşıyan meleklerde görüldüğü üzere özel görevleriyle zikredilmiştir.

1. Cebrâil. Vahiy meleğinin özel adı olup, İbrânîce'de "Allah'ın kulu" anlamına gelir.[300] Kur'ân-ı Kerim'in sadece üç yerinde Cibrîl şeklinde geçmektedir.[301] Ayrıca Cibrîl kastedilmek üzere ruh,[302] resûl,[303] er-rûhu'l-emîn[304] ve rûhu'l-kuds[305] kelime ve terkipleri zikredilmektedir. Hadislerde ise Cebrâil, Cibrîl, "en-nâmûsu'l-ekber" diye isimlendirilmektedir.[306]

2. Mîkâil. İbrânîce asıllı olup, "Allah'ın kulcağızı (Ubeydullah), hizmet edeni" anlamlarına gelir. Kur'ân-ı Kerim'de sadece Bakara sûresinde geçmektedir.[307] Hadislerde de Mîkâil'den söz edilmekte ve genellikle Cebrâil ve İsrâfil ile beraber zikredilmektedir.[308] Nasslarda Mîkâil'in özel görevi ile ilgili herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Akait ve kelâm kitaplarında ise onun yağmurun yağdırılması, bitkilerin geliştirilmesi ve canlıların rızıklarının taksimi gibi tabiat olaylarıyla ilgili görevli olduğu bildirilmektedir.

3. Azrâil. İbrânîce'de yardımcı anlamına gelip ölüm meleğinin özel adıdır. Kur'ân-ı Kerim'de Azrâil ismi geçmez, bunun yerine "melekü'l-mevt" (ölüm meleği) kullanılır: قُلْ يَتَوَفّٰيكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ: "De ki: Sizin için görevlendirilen ölüm meleği canınızı alacaktır."[309] buyurulmaktadır. Hadislerde de ölüm meleğinden söz edilmekte,[310] ölüm meleği ile Azrâil arasındaki irtibat ise Kâ'b el-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih gibi râviler tarafından nakledilen rivayetlerde kurulmaktadır.

Kur'an ve hadislerde belirtildiği üzere yaşatan ve öldüren (muhyî ve mümît) Allah'tır. Bu sebeple de ecelin belirlenmesi ve ölüm Allah'a nispet edilmiştir. Söz konusu metinlerden ise Allah Teâlâ'nın, bu fiili, görevlendirdiği melekler yoluyla icra ettiğini anlıyoruz.

4. İsrâfil. İbrânîce'de "Rahmanın kulu" anlamına gelir.[311] Birçok âyette sûra üfleneceği meçhul sîgasıyla haber verilse de[312] bu isim yer almamaktadır. Hadislerde ise onun adı dört büyük melek içinde zikredilmekte[313] ve İsrâfil, kıyametin kopması meyanında görev açısından tanımlanarak "melekü's-sûr",[314] "sâhibü's-sûr"[315] ve "sâhibü'l-karn"[316] diye isimlendirilmektedir.

5. Mukarrebîn melekleri. Bunlar **illiyyûn** ve **kerûbiyyûn** melekleri diye de

adlandırılır. Nisâ sûresinin 172. âyetinde, لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ اَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلّٰهِ وَلَا الْمَلٰٓئِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ "Mesih ve Allah'a yakın melekler, Allah'ın kulu olmaktan çekinmezler." buyurulmaktadır. Enbiyâ sûresinde de "indehû" (huzurunda) kelime terkibiyle meleğe işaret edilmektedir.[317] Kur'ân-ı Kerim'de arşı taşıdıklarından ve onun çevresinde bulunduklarından bahsedilen melekler de bunlar içinde mütalaa edilmiştir.[318]

6. Hafaza ve Kirâmen kâtibîn melekleri. İnsanların sağında ve solunda oturup iyi-kötü türünden fiillerini kaydeden ve onları koruyan meleklerdir. Çeşitli âyetlerde "hafaza",[319] "muakkıbât",[320] "rusülünâ... yektübûn",[321] "el-mütelekkiyân",[322] "rakîbün atîd",[323] "hâfızîn",[324] "kirâmen kâtibîn"[325] kelimeleriyle anılmaktadır. Kur'an'da koruyucusu ve denetleyicisi bulunmayan hiçbir insanın bulunmadığı, kişilerin üzerinde muhafızlık eden değerli kâtiplerin mevcut olduğu ve onların yapmakta olduklarını kayda geçirdikleri haber verilmektedir. اِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ اِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ "İki melek insanın sağında ve solunda oturarak yaptıklarını yazmaktadır. İnsan hiçbir söz söylemez ki yanında gözetleyen, yazmaya hazır bir melek bulunmasın."[326] Başka bir âyette ise لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ "Onun önünde ve arkasında Allah'ın izniyle onu koruyan takipçisi vardır."[327] buyurulmaktadır.

7. Cennet ve cehennemde görevli melekler. Kur'an ve hadislerde cennet ve cehennemde görevli meleklerden söz edilmektedir. Meleklerin, cennetlikleri, "İşte bu size vaat edilmiş olan (mutlu) gününüzdür." diye karşılayacakları,[328] bölük bölük cennete sevkedilip kapıları kendilerine açıldığında "Onun (cennetin) bekçileri (hazenetühâ): 'Selâm size! Tertemiz geldiniz. Artık ebedî kalmak üzere girin buraya!"[329] diyecekleri, babalarından, eşlerinden ve çocuklarından sâlih ve sâliha olanlarla beraber adn cennetlerine girecekleri[330] haber verilmektedir.

Cehennem işlerine bakmak üzere de iri gövdeli, sert tabiatlı, meleklerin görevlendirileceği, bunların Allah'ın buyruklarına karşı gelmeksizin kendilerine emredilen şeyleri yaptıkları,[331] cehennemin kapıları açılarak küfredenlerin bölük bölük oraya atılacağı ve "Cehennem bekçilerinin (hazenatühâ) onlara, "Size, içinizden rabbinizin âyetlerini okuyan ve bugüne kavuşacağınızı ihtar eden peygamberler gelmedi mi?" diyecekleri",[332] azaba dayanamayan inkârcıların, "Ey Mâlik! Rabbin bizim işimizi bitirsin." diye seslenecekleri ve Mâlik'in onlara, "Siz böyle kalacaksını.z" diye cevap vereceği,[333] cehennem bekçilerine (hazenetü cehennem), "Rabbinize dua edin, bizden bir gün olsun azabı hafifletsin." diyecekleri, bekçilerin onlara, "Size peygamberleriniz açık açık deliller getirmediler mi?" diye karşılık verecekleri ve "Evet getirdiler." demeleri üzerine, "O halde kendiniz yalvarın." diyecekleri[334] haber verilmekte; cehennemde oraya girenleri karşılamak üzere zebânilerin bulunduğu bildirilmektedir.[335]

8. Hârût-Mârût. Hârût ve Mârût kıssası Kur'ân-ı Kerim'de sadece Bakara sûresinin 102. âyetinde geçmekte olup, şu bilgiler verilmektedir:

"Süleyman'ın hükümranlığı hakkında onlar, şeytanların uydurup söylediklerine tâbi oldular. Halbuki Süleyman büyü yapıp kâfir olmadı. Lâkin şeytanlar kâfir

oldular. Çünkü insanlara sihri ve Bâbil'de Hârût ile Mârût isimli iki meleğe indirileni öğretiyorlardı. Halbuki o iki melek herkese, 'Biz ancak imtihan için gönderildik, sakın yanlış inanıp da kâfir olmayasınız.' demeden hiç kimseye öğretmezlerdi. Onlar, o iki melekten, karı ile koca arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı. Oysa büyücüler, Allah'ın izni olmadan hiç kimseye zarar veremezler. Onlar, kendilerine fayda vereni değil de zarar vereni öğrenirler. Sihri satın alanların âhiretten nasibinin olmadığını çok iyi bilmektedirler. Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bunu anlasalardı!"

Hârût ve Mârût hakkında farklı görüşler olmakla beraber Bâbil'de "insanlara sihir ilmini öğretmek suretiyle onları imtihan etmek üzere gönderilen iki melek oldukları" en yaygın kanaattir. Kur'ân-ı Kerim bu olayla ilgili daha başka bilgi vermemektedir. Muteber hadis kitaplarından Buhârî'de "Kitâbü't-Tıbb"ın sihre tahsis edilen 47. babının başlığında Bakara sûresinin 102. âyeti zikredilmekte, bu münasebetle âyet içinde Hârût-Mârût adı geçmektedir. Söz konusu isimlerle ilgili başka bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bunlar, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde ise insanlar gibi birtakım arzu ve istekleri bulunan varlıklar olarak tasvir edilmektedir.[336]

10. Münker-Nekîr. Kabirde sorgu-sual işiyle görevli meleklerdir. Kur'ân-ı Kerim'de adları geçmemektedir. Hadislerde ise ölü defnedildiği zaman ona, birine Münker, diğerine Nekîr denilen siyah tenli, mavi gözlü iki meleğin geldiği, kabrinde oturtup sorular sorduğu, verdiği cevaplara göre kabrini genişlettiği veya daralttığı bildirilmektedir.[337]

Fazilet Açısından Melek-Peygamber Karşılaştırılması

Kelâm kaynaklarında **tafdîl meselesi** diye yer alan bu husus, itikadı ilgilendiren temel bir problem olmamakla birlikte müminin, dolayısıyla insanın değeri açısından önemli kabul edilmiştir. Bazı âlimler, meleklerden Âdem'e secde etmelerini isteyen âyeti[338] delil getirerek derecesi aşağı olanın, üstün olana secde etmesi hikmetin gereğidir, ilahî buyruk bu yönde tecelli ettiğine göre insan türü melek türünden üstündür demişlerdir. Bu görüşte olanlar, insan davranışlarının ihtiyarî oluşunu ve onun hırs, nefsânî arzuları, öfke ve ihtiyaç gibi hallere rağmen ibadete yönelmesini de aklî delil olarak ileri sürmüşlerdir.

Mâtürîdîler'in büyük çoğunluğu bu görüştedir. Konuyla ilgilenen diğer âlimler şeytanın cennette Hz. Âdem ile Havva'yı "Melek olursunuz diye rabbiniz bu ağaçtan yemenizi yasaklamıştır."[339] diye kandırdığını ve onların da melek mertebesine çıkmak için yasak ağaçtan yediklerini göz önünde bulundurarak meleklerin insan türünden üstün olduğunu söylemişlerdir. Bunlar ayrıca meleklerin mâsum ve Allah'a daha yakın oluşunu hırs ve arzuların kaynağı olan maddî yapıdan arınmış bulunuşunu da delil getirmişlerdir. İslâm filozofları ile bazı Eş'arî ve Mûtezilî kelâmcıları bu görüştedir. Görüldüğü üzere iki tarafın da delili kesin olmayıp nassların yorumundan kaynaklanan bazı zannî bilgilerden oluşmaktadır. Bu sebeple itikat alanında kesinlik ifade etmemektedir.

Melek İnancının Etkileri

İnsan, yeryüzündeki diğer canlılardan farklı olarak iradeli bir canlı varlık

şeklinde yaratılmıştır. İrade, “Farklı seçeneklerden birini tercih etmek.” demektir. Allah Teâlâ insana özgü iradî fiillerin önünde farklı alternatifler koymuş ve onun dünyaya gelişinin gayesini “imtihan olmak”[340] şeklinde belirlemiştir.

Cenâb-ı Hak insanı kötülüğe çağırmak üzere şeytanı, hayra davet etmek üzere de melekleri yaratmıştır. Onun meleklere inanması demek, şeytanın ve meleklerin sunduğu seçeneklerle dolu bir âlemde yaşandığını, meleklerin telkini ve doğrultusunda hareket edip yeteneklerini bu yönde geliştirmesinin gerektiğini kabul etmesi, meleklerin kendisini daima gözetlediğini ve yaptıklarını kaydettiklerini unutmaması demektir.

İnsana iyi düşünceler aşılayan meleklerin yanı sıra ona vesveseler telkin eden şeytanın varlığı da ontolojik bir gerçek olmakla beraber, Kur’an şeytana değil, meleklere imanı öne çıkarmak, tâğūtu inkâr edip Allah’a inananın sağlam kulpa sarılmış olacağını bildirmek suretiyle[341] şeytanın ontolojik varlığını ikinci dereceye almış, onunla hemhal olmayıp aksine meleklere kulak vermeyi öngörmüştür.

Ruh-Cin-Şeytan

Ruh

Sözlükte **ruh** kelimesi “gitmek; bir şeyin kokusunu almak; bir şeyin geniş ve ferahlık verici olması, ferah ve rahatlık duymak” gibi mânalara gelen **revh** kökünden türemiş bir isim olup, “canlılarda hayatı sağlayan unsur” diye tanımlanır. Hadis literatürüne göre ruh, insanın, ana rahminde oluşması sırasında melek tarafından bedenine üflenen, ölümü anında da meleklerce bedeninden çıkarılan ve onun yükümlü kılınmasını sağlayan idrak edici bir hayat cevheridir. İnsan ruhu denilince ona canlılık, bilinç, akıl ve irade gibi nitelikleri kazandıran özden (nefis) söz edilmiş olur.

Çeşitli âyetlerdeki kullanılış şeklinden anlaşıldığına göre ruh, canlıların hayatiyetini sağlayan şey olmanın yanı sıra Cebrâil, vahiy, emir, rahmet gibi anlamlara da gelir ve bedenden ayrı ruh diye bir cevherin bulunduğu anlaşılır. Kur’an’da Âdem’in yaratılışını anlatan âyetlerden biri şöyledir:

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ إِنِّى خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ
مَسْنُونٍ فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِى فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ

“Hani rabbin meleklere demişti ki: ‘Ben kupkuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan bir insan yaratacağım. Ona şekil verdiğim ve ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın!’”[342] Bir diğer âyet ise şöyledir:

اَللّٰهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِى لَمْ تَمُتْ فِى مَنَامِهَا
فَيُمْسِكُ الَّتِى قَضٰى عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْاُخْرٰى اِلٰى اَجَلٍ

مُسَمًّىۜ

“Ölüm sırasında Allah ruhları alır. Ölmemiş olanların ruhlarını ise uykularında alır; sonra ölümüne hükmettiği canı tutar, ötekini ise muayyen bir vakte kadar bırakır…”[343]

Hz. Âdem’in yaratılışıyla ilgili âyetlerde geçen “Kendinden bir ruh üfürdü.” ifadesi, üfürülen şeyin Allah’ın bir cüzü olduğu anlamına değil, “Ona paramı verdim, suyumu içirdim.” ifadelerinde olduğu gibi mülkiyet ve sahiplenmeyle ilgili bir husustur. Dolayısıyla verilen para veya su, insanın bedeninin bir cüzü olmadığı gibi, üflenen ruh da Allah Teâlâ’nın zatının bir cüzü değildir. Ayrıca Cenâb-ı Hakk’ın kendinden bir ruh üflemesini, Âdem’de ruhun yaratılması ve “kendinden” anlamına gelen zamirin de birincisi gibi Hz. Âdem’e döndüğü şeklinde açıklayanlar da vardır. Hadislerde ise ruh yerine **nefis** ve **neseme** kelimeleri kullanılmakta,[344] ana rahmindeki cenine melek tarafından ruh üflendiği, ölüm anında ise ruhunun alındığı haber verilmektedir.[345]

Kur’an’da ve hadislerde yer alan ruhla ilgili ifadelerin, ashâb-ı kirâmdan itibaren İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu tarafından yapılan yorumlar neticesinde ruh konusunun ilk insanın yaratılışı, sonraki nesillerin üreyip devam etmesi, insanın mükellef tutulması ve ölümü, ayrıca âhiret hayatıyla yakından ilgili olduğu kabul edilmiştir. Bu mevzuda aklî istidlâl ve mukayeseler de yapılmıştır.

Duyu ötesi bir varlık olan ruhun mahiyeti hakkında ileri sürülen tezler nihaî çözüm getirmekten uzaktır. Ruh-beden ayırımını kabul eden Mu’tezile kelâmcıları, ona ayrı bir varlık statüsü verirken, onların azınlıkta kalan bir kısmı böyle bir ayırıma karşı çıkmıştır. Ehl-i sünnet kelâmcılarının çoğunluğu ruh ve beden ayırımını kabul ederken, bütün yaratılmış varlıklar gibi ruhun da cevher ve arazlardan meydana geldiğini söylemiş ve onu “cism-i latîf” olarak isimlendirmiştir. Buna karşılık bazı Şiî kelâmcıları ile sûfîler onun kadîm olduğunu savunmuştur.

Ruh konusunda İslâm geleneğinde, özellikle halk telakkisinde düalist bir anlayış yaygınlık kazanmıştır. Bu anlayışa göre genelde canlılar, özel olarak da insan “beden ve ruh” olmak üzere iki unsurdan meydana gelmektedir. Ruh ve beden farklı cevherlerden oluşmakta, bunların birleştirilmesiyle hayat, ayrılmasıyla da ölüm gerçekleşmektedir. Ölüm sonrasında beden çürüyüp toprağa karışırken ruh, kendisi için ayrılmış bulunan ruhlar âlemine çekilmektedir.

Nasslarda kesin çizgilerle birbirinden ayrılmış ruh-beden ayırımından söz edilmemektedir. Kur’an’da geçen ifadelerden edinilen izlenim, “ruh”un umumi ve küllî bir kavram, “nefs”in ise ruhun genelde her bir canlıya, özel olarak da insana tekabül eden cüzü anlamında kullanıldığı şeklindedir.

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الرُّوحِۜ قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّ۪ي وَمَٓا اُو۫ت۪يتُمْ مِنَ

الْعِلْمِ اِلَّا قَل۪يلاً

“Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki ruh, rabbimin emrindendir. Bu konuda size pek az bilgi verilmiştir.”[346]

Kur’an’ın ifadelerinden de anlaşıldığı üzere ruh bizim için duyular ötesi bir varlıktır. Bu sebeple hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Ruh hakkında detaylara girmek istikametten sapmak, başta İsrâiliyat olmak üzere çevre kültürlere dalmak ve onlardan ödünç bilgiler almak demektir. Bu ise kısa vadede olmasa da uzun vadede büyük sıkıntılara sebep olmaktadır.

Cin

Sözlükte **cin,** “örtmek, örtünmek, gizli kalmak” mânalarına gelen **cenn** kökünden türemiş bir isim olup “örtülü ve gizli şey” demektir. Duyular ötesindeki varlıklar için kullanılan cin kavramının melek ve şeytanı da içine alan genel anlamının yanı sıra iyi ve kötü gizli varlıkları ifade eden özel bir içeriğinin de bulunduğu kabul edilir.[347] Cin, terim olarak, “duyularla idrak edilemeyen, farklı şekillere girebilen, insanlar gibi şuurlu ve iradeli olup Allah nezdinde mükellef tutulan varlık türü” demektir. Cinlerin atalarına cânn denilir. Cinler, insan türünün varlığından önce yakıcı ve her şeye nüfuz edici ateşten **(**nâr-ı semûm, mâric**)** yaratılmıştır. Cinlerle ilgili âyetlerin incelenmesinden onların, cinlerin, mutlak itaatkâr olan meleklerle daima isyankâr olan şeytanlardan ayrı, tıpkı insanlar gibi bir statüye sahip oldukları anlaşılır. Şu âyet-i kerîme, bu tür ilahî beyanlardan birini teşkil eder:

يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ
اٰيَاتٖى وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَاۜ قَالُوا شَهِدْنَا عَلٰٓى اَنْفُسِنَا
وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَشَهِدُوا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ اَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرٖينَ

“Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bugünle karşılaşacağınıza dair sizi uyaran peygamberler gelmedi mi? Derler ki, ‘Kendi aleyhimize şahitlik ederiz.’ Dünya hayatı onları aldattı ve kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler.”[348]

Kur’ân-ı Kerim, önceki milletlerde yaygın bulunan cin inancını tashih etmiş ve onlarla ilgili inançların sınırlarını çizmiştir. Eski inançlarda cin, melek ve şeytanı da içine alan ve bazı tanrısal özelliklere sahip oldukları kabul edilen varlıklara inanılmakta, kötülüklerinden emin olmak için adlarına kurban kesilip tapınılmaktaydı. Kur’an, cinlere yönelik bu nitelemeyi reddederek onların da insanlar gibi şuur ve irade sahibi,[349] Allah’a karşı sorumlu varlıklar olduklarını,[350] insanlar gibi Allah’a kulluk etmek için yaratıldıklarını,[351] kendilerine elçiler gönderildiğini, içlerinde inanan ve inanmayanların bulunduğunu[352] haber vermektedir.

Cinlerin varlık ve mahiyetine gelince, âyet ve hadislerdeki tasvirlerden onların kendilerine özgü bir bünyeye sahip oldukları, çeşitli şekil ve bedenlere büründükleri, kısa sürede uzun mesafeleri katettikleri, insanlar tarafından

görülmedikleri halde insanları gördükleri, onların bilemedikleri bazı şeyleri bildikleri gibi üstün yeteneklere sahip oldukları da anlaşılmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de cinlerin atası sayılan "cânn"ın karışık ve çok zehirleyici ateşten[353] yaratıldığı beyan edilmektedir. Hz. Âişe'den rivayet edilen bir hadis şöyledir:

خُلِقَتِ الْمَلَائِكَةُ مِنْ نُورٍ وَخُلِقَ الْجَانُّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ

وَخُلِقَ آدَمُ مِمَّا وُصِفَ لَكُمْ

"Melekler nurdan, cinler (ve şeytanlar) ateşten, Âdem ise size bildirilen şeyden (toprak ve çamur) yaratılmıştır."[354]

Kur'an'da cinlerin ontik yapısına kısa ifadelerle temas edilmesine rağmen bazı İslâm bilginleri onların mahiyeti konusunda farklı ve detaylı görüşler ileri sürmüşlerdir. İslâm filozofları cinleri "cismânî olmayan cevherler",[355] kelâmcılar ise "yoğunluğu bulunmayan cisimler"[356] olarak kabul etmiştir.

Cinlerin mahiyeti hakkındaki farklı düşünceler, onların görülüp görülemeyeceği tartışmasını gündeme getirmiştir. Ehl-i sünnet'e göre görülebilmenin aslî şartı "var oluş"tur. Bu sıfatı taşıyan bütün varlıklar gibi cinler de görülebilir. Kur'ân-ı Kerim'deki kıssadan Hz. Süleyman'ın cinleri gördüğü anlaşılmaktadır. Buna göre Hz. Süleyman etrafındakilere şöyle seslenmiştir:

قَالَ يَا أَيُّهَا الْمَلَؤُا أَيُّكُمْ يَأْتِينِي بِعَرْشِهَا قَبْلَ أَنْ يَأْتُونِي مُسْلِمِينَ

قَالَ عِفْرِيتٌ مِنَ الْجِنِّ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ

وَإِنِّي عَلَيْهِ لَقَوِيٌّ أَمِينٌ

"Ey ulular! Kendileri teslimiyet gösterip bana gelmeden önce, hanginiz o melikenin tahtını bana getirebilir? Cinlerden bir ifrit, 'Sen makamından kalkmadan ben onu getiririm, gerçekten bu işe gücüm yeter ve bana güvenebilirsin.' dedi." [357]

Hz. Peygamber'in cinleri görüp görmediği konusunda farklı rivayetler bulunmaktadır. İbn Abbâs'tan gelen rivayete göre Hz. Peygamber, Cin sûresinde sözü edilen "Kur'an dinlemeleri"[358] esnasında cinleri görmemiş aksine, onların Kur'an'ı dinlediklerinden sonra haberdar olmuştur.[359] İbn Mes'ûd'a göre ise Resûlullah cinlerin davetine icabet etmiş, onların yanında Kur'an okumuştur.[360] Müfessir Kurtubî rivayetlerdeki farklılığın, ayrı olaylarla ilgili olmaktan kaynaklandığına dikkat çekmekte; Resûlullah'ın, İbn Abbâs'ın kastettiği olayda cinleri görmediğini, İbn Mes'ûd'un sözünü ettiği olayda ise gördüğünü söyleyerek fikir ayrılığını ortadan kaldırmaya çalışmıştır.[361]

Kelâm âlimlerine göre cinlerin varlığı sadece vahiy yoluyla bilinebilir, akıl ise bunu imkân dahilinde görür. Cinlerin insanlar tarafından görülmeleri tartışmalıdır. Mu'tezile âlimleri İbn Abbâs'ın görüşünü benimseyerek cinlerin görülemeyeceğini savunmakta, delil olarak, "Şeytan ve soyu sizi, onları

göremeyeceğiniz yerlerden görür."[362] âyetini göstermektedirler.[363] Kaynaklarda İmam Şâfiî'nin de cinleri gördüğünü iddia eden kişinin şahitliğinin kabul edilmeyeceğini ve ona tâzir cezası verilmesi gerektiğini söylediği bilgisi yer almaktadır.[364]

Cinlerin görüldüğüne ilişkin örneklere bakıldığında, onları gören kişilerin peygamber veya onun kılavuzluk ettiği kişiler olduğu görülür. Buradan hareketle cinleri gerçek şekilleri ile sadece peygamberlerin görebildiğini, şekil değiştirmiş varlıklarının ise başkalarının da görebileceğini fakat gördüklerinin cin olduğunu söylemek için yine peygamberin haberine ihtiyaç bulunduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan Kur'an'da cinlerle insanlar arasındaki ilişki, Hz. Süleyman kıssası dışında hep olumsuz olarak aksettirilmiştir. Onların, yeryüzünde kendilerine yakın gördükleri kişileri (kâhinleri) aldatmak ve yönlendirmek için mele-i a'lâyı (semavî topluluk) dinleyip bazı sözler kaptıkları[365] haber verilmektedir. Ancak daha sonra haber çalmalarını engellemek için üzerlerine bir alev topu (şihâb) gönderildiği[366] bildirilmekte, Resûlullah da onların gökten aşırdıkları sözlere kendilerinden eklemeler yaparak kâhinlere ulaştırdıklarını belirtmektedir.[367] Hz. Âişe'den gelen bir başka rivayette ise Resûl-i Ekrem'e, "kâhinlerin gayptan haber verdikleri" iddiası sorulunca o, böylelerinin hiçbir değerinin olmadığını" söylediği, soruyu soranın, "Ama söyledikleri bazan doğru çıkıyor." demesi üzerine, "Bu, kulak hırsızlığı olup, cinlerin yüzlerce yalanla beraber kâhin dostlarına fısıldadığı sözlerden ibarettir." dediği[368] kaydedilmektedir.

İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğuna göre cinlerin gökten haber aşırması, son peygamberin gönderilmesiyle son bulmuştur.[369]

Cin Çarpması. Cinlerin insanlarla ilişkisini ortaya koymak üzere dile getirilen diğer bir husus da halk arasında "cin çarpması" veya "uğrama" diye ifade edilen ve cinlerin insan bedenine girerek onu ruhen veya bedenen hasta ettikleri telakkisidir. Kur'ân-ı Kerim'de bu konuyla ilgili olarak bir yerde "şeytan çarpması",[370] on bir yerde "cinlere uğrama"[371] ve birçok yerde "vesvese ve telkinle insanı etkileme"[372] ifadeleri geçmektedir.

Birinci örnekte faiz yiyenlerin kabirlerinden tıpkı şeytan çarpmış kimseler gibi kalkacakları haber verilmektedir. Bu âyette çarpma fiili şeytana nispet edilmekle birlikte, bunun gerçek mânasında mı, yoksa mecazi mi olduğu tartışmalıdır. İmam Mâtürîdî, Zemahşerî, İbn Atıyye, Beyzâvî, Ebüssuûd ve Reşîd Rızâ'nın da içlerinde bulunduğu birçok müfessire göre burada hakiki değil, mecazi anlam kastedilmektedir.[373] Ünlü kelâm âlimi Teftâzânî ise, "cinlerin hava tabiatlı latif cisimler olduklarını, bu sebeple çeşitli şekillere girebildiklerini ve olağanüstü işler yapabildiklerini; şeytanların ise ateş tabiatlı varlıklar olduklarını, insanları yoldan çıkarmak ile meşgul olduklarını belirtir ve latif yapıları sayesinde dar menfezlerden sızarak insanın içine kadar nüfuz edebildiklerini ve vücutlarında etkili olduklarını" kaydeder.[374] Hadis kitaplarında şeytan çarpmasına dair bazı rivayetler yer almakta,[375] fakat bunlar hem sened hem de metin açısından bazı problemler taşımaktadır.[376]

Cin çarpmasına örnek gösterilen "mecnun" ifadesinde de açıklık bulunmamaktadır. Şöyle ki: Kur'an'daki bu nevi ifadelerin büyük çoğunluğu, Hz. Peygamber'in düşmanlarının ona yönelttikleri ithamlar şeklinde yer almaktadır.

Bir kısmı ise bu ithamlara cevap mevkiinde zikredilmektedir. Müşriklerin anlayışına göre yüksek makamlardan insanlara ulaşan bilgilerin (ilham) kaynağı cinlerdi.

Hz. Muhammed'e Kur'an inmeye başlayınca, ona bunu cinlerin ilham ettiğini düşünerek Peygamber'e "mecnun" demeye başlamışlardır.[377] Aslında onlar Hz. Muhammed'e "kâhin",[378] "büyücü, büyülenmiş",[379] şair"[380] derken de aynı düşünceleri taşıyorlardı. Kur'an, Hz. Muhammed'e indirilenlerin cinlerin ilhamı değil, Allah'ın vahyi olduğunu beyan etmektedir.[381]

Bu söylenenlerden sonra geriye cinlerin insanlarla maddî temasta bulunmak ve bedenlerine zarar vermek gibi fizikî etkileme şeklinde bir ilişki değil, ilham ve haber ilka etme, telkinde bulunma ve vesvese verme şeklinde bir etkileşim kalmaktadır.

Cinlerle insanların evlenmeleri mümkün değildir. Çünkü bunlar ayrı ayrı yapıda ve farklı âlemlere ait varlıklardır. Binaenaleyh insanlarla cinlerin evlendiğine ilişkin halk arasında yaygın olan telakkinin aslı yoktur.

Halk inançlarında daha çok cinlerle insanlar arasındaki ilişkiye yer verilmiş, cinci, büyücü veya kâhin diye nitelendirilen bazı kişilerin çeşitli yöntemlerle cinlere ve şeytanlara tesir edip onları itaat altına alabilecekleri, hastaları tedavi edebilecekleri ve gaipten haber verebilecekleri ileri sürülmüştür.

Şeytan

Sözlükte **şeytan** kelimesi "yanmak, helâk olmak; aşırı derecede kızmak" anlamlarına gelen **şeyt** veya "uzaklaşmak, haktan ve hayırdan uzak kalmak" anlamlarına gelen **şatn** kökünden türemiştir. Birinci kökten türediği kabul edildiği takdirde şeytan ateşten yaratılmış, helâke uğramış, yüzü sararmış ve kanı çekilmiş; ikinci kökten türediği kabul edildiği takdirde ise hayırdan ve rahmetten uzaklatırılmış, ayrıca şerde ileri giden, haddi aşan anlamlarına gelir. Terim olarak, "İnsanları saptırmaya çalışan azgın ve kibirli, ruhanî varlık." demektir.

Kur'ân-ı Kerim'de şeytan yerine İblis kelimesi de kullanılmakta ve on bir âyette geçmektedir. **İblis** kelimesi, "ümit kesmek, pişman olmak" mânasındaki **iblâs** kökünden türemiş olup, bir yerde şeytan karşılığında,[382] onun dışındaki yerlerde ise meleklerden Hz. Âdem'e secde etmelerinin istenmesi[383] münasebetiyle ve onun ordularına tâbi olunmaması[384] şeklinde şeytanların atası (ilk şeytan) olarak geçmektedir. Kur'an'da şeytanın Hz. Âdem ile eşini cennetten çıkarmak üzere onlarla temasa geçtiğine dair kıssalarda ise İblis yerine "şeytan" kelimesi kullanılır.[385]

Kur'an'da ve hadis rivayetlerinde melek ve şeytan anlamına kullanılan bir kelime de **karîn**dir. Sözlükte "dost, arkadaş, eş, yaştaş" mânalarına gelen karîn, terim olarak,, "İnsana refakat edip onu mânevî açıdan ve daha çok menfî olarak etkileyen görünmez varlık." diye tanımlanabilir. İslâm'dan önce Araplar insanı takip eden ruhanî varlıkların bulunduğuna inanırlardı. **Reîy**, **tâbi**', **karîn** diye andıkları bu varlıkların cin veya şeytan olduğunu kabul ediyorlardı.

Kur'an'da insanı, insan veya şeytan türünden karînlerin takip ettiği ve onu riyakârlığa, kötü davranışlara teşvik ettiği haber verilir. Hz. Peygamber de insanın hem şeytandan hem de melekten karîni olduğunu belirtmiş, buna "Sen de

dahil misin?” diye sorulması üzerine “evet” cevabını vermiş, ancak Allah’ın lûtfuyla kendisinin şeytanın kötülüklerinden korunduğunu söylemiştir.[386]

Kur’ân-ı Kerim’de İblis’in mahiyeti hakkında fazla bilgi verilmez. Sadece Cenâb-ı Hak tarafından Âdem’e niçin secde etmediği sorulduğunda, “Ben Âdem’den daha hayırlıyım, çünkü beni ateşten Âdem’i ise çamurdan yarattın.”[387] diye cevap verdiği ifade edilir. Ancak onun melek mi, cin mi yoksa başka türlü bir varlık mı olduğu açıkça belirtilmez.

Bu konudaki âyetlerde (el-A‘râf 7/11-22) şeytanın birçok yönüne dikkat çekilmektedir: Gurur ve kibire kapılarak ve kendisinin ateşten yaratıldığını gerekçe göstererek Hz. Âdem’e secde etmediği, bunun üzerine ulular meclisinden tardedildiği, Allah’tan insanları istikametten saptırmak için izin istediği, Hz. Âdem ile eşine vesvese verip hile ve tuzak kurduğu, kıyamete kadar Allah’ın ve inananların düşmanı olduğu bildirilmektedir.

Şeytanın, Allah’ın ilk emrine muhatap olduğu zaman hangi konumda bulunduğu meselesi tartışmaya açık bir husustur. İbn Abbâs, İbn Mes‘ûd ve Saîd b. Müseyyeb’e göre o, başlangıçta melek iken Allah’ın buyruğuna karşı gelmesinden ötürü bu rütbesini kaybetmiştir. Saîd b. Cübeyr, Hasan-ı Basrî ve müfessirlerin büyük çoğunluğuna göre ise şeytan bir melek değil, cinlerin atası idi. Râgıb el-İsfahânî ise onu melek ve cinlerin dışında üçüncü tür ruhanî bir varlık olarak nitelemekte ve İblis’i de bu türün ilki olarak zikretmektedir.[388]

Allah Teâlâ insana, hem onu yüksek ve ruhanî hayata yükselten ulvî duygular hem de alçaltan süflî duygular vermiş, bunlara mukabil melekler ve şeytan olmak üzere iki çeşit varlık yaratmıştır. Şeytan, insanın içindeki süflî arzuları uyandırmayı kendine vazife edinmiştir.

Hz. Âdem, şeytanın aldatmasına uğradığının farkına varıp tövbe edince Allah Teâlâ tövbesini kabul etmiş ve “Benden size bir hidayet rehberi geldiğinde onun izinde gidenlere yönelik bir korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaklar.”[389] buyurmuştur.

Şeytan kelimesi, Kur’ân-ı Kerim’de ifade ettiğimiz söz konusu anlamı yanında çok azgın, aldatan, insanlara vesvese veren ve küfür telkin eden kişiler için de kullanılmaktadır.[390]

Bazı hadislerde açık kaplara ve esneyen kişinin ağzına şeytanın gireceği,[391] insanın genzinde mekân tuttuğu,[392] damarlarına nüfuz ettiği[393] şeklinde ifadeler yer almıştır. Bu ifadelerden “açık kap ve esneyen kişinin ağzına şeytanın girmesi” ile havada dolaşan mikropların girmesi; “insanın genzinde gecelemesi” ile geceleyin solunum yaparken hava ile burnu içine ve genze girebilecek mikroplar, “insan damarlarında gezindiği” ifadesi ile de kana karışması muhtemel mikroplar kastedilmiş olabilir. “Esneyen kişinin ağzına şeytan girer.” ifadesi de aynı paralelde yorumlanabilir. Bazı âlimler de şeytan ile her insanın fıtratında bulunan nefs-i emmâre arasında irtibat kurarak bazı yorumlar yapmışlardır.

Nasslarda yer alan ifadelerin zahirinden şeytanın, zihnin dışındaki gerçek âlemde bulunan bir varlık olduğu, dıştan insanları etkilemeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Halbuki nefis insanın içindedir ve onun dıştan bir telkini söz konusu değildir.

Şeytan, Allah'ın huzurundan kovulduktan sonra Cenâb-ı Hak'tan cezasının kıyamet gününe ertelenmesini istemiş, bu isteğinin kabul edilmesi üzerine[394] Hz. Âdem'den itibaren insanları hak yoldan uzaklaştırmak için elinden geleni yapmaya başlamıştır.[395] Kur'an, şeytanın insanoğluna düşman olduğunu birçok vesile ile ifade etmekte,[396] özellikle Hz. Âdem ile ilgili olaylara vurgu yapmakta, Âdem'in soyuna karşı düşmanlığının kıyamete kadar devam edeceğini bildirmektedir.[397] Onun, insanları kendisini göremeyecekleri yerden nüfuz ettiği,[398] onlara sağlarından, sollarından, önlerinden, arkalarından yanaştığı,[399] kötülükleri güzel gösterdiği,[400] boş kuruntular ve yalancı vaatlerde bulunduğu,[401] Allah'ın emirlerini çiğnemeye, haram işlemeye teşvik ettiği,[402] insanları birbirine düşürdüğü,[403] vesvese verdiği, hile ve tuzaklar kurduğu[404] haber verilmektedir. Yine Kur'an, onun vesvese ve tuzaklarından Allah'a sığınmayı tavsiye etmektedir.[405]

Yaratıkların en değerlisi olan Âdemoğlunun hayatına şeytanın karışması, beşer türü için Allah tarafından belirlenen statünün gereğidir. Cenâb-ı Hak, insanı, elinden kötülük veya iyilik gelmeyen melek veya şeytan gibi değil, her ikisine de temayülü bulunan bir tabiatta yaratmıştır. Bununla birlikte onu selim bir fıtrata büründürmüş, kendisine iyi ile kötüyü ayırt edecek akıl vermiş, vicdan bahşetmiş, ibret alması için iyiler ile kötülerden örnekler göstermiş, ayrıca mesajlarını iletecek peygamberler göndermiş, onlar vasıtasıyla birçok şeyin yanında iyi ile kötü davranışların dünya ve âhiret çapında doğuracağı sonuçları da haber vermiştir. Kur'ân-ı Kerim'de şeytanın hile ve tuzaklarının zayıf olduğu bildirilir.[406] Kişinin bu durum karşısında şeytanı ileri sürerek bahane bulması hiç de gerçekçi değildir. Kur'an'da şeytanın bütün maharetinin tahrikte bulunması ve kendi yoluna çağrı yapmasından ibaret olduğu da beyan edilmiştir.[407] Ona uyup uymamak, kişinin elinde bulunan bir şeydir.

Gaybın Bilinmesi

İslâmiyet'te bilgi edinme yolları; duyular, akıl ve doğru haberden oluşmaktadır. Duyular, beş duyumuzun algılamasıyla, akıl, zihin dünyamıza konu olan hususlarda bilgi üretmektedir. Haber ise ya duyulur âlemle ilgili bir husustan haber verir ki bu durumda kesin bilgi değeri kazanması için mütevâtir olması gerekir ya da duyular ötesinden (gayp) haber verir; bunun bilgi değeri taşıması için haber-i resûl (vahiy) olması zarureti vardır. Vahyi gönderen yüce Allah, getiren de doğruluğu mûcize ile kanıtlanmış peygamber olduğu için, söz konusu haberi onaylamak gerekir.

Bu duruma göre İslâm dininde gayba açılan pencerenin tek yolu vahiy, mutlak gaybı bilen tek varlık da Allah Teâlâ'dır. Allâmü'l-guyûb olma (bütün gizlilikleri bilme) niteliği O'na mahsustur. Hiçbir kimse kendi beşerî imkân ve vasıtaları ile gayba muttali olamaz. Bunun istisnası Kur'an'da haber verildiği üzere, "Allah Teâlâ'nın elçilerinden dilediğine, dilediği kadar gayp bilgisini izhar edecek olmasıdır." Bu husus Kur'an'da şu şekilde beyan edilmektedir:

وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَجْتَبِي

مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشَاءُ

“Allah size gaybı bildirecek değildir. Fakat Allah, peygamberlerinden dilediğini seçer…”[408]

عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَى غَيْبِهِ أَحَداً إِلَّا مَنِ ارْتَضَى
مِنْ رَسُولٍ

“O, bütün gaypları bilir. Gaylarına kimseyi muttali kılmaz, ancak (bildirmeyi) dilediği elçiler bunun dışındadır.”[409]

Hz. Peygamber vahye mazhar olduğu konularda gayp meselelerinden haber verirken, bu mazhariyete ulaşmadığı zamanlar kendisinin beşer olduğunu hatırlatmıştır. Başta kıyametin ne zaman kopacağı olmak üzere birçok konuda “Ben bir beşerim.” diye buyurarak gaybı ancak Allah’ın bilebileceğini hatırlatmıştır. Dinde ilke ve esas böyle konulmuş olmasına rağmen, zaman zaman Câhiliye’nin bir devamı olarak gaybı bilme iddiasında bulunan kişiler çıkmıştır. İslâm nazarında hiçbir ilmî değeri olmayan bu iddiaları şöyle sıralayabiliriz:

1. Kehanet. Sözlükte “gaipten haber verme, falcılık yapma” anlamına gelir. Terim olarak, “Gelecekte vuku bulacak gizli şeylerden ve gaipten haber vermek.” demektir. Bu işi yaptığını söyleyen kişiye **kâhin** denir. Kur’ân-ı Kerim’in iki âyetinde geçen kâhin kelimesi, düşmanları tarafından Hz. Peygamber’e yöneltilen kâhinlik iddiasının reddedilmesini amaçlar. İlgili literatürde cinlerden yardım almak, yıldızların hareket ve konumlarına bakmak, fıtrî yetenekleri kullanmak ve birtakım teknik yöntemlere başvurmak suretiyle kâhinlik yapıldığı bildirilir. Bunların bir kısmı itikadı da etkileyecek nitelikte olup, dince küfre götürecek şekilde sakıncalı görülmüştür. Bir kısmı ise şarlatanlık olarak kabul edilip ahlâksızlık sayılmıştır. Hz. Peygamber kehaneti yasakladığı gibi, bilgi için ona başvurmayı da yasaklamış, böyle kişilerin vahyi inkâr etmiş duruma düşeceklerini ve ibadetlerinin kabul olunmayacağını bildirmiştir.

2. Fal. Sözlükte “uğur, uğurlu şeyleri gösteren simge” anlamına gelir. Terim olarak,, “Çeşitli teknikleri kullanmak suretiyle gaybtan haber verme, gizli kişilik özelliklerini ortaya çıkarma sanatı.” diye tanımlanır.

Kur’an’da fal kelimesi geçmemekle birlikte Câhiliye dönemi âdetlerinden olan şans okları ile **(**ezlâm**)** fal tutup kısmet aramadan söz edilmekte ve yasaklandığı bildirilmektedir.[410]

İki ana gruba ayrılan falın iyimser beklentileri dile getirenine **tefe’ül** (tefâül), uğursuzlukları ifade edenine de **tıyere** veya **teşe’üm** (teşâüm) denilir. Tarihin çok eski devirlerinden itibaren ilkel ve modern toplumlarda uygulanagelen falcılığın, kullanılan vasıtalara göre değişik adlarla anılan çeşitleri bulunmaktadır. **Hattu’r-remil (**kum falı**)**, **zecr (**kuşların hareketlerine bakmak suretiyle sonuç çıkarma**)**, **iyâfe (**kuşları uçurtmak suretiyle kehanette bulunma**)**, **ihtilâc (**göz, el vb. organların seğirmesini uğurlu/uğursuz addetmek suretiyle fal tutma**)**, **tark (**çakıl taşları ile fal açma**)**, **kıyâfe (**iz sürme, ayak izlerinden hareketle kişileri tanıma, soy belirlemesi yapma**)** bunlardan bazılarıdır.

Ortaçağ’ın Batı dünyasında kristal küre ve iskambil kâğıdı gibi objeler

kullanılarak yapılan fallar meşhurdu. Günümüzde ise gök cisimlerinin etkisine dayanan astroloji, harf ve sayıların etkisi (esrâr-ı hurûf) inancına dayanan numeroloji, el yazısını inceleyen grafoloji gibi fal çeşitleri sıkça başvurulan yöntemlerdir.

Kur'ân-ı Kerim'e göre gaybı bilmek Allah'a ve O'nun bildirdiği peygamberlere mahsus bir ayrıcalıktır.[411] Dolayısıyla beşerî imkânlarla gaybın bilinmesi mümkün değildir. İslâm dini, Câhiliye döneminden kalma büyü ve tılsım gibi kehanet ve falı da yasaklamıştır. Buna rağmen insanlardaki gaybı bilme merakını ve istikbalde olacakları önceden öğrenme arzusunu istismar eden kişiler söz konusu yöntemleri devam ettirerek günümüze kadar gelmesine aracı olmuşlardır.

Yaygın olan fal türlerinden biri de "insan, hayvan ve diğer nesnelerin hareket, ses ve duruşlarını uğursuz addetme" diye tanımlanan **"teşe'üm"**dür. Uğursuzluk telakkisi tarihin eski devirlerinden itibaren yaygın bir inanç haline gelip devam etmiştir. Câhiliye Arapları, kuşların duruş veya uçuşlarını yorumlayarak bunlardan mânalar çıkarmışlardır. Buna **tıyere** veya **tetayyur** denilmiştir.

Hz. Peygamber, İslâm'da uğursuzluğun bulunmadığını, binaenaleyh bazı nesne ve olaylarda, belli gün ve aylarda ve baykuşun ötmesinde uğursuzluğun aranamayacağını belirtmiştir.[412]

Buna rağmen memleketimizde, İslâm âleminde ve dünyanın çeşitli ülkelerinde uğursuzluk anlayışı -farklılık arzetse de- devam etmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de açıkça ifade edildiği üzere Cenâb-ı Hak, fizik âlemin işleyişini kanunlara bağladığı gibi, sosyal hayat için de kanun ve kurallar vazetmiştir. Canlı, cansız bütün tabiat Allah'ın emir ve iradesinin altındadır. O'nun emrinin dışına çıkan sadece insanların bir kısmıdır; bu da Allah'ın insan türüne tanıdığı irade ve seçim hakkının ürünüdür. Beşer olarak algılayabildiğimiz tabiatta benlik şuuruna sahip bulunan yegâne canlı insandır. Diğer canlıların hepsi öz varlığından habersiz olup, kendisini diğer nesnelerden ayıramaz. Onlarda ne uğurluluk ne de uğursuzluk vardır. Yaratılışları gereği ilahî kanunlara bağlı olup, bunun dışına çıkmaları mümkün değildir. İnsanların bir kısmı hariç, tabiatı teşkil eden bütün yaratıklar; güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar Allah'a "secde" eder.[413] Yani Cenâb-ı Hakk'ın varlığını, birliğini, engin ilmini, derin hikmetini, sınırsız irade ve kudretini kendi halleri, bir kısmı da hem halleri hem de dilleriyle ispat eder. Allah'ın azabına müstehak insanların birey ve topluma zararı ise uğursuzluk gibi duyular ötesi bir şey olmayıp fitne, fesat, zulüm, kötü örnek teşkil etme türünden sosyal bir vâkıadır.

3. İlm-i Nücûm. Sözlükte "yıldız" anlamına gelen **necm** kelimesinin çoğulu olan **nücûm** ile ilim kelimesinden oluşan bir terkip olup "yıldızlar ilmi" demektir. Terim olarak, "Yıldızların insanları ve yeryüzündeki olayları etkilediği inancına dayanan sözde ilim." diye tanımlanır. Arapça'da **ilmü ahkâmi'n-nücûm**, **san'atü ahkâmi'n-nücûm**, **ilmü't-tencîm** ve **ilmü'n-necâme** şekillerinde de anılır.

Türkçe'de ise astroloji, yıldız falcılığı ve müneccemlik diye ifade edilir. İlm-i nücûm Arapça'da biri astronomi, diğeri astroloji olmak üzere iki farklı anlamda kullanılmıştır. Birincisi güneş, ay ve yıldız gibi gök cisimlerinin sayı, hareket ve özelliklerini gözlemleyerek elde edilen bulguların ortaya konulmasını amaçlayan

bir ilim, ikincisi ise gök cisimlerinin hareket ve konumlarıyla dünyada olup bitenler arasında ilişki bulunduğunu ileri süren bir iddiadır.

İslâm bilginleri yıldızlar, onların konum ve yörüngelerinden söz eden âyetleri delil getirerek birinci anlamı ile ilm-i nücûmu tasvip ederken, Hz. Peygamber'in ilm-i nücûmu yasakladığını bildiren hadisleri ve müneccimlerin başvurdukları yöntemlerin bir tür fal ve kehanet olduğunu göz önünde bulundurarak ikinci anlamı ile ilm-i nücûmu yani astrolojiyi reddetmişlerdir. Bu yasağın temelinde Allah'a ait olan birçok fiilin yıldızlara nispet edilmesi ve bir tür şirke yönelinmesi sakıncaları yer almaktadır.

Şifa Dağıtma

İnsan, ruh ve bedenden oluşan bir canlıdır. Onun sağlığı da her iki yönün sıhhat ve âfiyet üzere olmasına bağlıdır. Bedenimiz birtakım biyoloji kurallarına bağlı olarak çalışmakta, onlarda meydana gelen bozulmalar, karşımıza hastalık olarak çıkmaktadır. Tıp ilmi bu hususta elinden geleni yapmaktadır. İnsan aynı zamanda ruhu olan bir varlıktır. Onun düşünceleri, duyguları, inançları, zaman zaman bedenini de etkilemekte, hatta onun önüne geçmektedir. Dolayısıyla insanın sağlığı onun hem beden bakımından hem de ruh yönünden sağlıklı olmasını gerektirmektedir. Ne var ki ruhumuzun bağlı bulunduğu kurallar, bizim için bedenin bağlı bulunduğu kurallar gibi nesnel ve net değildir. Bu boşluk birtakım farklı ve yanlış tedavi yöntemlerine sebep olabilmektedir. Bunların en yaygın olanları büyü ve nazardır.

1. Sihir / Büyü. Sözlükte "bir şeyi olduğundan başka türlü göstermek, aldatmak; birinin ilgisini çekmek, gönlünü çelmek" mânalarında masdar; "hile, aldatma, sebebi gizli iş" anlamlarında isim olarak kullanılır. "Özel yetenekler kullanılarak veya ruhanî varlıklardan yardım alınarak yapıldığı iddia edilen olağanüstü işler." diye tanımlanabilir. Sihir kavramı Kur'an'da altmış defa geçmekte ve genellikle inkârcıların, son peygamber Muhammed aleyhisselâm dahil olmak üzere, ilahî mesajları tebliğ edip mûcize gösteren peygamberlere indirilen vahiylere sihir, kendilerine de sihirbaz dedikleri şeklinde bir itham ifadesi olarak kullanılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'de Mısırlılar'ın, Bâbilliler'in ve Câhiliye Arapları'nın sihir telakkilerine temas edilir. İslâm âlimlerine göre sihir, el çabukluğundan yararlanmak, göz boyama ve yaldızlı sözler söylemek suretiyle meydana getirilen bir hile ve aldatma aracı olabileceği gibi şeytan ve cinler gibi varlıkların yardımıyla esrarengiz etkileme iddiaları biçiminde de olabilir. Türkçe'de sihir karşılığında **büyü** kelimesi kullanılır. Ancak büyü ağırlıklı olarak ruhanî varlıklara dayandığı halde sihir hokkabazlık, el çabukluğu ve illüzyon gibi teknikleri de kapsar.

Felâk sûresinde sihirden söz edilmeden "düğümlere üfleyenlerin şerri"nden Allah'a sığınma emrinin tefsiri (113/4) münasebetiyle, Hz. Peygamber'e Medine devrinde büyü yapıldığı biçimindeki rivayetler, âlimler tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Sûrenin Mekke döneminde nâzil olması, ayrıca müşriklerin Resûlullah için "büyülenmiş kişi"[414] demeleri karşısında onları

doğrulayıcı mahiyette bir olayın meydana gelmesinin imkân dahilinde bulunmadığı belirtilmiştir. Peygamberlerin düşmanları onlara her türlü kötülüğü yapmak isteyebilirler. Ancak burada esas olan bu çabalarının peygamberler üzerinde etkili olup olmadığı meselesidir. Kanaatimce onların çabaları, Allah'ın koruması altında (ismet) bulunan peygamberler üzerinde herhangi bir olumsuz etki doğuramaz. Bunun yanında ilgili rivayetlerin sahih görülmesi halinde Resûl-i Ekrem'e yapılan büyünün psikolojik yeteneklerini değil, bedenini geçici bir süre için etkilediği de söylenmiştir.

Sihir gerçekten vuku bulan bir olay mıdır ve onun bir hakikati var mıdır? Bu konudaki iddia ve teşebbüsler, İslâmiyet'in temel ilkesini teşkil eden "tevhid"in sınırlarını aşıyor ve bazı ruhanî varlıkların etkisine dayanıyorsa bunun bâtıl olduğunu söylemek gerekir. Hile, hokkabazlık ve göz bağıcılık türündense, bu ahlâk dışı teşebbüslerden toplum hayatında etkilenecek insanlar bulunacağından, önlenmesi gereken bir bozgunculuktur.

2. Nazar ve Rukye. "Güzel bulunan bir şeyin bakışlarla etki altına alınması ve ona maddî veya mânevî bakımdan zarar verilmesi." anlamına gelen nazar, dinî literatürde isâbet-i ayn (göz değmesi) olarak ifade edilir. Gözün hayır değil, sadece şer doğurduğuna, bazı kişilerin bakışları ile insan ve hayvanları yok ettiğine inanan Araplar'ın İslâm öncesi hayatlarında nazarın büyük bir önemi vardı. Bu sebeple nazarı dokunan kişilerden sakınıyor ve uzak duruyorlardı. Nazardan korunmak için **rukye**, **azâim** ve **teâvîz** diye anılan çeşitli muska ve nazarlıklara başvuruyor, bu amaçla başka etkinlikler de gösteriyorlardı. Kur'ân-ı Kerim'de nazar konusuna açıkça değinen herhangi bir âyet bulunmamakla birlikte dolaylı şekilde bu konuya temas eden beyanlar mevcuttur. Hz. Peygamber de göz değmesinin vâki olduğunu ifade etmek için العين حق "Göz değmesi mümkündür." buyurmuş,[415] nazardan kurtulmak için Allah'a sığınmayı tavsiye etmiştir.[416]

Sözlükte "yukarı çıkmak; efsunlamak, okuyup üfleyerek tedavi etmek" mânalarına gelen **rukye** (raky, rukıyy), din terminolojisinde, "Şifa ve korunma amacıyla Kur'an'dan bir bölümü, ilahî isim ve sıfatları veya makbul dualardan birini okuyup üflemek." anlamında masdar ve "üfürük, nazarlık, muska" mânalarında isim olarak kullanılır.

Başta nazar olmak üzere çeşitli hastalık ve kötülüklerden kurtulmak veya korunmak amacıyla uygulanan yönteme **rukye** denilmektedir. Câhiliye Arapları tıp ilmi ile sihir ve rukye arasında yakınlık bulunduğuna inanıyor, bu sebeple de söz konusu kelimeleri birbirinin yerine kullanıyordu. Bunun etkisiyle olmalıdır ki hadis literatüründe sihir, rukye, nazar ve tıp konularındaki rivayetlere bir arada, çoğunlukla "Kitâbü't-Tıbb" içinde yer verilmiştir. Kur'ân-ı Kerim de Arap geleneğinde hastaları tedavi eden okuyucuların[417] ve ipliğe üfleyerek düğüm atan büyücülerin[418] bulunduğunu haber verir. Hadis literatüründe yer alan rivayetlerin bir kısmının rukyenin cevazına, bir kısmının ise menedildiğine delâlet ettiği görülür. Şüphe yok ki hadislerin sıhhati, hangi zamanda, hangi konum ve münasebetle vârit olduğu, aralarında nesih işleminin söz konusu olup olmadığı gibi hususlar, varılacak neticeleri büyük çapta etkileyecektir.

Kur'an, Sünnet ve sahâbîlerin uygulamalarında **muska** yazılmasının veya

taşınmasının cevazına dair güvenilir herhangi bir delil bulunmamaktadır. Muska, kâğıt ve benzeri nesneler üzerine âyet, dua, ilahî isim ve sıfatların veya melek ve efsanevî kişilerin adlarının, tılsımlı sözlerin, İbrânî, Süryânî ve Keldânî dillerinde yazıların yazılması; insan veya hayvan figürleri ve yıldız işaretlerinin çizilmesi, ayrıca muska yapılış amacına uygun düşen âyet, dua, isim ve benzerlerinde geçen harflerin ebced hesabına göre ifade ettikleri rakam değerlerinin belli bir usul ile karelere yerleştirilerek vefkler oluşturulmasıyla yapılır.

Nazara ve kötülüklere karşı takılan muskalara **teâvîz** denir. Üzerinde Âyetü'l-kürsî, Fâtiha, İsrâ, Kalem sûreleri ve Karınca Duası gibi ibareler yazılı olan muskalara **boylama,** Cenâb-ı Hakk'ın binbir ismini kapsayan ve kötülüklerden korunmada mânevî bir zırh kabul edilenlere **cevşen,** omuzdan bele doğru çapraz olarak asılana **hamaylı,** yazıları küçültülmüş dualardan oluşan kitapçık şeklinde olanına da **en'âm** adı verilir.

Aslında dua amacıyla okunan rukye ve istiâze ile sihir yapma amacıyla okuyup üflemeyi ve muska yazmayı birbirinden ayırmak gerekir. Bu konu her zaman dinî duyguların ve umutların istismarına açık bir kapı gibidir ve şarlatanlar bu kapıdan girip dinî duyguları kötü emellerine alet edebilirler. Bu hususta dikkatli ve müteyakkız olmak gerekir. Bununla beraber art niyet ve istismar içermeyen salt okuma, duadan öteye geçmez, şüphe yok ki duayı kabul eden ve şifayı veren Allah'tır. Ayrıca bedenî hastalıkların tedavisinde bile hastanın psikolojik durumu önemli iken, psikolojik rahatsızlıklarda bunun etkisini inkâr etmek isabetli değildir. Dolayısıyla ruhî yapıları, güvendikleri kişilerin telkin ve tavsiyelerine açık olan insanların, şifayı Allah'tan umarak kendilerine Kur'an okutmaları ve dua ettirmelerinde bir sakınca yoktur. Hatta bunun, dinin metafizik ve mistik boyutuna bir nevi katkı yaptığını da söylemek mümkündür.

---

[219] el-İhlâs 112/1-3.

[220] Bk. Ali Erbaş, "Melek", *DİA*, XXIX, 37.

[221] Bk. İbnü'l-Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "elk", "lek" ve "mlk" mad.leri.

[222] Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, "mlk" md.

[223] Teftâzânî, *Şerhü'l-Makâsıd*, II, 40-41.

[224] el-Bakara 2/102; el-A'râf 7/20.

[225] Bk. M. F. Abdülbâkī, *el-Mu'cem*, "mlk" md.

[226] el-Bakara 2/177.

[227] el-Bakara 2/285.

[228] en-Nisâ 4/136.

[229] Müslim, "Îmân", 1; Buhârî, "Îmân", 37.

[230] Geniş bilgi için bk. Ali Erbaş, "Melek", *DİA*, XXIX, 37-39.

[231] el-Bakara 2/30-34; el-A'râf 7/11; el-Hicr 15/28, 30; el-İsrâ 17/61; el-Kehf 18/50; Tâhâ 20/116; Sâd 38/71, 73.

[232] el-Bakara 2/30-34; el-A'râf 7/11; el-Hicr 15/28, 30; el-İsrâ 17/61; el-Kehf 18/50; Tâhâ 20/116; Sâd 38/71, 73.

[233] en-Necm 53/5; et-Tekvîr 81/20.

[234] el-Bakara 2/30; el-A'râf 7/11; el-Hicr 15/28; el-İsrâ 17/61; el-Kehf 18/50; Tâhâ 20/116; Sâd 38/71, 73), Hz. İbrâhim (el-Hicr 15/59-69), Lût (Hûd

11/77-82).
[235] Âl-i İmrân 3/39, 42, 43, 45; el-Hicr 15/59-69; Hûd 11/77-82.
[236] ez-Zümer 39/75.
[237] et-Tahrîm 66/6.
[238] Fâtır 35/1; el-En'âm 6/93.
[239] Müslim, "Zühd" 60; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* VI, 168.
[240] Teftâzânî, *Şerhü'l-Makasıd*, II, 199.
[241] Âlûsî, *Rûhu'l-meânî,* I, 218; Tehânevî, *Keşşâf,* II, 1338; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 305.
[242] M. Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr*, I, 254.
[243] Fâtır 35/1.
[244] el-Hicr 15/88; eş-Şuarâ 26/215.
[245] Muhammed Ali Mevlânâ, *İslâm Dini*, s. 97.
[246] Müslim, "Kader", 2.
[247] Süleyman Ateş, *İnsan ve İnsanüstü*, s. 23.
[248] Ahmet Hulusi, *Ruh İnsan Cin*, s. 23-26.
[249] el-Hicr 15/59-69; Hûd 11/77-82.
[250] Meryem 19/17-21.
[251] et-Tekvîr 81/23; en-Necm 53/6-7, 13-17.
[252] Hûd 11/69-71; el-Hicr 15/51-52; ez-Zâriyât 51/24-28.
[253] Meryem 19/17-21.
[254] et-Tekvîr 81/23.
[255] el-İsrâ 17/92, 94-95; el-Hicr 15/8; el-Furkân 25/21-22; el-En'âm 6/8.
[256] Bk. el-Bakara 2/97.
[257] Mevlânâ Muhammed Ali, *İslâm Dini*, s. 99-100.
[258] el-Bakara 2/102.
[259] Bk. et-Tahrîm 66/6.
[260] Bu tür rivayetler için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* II, 143.
[261] Rivayete göre Hz. Âişe, Resûlullah'ın kendisine, "Ya Âişe! İşte Cebrâil sana selâm veriyor." demesi üzerine Âişe, "Allah seni korusun, sen benim görmediğimi görüyorsun." demiştir (Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 6).
[262] Rivayete göre Resûl-i Ekrem ile biri konuşurken, Ümmü Seleme konuşanın Dıhye olduğunu zannetmiş, ancak Hz. Peygamber'in sonraki bir vaazından onun Cebrâil olduğunu anlamıştır (Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 1).
[263] Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 7.
[264] Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 7.
[265] Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 6.
[266] en-Necm 53/6-18.
[267] (بَشَرًا سَوِيًّا): Meryem 19/17.
[268] (اَيْدِيَهُمْ): Hûd 11/70.
[269] (غِلَاظٌ شِدَادٌ): et-Tahrîm 66/6.
[270] (اُو۬لٖى اَجْنِحَةٍ مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَ): Fâtır 35/1.
[271] (وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ): el-Hâkka 69/17.
[272] (تَعْرُجُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَالرُّوحُ اِلَيْهِ فٖى يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسٖينَ اَلْفَ سَنَةٍ): el-Meâric 70/4.
[273] (خلقت الملائكة من نور): Müslim, "Zühd", 60; Ahmed b. Hanbel, VI, 168.

[274] فَرَاغَ إِلَى أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ قَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ: ez-Zâriyât 51/26-27.
[275] (أَمْ خَلَقْنَا الْمَلَائِكَةَ إِنَاثًا وَهُمْ شَاهِدُونَ): es-Sâffât 37/149-153; ayrıca bk. ez-Zuhruf 43/19.
[276] (وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ): en-Nahl 16/50; ayrıca bk. el-Enbiyâ 21/27; et-Tahrîm 66/6.
[277] (وَمَنْ عِنْدَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ): el-Enbiyâ 21/19-20.
[278] Bk. D. B. MacDonald, “Melâike”, *İA*, VII, 662-663.
[279] ez-Zâriyât 51/24-28; ayrıca bk. Hûd 11/69-70; el-Hicr 15/51-52; Meryem 19/16-17.
[280] Müslim, “Îmân”, 1.
[281] en-Neml 27/65.
[282] Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *el-Usûlü’l-münîfe*, s. 87.
[283] el-A’râf 7/206.
[284] el-Enbiyâ 21/19-20.
[285] el-Hacc 22/75.
[286] Fâtır 35/1.
[287] وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ ... يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ : Âl-i İmrân 3/123-125.
[288] el-Enfal 8/9-13.
[289] Fussılet 41/30-31.
[290] en-Nahl 16/32-33.
[291] en-Nahl 16/50; ayrıca bk. el-Enbiyâ 21/27; et-Tahrîm 66/6.
[292] en-Nâziât 79/5.
[293] el-Hicr 15/28-31; aynı meâldeki ayetler için bk. el-Bakara 2/30-34; Sâd 38/71-74.
[294] el-Hâkka 69/17; ayrıca bu meâldeki âyetler için bk. ez-Zümer 39/75; el-Mü’min 40/7.
[295] el-Furkân 25/25-26.
[296] el-Enfâl 8/50; ayrıca bk. Muhammed 47/27; el-Hicr 15/8.
[297] el-Ahzâb 33/56.
[298] el-Mü’min 40/7-8.
[299] el-Müddessir 74/31.
[300] Taberî, *Tefsîr*, II, 389-390.
[301] el-Bakara 2/97, 98; et-Tahrîm 66/4.
[302] Meryem 19/17; el-Mücâdile 58/22; el-Meâric 70/4; en-Nebe’ 78/38; el-Kadr 97/4.
[303] Meryem 19/19; et-Tekvîr 81/19.
[304] نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ : eş-Şuârâ 26/193-194.
[305] وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ :el-Bakara 2/87, 253; el-Mâide 5/110; en-Nahl 16/102.
[306] Buhârî, “Bed’ü’l-vahy”, 1; bk. Wensinck, *el-Mu’cem*, “Cebrâil, Cibrîl” md.leri.
[307] Bk. el-Bakara 2/98.
[308] Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 10; Ebû Dâvûd, “Hurûf”, 1.
[309] es-Secde 32/11.
[310] Buhârî, “Cenâiz”, 69; “Enbiyâ”, 31; Müslim, “Fezâil”, 157,158.
[311] Taberî, *Tefsîr*, I, 347.
[312] Bk. el-En’âm 6/73; el-Kehf 18/99; Tâhâ 20/102; el-Mü’minûn 23/101;

Yâsîn 36/51; en-Nebe’ 78/18.

[313] Müslim, “Musâfirîn”, 200; Ebû Dâvûd, “Salât”, 119.

[314] Süyûtî, *el-Habâik fî ahbâri’l-melâik,* s. 33-35.

[315] İbn Mâce, “Zühd” 33; Ebû Dâvûd, “ Hurûf”, 1.

[316] Tirmîzî, “Kıyâmet,” 8.

[317] el-Enbiyâ 21/19-20.

[318] el-Mü’min 40/7-8; el-Hâkka 69/17.

[319] el-En’âm 6/61.

[320] er-Ra’d 13/11.

[321] ez-Zuhruf 43/80.

[322] Kâf 50/17.

[323] Kâf 50/18.

[324] el-İnfitâr 82/10.

[325] el-İnfitâr 82/12.

[326] Kâf 50/17-18.

[327] er-Ra‘d 13/10-11.

[328] el-Enbiyâ 21/103.

[329] ez-Zümer 39/73.

[330] er-Ra’d 13/23.

[331] et-Tahrîm 66/6; el-Müddessir 74/31.

[332] ez-Zümer 39/71.

[333] ez-Zuhruf 43/77.

[334] el-Mü’min 40/49-50.

[335] el-Alâk 97/18.

[336] Ahmed b. Hanbel*, el-Müsned,* II, 143.

[337] Tirmizî, “Cenâiz”, 70; Ahmed b. Hanbel, III, 126; IV, 140.

[338] el-Bakara 2/34.

[339] el-A‘râf 7/20.

[340] el-Mülk 67/2.

[341] el-Bakara 2/256.

[342] el-Hicr 15/28-29; ayrıca bk. Sâd 38/71-72.

[343] ez-Zümer 39/42.

[344] Bk. *el-Muvatta’*, “Cenâiz”, 49; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 16; Nesâî, “Cenâiz”, 117.

[345] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 398; Buhârî, “Bed’ü’l-halk”, 6; “Enbiyâ”, 50; Müslim, “Kader”, 1.

[346] el-İsrâ 17/85.

[347] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “cnn” md.

[348] el-En’âm 6/130; ayrıca ilgili âyetler için bk. el-A‘râf 7/179; en-Neml 27/17; es-Secde 32/13; Fussılet 41/25.

[349] el-Kehf 18/50; er-Rahmân 55/39; el-Cinn 72/2, 10-11.

[350] Fussılet 41/25; el-Ahkâf 46/18.

[351] ez-Zâriyât 51/56.

[352] el-En’âm 6/130; el-Cinn 72/2, 4, 11, 13.

[353] Bk. وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ (er-Rahmân 55/15); وَالْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ (el-Hicr

15/27).

[354] Müslim, “Zühd”, 60; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, VI, 168.

[355] Fârâbî, *Risâle fî cevâbi mesâil süile anhâ*, s. 84; İbn Sînâ, *el-Hudûd*, s. 90.

[356] Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VIII, 5385.

[357] Bk. en-Neml 27/38-39.

[358] el-Cinn 72/1.

[359] İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXIX, 102.

[360] Müslim, “Salât”, 149.

[361] Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, XIX, 3-4.

[362] el-A’râf 7/27.

[363] Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 84-85.

[364] Bk. Demîrî, *Hayâtü’l-hayevân*, I, 297.

[365] el-Hicr 15/18; es-Sâffât 37/10.

[366] el-Hicr 15/18; es-Sâffât 37/10; el-Cinn 72/9.

[367] Buhârî, “Bed’ü’l-halk”, 6; İbn Mâce, “Mukaddime”, 13; Tirmizî, “Tefsîr”, 72/2.

[368] Buhârî, “Tıbb”, 46; “Tevhîd”, 57; Müslim, “Selâm”, 122; Tirmizî, “Tefsîr”, 34/3.

[369] Beyhakī, *Delâil*, II, 237.

[370] el-Bakara 2/275.

[371] Bk. M. F. Abdülbâkī, *el-Mu’cem*, “cnn” md.

[372] Bk. Âl-i İmrân 3/36; el-A‘râf 7/200; en-Nahl 16/98; el-Mü’minûn 23/97; Fussılet 41/36; en-Nâs 114/1, 6.

[373] Geniş bilgi için bk. İlyas Çelebi, *Kur’an’da İnsan-Cin Münasebeti*, s. 29-31.

[374] Teftâzânî, *Şerhü’l-Makâsıd*, II, 40-41.

[375] Müslim, “Selâm”, 68; İbn Mâce, “Tıbb”, 46; Dârimî, Mukaddime, 4.

[376] Bk. Ali Osman Ateş, *Kur’an ve Hadislere Göre Cinler ve Büyü*, s. 177-180.

[377] el-Hicr 15/6; es-Sâffât 37/36; ed-Duhân 44/14; el-Kalem 68/51.

[378] el-Hâkka 69/42.

[379] el-İsrâ 17/47; el-Furkân 25/8; ez-Zâriyât 51/39, 52.

[380] es-Sâffât 37/36; el-Enbiyâ 21/5; et-Tûr 52/30.

[381] eş-Şuarâ 26/210-212.

[382] Sebe’ 34/20.

[383] eş-Şuarâ 26/95.

[384] el-Bakara 2/34; el-A’râf 7/11; el-Hicr 15/31, 32; el-İsrâ 17/61; el-Kehf 18/50; Tâhâ 20/116; Sâd 38/74, 75.

[385] el-Bakara 2/36; el-A’râf 7/20, 27; Tâhâ 20/120.

[386] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 385, 397, 401, 460; Müslim, “Münâfıkīn”, 69.

[387] el-A’râf 7/12; Sâd 38/76.

[388] Râgıb el-İsfahânî,*el-Müfredât*, “ştn” md.

[389] el-Bakara 2/37-38.

[390] el-Bakara 2/14; Âl-i İmrân 3/175; en-Nâs 114/6.

[391] Müslim, “Eşribe”, 106; *el-Muvatta’*, “Salât”, 30.

[392] Buhârî, “Bed’ü’l-halk”, 11.

[393] Buhârî, “Bed’ü’l-halk”, 11.
[394] el-A’râf 7/13-16.
[395] en-Nahl 16/63.
[396] el-Bakara 2/268; Yûsuf 92/5; el-İsrâ 17/53; Fâtır 35/6; ez-Zuhruf 43/62.
[397] el-Hicr 15/38.
[398] el-A’râf 7/27.
[399] el-A’râf 7/16-17.
[400] el-En’âm 6/43; el-Enfâl 8/48; Fussılet 41/25; en-Neml 27/24; el-Ankebût 29/38; en-Nahl 16/63.
[401] en-Nisâ 4/119-120; el-İsrâ 17/64-65; el-Hacc 22/52-53; Muhammed 47/25.
[402] el-Bakara 2/168-169; en-Nisâ 4/119; Meryem 19/83; Fâtır 35/6.
[403] el-Mâide 5/91; el-En’âm 6/121-122; el-İsrâ 17/53; Yûsuf 12/100.
[404] en-Nisâ 4/76; el-A’râf 7/200-201; el-Enfâl 8/11; Yûsuf 12/5; el-Mü'minûn 23/97; el-Mücâdile 58/10; en-Nâs 114/6.
[405] el-A’râf 7/200; en-Nahl 16/18; el-Mü’minûn 23/97-98; Fussılet 41/36; en-Nâs 114/1-5.
[406] en-Nisâ 4/76.
[407] İbrâhim 14/22.
[408] Âl-i İmrân 3/179.
[409] el-Cinn 72/26-27.
[410] el-Mâide 5/3, 90.
[411] Âl-i İmrân 3/179; el-Cinn 72/26.
[412] Buhârî, “Tıbb”, 54; Müslim, “Selâm”, 102.
[413] el-Hacc 22/18.
[414] el-Furkân 25/8.
[415] Müslim, “Selâm”, 41.
[416] İbn Mâce, “Tıbb”, 32-34.
[417] el-Kıyâme 75/27.
[418] el-Felâk 113/4.

8. Ruhla nefis arasında ne fark var?

Cevap: Kur'ân-ı Kerim'de ruh kavramı, bedenden ve onun fonksiyonlarından ayrı bir varlık olarak kullanılmaktadır. Hz. Âdem'in yaratılışından ve ana rahminde ceninin oluşumundan söz eden âyet ve hadislerde onun dışarıdan insan bedenine üflenen bir şey olduğu bildirilmektedir. Bu sebeple kelâm âlimleri ruhu soyut bir varlık olarak değerlendirme yerine cevher ve arazlardan oluşan "latif cisim" (الجسم اللطيف) olarak tanımlamışlardır. Dolayısıyla onu Allah tarafından yaratılmış mütehayyiz (mekân tutan) bir varlık olarak değerlendirmektedirler. Ruh genel bir kavram olup, onun insan bedeniyle ilişkili cüzüne insanî ruh veya nefis denilmiştir. Bu sayede insan canlılık, bilinç, akıl, irade gibi niteliklere sahip olmaktadır.

9. Dünya dışındaki gezegenlerde canlı var mıdır?

Cevap: Bu konunun hem din hem de bilim açısından irdelenmesi gerekmektedir. Farklılık, "canlı" kavramı ile neyi kastettiğimizden kaynaklanmaktadır. Eğer "canlı" ile biyolojik varlık kastediliyorsa, bunun cevabı din adamları ile değil, bilim adamları ile ilgilidir. Nitekim uzay araştırmaları yapan bilim adamları dünya dışındaki gezegenlerde hayatın bulunup bulunmadığını araştırmaktadır. Araştırmalarının odak noktasını canlıdan ziyade canlıların yaşayabileceği ortamın olup olmaması teşkil etmektedir. Bu araştırmalar sonunda ortaya çıkacak bulgular herkes gibi bizim için de geçerlidir. Şayet canlı kavramı ile biyolojik canlı yerine melek, cin gibi ruhanî varlıklar kastedilirse, Kur'an'da ve hadislerde yer alan "arşı taşıyan melekler", "el-meleü'l-a'lâ" (ulular topluluğu), "istirâk-ı sem'" (kulak hırsızlığı yapan şeytanlar), "yer ve gökler ile bunların arasında bulunanlar" gibi ifadeler; ayrıca Allah Teâlâ'nın "âlemlerin rabbi" oluşu, bizi dünya merkezci olarak düşünmekten alıkoymaktadır. İçinde bulunduğumuz dünya bir âlemi temsil ediyorsa diğer âlemler hangileridir?

10. Meleklerin akıl ve iradeleri var mıdır? Yaratılışlarındaki hikmet nedir?

Cevap: Melekler, Allah tarafından yaratılmış, akıllı ve şuurlu varlıklar olup, bu özellikleriyle Allah'a ibadet etmekte, O'nu yüceltmekte, anmakta (zikir), Hz. Peygamber'e salât ve selâmda bulunmakta, müminlere dua etmektedir. Öte yandan melekler mâsum oldukları için iradelerini kötülük yapmak için kullanamamaktadır.

Bütün meleklerin ortak özelliği Allah'a kulluk etmek ve O'nun tarafından verilecek görevleri yapmaktır. Allah Teâlâ bir kısım melekleri insanlarla ilgili bazı konularda da görevlendirmiştir. Söz gelimi yazıcı melekler insanların amellerini kaydetmekte, koruyucu melekler yine insanlara destek olmakta ve yardımda bulunmaktadır. Bu çerçevede şeytanın telkin ve vesveselerine karşı kişiyi uyarmaktadır. Böylece insan, kendini kötülüklere çağıran şeytan ile iyiliğe

davet eden melek arasında bulmakta, iradesini kullanmakta, en üst dereceye (ahsen-i takvîm) çıkma veya aşağıların aşağısına (esfel-i sâfilîn) inme ile karşı karşıya gelmektedir.

11. Azrâil tek olduğu halde dünyanın birçok yerinde aynı anda birçok insanın canını nasıl alıyor?

Cevap: Cenâb-ı Hak meleklere birtakım umumi görevlerin yanı sıra özel görevler de vermiştir. Azrâil'e de ölüm anında insanların canını alma görevi vermiştir. Kur'an'da Azrâil adı geçmez. Buna karşılık "ölüm meleği"nden söz edilir. Ölüm meleği tabirinin özel isim olma yerine, bu işle görevli meleğin yaptığı işi bildiren bir ifade olması dikkat çekmektedir. Ayrıca Muhammed sûresinde (47/27) eceli gelen ve vadesi yetenlerin ruhunu kabzeden meleklerden söz edilmektedir. Söz konusu âyette "melâike" şeklinde çoğul ifadenin kullanılmasından, bu işle görevli bir melek olsa da, onun emrinde başka meleklerin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan melekler madde ötesi varlıklar oldukları için çok hızlı hareket etmektedir ve fizik engeller onları sınırlandırmamaktadır. Onların, bizim hayal edemeyeceğimiz kısa sürelerde yer değiştirmeleri mümkündür. Bir de insanların ruhlarını almak için bizzat ayaklarına gitme mecburiyeti de yoktur, bu işlerin uzaktan yönetilmesi de pekâlâ mümkündür.

12. Cin, şeytan ve melekler insan kılığına girebilirler mi?

Cevap: Cin, şeytan ve melekler kendilerine ait özel yapıları olan ruhanî varlıklardır. Bütün yaratılmışlar gibi onlar da cevher ve arazdan oluşan, mekânda yer tutan varlıklar olmalıdır. Ancak latif yapıları dolayısıyla onları belli bir beden ve hacim içinde görmek söz konusu değildir. Bu yaratıkların görülmeleri ancak başka bir bedene bürünmeleri ile mümkündür. Kur'ân-ı Kerim'de meleklerin Hz. İbrâhim ve Lût'a göründükleri, İbrâhim'in hanımı ve Lût'un kavminin onları gördükleri, Cebrâil'in Hz. Meryem'in karşısına insan kılığında çıktığı bildirilmekte; hadiste ise Cibrîl'in Resûlullah'a geldiği ve sahâbenin onu insan suretinde gördükleri haber verilmektedir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Süleyman'ın cinleri çalıştırdığı bildirilmektedir.

Bu örneklerin tamamında bedenleşme yoluyla bir görüntünün olduğu anlaşılmaktadır. Buradaki problem bedenleşen şeyin melek veya cin olduğunun nasıl bilineceği hususudur. Bunun tek yolu sâdık bir habercinin (peygamber) haber vermesidir. Peygamberliğin sona ermesi (hatm-i nübüvvet) dolayısıyla günümüzde böyle bir haberci olmadığına göre, gördüğümüz varlıkların bedenleşmiş cin, şeytan veya melek olduklarına karar vermemiz söz konusu olamaz.

13. Kıyamet kopup dünya hayatı sona erince başta Kirâmen Kâtibîn olmak üzere insanlarla görevli meleklerin durumu ne olacak?

Cevap: Melekler ruhanî varlıklar olup, asıl görevleri Allah'a ibadet etmek, O'nu anmak ve tesbihte bulunmaktır. Bu genel görevler yanında meleklere özel görevler de verilmiştir. Bunlar bir tür geçici işlerdir. Allah'ın verdiği geçici görev

sona erince meleğin aslî görevi olan Allah'a kulluk, tesbih ve zikre devam eder.

14. Köpek ve resim bulunan eve melek girer mi?

Cevap: Bu konuda sahih hadis kitaplarında çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Örnek olarak Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde yer alan rivayetleri gösterebiliriz (Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 7, 17; "Libâs", 88, 94; Müslim, "Libâs", 81-84). Burada söz konusu rivayetlerin sebebi vürûdu ve verdikleri mesajın mahiyeti önem arzetmektedir.

Bilindiği üzere İslâm dini, şirkin yaygın olduğu ve aktif düşman sayıldığı bir ortamda ortaya çıkıp yayılmıştır. Tevhit inancını merkeze alan İslâmiyet için şirk ve onu çağrıştıran sembollerle mücadele etmek önemli bir görevdi. Resim ve heykel de bu semboller çerçevesinde değerlendiriliyordu.

İslâm dini putları yıktı ama birçok Câhiliye âdeti gibi şirkin de nüksetme ihtimali söz konusuydu. Dolayısıyla şirke karşı başlayan mücadele devam etmeliydi. Günümüzde ise resim ve heykel bir sanat etkinliği olarak bu değerlendirmenin dışında gözüküyorsa da eski günlere dönülmeyeceğinin de bir garantisi yoktur. Onun için müslümanların söz konusu bilincinin canlı tutulmasında yarar vardır. Konuyla ilgili hadisleri bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir.

Evlerde köpek besleme meselesine gelince, İslâmiyet'te diğer hayvanlar gibi köpeklerin de beslenme ve barındırılmasına özel bir önem verilir. Çoban köpekleri başta olmak üzere koruma amaçlı köpeklerin beslenmesi teşvik edilmiştir. Burada problem olan husus, onların evin içinde mi yoksa dışında mı barındırılmasından ibarettir. Bilindiği üzere ev, müslümanlar için bir mescit hükmündedir, günlük ibadetlerini burada yaparlar. Dolayısıyla köpeğin temizliği başta olmak üzere sesi, tüyü, salyası gibi kirliliklerinden evin korunması önemlidir. Köpeğin yeri evin içi değil, görevi sebebiyle bahçedeki kulübedir. Hz. Peygamber, müslümanların bu tür konularda dikkatli olmasının gerektiğini vurgulamak amacıyla "Köpek bulunan eve melek girmez." şeklinde buyurmuştur.

15. Meleklerin mâsumiyeti bağlamında Hârût ve Mârût hakkında bilgi verir misiniz? Meleklerin yanlış yapma özgürlüğü var mıdır?

Cevap: Hârût ve Mârût, Kur'ân-ı Kerim'in sadece bir yerinde (el-Bakara 2/102) zikredilmektedir. Bu âyette sihrin imtihana çekilme sebebi derecesinde günah olduğu söylendikten sonra, insanlara sihir hakkında bilgi verdikleri ve bu bilgileri kullanan bazı kişilerin karı ile kocanın arasını açma gibi işler yaptıkları bildirilmektedir. Kur'an, Hârût ve Mârût'un insanlar gibi birtakım arzu ve heveslere sahip oldukları, yeryüzü kızlarına âşık olarak geldikleri yere dönmeyip dünyada kaldıkları şeklindeki İsrâiliyat kökenli haberleri onaylamaz. Dolayısıyla tefsir, hadis ve tarih kitaplarında yer alan ve meleklerin mâsumiyetiyle bağdaşmayan bu tür haberlere itibar etmemek gerekir. Meleklerin günah işleme ve Allah'a isyan etme gibi bir özgürlükleri söz konusu değildir. Onların yaratılışı rablerine itaat üzere programlanmıştır (fazla bilgi için bk. Hârût ve Mârût başlığı).

16. Gaybı Allah'tan başkası bilebilir mi? Söz gelimi melekler ve cinler gaybı bilirler mi?

Cevap: Kur'ân-ı Kerim mutlak gaybı, bütün gizlilikleri sadece Allah Teâlâ'nın bildiğini, bunun dışında bazı peygamberlere sınırlı gayp bilgisi verildiğini beyan eder. Bu hususta İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe şunları kaydetmektedir: "Allah yazıcı meleklere insanlardan kendilerine zâhir olanları yazmalarını emretmiştir. Onların insanların kalplerine nüfuz etme imkânı yoktur. Çünkü kalplerdekini yalnızca Allah veya kendisine vahiy indirilen elçi bilir. Vahiy dışında kalplerdekini bildiğini iddia eden kimse, âlemlerin rabbinin ilmine sahip olduğunu ileri sürmüş olur. Kalplerde ve kalplerin dışında sadece Allah'ın bildiklerine vâkıf olduğunu iddia eden kişi ise büyük bir günah işlemiş ve kâfirlerle beraber cehennemi hak etmiş bulunur."[419]

Bizden farklı yapılara sahip olan melekler ve cinler, bu özellikleri dolayısıyla ufukları daha geniş, ulaşacakları bilgiler daha detaylı olabilir. Ancak bu bilgilerin hiçbiri mutlak gayp anlamına gelmez.

17. "Her nefis ölümü tadacaktır." âyeti gereği melekler de ölecek mi?

Cevap: Ezelî ve ebedî olan yegâne varlık Allah Teâlâ'dır. Dolayısıyla O'nun dışındaki bütün varlıkların bir başlangıcı ve bir sonu olacaktır. "Allah'ın zatı dışında her şeyin fâni olacağını" bildiren âyet de buna işaret etmektedir. "Her nefis ölümü tadacaktır." ifadesi kapsamında insan, hayvan, cin gibi varlıkların ölümünü düşünüyoruz da meleklerin ölümü veya âhiretin ebedîliği gibi konuları anlamada zorlanıyoruz. Bu sebeple söz konusu hususlarda detaylara inmeyi doğru bulmuyoruz. Çünkü bunlar bildiğimiz ve bilgilendirildiğimiz alanların dışında kalmaktadır. Ayrıca âyette geçen "nefis" ifadesi, bedeni bulunan canlılara mahsus olup, beden ve hacim taşıyan bütün canlılara takdir edilen bir ömrün bulunduğunu bildirmektedir, bu ömür bitip ecel gelince her nefis ölümü tadacaktır.

18. Meleklerin nurdan yaratıldığının delili nedir?

Cevap: İnsanın topraktan, cinlerin ise ateşten yaratıldıkları Kur'ân-ı Kerim'de beyan edilmektedir. Ancak meleklerin neden yaratıldığına ilişkin Kur'an'da herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Hz. Âişe'den rivayet edilen bir hadiste ise her üçü hakkında bilgi verilmektedir:

خُلِقَتِ الْمَلَائِكَةُ مِنْ نُورٍ وَخُلِقَ الْجَانُّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ

وَخُلِقَ آدَمُ مِمَّا وُصِفَ لَكُمْ

"Melekler nurdan, cinler (ve şeytanlar) ateşten, Âdem ise size bildirilen şeyden (toprak ve çamur) yaratılmıştır."[420]

19. Yağmur ve karın melekler tarafından yağdırıldığı doğru mudur?

Cevap: Allah Teâlâ bazan doğrudan, bazan dolaylı olarak yaratmaktadır. Doğrudan yaratması, olmasını istediği şeyin gerçekleşmesi için "ol!" emrini

vermesiyle vuku bulur. Dolaylı yaratması ise güneşin suyu ısıtması, buharların bulutları oluşturması, rüzgârın bulutları taşıması gibi dolaylı yollarla oluşmaktadır. Kâinatın idaresinde de aynı durum söz konusudur. Nitekim Kur'an'da "el-müdebbirât" (iş düzenleyenler) işlevi gören meleklerden söz edildiğini biliyoruz.

Bu konu, bilinmesi ancak nassla mümkün olan bir husustur. Kelâm literatüründe Mîkâil'e nispet edilen "yağmurun yağdırılması, depremlerin meydana getirilmesi gibi tabiat olaylarını idare ettiği" şeklindeki görüşün kaynağına gelince, bu konularda zorunlu bilgi oluşturacak şekilde sağlam bir rivayetin bulunmadığını söyleyebiliriz. Bu tür bilgiler daha çok İsrâiliyat'a yer veren kaynaklarda görülmektedir.

20. Melekler insanın kan dökücü ve fesat çıkarıcı olduğunu nereden biliyordu?

Cevap: Bakara sûresinin 30. âyetinde beyan edildiği üzere Allah, yeryüzünde bir halife yaratacağını meleklere bildirince, onlar, "Orada fesat çıkaracak ve kan dökecek olan birilerini mi yaratacaksın?" diye mukabelede bulunmuşlardı. Burada henüz yaratılmamış olan insanın, kan dökücü ve fesat çıkarıcı olduğunu melekler nereden biliyorlardı?" sorusu akla gelmektedir. Buna cevap olarak değişik alternatifler ileri sürülebilir. Söz gelimi Allah Teâlâ'nın onları insan hakkında bilgilendirdiği ve onların bu bilgiye dayanarak söz konusu soruyu yönelttikleri söylenebilir.

Ayrıca Allah "âlemlerin rabbi" olup, içinde bulunduğumuz âlem de bu âlemlerden biridir. Allah'ın bu kâinatta mükellef tuttuğu tek canlının, dünya üzerinde yaşayan insanlar olduğunu söylemek fazla iddialı olmasa gerek. Bu arada bu âlemde insanlardan önce, onlara benzer bir sorumluluk formatına sahip olan cinlerin yaşadığını da hatırlamalıyız.

21. Melekler insanların rüyasına girer mi?

Cevap: Melekler, bir başka varlığın bünyesine bürünmüş olarak insanların rüyasına girebilir. Ancak şekline girdikleri varlığın melek olduğunu nasıl bileceğiz? Normal şartlarda biz hangi varlığı gördüysek, onun o olduğu şeklinde hükmetmek durumundayız. Nitekim ashâb-ı kirâm da Cebrâil'i, Hz. Peygamber uyarıncaya kadar, şekline büründüğü kişi olarak düşünmüşlerdi. Resûl-i Ekrem onun melek olduğunu söyledikten sonra Cebrâil olduğunu düşünmeye başlamışlardır. Biz günümüzde rüyalarımızı bu şekilde tabir edecek muhbir-i sâdıktan mahrumuz.

22. Melekler hangi dilde konuşurlar?

Cevap: Melekler insanların yapıp ettiklerini tespit ederler. Bunun yönteminin nasıl olduğunu bilemeyiz. Âhirette amel defterlerinin açılacağı ve herkesin yapıp ettiklerinin orada görüleceği bildirilmiştir. Ayrıca Yâsîn ve daha başka sûrelerde ağızların mühürleneceği, buna karşılık insanların yapıp ettiklerine el ve ayakların şahitlik edeceği ifade edilmektedir. Bu beyanlardan meleklerin, görevlerini amellerimizin görüntülerini tespit etmek suretiyle yapacağı anlaşılmaktadır.

Meleklerle insanlar arasındaki diyaloglara gelince, şayet bu ifadeler temsili diyaloglar değil de gerçek mânasıyla anlaşılan sözler ise Allah onları bütün dillerde konuşturacak demektir.

23. Münker ve Nekîr'in kabirde soracağı sorular nelerdir?

Cevap: Münker ve Nekîr adında iki meleğin kabirde bazı sorular soracağı ve "kabir suali" dediğimiz olayın bu şekilde gerçekleşeceği bazı hadislerde haber verilmektedir. Tirmizî'de yer alan bir rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Ölü kabre konulduğu zaman ona birine Münker, diğerine Nekîr denilen kara yüzlü ve gök gözlü iki melek gelip, "Sen bu zat (Hz. Muhammed) hakkında ne dersin?" diye sorarlar. Eğer o mümin ise, "O, Allah'ın kulu ve peygamberidir. Şehadet ederim ki Allah'tan başka hiçbir tanrı yoktur ve yine şehadet ederim ki Muhammed O'nun peygamberidir." cevabını verir."[421]

Literatürde bu sorulara "Rabbin kim, dinin ne, kitabın hangisi?" şeklinde yenileri de eklenmektedir.

24. İnsan ölünce ruhu nereye gider?

Cevap: Kur'ân-ı Kerim'de, "Allah, nefisleri (ruhları) öldükleri sırada, ölmeyenleri ise uykularında alır. Ölümüne hükmettiğini tutar, diğerlerini ise belirlenmiş bir süreye kadar salıverir." (ez-Zümer 39/42) buyurulmaktadır. Hadislerde ise ölen kişilerin ruhlarının semaya yükseltildiği haber verilmektedir (Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, VI, 140; Müslim, "Tevbe", 46; İbn Mâce, "Zühd", 30-31). Bu ifadelerden insan ruhunun semaya yükseltildiğini anlıyoruz, fakat bu semanın neresi olduğunu bilemiyoruz. Bu hususta literatürde yer alan bilgilerin itikadî değeri olmayan teferruat veya İsrâiliyat türü mâlûmat olmaktan öte bir değer taşımadığını görüyoruz.

25. İblis, Allah'ın huzurundan kovulmadan önce melek mi yoksa cin miydi?

Cevap: İblis'in, Allah'ın huzurundan kovulmadan önce melek olup olmadığı konusunda farklı görüşler söz konusudur. Onun melek olduğunu iddia eden müfessirler, ilgili âyette Hz. Âdem'e secde emrinin meleklere yöneltilmesini ve devamında İblis'in istisna edilmesini delil getirmektedirler. Söz konusu âyet şudur:

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوٓا إِلَّآ إِبْلِيسَ "Hani biz meleklere Âdem'e secde edin, demiştik. İblis hariç hepsi secde ettiler." (el-Bakara 2/34).

Bu görüşü savunanlara göre âyette kendilerinden istisna edilenler (müstesnâ minh) melekler, istisna edilen ise (müstesnâ) İblis'tir. Arap gramerine göre müstesnayı oluşturan İblis'in de meleklerden olması gerekir.

İblis'in Allah'ın huzurundan kovulmadan önce de melek değil ayrı türde bir varlık olduğunu söyleyenler ise şu gerekçeleri ortaya koymaktadır:

İstisna kuralı çerçevesinde ileri sürülen görüş, muttasıl istisnalarda söz konusudur. Munkatı' istisnalarda ise müstesnânın müstesnâ minh cinsinden olması gerekmemektedir. Dolayısıyla İblis'in melek olmaması, dil kuralları açısından bir problem oluşturmamaktadır.

Yine Kur'an'da İblis'ten söz edilirken كَانَ مِنَ الْجِنِّ: " O, cinlerdendi" (el-Kehf 18/50) ifadesi geçmektedir. Buradaki cin kelimesi terim anlamında değil, "gözle görünmeyen varlık" şeklinde sözlük anlamında kullanılmıştır. Bu durumda gözle görülmeyen bütün varlıklar bu kavramın içine girmektedir.

Meleklerin mâsumiyeti Kur'an tarafından dile getirilmiştir. Onlar Allah'a asla isyan etmezler. Halbuki İblis isyan etmekle kalmamış, bu isyanında kıyamete kadar ısrar edeceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla onun bu haliyle melek olması söz konusu edilemez.

Melekler sadece hayra ve iyiliklere programlandıkları gibi, İblis veya şeytan kendini şerre yönlendirmiştir. Halbuki cinler tıpkı insanlar gibi bir sorumluluğa sahip bulunmaktadır. Yani iyileri vardır, kötüleri vardır, aynı kişinin yaptığı iyilikler vardır, kötülükler vardır. Dolayısıyla İblis, özel anlamı ile cinlerden biri değil, meleklerin alternatifidir ve başından itibaren bu tabiatını sürdürmektedir.

26. Allah'ın semî' ve basîr sıfatları varken insanların amellerini yazmaları için melekleri görevlendirmesine veya daha başka işleri onlara yaptırmasına gerek var mıydı?

Cevap: Allah'ın ilmi her şeyi kuşatmış olup, yaş-kuru, açık-gizli bütün varlıkları kuşatmaktadır. O'nun bilgisi haricinde yaprak dahi kıpırdamaz. İmam Gazzâlî'nin tabiri ile O, karanlık gecede, kara taşın üzerindeki kara karıncanın hareketini de görür. Dolayısıyla insanların amellerinin melekler tarafından tespiti ve amel defterlerine yazılması Allah açısından herhangi bir ihtiyacın sonucu değildir. Ancak buna insan açısından ihtiyaç vardır. Öncelikle günah işleyen ve günahlarının hesabını vermede zorlanan fâsık ve fâcirlerin susturulması ve ikna edilmesi için yapıp ettiklerinin önlerine konulması gerekmektedir.

Bu, bir yönüyle ödevlerini yapmayan, derslerine çalışmayan ve bu sebeple de öğretmeninin zihninde kalmayı hak eden bir öğrencinin imtihana alınarak sorulan sorulara cevap veremediği ve ödevlerini yapmadığı için kaldığının ifade edilmesi gibidir. Söz konusu öğrenci ödevlerini yapmadığı ve imtihan sorularını cevaplandıramadığı için başarısız olduğunu kabul eder ve kimseyi suçlamadan hatanın kendisinden kaynaklandığını düşünür. Böylece adalet gerçekte olduğu gibi zâhirde de tecelli etmiş olur.

Ayrıca Cenâb-ı Hakk'ın kanununda doğrudan yaratma yanında dolaylı olarak yapma da söz konusudur. Hangi işi ne şekilde yapacağının takdiri de O'na aittir. لَا يُسْـَٔلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْـَٔلُونَ : "Allah, yaptığından sorumlu değildir, fakat onlar sorguya çekileceklerdir." (el-Enbiyâ 21/23).

27. Şeytan ile cinlerin insanlarla münasebeti nasıldır? Onlar, insan bedenine girip onu çarpabilirler mi?

Cevap: Şeytan ile cinler ruhanî varlıklar olup, yapı ve mahiyet itibariyle bizden farklıdır. Şeytanın bizimle ilişkisi vesvese verme, telkinde bulunma, tuzak kurma ve aldatma şeklindedir. Onun bizimle mücadelesi Allah'a itaatımızı engelleme, O'nun yolundan uzaklaştırma ve isyan ettirme şeklindedir. Bunun için nefsimizi öne çıkarmaya, arzu ve isteklerimizi aklımızın önüne geçirmeye çalışmaktadır. Ancak üzerimizde zor kullanarak hâkimiyet kuramaz, irade ve kudretimizi

ortadan kaldıramaz. "Şeytan, insanoğluna, damarlarındaki kan gibi nüfuz edip dolaşır."[422] anlamında rivayet edilen hadis mecaz olup, şeytanın bizi etkilemek için ne derece yakın temas halinde olduğuna işaret etmektedir.

Cinlere gelince, onlar da ruhanî varlıklar olup, şeytandan farklı olarak kendi başlarının çaresine bakmak durumundadır. Çünkü insanlar gibi onlar da imtihan olmaktadır ve şeytan gibi insanlarla ilgili herhangi bir görev ve telkinleri yoktur. İnsanların cinlerle temasa geçip geçmeyecekleri tartışmalı bir konudur. Melekler gibi onların da farklı şekillere girebildikleri kabul edilmektedir. Ancak insanlarla fizikî temas kurup onların biyolojik yapılarına zarar vermeleri söz konusu değildir. Kur'an'da yer alan, "Şeytanın dokunması, cinlerin çarpması" gibi ifadeler, Arap dilinde yerleşmiş mecaz anlamlı deyişlerdir. Dolayısıyla zâhirî mânalarıyla alınıp üzerlerine hüküm bina edilmesi isabetli değildir.

28. Ruh çağırma gerçek midir?

Cevap: İslâm inancına göre kişi öldüğü zaman ruhu bedeninden ayrılır ve beden dünyada kalırken ruh semaya yükseltilir. Söz konusu ruhun bedenle tekrar teması, öldükten sonra dirilmekle mümkündür. Ruhun kendi bedeniyle teması söz konusu olmadığı gibi bir başkasıyla da söz konusu değildir. Gelenekte yer alan bu hususla ilgili ifadeler mecaz ve sembolik anlamlar içeren anlatımlardır. Dolayısıyla ruh çağırma seanslarında ölülerin ruhlarının çağrıldığı ve bu çağrıya icabet ettikleri şeklindeki iddialar, aslı esası olmayan sözlerdir. Bu duruma göre ruh çağırma seanslarında olup bitenler, ya bu seansları yöneten medyum tabiatlı kişilerin senaryo ve fantazileri ya da bu insanlarla temasa geçip onları emir altına alarak dilediği şeyleri yaptırmak isteyen cin ve şeytan gibi ruhanî varlıklardır. Ama kesinlikle ölülerin ruhu değildir.

29. Allah, yapıp edeceklerini bile bile şeytanı niçin yaratmıştır?

Cevap: Allah Teâlâ'nın yarattığı her şey bir hikmete dayanmaktadır. Cenâb-ı Hakk'ın yarattığı varlıkların bir kısmı, O'nun hükmüne boyun eğmekten başka bir faaliyeti olmayan, akıl ve iradesi bulunmayan varlıklardır. Diğer kısmı ise imtihana tâbi tutulan insanlar ve cinlerdir. İmtihan, insanın akıl, kudret ve iradesinin iyilik ve kötülüğe açık olmasını gerektirir. İslâm'da melekler iyiliğin, şeytan ise kötülüğün temsilcisi ve davetçisidir. Bunlardan birinin olup diğerinin olmaması imtihan esprisiyle bağdaşmaz. Dolayısıyla şeytanın yapıp ettikleri de meleklerin fiilleri gibi imtihanın bir parçası ve anlamlı işlerdir. İnsana yaraşan, şeytanın varlığını sorgulama yerine, iradesini, aklı ve imanı istikametinde kullanarak şeytana değil, meleğe kulak vermesidir.

30. Hûriler nasıl varlıklardır?

Cevap: Dilciler, hûri için "beyaz tenli, gözünün beyazı saf, siyahı koyu, yuvarlak, göz kapakları ince ve nazik" tasvirini yapmışlardır. Zaman zaman iri gözlü anlamına gelen **hûrün în** tabiri de kullanılır. Kur'an'daki tasvirlerden hûrilerin bakışları, güzellikleri ve gençlikleriyle dikkat çeken kadınlar oldukları ve cennette müminlere eş olarak verilecekleri anlaşılmaktadır. Bunların dünya kadınlarından mı oluşacağı yoksa ayrı bir tür şeklinde mi yaratılacakları

tartışmalı bir konudur. Âlimlerin çoğunluğu onların, hayatlarının en güzel döneminde (30-33 yaş arası) yeni bir hilkatle yaratılan dünya kadınları olacakları kanaatindedir. Hûrilerle ilgili âyet-i kerîmelerin tasvirinde "güzel bakışlarını eşlerinden ayırmayan" veya "iyi huylu, tertemiz, eşlerine düşkün, iffetli" gibi ifadeler yer alır.

31. Cinlerden peygamber gönderilmiş midir?

Cevap: Kur'ân-ı Kerim'de Allah Teâlâ'nın insanlardan ve cinlerden büyük bir topluluğu cehennem için yarattığı bildirilmektedir. Bundan, cinlerin de insanlar gibi sorumlu varlıklar olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Cin sûresinde Hz. Peygamber'i dinleyen cinlerin, "Aramızda sâlih olanlar da var, olmayanlar da; ayrı ayrı yollar tutmuşuz." (72/11) dedikleri görülmektedir. Öte yandan Cenâb-ı Hak, peygamber göndermedikçe kimseye azap etmeyeceğini bildirmektedir. Cinler de azaba duçar olacaklar içinde bulunduklarına göre bu beyan onları da kapsamaktadır. Dolayısıyla insanlara peygamber gönderilmesini gerekli kılan hikmet ve gerekçelerin birçoğu cinler için de geçerli olup, Allah Teâlâ'nın onlara da peygamberler göndermiş olduğunu söyleyebiliriz. Bu peygamberler beşerden mi, yoksa cin türünden midir? Kur'an'da meleklerden peygamber bekleyen inkârcılara ,"Eğer yeryüzünde melekler yaşasaydı, o zaman dediğiniz olurdu." şeklinde cevap verilmiştir. Hz. Peygamber resûlü's-sekaleyn'dir. Yani hem insan hem de cin türünün peygamberidir. Ancak bu konumu bütün peygamberler için geçerli saymak mümkün değildir.

32. Hz. Peygamber'e büyü yapılmış mıdır?

Cevap: Kur'ân-ı Kerim'de inkârcıların Hz. Peygamber'e yönelttikleri ithamlardan biri de onun sâhir (büyücü) ve meshûr (büyülenmiş) olduğudur. Yüce kitabımız bunun büyük bir iftira olduğunu belirterek her iki ithamı da reddetmektedir. Bazı kaynaklarda Felâk sûresinin 4. âyetine dayanarak Hz. Peygamber'e Medine'de büyü yapıldığı şeklinde bilgilere yer verilmekte, hadis rivayetlerinde de benzer bilgilere rastlanmaktadır. Söz konusu rivayetlerin râvilerine yöneltilen eleştiriler bir yana, iddianın içeriğinde nübüvvetin mahiyetiyle bağdaştırılamayacak sorunlar bulunmaktadır.

Peygamberler korunmuş insanlardır. Onların korunmuşluğu, tebliğ konusunda hata yapmaktan korunmuş olmaları demektir. Sihir hadisinde ise bu kuralı ihlâl eden unsurlar bulunmaktadır. Nitekim konuyla ilgili bir rivayette "yapılan büyünün etkisiyle Resûl-i Ekrem'in altı ay yapıp ettiklerinden habersiz olduğu" kaydedilmektedir. Bunu kabul ettiğimiz takdirde müşriklerin "Sen büyülenmişsin." ithamı doğru çıkmış olur. Sonuç olarak Resûl-i Ekrem'e büyü teşebbüsü olsa bile Allah koruduğu için onun üzerinde etkili olmamıştır.

33. Büyünün hakikati var mıdır?

Cevap: Büyünün gerçek olup olmadığı (hakikatinin bulunup bulunmadığı) konusundaki görüşler onun yalan, hile ve aldatmaya dayanan söz ve fiillerden oluştuğu ve bazı bilgi ve becerilerin kötü amaçla kullanılmasına dayandığı şeklinde iki gruba ayrılmakta olup, ünlü ıstılahçı Râgıb el-İsfahânî de onun bazı

türlerinin tahyilden ibaret olduğunu, bazı türlerinin ise hakikatinin bulunduğunu kaydetmektedir

Genelde sihir “hile ve hayal ürünü şeyleri hakikat göstererek beşer ruhu üzerinde aldatıcı bir tesir meydana getirme faaliyeti” olarak tanımlanmakla beraber, bunun bir kısmı, tamamen hile ve hayale dayanmakta, bir kısmı ise bunlarla bazı hakikatlerin karışımı bir durumdan oluşmaktadır. Bu sebeple bazı sihirlerin kısmî tesirlerinin olabileceğini kabul etmek gerekir. Bakara sûresinin 102. âyetinde her iki tür sihre de işaret söz konusu olup, “şeytanların öğrettiği” ile birinci tür sihre, “iki meleğe indirilen” ile de ikincisine göndermede bulunulduğu söylenebilir. Bazıları meleklere sihir indirilemeyeceğini gerekçe göstererek Hârût ve Mârût’a bir şey indirilmediğini ve bu kıssada anlatılanların şeytanların uydurduğu şeyler olduğunu iddia etmektedir.[423]

Bizce bu kıssada verilen bilgilerin bir hakikati olup, meleklerin öğrettikleri haddizatında bir sihir değil, sihir uğrunda da kullanılabilecek hakikatlerdir. Bu hakikatlerin suistimal edilerek öğretimde sihir ve küfre malzeme olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim söz konusu âyette de meleklere indirilenin sihir olduğu beyan edilmeyerek sihre atfedilmiş, şeytanlar tarafından sihre ve küfre dönüştürüldüğüne işaret edilmiştir. Dolayısıyla meleklere indirilen sihir değil, metafizik hakikatlerdi. Bu hakikatleri insanlara öğretecekleri zaman, “Biz fitneyiz.” (yani öğreteceğimiz şeyler, fitneye müsait ve suistimali küfür olan şeylerdir) der, istismar edilmemesine dikkat çektikten sonra öğretirlerdi.

Sihir yoluyla nesnelerin tabiatı değiştirilemez. Fakat bu yolla insanların duyu ve şuuru etki altına alınarak onlara hayaller kurdurulabilir. Nitekim Hz. Mûsâ kıssasında olan da budur. Firavun’un sihirbazlarının asâları asla gerçek yılana dönüşmediği halde onlar böyle hayal görmüşler, Mûsâ asâsını ortaya atınca da hakikat ortaya çıkmış, sahte sihirbazların oluşturdukları korku ve hayaller ortadan kalkmıştır.

Sonuç olarak sihir, mahiyet itibariyle objektif bir gerçeklik değil, bazı hakiki bilgilerin kötü yönde kullanımı sonucu yapılan bir iş, uygulama, şer ve tezvir sanatıdır. Söz gelimi birileri elektrik ve ışık konularına ilişkin bazı bilgileri kullanarak sihir yapacak olsa, bu elektrik ve ışığa dair bilgilerin yalın halde sihir olmasını gerektirmediği gibi; şeytanların Hârût ve Mârût’a öğretilen bilgileri sihir için kullanması da yalın halde bu bilgilerin sihir olmasını gerektirmez. Bu sebeple meleklere verilen bilgileri sihir olarak nitelemek isabetli değildir ve onlar sihir öğretmezler fakat insanların hayrı için öğrettikleri bazı hakikatler, şeytanlar ve küfür ehli tarafından sihir adı altında kötü yolda kullanılabilir. Çünkü meleklere verilenler, mâsumiyetlerine mani olmayacak türden sahih bilgilerdir.

Sihrin bir gerçekliğinin olup olmadığı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ehl-i sünnet’in genel kanaati, onun sabit ve gerçek olduğu yönündedir.[424] İmam Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve Ebü’l-Hasan el-Eş‘arî, onun bir realite olduğunu kaydetmektedirler. Daha sonra gelen Karafî, İbn Kudâme, Nevevî ve İbn Hacer el-Heytemî gibi âlimler başta olmak üzere Ehl-i sünnet’in büyük çoğunluğu da sihrin hakikatinin bulunduğunu, sihir yapılan kişi ile doğrudan temas olması durumunda etkili olabileceğini ve meshurun tab‘ını değiştirebileceğini söylemektedirler. Hanefîler ise sihir esnasında duman ve

benzeri bir şeyin meshurun bedeniyle temas etmesi durumunda etki yapabileceğini, aksi takdirde tesirinin olmayacağını söylemektedirler.

Sihrin hakikati olduğunu iddia edenlerin ileri sürdükleri naklî delilleri şöylece sıralamak mümkündür:

1. Sihrin bir gerçekliği olmasaydı, din tarafından yasaklanmaz ve yapana ceza verilmezdi.

2. Bakara sûresinin 102. âyetinde ona başvurarak "karı ile kocanın arasının açılabildiği ve insanlara zarar verildiği" haber verilmektedir. Hakikati olmayan bir şeyle bunlar nasıl yapılır?

3. Felâk sûresinde "düğümlere üfleyen sahirelerin şerrinden Allah'a sığınılması" öğütlenmektedir. Eğer sihrin hakikati yoksa ondan istiâze niçin emredilsin?

4. A'râf sûresinin 116 ve Tâhâ sûresinin 66. âyetlerinde sihirbazların nesneleri insanlara olduklarından farklı gösterdikleri haber verilmektedir. Bu, onun bir realitesinin olduğunu göstermektedir.

5. Hadislerde, Lebîd b. A'sam'ın Resûl-i Ekrem'e büyü yaptığı ve Cenâb-ı Hakk'ın ona şifa verdiği bildirilmektedir. Bu da onun bir realitesinin olduğunu gösterir.

Sihrin hakikatinin bulunmadığını, onun sadece hile ve hayal ettirmeden ibaret olduğunu söyleyenler ise şu delilleri ileri sürmektedirler:

1. Tâhâ sûresinin 66, 69 ve A'râf sûresinin 116. âyetlerinde onun bir tahyîl ve göz boyamadan ibaret olduğu; Tâhâ sûresinin 80. âyetinde ise sihirbazın gittiği yerde iflâh etmeyeceği ve yaptığı işte başarılı olamayacağı bildirilmektedir.

2. Sihirbazlar, iddia ettikleri şeyleri hakikaten yapacak olsalar sihir ile mûcize karışır ve mûcize peygamberler için delil olmaktan çıkar.

3. Sihirbazların yaptıkları işler tecrübe ile sınandığı zaman doğru olmadıkları ve vehimden ibaret oldukları görülür. Cessâs, eğer sihirbazlar iddia ettikleri işleri gerçekten yapabilseydiler, hazineler bulup ortaya çıkarır, kralların mülküne son verirlerdi[425] demekte; bu hususa dikkat çeken ünlü müfessir Taberî, sihirbazların, nesnelerin tabiatını değiştirmeye güçleri yetseydi, bu durumda hak ile bâtılın bir farkı kalmaz ve algıladığımız şeylerin tamamının sihir sonucu dönüşmüş şeyler olduğunu kabul etmek durumunda kalabilirdik[426] demektedir.

34. Nazarın gerçekliği var mıdır, nazar boncuğu câiz midir?

Cevap: Sözlükte "bakmak, görmek ve düşünmek" anlamlarına gelen **nazar**, terim olarak,, "Güzel bulunan bir şeyi bakışlarıyla maddî ve mânevî yönden etkileme." demektir. Kur'ân-ı Kerim'de doğrudan nazardan bahseden bir âyet bulunmamaktadır. Kalem sûresinin 51. âyetinde geçen, "Az kalsın seni gözleriyle devireceklerdi." ifadesi, bazı müfessirlerce nazar anlamına yorumlanmıştır. Hadislerde ise göz değmesinin hak olduğu bildirilmiştir.

Nazarın bilimsel açıdan bir gerçekliğinin bulunup bulunmadığı din bilginlerinin değil, başta nörolog ve psikolog gibi tabipler olmak üzere, ışık ve manyetizma gibi fizik konularında uzman bilim adamlarını ilgilendirmektedir. Nitekim bazı uzmanlar gözlerin yaydığı elektro manyetik ışıklarla ve gıpta, haset, özenti gibi duygu yoğunluğu taşıyan bakışlarla muhataplarını etkileyebileceklerini kabul etmektedirler.

Nazar boncuğu ise yoğun bakışları dağıtan, şayet bu bakışlar yoluyla bir etkileme söz konusu ise onun önüne geçen bir objedir. Bu düzeyde değerlendirildiği takdirde bir sakıncası söz konusu değildir. Ancak bu yöntemin birçok hurafe ve bâtıl inancın ortaya çıkması için müsait bir zemin hazırladığı da unutulmamalıdır.

35. Rüyanın ve rüya tabirinin hakikati var mıdır? İstihare ne demektir?

Cevap: Uyku halinde görülen düşlere "rüya", bunların yorumlanarak mânalar çıkarılmasına da "rüya tabiri" denilmektedir. Her insan rüya görür. Dolayısıyla o bir gerçektir. Rüyaların nasıl meydana geldiği konusunda farklı görüşler söz konusudur. Bazı psikologlara göre rüyalar uyanıkken bastırılmış duyguların rüyada ortaya çıkması, bazılarına göre ise toplumsal şuur altının sembollere bürünerek tezahür etmesi olayıdır.

İslâm bilginleri rüyaları, rahmanî, şeytanî ve nefsânî olmak üzere üç gruba ayırmaktadır. Birincisi yol gösterici, ikincisi yanıltıcı ve saptırıcı, üçüncüsü ise günlük hayatta bastırılan duyguların rüyada ortaya çıkması demektir. Rüyalarda olaylar çoğu zaman sembollere bürünmüş olarak görülür. Rüyaların yorumu da bu sembollerin çözümü demektir. Kur'an'da özellikle Hz. Yûsuf'un rüya tabirlerine işaret edilir. Peygamberler için rüya ve onun tabiri, vahyin bir parçası sayılır.

Peygamber olmayan kişilerin rüyaları ve yaptıkları yorumlar ise özel ve kişisel tecrübeler olup, dinî ve hukukî bir sonuç doğurmadığı takdirde, gören tarafından değerlendirilmesinde bir sakınca yoktur. Ancak bu yöntemin, rüyaların bilgi edinme yollarından olduğu şeklinde yanlış bir anlayışa götürebileceği tehlikesine karşı dikkatli olmak gerekmektedir.

Sözlükte "hayırlı olanı isteme" mânasına gelen **istihâre**, terim olarak,, "Kılınan nâfile namaz ve duadan sonra bir iş veya davranışta Allah katında hayırlı olanı talep etme." demektir. İstihâre kelimesi Kur'an'da yer almaz. Hadislerde ise Hz. Peygamber'in Kur'an'dan bir sûreyi öğretir gibi istihâreyi öğrettiği bildirilmektedir (Buhârî, "Daavât", 49, "Tevhîd", 10). Onun öğrettiği bu duada kul, yapacağı işin dinî ve dünyası açısından hayırlı olması halinde Cenâb-ı Hakk'ın onu yaratmasını, aksi takdirde meydana getirmemesini talep etmekte, kendisinin geleceği bilmediğini itiraf edip her şeyi bilen ve her şeye güç yetirenin Allah Teâlâ olduğunu ifade etmektedir.

Günümüzde istihâreyi dua boyutunun dışına çıkararak gayba ilişkin hususları bilme yöntemi haline dönüştüren tutum ve uygulamalar tasvip edilemez. Bu tarz yaklaşım ve uygulamalar, dinin istediği "aklî değerlendirme" ile hareket etmeyi ihmale sebep olduğu gibi, bazı kişilere de hak etmedikleri avantaj ve prestiji kazandırmaktadır.

36. Muska yaptırmanın hükmü nedir?

Cevap: Hastalık ve kötülüklerden korunmak veya kurtulmak için dualar okuyup üflemeye **rukye,** bu duaları kâğıtlara yazıp üzerinde taşımaya da **muska** denilmektedir. İlkel dinlerde muska, sihrî güce sahip olduğu kabul edilen ve taşıyan kişiyi birtakım kötülüklerden koruduğuna veya arzu ve isteklere

ulaştırdığına inanılan özel obje demektir. Eski Mısır ve Mezopotamya'da bu uygulamaya sıkça rastlanmaktadır. Ilahî dinlerde sihir ve putperestlik inançlarının devamı mahiyetindeki muskacılık reddedilmiş, buna karşılık Allah'ı hatırlatma ve O'ndan yardım talep etme amacıyla başvurulan muskacılık olumlu karşılanmıştır.

Kur'an'dan anlaşıldığına göre (bk. Felâk 113/4) bu gelenek Câhiliye Arapları'nda da mevcuttu. İslâmiyet hakiki fâil olan Allah'ı bırakıp, herhangi bir tesiri olmayan nesne ve objelerden medet ummanın yanlış olduğunu vurgulamıştır. İslâm bilginlerinin bir kısmı Kur'ân-ı Kerim'in şifa ve dua olduğunu, onu okuyup üflemenin ve üzerinde taşımanın bir sakıncasının bulunmadığını söylerken, diğer kısmı yanlış inançlara yol açacağı ve gerçek sebeplere başvurma yerine yanlış vasıtalara müracaat etmeye sevkedeceği düşüncesiyle karşı çıkmışlardır.[427]

37. Astrolojiye inanmak câiz midir?

Cevap: Yıldızlara bakarak karar verme, gök cisimleri ile dünyada olup bitenler arasında ilgi kurarak hayır-şer, uğurlu-uğursuz hükmü çıkarma işlemi olan astroloji, İslâmî açıdan yasak edilen bir işlemdir. Nitekim Hz. Peygamber ay, güneş ve yıldızların Allah'ın âyetleri olduklarını, onların hareketlerini uğursuz saymanın isabetli olmadığını, ayrıca yağmurun yağması, rüzgârın esmesi, çocuğun doğumu gibi olayları onlara nispet etmenin şirk niteliğini taşıdığını bildirmektedir.

Astrologlar, kâhin ve falcılar gibi nesnel bir veriye dayanmadan gelecekten haber vermeye kalkışmaktadır. Bu sebeple kâhin ve falcılar için konulan yasak hükmü, bunlar için de geçerlidir.

38. Dinde şans ve talihe yer var mıdır, fal baktırmanın ve kurşun döktürmenin hükmü nedir?

Cevap: İslam dininde her türlü şans ve talih oyunu yasaklanmıştır. Kur'an'da Câhiliye Arapları'nın içki içtikleri, kumar oynadıkları ve şans oklarıyla **(**ezlâm**)** fal tutup kısmet arama yoluna gittikleri bildirilerek hepsinin yasaklandığı bildirilmektedir (bk. el-Mâide 5/3, 90).

Falcılık da biri uğur tutma, diğeri uğursuz addetme olmak üzere iki ana gruba ayrılmaktadır. İyimser beklentileri dile getirenine tefe'ül, uğursuzlukları ifade edenine de tıyere ve teşe'üm denilir. Uğursuz addetme İslâm'da kesin olarak yasaklanmıştır. İyilik temenni etme anlamına gelen uğur tutma ise bir bilgi vasıtası haline getirilmediği takdirde müsamaha ile karşılanmıştır. Kurşun döktürme de eski Türk âdetlerine dayanan bir fal türü olup, diğerleri hakkındaki hüküm bunun için de geçerlidir.

---

[419] Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *el-Usûlü'l-münîfe li'l-İmâm Ebî Hanîfe,* İstanbul 2010, s. 87.

[420] Müslim, "Zühd", 60; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* VI, 168.

[421] Tirmizî, "Cenâiz", 70.

[422] Tirmizî, "Radâ'", 17.

[423] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 445-448.
[424] Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 46.
[425] *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I, 48.
[426] Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 460.
[427] Bu hususta geniş bilgi edinmek için bk. İlyas Çelebi, "Muska", *DİA*, XXXI, 267-269.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:
İLAHÎ KİTAPLARA İMAN

ÎLAHÎ KİTAPLARIN GEREKLİLİĞİ

Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın kitaplarına iman esasına şöyle temas edilir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ
عَلَى رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ
وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا

"Ey iman edenler! Allah'a, peygamberine, bu resûlüne indirdiği kitaba (Kur'an) ve önce indirdiği kitaba inanmakta sebat gösteriniz. Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr eden kimse derin bir sapıklık çukuruna düşmüştür."[428] Âyetin birinci kısmında Allah'a ve resûlüne iman etmenin hemen ardından Kur'ân-ı Kerim'e ve ondan önce indirdiği kitaba iman etmek vurgulu bir şekilde zikredilmiştir. Beş iman esasısının sıralandığı ve bunları inkâr edenlerin derin bir sapıklık çukuruna düştüğü ifade edilen ikinci kısmında ise Allah'a ve meleklere imandan sonra bütün kitaplara iman tekrar edilmiştir.

İslâm âlimleri Allah'ın, peygamberlerine indirdiği kitaplara iman etmenin zaruri bir esas olduğunda ittifak etmiştir. Başlangıçta tek ümmet olan insanlara Cenâb-ı Hak, cennetle müjdeleyen ve cehennemle uyaran peygamberler göndermiş, anlaşmazlığa düştükleri hususlarda hüküm vermeleri için hak yolu gösteren kitaplar indirmiştir.[429] Esasen ilahî kitaplara iman etmek peygamberlere inanmanın gerektirdiği tabii bir sonuçtur. Çünkü Allah elçilerine iman etmenin asıl mânası, onların vahye mazhar olduklarını canı gönülden benimsemektir. Hz. Peygamber, iman esaslarının sıralandığı meşhur Cibrîl hadisiyle ondan nakledilen başka rivayetlerde hem kendisinden önce gönderilen ilahî kitaplara, hem de Kur'ân-ı Kerim'e iman etmenin gerekli olduğunu vurgulu bir şekilde beyan etmiştir.[430]

İlahî kitaplara iman etmek aklî açıdan da gereklidir. Çünkü peygamberlerin ölümünden sonra hak ile bâtılı, iyi ile kötüyü ayırt edebilmek için başvurulacak yegâne kaynak bunlardır. Aksi takdirde insanlar kötü amaçlı tesirlerin ve duygusal tavırların içine girerek hidayetten uzaklaşırlar.

Fert ve toplumların ilahî kitaplara ihtiyacını şöylece özetlemek mümkündür:

1. Peygamberlerin vefatından sonra ihtilâf durumunda inanç, ibadet, ahlâk ve insanlar arası müeyyideli ilişkilere ait konularda müracaat kaynağı teşkil etmek.

2. Dini yozlaştırıp toplumları sırât-ı müstakîmden saptırmak isteyenlerin gayretlerini boşa çıkarmak.

3. İslâm davetini insanlar arasında yaymak ve uzak çoğrafyalarda yaşayan milletleri Allah'ın dininden haberdar etmek.

4. Peygamberlerin vefatından sonra nübüvvet ve risâlet misyonunu ilahî kitaplar ve onları açıklayan din âlimleri vasıtasıyla devam ettirmek.

5. Allah kelâmı olan vahiy metinleriyle ilahî dinlere mensup fert ve toplumların mânevî hayatını güçlendirip tazelemek.

---

[428] en-Nisâ 4/136.

[429] el-Bakara 2/213.

[430] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* I, 319; *Buhârî*, "Îmân", 37; Müslim, "Îmân", 5; Halîmî, *el-Minhâc fî şu'abi'l-îmân*, I, 321.

İLÂHÎ KİTAPLARIN SAYISI

Sayfalar (Suhuf)

Kur'ân-ı Kerim'de bu konuya temas eden âyetlerden biri şöyledir:

إِنَّ هٰذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولٰى صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسٰى

"Şüphe yok ki bu ilk sayfalarda, İbrâhim ve Mûsâ'nın sayfalarında da vardır."[431]

Sahîfenin çoğulu olan **suhuf** "sayfalar" yani "yazılı kâğıt parçaları" demektir. Okuma yazma imkânlarının çok kısıtlı olduğu tarihin erken devirlerinde çeşitli peygamberlere gönderilen vahiyler, risâleler halinde kayda geçirilmiş ve suhuf diye anılmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de açıklanan bazı öğütlerin ilk sayfalarda (suhuf-i ûlâ), Hz. İbrâhim ile Mûsâ'nın sayfalarında mevcut olduğu bildirilmek suretiyle suhuf diye tabir edilen ilahî kitapların varlığına temas edilmiştir.[432] Ancak bu "sayfalar" günümüzde müstakillen mevcut değildir, sadece Kur'an'da Necm ve A'lâ sûrelerinde temas edilen kısımlar vardır.

Sayfalar halinde kayda geçirildiği için Kur'an'a da suhuf denilmişse de[433] suhuf ile daha çok büyük ilahî kitapların dışında kalan ve Allah tarafından peygamberlere indirilen küçük risâleler kastedilir. Kur'an'da geçen "zübür" kelimesi[434] de "zebûr"un çoğulu olup, suhufla aynı anlamda kullanılmıştır. Tekili olan Zebur, Hz. Dâvûd'a verilen ilahî kitabın adı olduğundan suhuf arasında sayılmamıştır. Suhuf, yazının icat edilmesinden sonra gönderildikleri peygamberlerin zamanındaki sınırlı imkânlarla belirli tabletler, levhalar ve çeşitli malzemeler üzerinde kaydedilmiştir.[435]

Kur'ân-ı Kerim'de sadece ilk suhuf ile Hz. İbrâhim ve Mûsâ'ya verilen suhuftan bahsedilmiş, ayrıca Hz. Mûsâ'ya Tûr dağında levhalar indirildiğinden söz edilmiştir.[436] Ancak ona verilen levhalarla suhuf kastedilmiş olmalıdır. Bunların dışında hangi peygamberlere ne kadar suhuf verildiği açıklanmamıştır. Bu itibarla Kur'an'da bahsedilenlerin her birine, ilk suhufa ve bunların dışında diğer peygamberlere indirilenlere icmâlî olarak inanmak farzdır. Hz. İbrâhim'in soyundan İshak, Yâkub, Süleyman, Yûsuf, Zekeriyyâ, Yahyâ gibi peygamberlere nübüvvet ve kitap verildiğini belirten âyetler[437] bunu teyit etmektedir.

Resûlullah'tan nakledilen bir hadiste, Hz. İbrâhim'e verilen suhufun ramazan ayının ilk gecesinde nâzil olduğu belirtilmiştir.[438] Bazı rivayetlerde Âdem'e on, Şît'e elli, İdrîs'e otuz, Hz. İbrâhim'e on suhuf verildiği nakledilirse[439] de bu konuda kesin bilgi ifade eden mütevâtir bir haber yoktur.

Peygamberlere verilen suhuftan hiçbiri zamanımıza ulaşmadığından muhtevaları bilinmemektedir. Bununla birlikte Kur'an'ın beyanlarından anlaşıldığına göre suhuf, Allah'ın varlığı-birliği, sıfatları, nübüvvet, kader, âhiret gibi akait meselelerinin yanı sıra ibadet, muâmelât ve ahlâka ilişkin bilgileri içerir.[440] Şüphe yok ki son ilahî kitap Kur'ân-ı Kerim, ilahî dinin içerdiği bütün kalıcı ilke, hüküm ve kurallarını ihtiva etmektedir. Bu açıdan Kur'an'ın suhufu da

içerdiğini söylemek isabetli bir yorumdur. İlâhî kitapların birinci kısmını oluşturan suhufa küçük kitaplar da denilir.[441]

Kitaplar

Cenâb-ı Hakk'ın, elçilerine kitap indirdiği konusuyla ilgili âyetlerden biri şöyledir:

لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ
لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ
لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ

"Andolsun ki biz elçilerimizi apaçık delillerle gönderdik ve insanların adaleti sağlamaları için onlarla birlikte mizanı ve kitabı indirdik. Biz demiri de indirdik, gerçekten onda büyük bir güç ve insanlar için faydalar vardır. Çünkü Allah, kendisine ve peygamberlerine gıyabında kimlerin yardım edeceğini belirleyecek (ve ortaya çıkaracaktır). Allah çok güçlü ve her şeye galiptir."[442]

Sözlükte "harfleri bir araya getirmek" anlamındaki "ktb" kökünden türeyen **kitap,** "yazıların toplandığı yapraklar" demektir. İlâhî kitap, Allah'ın insanlara tebliğ etmeleri için peygamberlerine indirdiği vahiyleri toplayan yazılı belgelerdir. Suhufun dışında kalan ilahî kitaplara büyük kitaplar denilir ki bunlar Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'ân-ı Kerim'den ibarettir. Bunların Allah tarafından gönderilmiş kitaplar olduklarına topluca iman etmek farzdır.

Tevrat

"Kanun, din ve şeriat" anlamına gelen Tevrat, Kur'ân-ı Kerim'de on sekiz defa zikredilen ve inanılması emredilen ilahî kitaplardan olup, yahudileri muhatap aldığı belirtilmiştir. Adı zikredilmemekle birlikte Mûsâ'ya "kitap" verildiği söylenmiş, ona verilen levhalarda da (tabletler) öğüt olarak her şeyin yazıldığı şöyle belirtilmiştir:[443]

وَكَتَبْنَا لَهُ فِي الْأَلْوَاحِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْعِظَةً وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ

"Nasihat ve her şeyin açıklamasına dair ne varsa hepsini onun (Mûsâ) için yazdık."[444] Ayrıca rivayete göre[445] Hz. Peygamber'in, karşılaştığı bir yahudi âlime, Allah'ın indirdiği Tevrat'taki öğütleri hatırlatınca durumu bunlara uymayan bu kişinin "Allah insana bir şey indirmedi." demesi üzerine nâzil olan âyette de Hz. Mûsâ'ya ilahî kitap indirildiği şöyle belirtilmiştir:

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى بَشَرٍ مِنْ
شَيْءٍ قُلْ مَنْ أَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسَى نُورًا وَهُدًى

لِلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَاطِيسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيراًۚ وَعُلِّمْتُمْ مَا لَمْ

تَعْلَمُوا اَنْتُمْ وَلَا اٰبَاؤُكُمْۜ قُلِ اللّٰهُۙ ثُمَّ ذَرْهُمْ ف۪ي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ

"Onlar (yahudiler) Allah'ı gereği gibi tanımadılar. Çünkü 'Allah hiçbir şey indirmedi.' dediler. De ki: Mûsâ'nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği kitabı kim indirdi? Siz onu kâğıtlara yazıp açıklıyorsunuz, çoğunu da gizliyorsunuz. Sizin de atalarınızın da bilmediği şeyler size öğretilmiştir. De ki: (Onu) Allah (indirdi). Sonra onları bırak, daldıkları batakta oynasınlar."[446] Bu âyette nûr ve hidayet kaynağı olmakla vasıflanan kitabın Tevrat olduğu, bir başka âyette indirilen Tevrat'ta nur ve hidayet bulunduğunun belirtilmesinden de anlaşılmaktadır.[447]

Hadislerde ise Tevrat'ın Hz. Mûsâ'ya verilmiş ilahî bir kitap olduğu ve ramazan ayından altı gün geçtikten sonra nâzil olmaya başladığı haber verilmiştir.[448] Bu ismin İbrânîce "Torah" kelimesinden Arapça'ya Tevrat şeklinde geçtiği kabul edilir. Yahudi dinî kültüründe Tevrat, Eski Ahid (Tanah), Mişna ve Talmut gibi bütün kitaplar hakkında kullanılan geniş anlamlı bir isimdir. Ancak kutsal kitap olarak Tevrat, Eski Ahid'in ilk beş kitabını ve Hz. Mûsâ'ya verilen ilahî kitabı ifade eder. Muhtemelen Tevrat'ın içeriğine, Kur'an'da sözü edilen ve Tûr dağında Hz. Mûsâ'ya verilen tabletler (suhuf) de dâhildir.

Kur'an'da yer alan bilgilere göre Tevrat, insanları hidayete sevkeden ve hakkı bâtıldan ayıran bir nur, bir ışık, bir rahmet, bir öğüt ve her şeyi açıklayan bir kılavuzdur.[449] Tevrat'ın İsrâiloğulları'na miras olarak bırakıldığını açıklayan[450] Kur'an'da bu kitaptan nakledilen kısa bir muhteva dışında fazla bilgi verilmemiş, Tevrat'ta ümmî bir peygamberin geleceği yazılı olduğu halde yahudilerin bunu gizlemek, metnindeki kelimeleri kasıtlı bir şekilde yanlış yorumlamak yahut bazı kelimelerini değiştirmek suretiyle bu beyanı tahrif ettikleri bildirilmiştir.[451]

Kur'an'ın bu beyanı bazı yahudilerce de kabul edilmektedir. Buna göre bugün yahudilerce muteber sayılan ve Ahd-i Atik'in ilk bölümünü teşkil eden Tevrat vahiy mahsulü olmadığı gibi beşerî bir kitap olarak bile değişikliğe mâruz kalmıştır. Uzun süre şifahî olarak nakledilmiş, bugün nispet edildiği şahıslar tarafından değil, başka kişilerce yazılmıştır. Günümüzde yahudilerce muteber sayılan en eski Tevrat metni, milâttan sonra 820-850 yıllarında yazılmıştır. Bu metni Ezra ortaya koymuştur. Müslüman yazarlar Tevrat'ın Hz. Mûsâ'ya bir defada levhalar halinde verildiğini kabul eder.[452]

Ahd-i Atîk'te belirtildiğine göre Hz. Mûsâ'nın ahit sandığına koymak üzere Levioğulları'na mensup kohenlere teslim ettiği Tevrat kaybolmuş, Hz. Süleyman zamanında açılan sandıktan iki taş levhadan başka bir şey çıkmamıştır.[453] Rabbânî kaynaklar da Tevrat'ın ilahî unsurlar ihtiva etmekle birlikte aslî yapısını koruyamadığını, devamlı değişikliğe uğradığını ve bugünkü Tevrat'ın zaman içinde tedrîcî olarak oluştuğunu kabul eder.[454]

Batı'da XV. yüzyıldan itibaren Kitâb-ı Mukaddes'in metnine yönelik tenkit faaliyetleri başlamış, neticede Tevrat'ın dahi muayyen bir zamanda bir tek kişi

tarafından değil, farklı dönemlerde çeşitli yazarlarca kaleme alındığı ve bir tür redaksiyona tâbi tutulduğu çeşitli yönlerden ispat edilmiştir.[455]

Müslim'in *Sahîh*'inde yer alan bir rivayette Tevrat'ın, Hz. Âdem'in yaratılmasından kırk yıl önce yaratıldığı belirtilir.[456] Bu bilgi yahudi kaynaklarında Tevrat'ın dünya yaratılmadan önce yaratıldığına ilişkin bilgiyle benzerlik arzetmektedir. Müslüman âlimler Tevrat'ın bir kitap halinde topluca indirildiğini kabul eder.[457]

Yahudi kutsal kitabının birinci bölümünü teşkil eden bugünkü Tevrat; Tekvin, Çıkış, Levililer, Sayılar ve Tesniye bölümlerinden oluşur. Tekvin, kronolojik olarak yaratılıştan Hz. Yûsuf'un vefatına kadar geçen olayları, diğer bölümler ise Hz. Mûsâ'nın doğumundan ölümüne kadar vuku bulan hadiseleri, vahiy alışını ve çöldeki kırk yıllık hayatını, ayrıca ahlâkî kuralları ve bazı buyrukları anlatır. Tevrat'ın bölümleri arasında üslûp ve ifade birliği yoktur. Bugünkü Tevrat -boyutları bilinmese de- tahrif edilmiş olduğundan sadece Kur'an ve sahih hadislerce teyit edilen muhtevası doğru kabul edilebilir. Bazı müslüman âlimler, Tevrat'ın muhtevası incelendiği takdirde, ilahî kelâm niteliği taşımayan unsurlar içerdiğinin anlaşılabileceği görüşündedir.[458]

Zebur

"Yazılı kitap veya metin" anlamına gelen, daha çok hikmetli sözlerin yanı sıra bazı dualar içeren **Zebur**, Hz. Dâvûd'a indirilmiş ilahî bir kitaptır. Kur'ân-ı Kerim'de (وَآتَيْنَا دَاوُودَ زَبُورًا) "Dâvûd'a Zebur'u verdik."[459] buyurulmuştur. Kur'an'da, yeryüzüne sâlih kulların vâris olacağı hususunun Zebur'da yer aldığı da bildirilmiştir.[460] Ramazan ayınının on beşinci günü indirilmeye başlandığı, Tevrat gibi topluca değil Kur'an gibi parça parça indirildiği ve dilinin Süryânîce olduğu rivayet edilir.[461]

Müslümanlar için gerekli olan, Eski Ahid'in (Tanah) Mezmurlar kitabının bir kısmını içerdiği Zebûr'a değil, Allah tarafından Hz. Dâvûd'a indirilen otantik Zebur'a inanmaktır. Dâvûd, Mûsâ'dan sonra gelen bir peygamberdir. Kur'an'da Dâvûd'dan on altı defa bahsedilmekle birlikte Zebur hakkında fazla bilgi verilmemiştir. Hz. Peygamber, Dâvûd'un Zebur'u güzel sesiyle okuduğunu söylemiştir.[462]

İncil

"Müjde, yeni öğreti, yeni haber" anlamına gelen **İncil**, Kur'ân-ı Kerim'de adı geçen ve iman edilmesi emredilen ilahî kitaplardandır. İlgili âyetlerde belirtildiğine göre Hz. Îsâ, İsrâiloğulları'na peygamber olarak gönderilmiş, ona Allah tarafından İncil vahyedilmiş ve öğretilmiştir. İçinde Tevrat'ı tasdik eden ve Muhammed aleyhisselâmın peygamber olarak gönderileceğini müjdeleyen âyetler vardır, o bir nur ve hidayet kaynağıdır.[463] Kur'an'da buna temas eden âyetlerden biri şöyledir:

وَقَفَّيْنَا عَلَى آثَارِهِمْ بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ

التَّوْرٰيةِ وَاٰتَيْنَاهُ الْاِنْجِيلَ فِيهِ هُدًى وَنُورٌ وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ

مِنَ التَّوْرٰيةِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ

"Onların izleri üzerine de arkalarından Meryem oğlu Îsâ'yı, önündeki Tevrat'ı doğrulayıcı olarak gönderdik. Ona, içinde hidayet ve nur bulunan, önündeki Tevrat'ı tasdik edici, müttakilere de hidayet ve öğüt olmak üzere İncil'i vedik."[464]

Bazı rivayetlerde İncil'in ramazanın on dört veya on sekizinci gününde nâzil olmaya başladığı bildirilmiştir. Müslüman âlimler İncil'in de Tevrat gibi topluca indirildiğini kabul eder.[465]

Kur'an'da yer alan beyanlara göre İncil'de insanlar Allah'ın birliğine ve Hz. Îsâ'nın peygamberliğine iman etmeye davet edildiği halde daha sonra hıristiyanlarca tahrif edilip, bu kitapta tevhit akîdesi teslisle, Hz. Îsâ'nın insanlar arasından seçilmiş bir beşer-peygamber olduğu gerçeği de bedenlenmiş bir tanrı olduğu inancıyla değiştirilmiştir. Kur'ân-ı Kerim bu inançların bâtıl olduğunu, akla ve vahye dayanan hiçbir temelinin bulunmadığını beyan etmiştir.[466]

Bugün hıristiyanların kutsal kitabı, Ahd-i Cedîd diye adlandırılır. Bu isimlendirme, milâttan sonra II. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde Ahd-i Cedîd "İncil" ve "Havâriler" bölümüne ayrılırken daha sonra üç kısımdan oluşmuştur. **1**. Tarihî Kitaplar: Dört İncil ve Resûllerin İşleri. **2**. Tâlimî Kitaplar: Pavlos'un Mektupları ile Katolik Mektupları. **3**. Peygamberlik: Yuhanna'nın Vahyi.

Bu kitaplar, Hz. Îsâ'nın hayatta iken elde mevcut olmadığı halde uzun zaman içinde vücut bulup şifahî olarak nakledilmiş ve sonradan yazıya geçirilmiştir. Bu sebeple İncil, Allah'tan geldiği şekliyle korunamamış ve muhtevasına pek çok beşerî unsur eklenmiştir. Zamanımıza intikal eden ilk yazılı metinler Pavlos'un Mektupları'dır.

Milâdî II. yüzyılın ilk yarısına kadar tek İncil'den söz edildiği halde daha sonra oluşan pek çok İncil arasından sadece dört tanesi kilisece muteber sayılmış, Hz. Muhammed'in peygamberliğini açık ifadelerle müjdeleyen Barnaba İncili ise bu İnciller arasına alınmamış, söz konusu İnciller'in milâdî II. yüzyılın ikinci yarısından sonra yazıldığı tespit edilmiştir. Suriye ve Filistin'deki hıristiyanlar Matta, Yunanistan'dakiler Luka, Roma'dakiler Markos İncili'ni kullanmışlardır.

İncillerin ilk üç tanesi birbirine oldukça benzediklerinden Sinoptik İnciller diye anılır. Yuhanna İncili ile bu sayı dörde çıkmaktadır. Birbirlerine nispetle çelişkili ve farklı bazı ifadeler taşıyan bu dört İncil'in muteber kabul edilip tanzim edilmesi IV. yüzyılda gerçekleşmiştir. Hıristiyanlar da kilisece benimsenen söz konusu dört İncil'in Hz. Îsâ döneminde yazılmadığı gerçeğini itiraf etmektedir.

Tanrı'yı insan seviyesine indirmek ve insanı tanrılaştırmak suretiyle akla ve vahye aykırı inançlar içermesi, Hz. Îsâ Ârâmîce konuştuğu halde mevcut bütün İnciller'le Ahd-i Cedîd'in Grek dilinde yazılması, Hz. Îsâ dönemine ait yazma nüshalarının bulunmaması, başlangıçta tek İncil'in varlığından söz edilirken daha sonra çoğalıp Ahd-i Cedîd metinlerini oluşturması ve Hıristiyanlığın kutsal

kitabını teşkil etmesi gibi hususlar, Cenâb-ı Hak'tan gelen şekliyle İncil'in zamanımıza ulaşmadığını kanıtlamaktadır.[467] Şu halde Hz. Îsâ'nın hayatına dair bilgiler ve çeşitli öğütler içeren mevcut İnciller'e vahiy ürünü olmayan birtakım ifadelerin dahil edildiğini kabul etmek gerekir.

Kur'ân-ı Kerim

Kur'an'ın Muhammed aleyhisselâma vahyedilen ilahî bir kitap olduğu aşağıdaki âyetlerde şöyle belirtilmiştir:

وَمَا كَانَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ اَنْ يُفْتَرٰى مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ تَصْدِيقَ
الَّذٖى بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصٖيلَ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فٖيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمٖينَ

"Bu Kur'an Allah'tan başkası tarafından uydurulmuş değildir. Aksine o, kendinden öncekini doğrulamak ve kitabı açıklamak üzere indilmiştir. Âlemlerin rabbinden geldiğinde şüphe yoktur."[468]

وَلَقَدْ اٰتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانٖى وَالْقُرْاٰنَ الْعَظٖيمَ

"Hakikaten biz sana (namazın her rekâtında) tekrarlanan yedi âyeti ve yüce Kur'an'ı verdik."[469]

İnsanların tamamına gönderilen son ilahî kitap Kur'ân-ı Kerim'dir. Farklı kök mânaları bulunan **Kur'an**'ın anlamlarından biri "toplamak, bir araya getirmek"tir.[470] Bu anlam göz önünde bulundurulduğu takdirde Kur'an, "Bütün ilahî kitapların zihni aydınlatıcı ve gönlü ferahlatıcı özelliklerini taşıyan kitap." mânasına gelir.

Kur'an'ın yaygın mânalarından biri de "sürekli okunan" şeklindedir.[471] Furkân (hakkı bâtıldan ayıran), nûr, tezkire (öğüt), tenzîl (Hz. Peygamber'e indirilen), kelâmullâh (Allah sözü), hakîm (hikmet dolu), hüdâ (hidayet kaynağı) gibi isimlerle de adlandırılan Kur'ân-ı Kerim, lafız örgüsü ve bilgi muhtevası itibariyle benzerini hiçbir kimsenin meydana getiremediği bir kitaptır.

Yahudi ve hıristiyanlar dahil olmak üzere bütün insanların ona inanması ve buyruklarına uyması gerekmektedir. Kur'an, Hz. Peygamber'e Allah tarafından Arapça olarak indirilmiştir. O, insanları doğruya ileten, benzeri meydana getirilemeyen, gönüllere şifa veren, ilahî koruma altında bulunan, doğru bilgiler içeren, âyetleri üzerinde düşünülüp onlara tâbi olunması için gönderilen ilahî bir kitaptır.[472]

Resûl-i Ekrem'in hadislerinde de iman esasları arasında Kur'an'a inanmak açıkça yer almış,[473] ayrıca Allah'tan geldiği şekliyle bugün elimizde bulunan ve hiçbir değişikliğe mâruz kalmayan Kur'an sayesinde geçmiş ilahî kitaplar hakkında da kesin bilgilere ulaşmanın mümkün olduğu vurgulanmıştır.[474] Hz. Peygamber Kur'an'ı, "Allah'ın ipi, sözlerin en güzeli, en doğrusu, en hayırlısı" diye niteleyerek ona inanmayı ve sımsıkı sarılmayı emretmiş, onda geçmişle geleceğe ilişkin haberlerin bulunduğunu söylemiştir.[475]

Allah tarafından Hz. Peygamber'e Cebrâil vasıtasıyla yirmi üç yıl içinde âyet âyet ve sûre sûre indirilen Kur'ân-ı Kerim, nâzil olduğu andan itibaren vahiy kâtiplerince yazılmış, bazı sahâbîler tarafından ezberlenmiş, kaynaklarda belirtildiğine göre Hz. Peygamber'in vefatından kısa bir süre sonra bu hâfızların da katkısıyla önce ilk halife Hz. Ebû Bekir zamanında yazılı metinler bir araya toplanmış ve bir kitap (mushaf) haline getirilmiş, ardından Hz. Osman devrinde kırk sahâbînin huzurunda çoğaltılmış, ihtilâflara kapı açmamak için ilk yazılı malzemeler imha edilmiştir.[476]

Müslüman olabilmek için ilahî kitaplara iman etmek, bunun gerçekleşebilmesi için de Kur'an'a inanmak gerekmektedir. İslâm âlimleri Kur'an'a iman meyanında şu hususların bilinip benimsenmesini gerekli görmüşlerdir:

1. Kur'an, lafzı ve mânasıyla Allah kelâmıdır. Cebrâil vasıtasıyla Hz. Muhammed'e vahyedilmiş ve tevâtür yoluyla sonraki nesillere intikal etmiştir. Bugün elimizde bulunan Kur'an, hiçbir değişikliğe uğramamıştır.

2. İlâhî kitapların sonuncusudur. Geçmiş ilahî kitapların asıllarını tasdik etmekle birlikte hükümlerini yürürlükten kaldırmıştır.3. Lafzı ve mânasıyla erişilmez (mûciz) olup, benzerinin meydana getirilmesi imkânsızdır. Lafzı itibariyle mûcizedir, çünkü Arap edebiyatı açısından erişilmez bir nazım üstünlüğüne sahiptir. Mânası yani muhtevası itibariyle de mûcizedir, çünkü kâinatın yaratılış ve işleyişinden tutunuz da fert ve toplum olarak insanların çeşitli yetenek ve davranışlarına varıncaya kadar içerdiği kevnî ve beşerî bilgiler, günümüzün bilim adamları tarafından hayranlık ve takdirle karşılanmaktadır.

4. Kur'an'ın helâl ve haram kıldığı hususların tamamı doğru ve isabetli olup, hepsi insanların barış, huzur ve selâmetini sağlamaya yöneliktir. Bu itibarla bütün buyruklarını teslimiyetle karşılamak Kur'an'a imanın bir gereğidir.

5. Kur'an, fert, toplum ve millet bazında olmak üzere insanları dinî ve dünyevî bakımdan ıslah etmeyi amaçlar. Bunun için de inanç, ibadet, ahlâk ve bazı dünyevî konulara ilişkin hükümlere uyulmasını emreder. Bu konularda insanların benimsediği bâtıl ve yanlış hükümlere de temas edip bunlardan kaçınmayı da farz kılar.

6. Kur'an, hem din hem dünya ile ilgili konularda doğru olanı tespit etmenin kesin bilgiye sahip olmakla imkân dahiline girdiğini açıklar ve bu tür bilgiye dayanmayan iddiaları geçersiz kabul eder. Bu sebeple her konuda akıl yürüterek, gözlem ve deney yaparak bilgi üretmeyi insana temel bir görev olarak yükler. [477]

---

[431] el-A'lâ 87/18-19.

[432] Tâhâ 20/133; en-Necm 53/36-37; el-A'lâ 87/18-19.

[433] Bk. Abese 80/13; el-Beyyine 98/2.

[434] Âl-i İmrân 3/184; eş-Şuarâ 26/196; Fâtır 35/25.

[435] Günay Tümer-Abdurrahmân Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 310.

[436] el-A'râf 7/145.

[437] en-Nisâ 4/54; el-En'âm 6/89; el-Hadîd 57/25.

[438] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 107.

[439] İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 24; Râzî, *Mefâtîhu'l-ġayb*, XXIX, 13, XXXI,

149.

[440] Bk. M. F. Abdülbâkī, *el-Mu‘cem*, “shf” md.; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VIII, 5768-5769.

[441] Bu konuda bk. Ömer Dumlu, “Suhuf”, *DİA*, XXXVI, 477-478.

[442] el-Hadîd 57/25.

[443] el-Bakara 2/53, 87; Âl-i İmrân 3/65; el-A’râf 7/144-145.

[444] el-A‘râf 7/145.

[445] Eş‘arî, *Risâle fî istihsâni’l-havḍ*, s. 93.

[446] el-En‘âm 6/91.

[447] el-Mâide 5/44.

[448] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 107; *Buhârî*, “Tevhîd”, 19; Müslim, “Hudûd”, 28.

[449] el-Bakara 2/53; el-Mâide 5/44; el-En’âm 16/91; Hûd 11/17; el-Enbiyâ 21/48.

[450] el-Mü’min 40/53-54.

[451] el-Bakara 2/75; en-Nisâ 4/46; el-Mâide 5/13, 68; el-A’râf 7/157; el-Feth 48/29.

[452] Zemahşerî*, el-Keşşâf*, III, 287.

[453] I. Krallar, 8 / 9; II. Tarihler, 5 / 10.

[454] Ömer Faruk Harman, “Ahd-i Atîk”, *DİA*, I, 495-496; Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, s. 165-168.

[455] Bk. S. J. De Vires, “History of Biblical Criticism”, *Interpreter’s Dicüonary of The Bible*, 1, 413-418; J. Blenkiusopp, “Intraduction to The Pentatench”, *The New Interpreter’s Bible*, 1, 305-318.

[456] Müslim, “Kader”, 13.

[457] Hâcekîzâde, *el-Metâlibu’l-âliye fi’l-kütübi’l-münzele*, vr. 97a b.

[458] Halîmî, *el-Minhâc fî şu’abi’l-îmân*, 1, 323.

[459] en-Nisâ 4/163; el-İsrâ 17/55; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “zbr” md.

[460] el-Enbiyâ 21/105.

[461] Hâcekîzâde, *el-Metâlibu’l-âliye*, vr. 99 b-100 a.

[462] Buhârî, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 31; Müslim, “Salâtü’l-müsâfirîn”, 235-236.

[463] el-Bakara 2/136; en-Nisâ 4/163; el-A’râf 7/157; el-Hadîd 57/27; es-Saff 61/6.

[464] el-Mâide 5/46.

[465] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 107; Hâcekîzâde, *el-Metâlibu’l-âliye*, vr. 102b-103a.

[466] el-Mâide 5/13-17, 75, 116.

[467] Beyhakī, *Şu’abü’l-îmân*, 1,198-199; M. Reşîd Rızâ, *Tefsîru’l-Menâr*, III, 158-159; VI, 288-302; VII, 256-257; IX, 228-229, 240; Hikmet Tanyu, “Ahd-i Cedîd”, *DİA*, I, 501-506.

[468] Yûnus 10/37.

[469] el-Hicr 15/87.

[470] Hâcekîzâde, *el-Metâlibu’l-âliye*, vr. 105a.

[471] Bk. Abdülhamit Birışık, “Kur’an”, *DİA*, XXVI, 383-384.

[472] en-Nisâ 4/82, 174; el-Mâide 5/48; Yûsuf 12/2; el-Hicr 15/9; el-İsrâ

17/9, 82, 88; el-Hicr 15/9; Tâhâ 20/113; el-Enbiyâ 21/50; eş-Şûrâ 42/17; el-Burûc 85/21; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 51.

[473] Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 318; Müslim, "Îmân", 5.

[474] Buhârî, "Tefsîr", 5/1; "Fezâilü'l-Kur'ân", 1.

[475] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 51; Buhârî, "Edeb", 70; "I'tisâm", 2; Müslim, "Hac", 147; Ebû Dâvûd, "Fezâilü'l-Kur'ân", 1.

[476] Hâcekîzâde, *el-Cetâlibu''l-âliye*, vr. 106b-107a.

[477] Bk. Tirmizî, "Sevâbü'l-Kur'ân", 20; Beyhakī, *Şu'abü'l-îmân*, I, 185-194; Halîmî, *el-Minhâc fî şu'abi'l-îmân*, I, 317; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, II, 114, 134, 259, 478; III, 122, 187, 253; M. Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr*, VI, 184; IX, 454-455; XI, 195, 198, 206-255, 264-283, 361-363.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: PEYGAMBERLİK MÜESSESESİNE VE PEYGAMBERLERE İMAN

PEYGAMBERLİK MÜESSESESİ

Peygamberlikle İlgili Kavramlar

Peygamberlik müessesesine ve peygamberlere iman, İslâm akaidinde Allah Teâla'ya ve üstün sıfatlarına inanmaktan sonra gelen ikinci temel konudur. Üçüncüsünü ise evrenin kozmik düzeninin bozulmasından sonra gerçekleşecek olan âhiret âlemine iman teşkil eder. Peygamberliğe dair hususları kavrayabilmek için öncelikle bu konuyla ilgili belli başlı kavramların açıklanması gerekir. Bunlar da nübüvvet, vahiy, nebî ve resûl tabirlerinden ibarettir.

Nübüvvet

Peygamberlik konusu, Kur'an ve Sünnet'te nübüvvet ve risâlet kelimeleriyle ifade edilir. Arapça bir kelime olan **nübüvvet**, sözlükte "bilinmeyeni haber vermek; yüksek bir yaratılışa sahip kılınmak; yüksek bir konuma sevketmek ya da hakk'a vesile olan yol" anlamına gelir.[478] Dinî kültürümüzde peygamberlik tabiriyle ifade edilen nübüvvet, terim olarak, "Allah'ın, dinî ve dünyevî konulara dair buyruklarını haber vermek üzere seçtiği ve üstün ahlâkî meziyetlerle donattığı yüce ruhlu bir insanı, kendisiyle yaratıkları arasında elçilik yapmakla görevlendirmesi." diye tanımlanır.[479] Cenâb-ı Hak, elçi olarak görevlendirdiği bu insanın gönlüne, başta yüce zatı ve O'nun sıfatlarına dair bilgileri yerleştirmiş, kâinatın yaratılış amacını, kıyametin kopacağını ve âhiret âleminin vuku bulacağını, dolayısıyla insanların benimsedikleri inançlarla yaptıkları davranışlardan ötürü hesaba çekileceklerini ona bildirmiştir. Ayrıca Allah Teâlâ, varlıklar içinde insanın yeri, fert ve toplumun mutluluğu için dünya hayatında uyulması gereken belli başlı kuralları peygambere öğretmiş ve bunları, diğer insanlara tebliğ etmesini emretmiştir. Allah ile yaratıkları arasındaki ilişki ve iletişimi ifade eden nübüvvette bilgi akışı, vahiy yoluyla sağlanmıştır. Bu da vahyin nübüvvet müessesesinde merkezî bir yer işgal ettiğini gösterir. Şu halde insanlar için, duyuları kullanma ve akıl yürütme dışında üçüncü bir bilgi kaynağı olan ve yalnızca Allah tarafından belirlenen insanlara tahsis edilen vahyin anlamı ve tanımı büyük bir önem arzeder.

Vahiy

Vahyin Tanımı

Sözlükte "gizlice söylemek, bildirmek; işaret etmek, ilham etmek; birine bir bilgiyi kavratmak" anlamına gelir. Terim olarak, "Allah Teâlâ'nın, insanların muhtaç olduğu dinî ve dünyevî bilgileri söz veya mâna şeklinde, doğrudan doğruya yahut melek vasıtasıyla peygamberlere bildirip öğretmesidir." Buna göre vahiy, Allah'ın, peygamberlere, duyularla algılama ve akıl yürütme dışında yaşattığı bir ruhî tecrübe vasıtasıyla iletip öğrettiği sözleridir (kelâmullâh). Vahye mazhar olan peygamber, olağanüstü bir şekilde idrak ettiği bu bilgilerin, kendisine Allah tarafından gönderildiğini, yaşadığı ruhî tecrübe sayesinde kesinlikle bilir.

Peygamberin, kendi iradesinin etkisi bulunmaksızın bütün benliğini baskı altına alan bir yoğunlukta yaşadığı söz konusu ruhî tecrübe onda, Allah'tan vahiy almakta olduğunun bilincini doğurur. Peygamber olmayan insanlar ise peygamberlerin göstereceği mûcizelerle onlara gelen bilgilerin vahiy ürünü olduğunu bilebilir.

Kaynaklarda belirtildiğine göre vahyin gelişi sırasında peygamberde fizyolojik ve psikolojik değişiklikler meydana gelir. Nitekim sahih hadislerde nakledildiğine göre Hz. Peygamber'in vahyi idrak ederken soğuk zamanlarda bile terlemiş, üzerinde bulunduğu deve vahyin tesiriyle çökmüş, vahyin gelişi esnasındaki fizyolojik ve psikolojik değişimlerine bazı sahâbiler de şahit olmuştur.[480]

Kur'ân-ı Kerim'de, peygamberler aracılığı ile vahiyler gönderilmesinin amaçlarına da temas edilmiştir. Bunları şöylece özetlemek mümkündür: İlâhî rahmet ve adaletin bir gereği olarak insanları, varoluşun ve hayata gelişin anlamı üzerinde düşünmeye davet etmek, onlara hem hidayet yolunu öğretip bu yola girmelerini hem de sapıklık yolunu gösterip bundan uzaklaşmalarını öğütlemek, evrenin Allah tarafından yaratıldığını ve ondan başka tapınmaya lâyık hiçbir varlığın bulunmadığını bildirip yalnızca O'na tapmaya davet etmek, kişilerin iradî davranışlarına bağlı olarak hesaba çekileceklerini haber verip onları cennetle müjdelemek ve cehennemle uyarmak, mükelleflere bütün iyilikleri tanıtıp buna göre davranmalarını, ayrıca kötülükleri tanıtıp bunlardan kaçınmalarını sağlamak, bu amaçların genel çerçevesini oluşturur.

Sünnî âlimlere göre peygamberlere gönderilen vahiyler bütün insanları muhatap edinmiştir. Bu sebeple belli kişi veya zümrelere tahsis edilmiş herhangi bir vahiy yoktur, aksine vahiylerin tamamı bütün insanlara tebliğ edip açıklamaları için peygamberlere verilmiştir. "Şayet Peygamber'den öğrendiğim bazı bilgileri açıklasaydım boynum vurulurdu." mealinde Ebû Hüreyre'ye atfedilen sözler, Emevîler'in zalimane uygulamalarına yönelik olup, Ali b. Ebû Tâlib ile veya sûfîlerce ilim olarak değerlendirilen bâtınî yorumlarla herhangi bir ilişkisi yoktur. Sünnî kelâmcılar vahiylerin Allah'a ait sözlerden oluştuğunu ve vahiy metinlerinin, O'nun zatında mevcut mânalara ait lafızların Cibrîl vasıtasıyla peygamberlerin kalplerine indirildiğini kabul eder.

Kur'an'da vahiy, Hz. Mûsâ ve Hz. Îsâ'nın anneleri örneklerinde olduğu gibi peygamberlikle görevlendirilmeyen bazı insanlara, ayrıca meleklere, ateşe, bal arısına, yere ve göğe, ilahî hitapta bulunulması veya ilhamın gelmesi anlamında da kullanılmıştır. Ayrıca şeytanın insanlara telkin ettiği duygu ve düşünceler de Kur'an'da bazan vahiy kelimesiyle ifade edilmiştir.[481] Ancak bunlar vahyin sözlük mânası çerçevesindeki ilhamlardan ibaret olup, peygamberlere gelen terim anlamındaki vahiyle bir ilgisi yoktur.

Vahiy Türleri

Allah Teâlâ'nın peygamberlere gönderdiği vahiyler; sâdık rüya, vahiy meleğinin getirmesi ve vasıtasız olmak üzere farklı yötemlerle vuku bulmuştur:

Sâdık Rüya. Nübüvvetin ilk döneminde vahiy, peygamberin gördüğü rüyaların aynen gerçekleşmesi tarzında bir tür alıştırma ile başlar. Resûlullah'ın nübüvvetin başlangıcında gördüğü bütün rüyaların sabah aydınlığı gibi aynen

gerçekleştiği nakledilmektedir. Diğer peygamberler de bu tür vahiyler almışlardır.[482]

Meleğin Vahiy Getirmesi. Vahiy meleği Cibrîl'in, ya aslî suretiyle peygambere görünerek veya insan şekline bürünerek (temessül) ya da görünmeden ona vahiy getirmesiyle vuku bulmasıdır. "Vahy-i celî" diye anılan bu üç yolla da Hz. Peygamber'e vahiy gelmiştir.[483]

Vasıtasız Vahiy. Bu tür, Cenâb-ı Hakk'ın, perde arkasından peygambere doğrudan hitap etmesi veya zihninde (kalbinde) bir tür bilgi yaratarak dilediği hüküm, emir ve yasağı algılamasını sağlaması tarzında gerçekleşir. Dinî kültürümüzde "kelîmullâh" diye anılan Hz. Mûsâ'nın Tûr dağında, Hz. Peygamber'in de mîraç olayında aldığı vahiyler bu türdendir.[484] Her üç vahiy türüne de Kur'an'da temas edilmiştir.[485]

Vahyin Aklî İmkânı

Özü itibariyle yoğun bir ruhî tecrübe olarak kabul edilen vahiy, aklen mümkündür. Kur'ân-ı Kerim'de, görülenlerin yanında görülmeyen varlıkların bulunduğuna dikkat çekilerek[486] vahyin imkânına işaret edilir ve bununla şu husus anlatılmak istenir: Bilinmelidir ki şuurlu ve mükellef bir tür olarak yaratılan insan, bütün varlıkları görebilecek bir bünyeye sahip değildir. Tabiattaki varlıklar sadece görülenlerden ibaret sanılmamalıdır. Üstün niteliklere sahip kılınarak yaratılan peygamberlerin, diğer insanların göremediği varlıkları görüp onlarla irtibat kurması imkânsız bir şey değildir.

Canlı varlıkların değişik kabiliyetlerde yaratılmış olması, sözü edilen bu konumu doğruladığı gibi, gözle görülemeyen varlıkların mevcudiyetini keşfeden araştırmalar da bunu teyit edici mahiyettedir. Tarihin değişik devirlerinde yaşayan peygamberlere verilen vahiylerin birbirini doğrulaması, vahiylerin insanlarca bilinmesi mümkün olmayan gayba ilişkin haberler içermesi, gönülleri ve zihinleri tatmin edici bir insan ve evren yorumu sunması, dürüst ve tertemiz bir hayat tarzını inşa etmeyi sağlayan ilkeleri belirlemesi, peygamberlerin elinde yalnızca Allah'ın yaratmasıyla gerçekleşebilen ve tabiat kanunlarını aşan olayların vuku bulması, vahiyleri inkâr edenlerin helâk edilmesinin ardından ilgili coğrafyalarda helâk izlerinin geride bırakılması bu deliller arasında zikredilebilir. Bir tür mânevî algıya benzetilebilecek olan vahyin mahiyetini kavramak ve nasıl gerçekleştiğini keşfetmek ise peygamber olmayan hiç bir insan için mümkün değildir.

Nebî-Resûl

Sözlükte **nebî** "haber veren, kendisine haber verilen; mertebesi yüksek olan kişi" anlamına gelir. **Resûl** de "haber getiren elçi" demektir. Her ikisinin yerine, aynı anlama gelen ve Farsça kökenli olan **peygamber** kelimesi, kültürümüzde yaygın olarak kullanılmaktadır. Dinî bir terim olarak, "Buyruklarını haber vermek üzere Allah'ın insanlar arasından seçip kendisine vahiy yoluyla kitap veya vahiyler verdiği kişi." diye tanımlanır. Kur'ân-ı Kerim'deki beyanlara göre Allah insanlardan nebî ve resûller seçmiş, onlara kitaplar vermiş; bu çerçevede Hz. Mûsâ, Hz. Hârûn ve Hz. İsmâil'den "resûl-nebî" diye bahsedilmiştir.[487]

Bununla birlikte bir âyet-i kerîmede, resûl ile nebî kelimelerinin atıfla birbirinden ayırt edilmesi,[488] bazı âlimlerce bu ikisi arasında bir fark bulunduğuna dair delil kabul edilmiş ve hadis olarak nakledilen âhâd türden bazı rivayetlerin de etkisiyle resûl “yeni bir şeriatla gönderilen peygamber”, nebî ise “önceki bir peygamberin getirdiği şeriatı tebliğ eden peygamber” diye tanımlanmıştır.[489]

Ancak resûl, Kur’an’da Allah ile yaratıkları arasında elçilik yapan melek karşılığında da kullanılmıştır. Nitekim insanların ruhlarını teslim alan meleklere “rusül” denilmiş, meleklerin kanatlı elçiler oldukları ifade edilirken onlardan rusûl diye söz edilmiş ve özellikle Cibrîl’e resûl niteliği atfedilmiştir. Bu da resûl ile nebî ayırımına konu yapılan âyettteki resûlün elçi mânasında kullanıldığını göstermektedir.

Nebîlere de inanmak farz kılınmasına rağmen iman esasları arasında sadece resûllere iman etmekten söz edilmesi, Hz. Nûh’tan önce gönderilen resûllerin (mürselîn) kavmince yalanlandığını bildiren âyetin yanı sıra Hz. Lût’un resûl olduğunu belirten âyet, resûl ile nebînin aynı anlamda kullanıldığını savunan âlimlerin görüşlerini kanıtlayıcı mahiyettedir.[490]

Peygamberlik Müessesesine İman

Kur’ân-ı Kerim’de peygamberlik müessesesi hakkında nübüvvet kavramı kullanılır ve En‘âm sûresinin 83-89. âyetlerinde peygamberlerden bahsedildikten sonra şöyle buyurulur:

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ

“İşte onlar kendilerine kitap, hikmet ve nübüvvet verdiğimiz kimselerdir.”

Hz. Peygamber, nübüvvetin bir vahiy müessesesi olduğuna dikkat çekerek şöyle buyurur: (لَمْ يَبْقَ مِنَ النُّبُوَّةِ إِلَّا الْمُبَشِّرَاتُ) “Nübüvvetten, sâdık rüyalardan ibaret olan müjdeler dışında geride bir şey kalmamıştır.”[491] Bu ve benzeri nasslar, nübüvvetin bir müessese olduğuna dikkat çekmektedir.

Allah Teâlâ yeryüzünde halifeliğini yapması için yarattığı insan türünü, görülebilen varlıklar içinde akıl yürüterek bilgi üretme kabiliyetine, iyilik ve kötülükten dilediğini yapma imkânına yani irade hürriyetine sahip kılmıştır. Bununla birlikte rahmet ve hikmetinin bir tecellisi olarak, onları sadece akıl ve iradeleriyle baş başa bırakmamış, karşı karşıya bulundukları problemleri çözmelerine yardım edip gidecekleri isabetli yolu gösteren peygamberlik müessesesiyle desteklemiş, böylece onlara kurtuluş ve mutluluk kapısını açmıştır. Bu müessese, Cenâb-ı Hakk’ın insanlar arasından seçtiği (ıstıfâ)[492] peygamberlerden ve onlara indirdiği vahiylerden oluşmuştur.

Allah Teâlâ, peygamber olarak görevlendirdiği ilk insan Hz. Âdem’den itibaren son peygamber Muhammed aleyhisselâma kadar çeşitli aralıklarla, bazan da aynı anda veya peş peşe gönderdiği peygamberlere indirdiği vahiyler aracılığıyla, insanların dünya ve âhirette mutlu olmalarını sağlayacak isabetli yolu göstererek insanlık camiasına rehberlik yapmıştır.

Allah'a iman edip buyruklarına uyanları cennetle müjdeleyen, O'nu inkâr edip buyruklarına aykırı davrananları cehennemle korkutan, akıl yürütüp hayata ve varlığa dair bilgi üretmeye çağıran ve insanlara bilmediklerini öğreten peygamberler, aynı zamanda fizik ötesi âlemden verdikleri haberlerle Cenâb-ı Hakk'ın insanlara karşı kesin delilini de teşkil etmişlerdir.[493]

İslâm dinine göre Allah'a imandan sonra hiçbir ayırım yapmadan, bütün peygamberlere ve getirdikleri kitaplara inanmak, müslüman olan herkese farzdır. Kur'an'da isimleri zikredilen peygamberlere tafsilî, isimleri bildirilmeyenlere ise icmalî olarak iman etmek müslüman olmanın gereklerindendir. Zira Kur'ân-ı Kerim'de, "Peygamberlere iman ediniz." şeklinde açık emirler bulunduğu gibi onları ve getirdikleri vahiyleri inkâr edenlerin derin bir sapıklık içinde bulundukları belirtilmiş, böylelerinin dünyada zillete mahkûm edilecekleri, âhirette ise cehenneme atılacakları haber verilmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de hem peygamberler hem de getirdikleri vahiyler her yeri aydınlatan ışığa ve kandillere benzetilmiş, onlara ve kitaplarına inanmayanların karanlık içinde kalmaktan kurtulamayacakları haber verilmiştir. Zira nübüvvetle sabit vahiyler akla, algılayamadığı varlık alanına ait bilgileri öğreterek insana yol göstermiş, akıl da vahiylerin doğruluğunu ve gerekliliğini kavrayan en önemli zihnî bir güç haline gelmiştir.

Bir benzetme yapmak gerekirse akıl görme gücüne sahip göz, vahiyler ise gözün görmesini sağlayan ışık konumundadır.[494] İslâm âlimleri Kur'ân-ı Kerim'de adları açıklanan peygamberlere ve dolayısıyla nübüvvet müessesesine iman etmeyenlerin kâfir oldukları hususunda ittifak etmiş, nübüvvet müessesesine ve dolayısıyla peygamberlere inanmayanların sapıklıktan kurtulup hidayete ermelerini, inanç ve davranış alanında hak ile bâtılı birbirinden ayırt etmelerini imkânsız görmüştür.

Peygamberlik Müessesesinin Fikrî Temelleri

Nübüvvet müessesesine iman etmek, İslâm dininin nakle dayanan temel esaslarından biri olmakla birlikte, bu konuda aklî deliller de ortaya konulmuştur. Bunları şöylece sıralamak mümkündür:

Nübüvvetin İmkânı

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki nübüvvet (peygamberlik), aklen mümkün olan bir inanç ve düşünce olup, onun muhal kabul edilmesini gerektiren aklî veya bilimsel herhangi bir sebep veya kanıt mevcut değildir. Aksine aklî deliller, hem ulûhiyyet makamı hem de vahyin muhatabı olan insanın yaratılışı açısından onu kanıtlamaktadır.

Ulûhiyyet Açısından

Allah, konuşan ve dileyen, yani kelâm ve irade sıfatlarına sahip yüce bir varlıktır. O'nun yaratıcı oluşu kâinatı vücuda getirmesini gerektirdiği gibi "konuşan ve dileyen" bir varlık oluşunun da tecellileri olmalıdır. Nübüvvet dışında bu sıfatların tecelli ettiği bir alternatif mevcut değildir. Şayet nübüvvetin

imkânsız olduğu ileri sürülürse Cenâb-ı Hakk'ın kelâm ve irade sıfatları iptal edilmiş bulunur.[495]

Ulûhiyyet açısından imkân dahilinde bulunan nübüvvet, aynı zamanda Allah Teâlâ'nın insanlara yönelik lûtuf ve rahmeti, adalet ve hikmetinin de bir gereğidir. Çünkü insan, bilgi üretebilen bir varlık olmasına rağmen bu gücü mutlak, mükemmel ve sınırsız değildir. Sınırlı ömrü ve bilgisiyle onun hayatta karşılaştığı teorik ve pratik problemleri çözmesi, dar ve geniş çevresinde olup biten olaylara mâkul bir yorum getirmesi mümkün değildir. Buna mukabil Cenâb-ı Hakk'ın, kendi türlerinden seçtiği elçiler vasıtasıyla âlim-cahil bütün insanları tatmin edecek bilgiler lutfetmesi hikmetinin bir sonucudur.

İnsan Açısından

Konuya insan açısından bakıldığında da nübüvvetin en azından imkân dahilinde bulunduğunu söylemek gerekir. Dünyadaki canlı-cansız çeşitli varlıkların çok farklı yaratılış, tabiatlar ve özellikler taşıdığı bilimsel bilgilerle bilinen bir gerçektir. Her bir türün, mahiyeti, fonksiyonu, özelliği ve etkisi birbirinden çok farklıdır. Madenler, bitkiler ve hayvanlar kendi türleri içinde farklı özellikler taşıdıkları gibi -ortak yanları bulunmakla birlikte- insanlar da doğuştan sahip oldukları kabiliyet ve özellikler bakımından ayrı ayrıdır.

İnsanlar yemek-içmek, gülmek-ağlamak, sevmek-nefret etmek, sevinmek-üzülmek gibi ortak özelliklere sahiptir. Buna mukabil onların çoğunluğu normal bir zekâ düzeyinde iken bir kısmı üstün zekâlı, diğer bir kısmı da normalin altındaki bir seviyede bulunur. Üstün ahlâkî mertebelere yükselenleri bulunduğu gibi en aşağı seviyelere düşenleri de vardır. Yani her insan aynı fizikî ve ruhî özelliklere sahip değildir. Ortak noktaları bulunduğu gibi farklı tarafları da vardır.[496]

Şu halde Kur'ân-ı Kerim'de de işaret edildiği üzere,[497] insan olarak yaratılmakta eşit halde bulunmanın, bütün özellik ve kabiliyetlerde eşit olmayı gerektirmediğini kesinlikle kabul etmek durumundayız. Bunu dikkate alarak diyebiliriz ki bazı insanların fizikî ve ruhî bakımdan farklı özelliklerde yaratılmak suretiyle diğer insanların göremedikleri varlıkları görmeleri, duyamadıkları sesleri işitmeleri, kısaca fizik ötesi bir âlemle ilişki kurmaları mümkündür. Aklen bunu imkânsız kılan herhangi bir kanıt yoktur. Nasıl ki görme duyusundan yoksun bir insana nispetle bu duyuya sahip bulunan birinin varlık ve olaylar hakkında daha fazla bilgilere ulaşması mâkul ise farklı kabiliyette yaratılan birinin metafizik âlemle irtibat kurması ve vahiy meleğini görüp ondan bazı bilgiler alması da mümkün ve makuldür.

Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de, Hz. Peygamber'in özelliklerinden bahsedilirken قُلْ هَلْ يَسْتَوِى الْاَعْمٰى وَالْبَصِيرُۜ اَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ "De ki: Kör olanla gören bir olur mu? Hiç düşünmüyor musunuz?"[498] buyurulmuştur. Bir başka âyette de Cenâb-ı Hakk'ın peygamberlikle görevlendirdiği insanların bedenî ve ruhî kabiliyetleri yönünden üstün bir yaratılışa sahip kılınmalarına mukabil diğer insanların fizik ötesi âlemle irtibat kurmaktan mahrum bırakıldıklarına dikkat çekilmiş,[499] böylece nübüvvetin aklî imkân dahilinde bulunduğu hatırlatılmıştır.

Peygamberler dışındaki bazı insanların olguların doğruladığı sâdık rüyalar

vasıtasıyla, duyu ve akıl yürütme dışında kalan bir kısım bilgilere ulaşması, insan türü içinde gayp âlemiyle ilişki kuran bir zümrenin bulunabileceğini ayrıca kanıtlayıcı mahiyettedir. Hz. Peygamber'in, sâdık rüyaları nübüvvetin bir parçası diye nitelemesi[500] de bu imkânı insanların tecrübe edebildiklerine ilişkin bir yorum olarak kabul edilmiştir. Nitekim Gazzâlî, İbn Teymiyye, İbn Haldûn ve Ferîd Vecdî gibi âlimler, sâdık rüyaları nübüvvetin imkânını kanıtlayıcı mahiyette bulmuştur.[501]

Nübüvvet Müessesesinin Tarihî Gerçekliği

Peygamberlik müessesesi aklen mümkün olduğu gibi tarihî süreçte de vuku bulmuş ve fiilen gerçekleşmiştir. Haberin, özellikle yalan üzere birleşmelerini aklın imkânsız gördüğü bir topluluğun verdiği mütevâtir haberin kesin bilgi ifade ettiğini benimseyen herkes, nübüvvet olayının insanlık tarihinde yer aldığına ve insanlar içinde bir peygamberler sınıfının yaşadığına kesinlikle hükmeder. Küçük bir grup teşkil eden Brahmanlar, Sümenîler, deistler[502] ve Allah'a inanmayanlar istisna edilirse, insanların büyük çoğunluğu, tarihin çeşitli devirlerinde peygamberlerin yaşadığını ve bunların ilahî elçilik görevi yaptığını kabul eder.

Kur'ân-ı Kerim, ilk insan Hz. Âdem'den itibaren son peygamber Muhammed aleyhisselâma kadar başta Ortadoğu bölgesi olmak üzere sayıları kesin olarak bilinmeyen birçok peygamberin gönderildiğini açıklamış, bunlar herhangi bir ücret talep etmeden insanları Allah'tan başka ilâh bulunmadığına inanmaya çağırmış, peygamber olduklarını hissî, haberî ve aklî mûcizelerle kanıtlamış; ümmetlerine çeşitli ilahî buyruklar tebliğ etmiş; inkâr edilmelerine, hatta yurtlarından çıkarılıp öldürülmek istenmelerine rağmen inkârcılarla çetin mücadelelere girişmişlerdir.

Peygamberlerin bir kısmı davaları uğrunda öldürülmüş, bir kısmı ise ilahî buyrukları hayata geçiren toplumlar oluşturmayı başarmıştır. Genel kültür açısından insanlar bu gerçeğe yabancı değildir. Pergamberlerin görev yaptıkları devirlerin üzerinden pek çok asır geçmesine rağmen zamanımızda bile nübüvvet ve vahiy kültürü oldukça yaygındır. İster yahudi, ister hıristiyan, ister müslüman olsun, insanların epeyce bir kısmı bir peygamberin veya bir meleğin adını taşımakta, başta ibadetler olmak üzere giyim kuşamdan diğer hayat tarzına varıncaya kadar günlük yaşantılarında vahiy kültürünün izlerine kolayca rastlanmaktadır.

Kur'an'da قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعاً مِنَ الرُّسُلِ (De ki: Ben peygamberlerin ilki değilim) âyetinde ifade edildiği[503] gibi, peygamberliği ne son peygamber icat etmiştir, ne de ondan önce Hz. Îsâ ve Mûsâ. Onlardan önce de pek çok peygamber gelmiş geçmiştir. Allah Âdem, Nûh, İbrâhim, İsmâil, İshak, Yâkub, Dâvûd, Süleyman, Eyyûb, Yûsuf, Mûsâ, Îsâ'nın (aleyhimüsselâm) yanı sıra adları bize bildirilmeyen pek çok kişiyi seçip vahye mazhar kılmıştır. Resûl-i Ekrem'e indirdiği vahiyler de bu türdendir.[504] Esasen peygamberler hakkındaki tarihî ve arkeolojik bilgiler, insanlar içinde bir peygamberler sınıfının varlığını kanıtlamak için yeterlidir.[505]

Kitâb-ı Mukaddes ile Kur'ân-ı Kerim'in yanı sıra günümüz arkeoloji araştırmalarına konu olan Nûh tûfanı ve gemisi, helâk edilen kavimlerin

ülkelerinde bırakılan izler, Hz. İbrâhim'in oğlu Hz. İsmâil ile birlikte Mekke'de inşa ettiği Kâbe, başta Tûr dağı olmak üzere Kudüs'te bulunan kutsal mekânlar ve yapılar, her yıl milyonlarca insanın ziyaret ettiği Ravza-i Mutahhara ve Resûlullah'ın peygamberliğini inkâr edenlerle savaştığı mekânlardan biri olan Uhud Şehitliği, ayrıca peygamberler diyarı olarak bilinen Şanlıurfa'daki bazı mekânlar, bu gerçeğin günümüze ulaşan somut delilleridir.

Müslüman tarihçiler evrenin yaratılmasına ilişkin bilgilere yer verdikten sonra insanlık tarihini ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'le başlatarak son peygamber Hz. Muhammed'e kadar Allah'ın insanlara pek çok peygamber gönderdiğini nakleder, ayrıca onların faaliyetleri hakkında bilgiler verirler.[506] Dünya tarihine ilişkin yapılan araştırmaların da ilk uygarlığın Ortadoğu bölgesinde kurulup buradan dünyaya yayıldığını ve peygamberlerin (rahipler) buna öncülük ettiğini belirlemesi,[507] müslüman tarihçilerin görüşlerini teyit edici niteliktedir.

Bu araştırmalara göre insanlık tarihindeki yerleri çok eskilere dayanan peygamberler, Ortadoğu'da tahıl tarımını, sulamayı, hayvanların evcilleştirilmesini ve deniz uygarlığını başlatmış, geçmişi Sümerler'e kadar uzanan yazıyı ve alfabeyi öğretmiştir. Tarih kaynaklarından elde edilen bilgilere göre demiri yumuşatma ve işleme çalışmaları, milâttan önce 1200'lü yıllardan sonra keşfedilmiştir. Bunun nasıl geliştirildiği bilinmemekle birlikte Cenâb-ı Hakk'ın Dâvûd peygamber döneminde (milâttan önce 1100 civarı) demiri yumuşattığına, erimiş bakırı kaynağından sel gibi akıttığına ve ona zırh yapmayı öğrettiğine[508] dair Kur'an'da verilen bilgiler, demiri işleme faaliyetinin peygamber aracılığıyla insanlara öğretildiğine işaret etmektedir. Tarih biliminde Dâvûd peygamberin yaşadığı döneme "demir çağı" denilmesi de nübüvvetin tarih sahnesindeki yansımasının bir başka kanıtı olarak değerlendirilmelidir.

Nübüvvetin Gerekliliği

İslâm âlimlerinin, peygamberliğin fikrî temelleri arasında üzerinde en çok durup önem verdikleri kanıtlama yöntemi, bu müessesenin aklen gerekliliğidir. Bu da iki açıdan ele alınmıştır:

Ulûhiyyet Açısından

Ulûhiyyet makamı açısından peygamberlik aklen gereklidir. Çünkü ilmiyle her şeyi kuşatan ve yaratıklarına karşı sonsuz lûtuflarda bulunan Allah, kendi varlığı ve âhirette akıl sahibi olan yaratıklarını hesaba çekeceği konularda onları açık seçik bilgilerden mahrum bıraksaydı, insanlar hak inançlarla iyi davranışları belirleyemez, orada uygulanacak azap ve mükâfat uygulamaları adalete uygun düşmezdi.

Cenâb-ı Hak, peygamberleri aracılığıyla doğru yolu göstermeseydi, yaratıklarının bu yolu bulup izlemeleri imkânsız hale gelirdi. Allah'ın adl, hâdî, hakîm, nûr, rab, rahmân, rahîm, reşîd gibi güzel isimleri, O'nun, âhirette inanç ve davranışlarından hesaba çekip sorumlu tutacağı insanlara peygamber göndermesini gerektirir. Çünkü Allah Teâlâ'nın bilinç, akıl ve irade sahibi bir varlık olarak yarattığı insanı sorumlu tutmaması hikmetle bağdaşmadığı gibi

sorumlu kıldığı halde kılavuzluğundan mahrum bırakıp ona yol göstermemesi, yüce zatı ve sıfatlarıyla çelişen bir sonuca götürür. Önemsenmeyecek sayıdaki bir grup istisna edilecek olursa, Allah'a gereklilik nispet etmekte farklı üslûplar benimsemiş olmalarına rağmen, kelâm âlimlerinin çoğunluğu bu konuda ortak görüşleri paylaşmıştır.[509]

İnsan Açısından

Peygamberlik insanlar açısından da dünya ve âhiret mutluluğu için gerekli bir müessesedir. Çünkü insanın, muhtaç olduğu bilgileri üretebilecek iki kaynağı vardır: Duyular ve akıl yürütme yeteneği. Ne var ki bunlar da sınırlıdır. İnsan için vazgeçilemez bir bilgi kaynağı olmasına rağmen akıl yürütme gücü, geçmişi ve geleceği kuşatabilecek mutlaklık ve mükemmellik vasıflarından yoksundur, bu sebeple de mutluluğu sağlayacak bütün bilgileri üretememektedir. Ayrıca insan, nefsânî arzularına ve dünya malına aşırı bağımlılığın etkisiyle yanlış tercihte bulunabilir, verdiği hükümlerde hata edebilir, korku, hırs ve tutkularının esiri haline gelebilir, aklî ve zihnî hastalıklara da mâruz kalabilir.[510]

Şunu da belirtmek gerekir ki insanlar akıl yürütme gücü bakımından aynı seviyede değildir. Nitekim ilkel kabilelerden modern toplumlara varıncaya kadar insanlarca pek çok konuda değişik görüş ve düşünceler ileri sürülmekte, dolayısıyla gerçeği açık seçik şekilde ortaya koyan bir "insan ve evren yorumu" yapılamamaktadır. Her devirde değişik felsefî görüşleri savunan düşünürlerin bulunması, bu gerçeği kesin bir şekilde kanıtlayıcı mahiyettedir. Bütün bunlar insanın, akıl yürütme gücünü tamamlayabilecek ve olumsuz faktörler karşısında onu hataya düşmekten koruyacak mükemmel bir bilgi kaynağına muhtaç olduğunu göstermektedir.[511]

Konuyu biraz daha açıklığa kavuşturmak için şunları da ilâve etmek gerekmektedir: Birçok yetenek ve meziyete sahip kılınmasına rağmen zayıf iradeli, duygusal, bilgisi sınırlı, yalan konuşmaya, inkâr etmeye, kötülük yapmaya ve haktan uzaklaşmaya elverişli bir varlık olarak yaratılan insan, hayatının her döneminde düşüncede hakka, amelde ise hayra ulaşamaz, faydalı olan davranışlarla zararlı olanları birbirinden ayırt edemez. Onun bu yapısı, kendisine bu konuda yardım edecek rehberlere ve kılavuzlara ihtiyaç hissettirir.

İnsan dünyaya geldiği andan itibaren zor ve uzun bir hayat mücadelesiyle karşı karşıyadır. Duyularıyla algılayamadığı, fakat bilgili ve güçlü olduğunu akıl yürütme yeteneği sayesinde farkettiği yüce bir varlık tarafından hayat sahnesine gönderilen insanın, dünya şartlarında yaşayabilmesi için beslenmeden barınmaya, ziraattan ticarete, eğitimden savunmaya varıncaya kadar çeşitli konularda doğru bilgilere muhtaç olduğunda şüphe yoktur. Bunların bir kısmını bile akıl yürüterek veya gözlem ve deney yaparak üretmesi uzun bir zamanı gerektirir.[512]

Ayrıca sosyal bir canlı olarak yaratılan insanın hemcinsleri ile barış ve uyum içinde yaşamasının kurallarını ve ebedî mutluluğunu sağlayacak davranışları kendi kendine tespit etmesi mümkün değildir. Onu bu tehlikelerden koruyacak, hayatını düzenleyip mutluluğunu sağlayacak bir bilgi kaynağı mutlaka bulunmalıdır. Bu kaynak, ilmi ve rahmeti her şeyi kuşatan yüce yaratıcının,

vahiy yoluyla mükemmel mürşitler haline getirdiği peygamberlerden başkası değildir.

Peygamberlik, sadece dünyevî bilgiler açısından gerekli değildir. Belki de insan, dünyevî açıdan duyduğu ihtiyacın kat kat fazlasını dinî açıdan hisseder. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi onun akıldan ve duyulardan başka herhangi bir bilgi kaynağı yoktur. Bunların her ikisi de dinî ihtiyaçları karşılama imkânından yoksundur, en azından yetersizdir. Dinin esasını teşkil eden Allah'ın zatı, duyularla algılanamaz. Akıl ise O'nun varlığına ulaşsa bile sıfatları, Allah-insan, Allah-kâinat ilişkisi gibi ulûhiyyete ilişkin konularda kesin bilgiler üretemez. Bundan dolayı insan, akıl yürüterek yaratıcısına karşı ödevlerini tayin edemez ve ibadet şekillerini belirleyemez. Ayrıca o, farklı boyutları olan gaybı bilemediğinden âhiret âleminin vuku bulacağını, bu âleme hazırlanması gerektiğini ve bunun yöntemini bilemez.[513]

Kur'ân-ı Kerim'de اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي هَدٰينَا لِهٰذَاۗ وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَٓا اَنْ هَدٰينَا اللّٰهُۚ âyetinde buyurulduğu üzere Allah Teâlâ hidayete erdirmedikçe insanların kendi başına hidayete ermesi mümkün değildir.[514] Hz. Peygamber'in, "Sen olmasaydın hidayete eremez, tasaddukta bulunamaz ve namaz kılamazdık."[515] şeklindeki beyanı da bu gerçeği vurgulamaktadır. Bunların dışında akıl, tarihî süreçte oluşarak toplumları etkisi altına alan çeşitli bâtıl inançlardan ve hurafelerden insanları kurtarma gücüne sahip değildir.

Çoğu defa peygamberlerin yanı sıra dinî, felsefî, siyasî, askerî, ilmî veya başka alanlarda başarılı olmuş kişileri yahut nefsânî arzularını tanrılaştırmak; belirli zamanları, mekânları veya nesneleri uğurlu yahut uğursuz saymak; atalara veya kabirlere tapmak; ruh göçüne (tenasüh) inanmak gibi şekillerde ortaya çıkan ve insanlığı etkisi altına alan hurafeler ancak Allah'ın göndereceği vahiylerin aydınlığı sayesinde yok edilebilir. Peygamberlerden uzak zaman ve mekânlarda yaşayan insanların, hurafelerin tutsağı haline gelerek ne derece gülünç duruma düştüklerini görmek için tarihin ve günümüz toplumlarının tanıklığına başvurmak yeterlidir.

Peygamberliğin Mûcizelerden Oluşan Delilleri

Nübüvvetin aklî imkânına, tarihte bir peygamber sınıfının varlığına ve peygamberliğin insanlık câmiası için mutlak anlamda gerekli bulunduğuna dair kanıtları benimseyen her sağduyulu insan, bu müessesenin gerçekliğini tasdik eder. Bunlara ek olarak peygamberlik müessesesine iman edilmesi gerektiğini gösteren bir başka delil de mûcizelerdir. Bu delillerden Kur'ân-ı Kerim'de "âyet" diye söz edilmiştir. Allah elçilerinin davetiyle karşılaşan insanlar, onların doğru söylediklerinden emin olmak için kendilerinden tabiat kanunlarını aşan ve sadece ilahî kudretle gerçekleşebilen gözle görülebilir açık deliller göstermelerini istemişlerdir ki bunlara Arapça'da âyet denilir.[516]

Kelâm literatüründe ise bunlar mûcize terimi ile ifade edilmiştir. Diğer delillere nispetle üzerinde daha çok durulan mûcize, kelime olarak "âciz bırakan şey" demektir. Terim olarak, "Peygamber olduğunu söyleyen kimsenin, gösterdiği tabiat kanunlarını aşan olay." diye tanımlanır.[517] Peygamberlerin gösterdikleri mûcizeler hissî, haberî ve bilgi mûcizeleri olmak üzere üç kısma ayrılır:

Hissî Mûcizeler

İnsanların duyularına hitap eden hissî mûcizeler, “Tabiat kanunlarını aşan, benzeri insanlarca gerçekleştirilemeyen ve Allah’ın yaratmasıyla vuku bulan olaylardır.” Allah Teâlâ yarattığı bu olaylarla peygamberlerini insanlara tanıtır. İmam Ebû Hanîfe, “Biz, peygamberi Allah vasıtasıyla biliriz.”[518] derken buna dikkat çekmiştir. Bundan dolayı mûcizeler, peygamberlerin veya onlara teklifte bulunan muhataplarının isteğiyle değil, yalnızca Allah’ın iradesi ve izniyle gerçekleşir.[519]

İbn Rüşd ile İbn Teymiyye gibi bazı âlimlerin, peygamberlikle hissî mûcizeler arasında aklî bir bağlantının bulunmadığına ilişkin çeşitli itirazlarına rağmen,[520] âlimlerin çoğunluğuna göre tabiat kanunlarını aşan nitelikleriyle hissî mûcizeler, yalnızca bu kanunları düzenleyen Allah tarafından gerçekleştirilebilecek olaylar olmaları açısından peygamberliği kanıtlayıcıdır. Çünkü peygamber olmayan hiçbir insanın elinde mûcize fiilen meydana gelmemiş, gerçekleşmesi de aklen mümkün görülmemiştir.[521]

Peygamberlerce gösterilen mûcizeler, gönderildikleri dönemlerde gelişmiş olan meslek ve sanat dallarıyla ilgili olmuştur. Nitekim Mısır’da sihir ilimi ve sanatı yaygın olduğu için Hz. Mûsâ’ya asâ mûcizesi, İyonya felsefesinin hâkim olduğu coğrafyaya gönderilen Hz. Süleyman’a sebep-sonuç ilişkisini ortadan kaldıran mûcizeler, tıp ilminin gelişmiş olduğu dönemde gönderilen Hz. Îsâ’ya ise onulmaz hastalıkları tedavi etme ve ölüleri diriltme mûcizesi verilmiştir.[522]

Kur’an’da belirtildiğine göre hissî mûcizeler, inanmak arzusunda olanların imanını, inanmak istemeyenlerin de inkârını arttırır. Bu sebeple tarihte pek çok defa vuku bulan mûcizelerin bir kısmı irşat mûcizeleri, bir kısmı ise helâk mûcizeleri olarak gerçekleşmiştir. Kur’ân-ı Kerim’de haber verilen irşat mûcizelerinden biri, Hz. Sâlih’in deve mûcizesidir. Allah’ın taştan yarattığı bu deveye dokunmamalarını, aksi takdirde kısa sürede başlarına bir felâketin geleceğini söylemiş, sonunda iman edenler kurtulmuş, devenin ayaklarını keserek onu öldürenler helâk olmuştur.[523]

Nemrut tarafından ateşe atılan Hz. İbrâhim’i ateşin yakmaması[524] da açık bir mûcizedir. Hz. Mûsâ’nın asâsının yılana ve ejderhaya dönüşmesi, elinin beyaz bir ışık vermesi de irşat mûcizelerindendir.[525] Gösterdiği bu hissî mûcizeler karşısında irşad olmak isteyen sihirbazlar onun peygamberliğine iman etmiş, Firavun ve yandaşları mûcizelere sihir, Hz. Mûsâ’ya da sihirbaz diyerek onun peygamberliğini inkâr etmiştir.

Babası olmadan yaratılan Hz. Îsâ ise beşikte bir bebek iken konuşarak Allah’ın kitap verip kendisini nebî (peygamber) seçtiğini söylemiş, imanlarını artırmayı isteyen havârilerin talebi üzerine gökten yiyecek dolu bir sofra indirmiş,[526] çamurdan yaptığı kuşu canlandırmış, anadan doğma körlerle alacalı hastaları iyileştirmiş ve ölüleri diriltmiştir.[527]

Gösterdikleri bunca mûcizeye rağmen peygamberlere iman etmeyen, onları ısrarla inkâr edip aşağılayan, eziyet eden, öldürmeye teşebbüs edip bazılarını öldürenler, kendilerini yok edecek helâk mûcizeleri talep etmişlerdir. Cenâb-ı Hak da Hz. Nûh’un kavmini tûfan mûcizesi, Sâlih’in kavmi Semûd’u, Hz. Hûd’un kavmi Âd’ı, Hz. Şuayb’ın kavmi Medyen halkını korkunç gürültü mûcizesi, Hz.

Lût'un kavmini zelzele ve taş yağmuru mûcizesi, Hz. Mûsâ'ya karşı direnen Firavun ve ordusunu denizin yarılması mûcizesi gibi çeşitli helâk mûcizeleri ile yok etmiştir.[528]

Mûcizeler bir anlamda Allah Teâlâ'nın, peygamber olduğunu açıklayan insanın doğru söylediğini fiilen tasdik etmesidir. Bu itibarla mûcize gösterdiği gözlenen insanın peygamber olduğuna inanmak, aklın gerektirdiği bir husustur. Aksi takdirde mûcizelere mâkul bir açıklama getirmek imkânsız hale gelir. Buna göre Kur'ân-ı Kerim'de mûcize gösterdikleri haber verilen kişilerin peygamber olduklarına inanmak, herkesin tasdik etmesi gereken bir esastır. Ne var ki hissî mûcizeler, geçmişte yaşayan kavimlerin gözlemledikleri olaylar olduklarından bunları görmeyenlerce tasdik edilmesi, ancak haber verilmesi yoluyla mümkündür.

Başka bir ifadeyle, mütevâtir bir haberle mûcizelerden ve onları gösteren peygamberlerin varlığından haberdar olanların bunları onaylaması, insanlığın ortak kabulüyle oluşan ve gerçeğe ulaşmanın kaçınılmaz bir kaynağını teşkil eden bilgi anlayışının bir gereğidir. Bu mûcizelerin imkânsızlığını gerektiren geçerli bir karşı delil mevcut değildir. Hissî mûcize, bir nesnenin tabiat ve mahiyetinde değişiklik meydana getiren bir olaydır. O'nu yaratan Allah Teâlâ şüphe yok ki dilediği takdirde bunu yapmaya da muktedirdir. Bu sebeple akıl yürüterek ve pozitivist bir yaklaşımı benimseyerek geçmişte bu tür mûcizelerin vuku bulmadığına hükmetmek isabetli değildir.[529]

Kur'ân-ı Kerim'de geçmiş peygamberlerin mûcizeleri zikredildiği halde Muhammed aleyhisselâma dair bu tür mûcizeler fazla yer almamıştır. Zira ona, bilgiyi öne çıkaran Kur'an mûcizesi verilmiştir. Ümmî, yani okuma yazma bilmediği tarihî rivayetlerle sabit olan son peygambere kıyamete kadar geçerliliğini sürdürecek bilgi mûcizesi (mânevî mûcize) verilmiş, böylece gelip geçici olan ve sadece belli bir devirde yaşayanlara hitap eden hissî mûcizeler devri kapanmıştır. Çünkü Muhammed aleyhisselâm döneminden itibaren insanlık, çocukluk devresinden çıkıp zihnî açıdan ergenlik aşamasına ve dolayısıyla bilgi çağına girmiştir.[530]

İnkârcılar Hz. Muhammed'den mûcize istedikçe buna cevap olarak Cenâb-ı Hak, insanın da bir parçasını oluşturduğu tabiatın kuruluş ve işleyişini dile getiren "okunan mûcizeler" göndermiştir.[531] Bunun iki önemli sebebi vardır: Birincisi, tarih boyunca insan zihni ve anlayışının kaydettiği tekâmüldür. Artık insanoğlu, tabiatın düzenini aşan gelip geçici hârikaları seyretmek seviyesinden, orada hâkim olan fevkalâde düzeni inceleyecek bir düzeye ulaşmıştır. İkincisi ise eşsiz edebî üslûbu, derin muhtevası ve hârikulâde etkileyici metni ile ortada duran Kur'an âyetleri yani mûcizeleridir. Bu iki faktör de birer mûcize oluşturur. Hem fevkalâde kuruluş ve işleyişiyle içinde yaşadığımız evren, hem de Kur'ân-ı Kerim kıyamete kadar devam edecek olan ilahî mûcizelerdir. Geçmiş peygamberlerin mûcizeleri ise onları görebilen insanlara hitap etmiş, sonra gelenler için ise sadece tarihî bir değer taşıyan olaylardan ibaret kalmıştır.

Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'e bazı hissî mûcizeler atfedilmektedir. Ancak bunların onun nübüvvetini kanıtlama amacı değil, ashabın imanlarını takviye etme hikmetine bağlı olduğunu söylemek gerekir. Zira ilgili rivayetlerde

Resûl-i Ekrem'in, "Ey insanlar! Ben gerçek bir peygamberim, bunun delili size gösterdiğim şu mûcizelerdir, eğer inanmıyorsanız siz de onların benzeri hârikulâde olayları gerçekleştirin!" tarzında bir beyanda bulunduğu zikredilmemiş, sadece ashabın, Resûlullah'a yönelik bazı müşahedeleri ve buna dair duyguları aktarılmıştır. Bunun tek istisnası vardır, o da ayın yarılmasını (inşikâku'l-kamer) konu edinen rivayettir.

Bazı âlimler "âhâd haber" niteliğini taşıyan bu rivayeti, Kamer sûresinin "Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı." mealindeki 1. âyetiyle ilişkilendirmiş ve müşriklerin talebi üzerine Hz. Peygamber'in bir mûcizesi olarak ayın yarıldığını kabul etmiştir. Ancak konu hakkında müfessirlerin farklı yorumları vardır. İlgili rivayetin sahih olmadığını ve sözü edilen âyette kıyametin kopuşuna ilişkin bir tasvir yapıldığını, dolayısıyla geçmişte ayın yarılmasından bahsedilmediğini kabul eden âlimler mevcuttur. İlgili rivayetin râvileri olarak zikredilen sahâbîlerin bahse konu edilen olayın vukuu anında çocuk denecek yaşta olmaları, tevâtür derecesine ulaşmamış bulunan bu rivayetlerin isnat ve metin açısından problemler taşıması, bir mûcize eseri olarak geçmişte ayın yarıldığını kabul etmeyi imkânsız kılmaktadır.[532] Konuyla ilgili olup, bu sonuncu görüşü destekleyen âyetin metni şöyledir:

وَمَا مَنَعَنَا اَنْ نُرْسِلَ بِالْاٰيَاتِ اِلَّا اَنْ كَذَّبَ بِهَا الْاَوَّلُونَۜ

"Bizi, âyetler (hissî mûcizeler) göndermekten alakoyan şey ilk kavimlerin bunları yalanlamasıdır." Görüldüğü üzere Kur'an'da geçmiş peygamberlerin gösterdiği mûcizelerin kavimlerince yalanlanması, Resûl-i Ekrem'in hissî mûcizelerle gönderilmesini engellediği bildirilmiştir.[533] Bu da ayın yarılmasına dair rivayetin metin problemi taşıdığını ortaya koymaktadır.

Buna rağmen birçok âlim, tarihî süreçte söz konusu mûcizeleri öne çıkarmış ve peygamberliğin en önemli kanıtı olarak kabul etmiştir. Bunu, nübüvvetin ancak hissî mûcizelerle kanıtlanabileceğini ileri süren hıristiyan ilâhiyatçılarına cevap verme ihtiyacının yanı sıra velîlerin elinde ortaya çıktığına inanılan kevnî kerametlerin, Hz. Muhammed'in bir mûcizesi olduğu ve bu yolla her devirde mûcizelerinin devam ettiği düşüncesinin etkisine bağlamak mümkündür.[534]

Haberî Mûcizeler

Haberî mûcizeler, bilimsel bir deney, falcılık, kâhinlik veya benzeri herhangi bir yöntem ve iddia söz konusu olmadan peygamberlerin doğrudan doğruya Allah'tan veya melek aracılığıyla aldıkları vahiylere dayanarak verdikleri haberlerden oluşur. Peygamberler, yaşadıkları zamanlarda, duyularla algılamadıkları yerlerde cereyan eden olaylardan, ayrıca hem tarihin uzak devirlerinde gerçekleşmiş, hem de gelecekte vuku bulacak hadiselerden bahsetmişlerdir; geleceğe dair verdikleri haberler daha sonra aynen gerçekleşmiştir.

Hz. Îsâ'nın insanların evlerinde yediklerini ve yemeyip sonraya bıraktıklarını haber vermesi, Resûl-i Ekrem'in geçmiş peygamberlerle kavimleri arasında geçen olayları ve bu olaylarda cereyan eden konuşmaları, ayrıntılı olarak Ehl-i kitap

âlimlerinin yanında nakletmesi,[535] Bizanslılar'ın İranlılar'ı savaşta mağlûp edeceklerini, Sâsânî kisrâsının saltanatının yıkılacağını, İslâm dininin Doğu'da ve Batı'da yayılacağını önceden haber verip bunların daha sonra aynen gerçekleşmesi, bu nevi mûcizelerdendir.

Bilgi Mûcizeleri

Hiç şüphe yok ki peygamberliğin doğruluğunu kanıtlayan en güçlü ve en etkili aklî delil **mânevî**, bir başka ifadeyle bilgi mûcizeleridir. Gerçekten peygamberler gerek tabiatın kuruluş ve işleyişi hakkında, gerekse fert ve toplumu ilgilendiren hemen hemen bütün konularda getirdikleri bilgilerle insanlığa dünya ve âhiret mutluluğuna ermenin yollarını göstermişlerdir. Allah elçilerinin hiçbir karşılık beklemeden insanlığa öğrettikleri bilgilerin tamamı, hikmet ve hidayet kavramlarıyla ifade edilir.

Şayet peygamberler olmasaydı insanlar kendi imkânlarıyla hayatın ve var oluşun hikmetini açıklayamaz, inanç ve davranışların doğrusunu gösteren hidayet yoluna giremezdi. Bu sebepledir ki Kur'an'da Allah yoluna davetin ilk olarak hikmetle yapılması emredilmiş ve peygamberlerin vahiy yoluyla kendilerine indirilen hikmeti insanlara öğrettikleri ifade edilmiştir.[536] Literatürde kısaca hikmet ve hidayet kavramlarıyla ifade edilen bilgi mûcizelerini evren ve insandan hareketle ele almak mümkündür.

Evren Hakkında Mâkul Bir Yorum Getirmek

Peygamberler getirdikleri vahiylerle insanları, kuruluş ve işleyişi açısından evrenin varlığını yorumlamaya yöneltmiş ve bu konuda onlara mâkul bilgiler getirmiştir. Allah elçileri ilk olarak muhataplarından bakışlarını, duyularla algılanabilen varlık alanına çevirmelerini, akıl yürütme kabiliyetlerini kullanarak hayata ve var oluşa aklı ve gönlü tatmin eden bir anlam vermelerini, ayrıca görünen âlemin ötesinde duyularla algılanamayan başka bir âlemin bulunduğunu bilmelerini istemişlerdir. Taklitten uzak durup varlık âlemi hakkında düşünmek ve mâkul bir yoruma ulaşmak için akıl yürütmek, bütün peygamberlerin ilk mesajlarını oluşturmuştur.

Bu bağlamda peygamberler insanların dikkatini varlık sahnesine çevirip özet olarak şunları söylemişlerdir: Bakınız, gökler ve yer, yani evren nasıl belli bir yaratılışa kavuşturulmuş, hikmet dolu gayeler içeren bir düzene nasıl sokulmuş? Dağları, denizleri, ormanları, nehirleri, ısı ve ışık kaynağı olan güneş karşısındaki konumuyla yerküre canlıların yaşamasına nasıl elverişli hale getirilmiş; ziraatın yanı sıra iskâna müsait ovalara, seyahat edilmesini sağlayan yollara nasıl sahip kılınmış; hayat kaynağı olan sular, kurulan meteorolojik bir sistem sayesinde gökten nasıl indirilmiş ve canlıların hayatlarını sürdürebilmeleri için yerin altında mârifetli bir şekilde nasıl depolanarak pınarlara ve su kuyularına kaynak oluşturulmuş; aynı su ile sulanan aynı iklimin topraklarında tadı, sağlığa yararı ve besin değeri farklı sayısız şifa dolu yiyecekler nasıl vücuda getirilmiş?

Dünyayı saran atmosfer, meteor kaynaklı tehlikelerden korunan sağlam bir tavan haline nasıl getirilmiş; her şeyin taşımacılığında faydalanılan gemilerin denizlerde batmadan seyretmesi nasıl sağlanmış; temel besin kaynağını veya binek ihtiyacını karşılamak üzere hayvanlar insanın emrine nasıl verilmiş;

erkekli-dişili olarak yaratılan insanların dünyayı imar etmeleri ve uyum içinde çoğalmalarını sağlamak için karşı cinsler arasında nasıl güçlü bir sevgi bağı ve ünsiyet kurulmuş?[537]

Bütün bunları kim yapmış? İşte peygamberler bu sorulara doğru cevap verebilmek, bir başka ifade ile varlık problemine mâkul bir çözüm getirebilmek için insanları bu bilgilerden yola çıkarak düşünmeye çağırmış, yapacakları tefekkür sonunda, başta insanlarla diğer canlı varlıklar olmak üzere bütün varlıkların ihtiyaç duyduğu "her şeyi bilen", bunları karşılamaya gücü yeten, varlıkları dilediği gibi şekillendiren yani bilgi, kudret ve irade sahibi Allah Teâlâ tarafından yaratıldıklarına ilişkin bilgiye ulaşmaları gerektiğini ısrarla belirtmişlerdir.

Düşünme eyleminde tarafsız davranan ve gerçekleri benimsemek isteyen kimseler için varlık problemine bunun dışında getirilebilecek inandırıcı, aklı ve kalbi tatmin edici bir açıklama yoktur. Geride sadece materyalist ve pozitivist yorumlar kalmaktadır. Ancak bu açıklamalar, aklî bilgilerle çelişen ve tam anlamıyla insanı çıkmaza sokan çözümsüzlükler içinde kaybolmaktadır. Çünkü bu tür yorumlar, dış dünyada örneği bulunmayan ve bütün bilimlerin temelini teşkil eden illiyet ilkesiyle de çelişen "kendi kendine oluş" yani "sebepsiz sonuç" fikrine dayanır ki bunun yanlışlığı apaçıktır. Kur'ân-ı Kerim'de belirtildiği üzere bunlar hakikati benimsememek ve ondan yüz çevirmek için sarfedilen çabalardan ibarettir.[538]

İnsanlara İyilikleri Öğretip Emretmek

Peygamberlerin, ferdî ve sosyal ilişkiler açısından büyük önem taşıyan konularda getirdikleri bilgiler, beşeriyet için vazgeçilemez bir mahiyet arzeder. Bunlar kelimenin tam anlamıyla mûcizevî bilgilerdir, çünkü insanı insan yapan değerlerin temel kaynağını teşkil eder. Söz konusu bilgileri "iyiliği ve iyi davranışları tanıtıp emretmek, kötülüğü ve kötü davranışları tanıtıp yasaklamak"tan ibaret olan iki ana noktada özetlemek mümkündür. Peygamberler önce temel bir ilke olarak iyiliği emretmiş, sonra da iyi olan düşünce ve davranışları açıklayıp tanıtmışlardır.

Bunların başında insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen hukuk kuralları vazetmek ve ihtiyaç halinde eski hükümleri değiştirip bunların yerine yeni hükümler koymak; dost ve hatta düşmanlarla kurulan ilişkilerde adaleti gözetmek, aile düzeni içinde yaşamayı ve bunun için de gerekli evlilik müessesesini teşvik etmek; hakkı tavsiye edip başta güçsüzler, zayıflar, yetimler ve kadınlar olmak üzere herkesin hukukuna riayet etmek; doğruluğu benimsemek, insanlara güzel söz söylemek, yapılan bir kötülüğe karşı iyilikle mukabele ederek onun ortadan kalkmasını sağlamak, emaneti korumak, verilen sözde durmak, doğruların ve haklıların yanında yer alıp zalimlere karşı çıkmak; ebeveyne güzel muamelede bulunup imkânlar ölçüsünde ihtiyaçlarını karşılamak; azla yetinmeye alışmak ve kanaatkâr olmak; fakirlere, yetimlere, düşkünlere, yolda kalanlara ve her türlü ihtiyaç sahibine zekât ve sadakalarla maddî ve mânevî yardımda bulunmak; ihtiyaç sahiplerine karşılıksız aynî ve nakdî borç vermek, borçluya yeteri kadar mühlet tanımak, mâkul sebeplerle ödenemeyen alacağı tahsil etmeyip bağışlamak; iffetli yaşamak; alışverişlerde ölçü ve tartıyı

tam yapıp insanların hakkını gözetmek gibi iyi davranışlar gelir.[539] Peygamberler hiçbir karşılık beklemeden insanlara bu bilgileri hem öğretmiş, hem de bizzat uygulayarak bunların gerçekleştirilebileceğini onlara göstermiş ve öncülük yapmıştır.

Kötülükleri Tanıtıp Yasaklamak

İnsanların erdemli bireyler ve toplumlar haline gelebilmeleri, bunun bir sonucu olarak mutlu olabilmeleri için sadece iyiliği ve iyi davranışları bilmeleri yeterli değildir. Bunların yanında kötülüğün ve kötü davranışların da nelerden ibaret olduğunu bilmeleri de gereklidir. Bu sebeple peygamberler muhataplarına bu bilgileri de öğretmişlerdir. İyi davranışların zıtlarını dikkate alarak kötü davranışlar hakkında bilgi sahibi olmak da mümkündür. Ancak mükelleflerin öne sürecekleri bir mazeret kalmasın diye, peygamberler bunları da açık seçik olarak tanıtmışlardır.

Körü körüne taklitçiliği benimseyerek akıl yürütmeyi terketmek, haksızlık ve zulüm yapmak, yalan konuşmak, insanları aldatmak, hilekârlık, sahtekârlık ve düzenbazlıkta bulunmak, yeryüzünde fesat çıkarıp bozgunculuk yapmak, adam öldürmek, hırsızlık yapmak, kumar oynamak, içki içmek, faizcilik yoluyla insanları sömürmek, zina etmek, cinsel sapıklığa bulaşmak, başkalarının kusurlarını araştırmak, ahitlere vefasızlık göstermek, mütecaviz olmak, insanlarla alay etmek, böbürlenmek, başkalarını küçük görmek, emanete hıyanet etmek, iyiliği engellemek, cinsiyet ve ırk ayırımcılığı yapmak,[540] peygamberlerin beşeriyete tanıtıp yasakladıkları belli başlı kötü davranışların başında yer alır.

Allah elçileri, kötülüğü bir hayat tarzı olarak benimseyen ve kötü davranışlarda bulunan kişilere kurtuluş ümidi vererek kötülüğün ortadan kalkmasını sağlayan bir yöntemi de insanlığa armağan etmişlerdir. Bu da kişinin davranışlarını kontrol ettikten sonra samimi bir pişmanlık duyarak kötü eylemlerinden vazgeçmesi ve iyiliklere koyulması tarzında özetlenebilir.

Peygamberler iyi davranışları kendi nefislerinde tatbik etmek konusunda olduğu gibi kötülüklerden kaçınarak da insanlara örnek sunmuşlar, bunların teorik değil uygulanabilir bilgiler olduklarını kanıtlamışlar, bununla da kalmayarak yeryüzünde iyilikleri hâkim kılıp kötülükleri yok etmek için canları pahasına mücadele etmişlerdir. İşte peygamberlerin, insanlara öğretip hayata geçirmeye çalıştıkları bu bilgiler, onların peygamberliklerini doğrulayan kesin ve yeterli delillerdir. Allah elçilerine inanıp gösterdikleri doğrultuda yaşamak için başka bir kanıt veya mûcize aramaya gerek yoktur.

Hasta insan, kendisini, tedavi eden doktorun gerçek bir hekim olduğundan şüphe etmediği gibi, insanı faziletli ve erdemli kılan bilgi ve değerleri getirip aynen uygulayan ve Allah elçileri olduklarını söyleyen kişilerin gerçek peygamber olduklarından da şüphe etmemelidir. İnsanı insan yapan bu değerlerden yoksun bulunan çağdaş dünya, peygamberlerin sesine kulak vererek içinde bulunduğu mutsuzluk, tatminsizlik ve mânevî bunalımdan; sosyal sınıflar arasındaki dengesizlik, adaletsizlik ve sömürüden; ekonomik sebeplere, farklı inançlara ve ırk üstünlüğüne bağlı çatışmalardan kurtulmasını bilmelidir. İnsanlık câmiasının yaşadığı son iki asırlık seküler hayat tecrübesi, peygamberlerin getirdiği bilgiler benimsenip uygulanmadıkça dünyada mutlu ve

huzurlu bir toplum inşa etmenin mümkün olmadığını kanıtlamaktadır.

---

[478] Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsıd*, V, 5.
[479] Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Delâilü'n-nübüvve*, s. 33-34; İbn Teymiyye, *Der'u te'âruzi'l-'akl ve'n-nakl*, I, 178-179.
[480] Ziyâeddîn Itır, *Nübüvvetü Muhammed*, s. 165 vd.; Hâlid Abdurrahmân el-Ak, *Târîhu tevsîkı nassı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 24-26; bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 34, II, 176; Buhârî, "Bed'ü'1-vahy", 1, "Fezâilü'l-Kur'ân", 2.
[481] M. F. Abdülbâkī, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, "vhy" md.
[482] Yûsuf 12/4, 100; Buhârî, "Bed'ü'l-vahy".
[483] Buhârî, "Îmân", 37; Müslim, "Îmân", 1; Hâlid Abdurrahmân el-Ak, *Târîhu tevsîkı nassı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 18-22.
[484] en-Nisâ 4/164; en-Necm 53/13-18.
[485] eş-Şûrâ 42/51.
[486] el-Hâkka 69/38-39.
[487] el-Bakara 2/213; el-Ankebût 29/27; es-Sâffât 37/114-117; el-Hadîd 57/25-26.
[488] el-Hac 22/52.
[489] Hasan Ziyâeddîn Itır, *Nübüvvetü Muhammed fi'l-Kur'ân*, s. 48-49.
[490] Bk. el-Bakara 2/ 177, 285; en-Nisâ 4/136; eş-Şuarâ 26/105, 123, 162; Fâtır 35/1; el-Hâkka 69/40; Mâverdî, *A'lâmü'n-nübüvve*, s. 34; İbn Teymiyye, *en-Nübüvvât*, s. 718-721.
[491] Buhârî, "Ta'bîr", 5.
[492] Âl-i İmrân 3/33.
[493] el-Bakara 2/21, 151, 213; Âl-i İmrân 3/164; en-Nisâ 4/165; el-En'âm 6/48.
[494] Bk. el-Bakara 2/17-20; Âl-i İmrân 3/ 84-85; en-Nisâ 4/150-152,163; er-Ra'd 13/16; İbrâhim 14/1, 5; Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-i'tikâd*, s. 4.
[495] Ebû Hâtim er-Râzî, *A'lâmü'n-nübüvve*, s.141; İbn Teymiyye, *en-Nübüvvât*, s. 518-519; Gazzâlî, *el-Iktisâd fi'l-i'tikâd*, s. 121-122; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn*, I, 79-80; Abdülmaksûd Abdülganî, *Mevkıfü'l-felâsife ve'l-mütekellimîn min münkirî'n-nübüvve*, s. 47.
[496] Ebû Hâtim er-Râzî, *A'lâmü'n-nübüvve*, s. 17; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Delâilü'n-nübüvve*, s. 32-33; Fahreddîn er-Râzî, *en-Nübüvvât*, s. 175-176.
[497] Hûd 11/27-28; Meryem 19/43.
[498] el-En'âm 6/50.
[499] Hûd 11/28.
[500] Buhârî, "Ta'bîr", 3, 5; Muhammed Abecî, *Dirâsetü ehâdîsi'r-ru'yâ*, s. 39, 93-96.
[501] Gazzâlî, *el-Munkız*, s. 139-146; İbn Teymiyye, *Şerhu'l-'Akīdeti'l-İsfahâniyye*, s. 203-205; İbn Haldûn, *Mukaddime*, III, 1092-1097; Ferîd Vecdî, *es-Sîretü'l-Muhammediyye*, s. 55.
[502] Brahmanlar, Hindistan'ın kuzey bölgelerinde ortaya çıkan ve Hinduizm'in çekirdeğini oluşturan dinî inancı benimseyenlerdir. Sümenîler, Buda'nın Hindistan'da kurduğu dine inananlara müslüman yazarlarca verilen

addır. Deistler ise Allah'a inanan ve nübüvveti inkâr eden felsefî görüş mensuplarıdır.

[503] el-Ahkâf 46/9.

[504] Âl-i İmrân 3/33-34, 50, 81,144; en-Nisâ 4/163-165; el-Ahkâf 46/ 12.

[505] İbn Teymiyye, *en-Nübüvvât*, s. 199-202.

[506] Bk. Taberî, *Târîh*, I, 89-216; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, I, 1-12.

[507] W. H. McNeill, *Dünya Tarihi*, s. 15-64.

[508] Sebe' 34/10-13; el-Enbiyâ 21/80.

[509] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, IV, 53-54, V, 368-369; İbn Fûrek, *Mücerredü makâlâti'ş-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, s. 174-180; Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muhtasar*, I, 235-236; Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr*, IV, 29; Beyâzîzâde, *İşârâtü'l-merâm*, s. 311-312.

[510] Hasan Mekkî el-Âmilî, *Bidâyetü'l-maârif*, s. 200-201.

[511] Nesefî, *Tebsıratü'l-edille*, I, 457-464; Râzî, *el-Metâlibü'l-âliye*, VIII, 30, 113; Abdürrezzâk el-Afîfî, *el-Hikme min irsâli'r-rusül*, s. 55-63.

[512] Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-i'tikâd*, s. 123; İbn Hazm, *el-Usûl ve'l-furû'*, s. 115-116.

[513] Mâverdî, *A'lâmü'n-nübüvve*, s. 20; Fahreddîn er-Râzî, *en-Nübüvvât*, s. 101.

[514] Âhirette cennet ehlinin niyazını yansıtan bu ilahî beyanın meâli şöyledir: "Hidayetiyle bizi bu mekâna kavuşturan Allah'a hamdolsun! O, bizi doğru yola iletmeseydi biz kendimizden bu yolu bulabilecek değildik." (el-A'râf 7/43).

[515] Buhârî, "Temennî", 7.

[516] Yûsuf Şevki Yavuz, "Âyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, IV, 242.

[517] Bekir Topaloğlu, *Mâtürîdiyye Akaidi*, s. 207.

[518] Ebû Şekûr es-Sâlimî, *et-Temhîd*, 67b-68a.

[519] el-Mü'min 40/78.

[520] İbn Rüşd, *el-Keşf 'an menâhici'l-edille*, s. 173-176; İbn Teymiyye, *en-Nübüvvât*, s. 223-241.

[521] Mâverdî, *A'lâmü'n-nübüvve*, s. 26; Fahreddîn er-Râzî, *Kitâbü'l-Erbaîn*, II, 97; İbn Teymiyye, *en-Nübüvvât*, s. 481, 501-502; Mustafâ Müslim, *Mebâhis fî i'câzi'l-Kur'ân*, s. 14-15.

[522] Âl-i İmrân 3/49; el-A'râf 7/117; en-Neml 27/10; Mustafâ Müslim, *Mebâhis fî i'câzi'l-Kur'ân*, s. 24-26.

[523] Hûd 11/64-67, eş-Şuarâ 26/154-158.

[524] el-Enbiyâ 21/69.

[525] el-A'râf 7/104-109; Tâhâ 20/18-23; eş-Şuarâ 26/30-33.

[526] Âl-i İmrân 3/46; el-Mâide 5/112-115; Meryem 19/29-34.

[527] Âl-i İmrân 3/49.

[528] el-A'râf 7/64, 73, 76-78, 84, 91.

[529] İbn Hazm, *el-Fasl*, I, 142-146; Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr*, IV, 55; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 2239-2250.

[530] Câhiz, *Resâil*, III, 278-280; Nesefî, *Tebsıratü'l-edille*, I, 493-494; M. Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr*, I, 217-218.

[531] el-Ankebût 29/51.

[532] İlyas Çelebi, "İnşikâku'l-kamer", *DİA,* XXII, 344-345.

[533] el-İsrâ 17/59.

[534] Bk. Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, s. 438-439; Nesefî, *Tebsıratü'l-edille*, I, 504; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, VI, 349-352.

[535] Âl-i İmrân 3/44; Yûsuf 12/102.

[536] el-Bakara 2/129; Âl-i İmrân 3/48, 164; en-Nisâ 4/113; el-A'râf 7/43; en-Nahl 16/125.

[537] el-Bakara 2/164; el-En'âm 6/95-99; Yûnus 10/5-6; er-Ra'd 13/2-4; en-Nahl 16/66-69; Tâhâ 20/49-54; el-Enbiyâ 21/31-32, 56; er-Rûm 30/20-25; el-Câsiye 45/3-5.

[538] el-Kehf 18/56.

[539] Lokmân 31/12-15; en-Nahl 16/30, 72; el-Bakara 2/83, 267, 274, 280-282; el-Mümtehine 60/8; el-Asr 103/1-3; et-Talâk 65/1-6; el-İsrâ 17/23-26, 53; el-Enbiyâ 21/73; el-Mü'minûn 23/8; el-İnsân 76/7; el-Kasas 28/52-54; Hûd 11/85-86, 113; el-Ankebût 29/8; el-Ahkâf 46/15; er-Rûm 30/38; İbrâhim 14/31; el-Mâide 5/12; eş-Şuarâ 26/181-183; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzır ve cennetü'l-münâzır*, I, 283-339; İsfahânî, *Delâilü'n-nübüvve*, s. 344-345.

[540] en-Nisâ 4/161; Lokmân 31/17-21; el-Hacc 22/30; eş-Şuarâ 26/161-174, 181-183; el-İsrâ 17/29, 32-33, 38-39; en-Nahl 16/59; en-Nûr 24/21; er-Rûm 30/39; el-Bakara 2/275-277; el-Furkân 25/68; Yûsuf 12/52; el-Hucurât 49/11-12; el-Kalem 68/8-13; el-Mutaffifîn 83/1-3; el-Kasas 28/77; el-A'râf 7/81-85; Hûd 11/84-86.

PEYGAMBERLERE İMAN

Peygamberlere iman Kur'ân-ı Kerim,[541] sünnet[542] ve âlimlerin icmâı ile sabit olan iman esaslarından biridir. Kur'an'da müslümanlara şöyle demeleri emredilmiştir:

قُولُوا اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَا اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَمَا اُنْزِلَ اِلٰى اِبْرٰهِيمَ وَاِسْمٰعِيلَ
وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَمَا اُوتِيَ مُوسٰى وَعِيسٰى وَمَا اُوتِيَ
النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ

"Allah'a ve bize indirilene, İbrâhim, İsmâil, İshak, Yâkub ve soyuna indirilene, Mûsâ'ya, Îsâ'ya ve diğer peygamberlere rableri tarafından verilenlere iman ettik, hiçbiri arasında bir ayırım yapmayız, biz yalnızca O'na teslim olanlarız."[543]

Aklî bakımdan da peygamberlere iman etmek insanlar için gerekli bir husustur. Çünkü onlar, peygamberlerin getirdiği bilgiler sayesinde hayatı ve evreni doğru bir şekilde yorumlayabilir, erdemli bireyler haline gelip erdemli toplumlar inşa edebilirler. Aksi takdirde kişilerin üretecekleri aklî bilgilerle kendi kendilerine bu yüce amaçlara ulaşmaları mümkün değildir. Işığın bulunmadığı yerde gözün görme imkânından yoksun olması gibi vahiylerin reddedilmesi halinde de akıl yürütme gücü tek başına gerçekleri belirleyemez, gaybı keşfedemez, nefsanî arzuların baskısından ve bâtıl inançlardan insanı kurtaramaz, iyiliklere yöneltip kötü davranışları engelleyemez.

Âmentü listesinde yer alan bu iman esasının bir mükellef tarafından benimsenmiş olabilmesi Hz. Âdem'den Muhammed aleyhisselâma kadar gelip geçen bütün peygamberlerin, ilahî buyrukları tebliğ etmek üzere Allah tarafından gönderildiğine kesin bir şekilde inanması gerekir. Bu, icmalî imanı gerçekleştirir. Ancak, her iman esasında olduğu gibi peygamberlere imanın da ayrıntılardan oluşan tafsilî bir yönü vardır. Allah elçileri hakkında yanlış veya sapık bir inanca düşmekten kurtulabilmek için icmalî imanın tarifine dahil olmayan bazı ayrıntılı bilgilere de ihtiyaç vardır. Bunları peygamberlerin sayısı, isimleri ve özellikleri başlıkları altında incelemek mümkündür.

Peygamberlerin Sayısı

Kur'ân-ı Kerim'de peygamberlerin sayısı hakkında herhangi bir rakam belirtilmemiş, sadece her millete ve her bölgeye ilahî buyruklara iman edip uyanları cennetle müjdeleyen, inkâr edip isyana dalanları da cehennemle korkutan peygamberlerin gönderildiği açıklanmıştır. Allah elçilerinden bir kısmının adı zikredilmiş ve kavimleriyle yaptıkları mücadelelerden bahsedilmiş, bir kısmından ise hiç söz edilmemiştir.[544]

Peygamberlerin ilki Hz. Âdem, sonuncusu ise Muhammed aleyhisselâmdır. Cenâb-ı Hak insanlara bazan peşpeşe, bazan da aynı zaman dilimi içinde kısa

veya uzun aralıklarla peygamberler göndermiştir.[545] Bütün peygamberler ve getirdikleri vahiyler birbirini teyit etmiş, Hz. Muhammed'in getirdiği Kur'an ise bütün peygamberlerin ve ilahî kitapların doğruluğuna şahitlik etmiştir. Peygamberlerin tamamı, dinen sorumlu tutulan insanların ileri sürecekleri bir mazeret bırakmayacak şekilde ilahî buyrukları tebliğ etmiştir.[546]

İlk peygamber Hz. Âdem'dir. O'ndan sonra Hz. İdrîs, onun ardından da Hz. Nûh, peygamber olarak gönderilmiştir. Hz. İbrâhim ile oğlu İsmâil ve Hz. Lût, Yâkub ile oğlu Yûsuf, Hz. Mûsâ ile kardeşi Hârûn, Hz. Dâvûd ile oğlu Süleyman, Hz. Zekeriyyâ ile oğlu Yahyâ, aynı zaman diliminde peygamber olarak görevlendirilmiştir.[547]

Resûlullah'a atfedilen bazı rivayetlerde 313 veya 315 tanesi resûl olmak üzere toplam 124.000 peygamberin gönderildiği belirtilmişse de[548] zan ifade eden bu tür bilgilere dayanarak bir rakam belirlemek isabetli değildir. Bu itibarla peygamberlere iman, ilk peygamber Hz. Âdem ile son peygamber Muhammed aleyhisselâm dahil olmak üzere ikisi arasında gelip geçen bütün Allah elçilerini kapsar. Ancak Kur'an'da adı geçen her peygambere ayrı ayrı iman etmek farzdır. Bunlar da Âdem, Dâvud, Eyyûb, Hârûn, Hûd, İbrâhim, İdrîs, İlyâs, Îsâ, İshak, İsmâil, Lût, Mûsâ, Nûh, Sâlih, Süleyman, Şuayb, Üzeyir, Yâkub, Yahyâ, Yûnus, Yûsuf, Zekeriyyâ, Zülkifl ve Muhammed aleyhimüsselâmdır.

Lokmân ve Zülkarneyn'in nübüvvetlerine hükmeden âlimler varsa da bu husus kesin değildir.

Allah Teâlâ, hem dinî buyruklarını, hem de dünyevî konulara dair bilgileri peygamberlere bildirmiş ve bunları insanlara tebliğ etmelerini emretmiş, onlar da bu görevi yerine getirmiştir. Bu bağlamda Hz. Mûsâ'ya Tevrat'ı, Hz. Dâvûd'a Zebur'u, Hz. Îsâ'ya İncil'i ve Hz. Muhammed'e Kur'an'ı kitap olarak vermiştir. Bunların bütününe iman etmek farzdır.[549]

Kur'an'da Adı Geçen Peygamberler

1. Hz. Âdem. Kur'an'da yer alan beyanlara göre Allah Teâlâ, Hz. Âdem'i, ilim, kudret ve iradesiyle tarihi belirtilmeyen bir süreçte insan türünün ilk ferdi olarak topraktan yarattı ve ona secde etmelerini meleklere emretti, melekler de bu emre itaat ettiği halde yanlarında bulunan ve cin taifesinden olan İblis bu emre isyan etti.[550]

Allah Teâlâ, rivayete göre uzun boylu olarak yarattığı[551] Âdem'den eşi Havvâ'yı yarattıktan[552] sonra imtihan etmek amacıyla onları cennete koydu, fakat İblis'in teşvik etmesi sonucu yasaklanan ağaçtan yiyerek ilahî buyruğa uymadıkları için oradan çıkarılıp yeryüzüne indirildiler ve yine rivayetlere göre Mekke'de bulunan Arafat'ta buluşup o bölgede yaşamaya başladılar.[553]

Bunun ardından Âdem, Allah'tan kelimeler (vahiyler) alınca tövbe etti ve ailesine peygamber olarak gönderildi. Hz. Peygamber'e atfedilen bir rivayette belirtildiğine göre Cenâb-ı Hak, Hz. Âdem'e on sayfaya denk gelen vahiyler vermiştir.[554] Hz. Âdem'in ne kadar yaşadığı bilinmemektedir. Bazı rivayetlere göre 1000 yıla yakın ömür geçirdikten sonra ölmüş ve Mekke'deki Ebûkubeys dağında defnedilmiştir.[555]

Her ne kadar ilk peygamberin Hz. Âdem olmadığı konusunda eski ve yeni âlimlerce bazı farklı görüşler ileri sürülmüşse de[556] âlimlerin çoğunluğuna göre Cenâb-ı Hak ilk peygamber olarak Âdem'i göndermiş, ona ilahî buyruklarını içeren kelâmını vahyetmiş, o da çocuklarına Allah'a iman etmeyi ve ibadette bulunmayı telkin etmiş, ayrıca dünyada yapılan amellere âhirette mükâfat veya ceza verileceğini bildirmiştir.[557] Âdem'in vahiy aldığı ve peygamber seçildiği Kur'an'da şöyle belirtilmiştir:

فَتَلَقّٰٓى اٰدَمُ مِنْ رَبِّه۪ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِؕ اِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّح۪يمُ

"Âdem rabbinden bazı kelimeler aldı ve hemen tövbe etti. Şüphesiz O tövbeleri kabul eden ve rahmeti geniş olandır."[558]

اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰٓى اٰدَمَ وَنُوحًا وَاٰلَ اِبْرٰه۪يمَ وَاٰلَ عِمْرٰنَ عَلَى الْعَالَم۪ينَۙ

"Allah, Âdem, Nûh, âl-i İbrâhim ve âl-i İmrân'ı peygamber seçerek âlemlere üstün kıldı."[559] Allah'ın diğer peygamberler hakkında kullandığı seçme (ıstıfâ) tabirini Hz. Âdem hakkında da kullanması, ona "kelimeler" vermesi ve adını peygamberler sınıfının başında zikretmesi, onun ilk peygamber olduğunu kanıtlamaktadır. Hadisler de bu gerçeği teyit etmektedir.[560]

2. Hz. İdrîs. Hz. Âdem'den sonra gönderilen bir peygamber olup, Mısır'da doğduğu rivayet edilmiştir. Nakledildiğine göre terzilik yapmış, yazı yazmayı ilk defa o öğretmiş, hesap ve yıldız ilmiyle meşgul olmuştur. Kur'an'da Allah nezdinde yüce bir makama yükseltilen, zorluklara karşı sabırlı ve sâlihlerden olan bir peygamber olarak tanıtılır.[561] Kendisine otuz sahifeden ibaret bir ilahî kitap verilmiş,[562] tartma ve ölçme, hesap, tıp, terzilik, ziraat, silâh imalâtı, astronomi gibi dallarda bilgiler öğretmiş ve yazıyı icat etmiştir.[563] Hz. Peygamber'in mîraç yolculuğu sırasında gök katlarında gördüğü peygamberler arasında adı geçer ve çoğu rivayetlerde onu dördüncü kat gökte gördüğü belirtilir.[564] Kur'an'da bu hususta şöyle buyurulmaktadır:

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِدْر۪يسَۘ اِنَّهُ كَانَ صِدّ۪يقًا نَبِيًّا وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا

عَلِيًّا

"Kitapta İdrîs'i de an! Gerçekten o çok doğru bir insan ve peygamberdi. Biz onu üstün bir makama yükselttik." Bu ifadelerin, İdrîs'in nübüvvetini gösterdiğini, üstün makamın da mânevî olduğunu söylemek gerekir.

3. Hz. Nûh. Hz. İdrîs'in torunu Lamek'in oğlu olup, putlara tapan kavmine peygamber olarak gönderilmiş ve kendisine kavmini hidayete sevkedici vahiyler verilmiştir. Ancak kötülükte ısrar eden toplumları asırlarca yorulmadan tevhit inancına ve iyiliğe çağırmasına rağmen onlar bu davete karşı kulaklarını tıkayıp Nûh'un peygamberliğini reddetmiş, davetine uyanları küçümsemiş, kendisini sapıklıkla, hatta delilikle itham edip taşa tutma tehdidinde bulunmuştur.

Ulülazm peygamberlerden olan Hz. Nûh, Cenâb-ı Hak'tan, kavmine karşı

yardım niyazında bulunmuş, O da büyük bir gemi yapmasını ve müminlerin yanı sıra çevresindeki her hayvandan bir çifti gemiye bindirmesini emretmiş, ardından Nûh'un kavmini Mezopotamya bölgesine yayılan tûfanla helâk etmiş ve gemisini bir ibret nişanesi olarak Cûdî dağına kondurmuştur. Hz. Nûh, 950 veya 1300 yıllık bir ömrün ardından vefat etmiştir.[565]

4. Hz. Hûd. Hz. Nûh'un beşinci kuşak torunlarındandır. Güney Arabistan'ın Yemen bölgesinde ve Hz. Nûh'un kavminden sonra ortaya çıkan ve zenginliğiyle meşhur olan Âd kavmine gönderilmiş bir peygamberdir.[566] Hz. Hûd, putlara tapmaktan vazgeçmeye ve yalnızca Allah'a kul olmaya davet etmekle görevlendirilmiş bir peygamber olduğunu, davetine uymayanların ilahî cezaya mâruz kalacağını Âd kavmine ısrarla söylemiş, fakat sürekli inkârla karşılanmıştır. Nihayet Âd kavmi korkunç bir rüzgâr felâketiyle helâk edilmiştir.[567]

Hûd'un bundan sonra Mekke'ye gidip orada vefat ettiği rivayet edilirse de[568] Yemen'deki Şihr bölgesinde yaşadığı ve kabrinin Hadramut'ta Berehut vadisinde bulunduğu kabul edilir.[569] XIX. yüzyılda bulunan milâttan önce 1800 yılına ait bir kitâbede Hz. Hûd'un şeriatından söz edilir.[570]

5. Hz. Sâlih. Soyu Hz. Nûh'a dayanır. Eski Arap kavimlerinden Semûd kabilesine peygamber olarak gönderilmiştir. Âd kavminden sonra gelen Semûd toplumları zamanla putlara tapmaya başlayınca Cenâb-ı Hak, Sâlih'i peygamber olarak göndermiş, o da onları putperestliği terkedip tevhit inancını benimsemeye ve yalnızca Allah'a tapmaya davet etmiştir.[571]

Nübüvvetinin delili olarak kendisine deve mûcizesi verilmiştir. Bir kayadan ortaya çıkan deve, kavmin tamamının içtiği kadar su içen ve içtiği su kadar süt veren yönüyle tam bir mûcize konumundadır.[572] Buna rağmen küçük bir grubun dışında Semûd kavmi, Hz. Sâlih'in nübüvvetini inkâr edip deveyi öldürünce, korkunç bir gürültü ve yıldırımları izleyen şiddetli bir sarsıntı ile helâk edilmiştir.[573] Ardından Hz. Sâlih'in müminlerle birlikte Mekke'ye veya Filistin'e göç ettiği nakledilir.

6. Hz. İbrâhim. Tevrat'ta yer alan bilgilere göre soyu Hz. Nûh'a ulaşır.[574] Hz. İbrâhim, tahminen milâttan önce XX. yüzyılda Güneydoğu Anadolu'yu içine alan ve Keldânîler devrinde Ur şehri olarak bilinen coğrafyada doğmuştur. Putperestlere ait tapınakların bulunduğu Ur şehrinde iken peygamberlikle görevlendirilmiş ve kendisine ilahî kitap olarak sahifeler verilmiştir.[575]

Ulülazm peygamberlerden biri olan İbrâhim, kavmini tevhit inancına çağırıp mücadelede bulunduktan bir müddet sonra eşi Sâre ve yeğeni Lût ile birlikte Harran'a, oradan da Mısır'a ve Filistin'e gitmiş, güvenlik amacıyla Mısır'da eşini kız kardeşi olarak tanıtmak zorunda kalmıştır.[576] Burada seksen altı yaşında iken çocuğu olmadığı için eşi Sâre tarafından câriyesi Hacer ile evlendirilmiş ve ondan oğlu İsmâil doğduktan sonra doksan dokuz yaşında iken de Sâre'den oğlu İshak dünyaya gelmiştir.

Allah'tan aldığı vahiyler sonucu eşi Hacer ile oğlu İsmâil'i Mekke'ye götürmüş,[577] burada İsmâil ile birlikte Kâbe'yi inşa etmiş ve soyundan peygamber göndermesi için Cenâb-ı Hakk'a niyazda bulunmuştur.[578] Muhammed aleyhisselâm, nübüvvetinin Hz. İbrâhim'in bu duasıyla ilişkisine temas etmiştir.

[579] Kavmini puta tapmaktan vazgeçip Allah'a inanmaya ve ibadet etmeye yöneltmek amacıyla aklî ve tecrübî deliller ortaya koymasına rağmen Nemrut tarafından yakılan ateşe atılmış ve bir mûcize eseri olarak ateş onu yakmamıştır.[580] Bu konuya Kur'an'da şöyle temas edilmiştir:

قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلٰٓى اِبْرٰهِيمَۙ

"Ey ateş! İbrâhim'e karşı serin ve zararsız ol!"[581] Böylece yakma özelliğini ateşte yaratan Allah, bu defa onda soğuk olma özelliği yaratarak elçisini, Nemrut'un zulmüne karşı korumuştur.

Hz. İbrâhim'in eşi Sâre 127 yaşında, kendisi ise 175 yaşında iken Filistin'de Halîl diye anılan Hebron'da vefat etmiştir.[582]

7. Hz. Lût. Hz. İbrâhim'in yeğeni olup, peygamberliğine iman ettiği amcası Hz. İbrâhim ile birlikte yaşamış, gittiği yerlere onunla birlikte gitmiştir. Ölüdeniz'in güneyinde bulunan ve cinsel sapıklığa düşen Sodom ile Gomore halkına peygamber olarak gönderilmiş,[583] kavmini cinsel sapıklıktan vazgeçmeye ve Allah'ın buyruklarına uymaya davet etmiştir. Davetini kabul etmeyen kavmini helâk etmek üzere Cenâb-ı Hakk'ın insan suretinde gönderdiği melekler önce Hz. İbrâhim'e uğrayarak Lût'un kavmine gönderildiklerini ona haber vermiş,[584] daha sonra Hz. Lût'a misafir olmuşlardı. Hz. Lût'un müminlerle birlikte bölgeden ayrılmasının ardından melekler sabaha karşı şehrin altını üstüne getirip taş yağmuruna tutmak suretiyle Sodom halkını yok etmiştir.[585] Olayı tasvir eden âyetin metni şöyledir:

فَلَمَّا جَٓاءَ اَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِنْ
سِجّ۪يلٍ مَنْضُودٍۙ مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَۜ

"Buyruğumuz gelince oranın altını üstüne getirdik ve üzerine de rabbinin katından işaretli olarak yığın yığın taş yağdırdık."[586]

8. Hz. İsmâil. Hz. İbrâhim'in ikinci eşi Hacer'den dünyaya gelen ve peygamber olarak seçilen ilk oğludur. Muhtemelen milâttan önce XIX-XVIII. yüzyıllarda yaşamıştır. Küçük yaşta annesiyle birlikte Mekke'de Beytülmuharrem'in (Kâbe) yanında yaşamaya başlamıştır.[587] Kitâb-ı Mukaddes'teki beyanlara göre Mısırlı, İslâmî kaynaklara göre ise Cürhûm kabilesinden bir kadınla evlenmiş, on iki oğlu ve bir kızı olmuştur.[588] Müslüman âlimlere göre babasının gördüğü rüya üzerine Allah için kurban edilmeye razı olunca ilahî imtihanda başarılı olmuş ve onun yerine koç kurban edilmiştir.[589]

Hıristiyanlara göre ise kurban edilmesi istenen kişi, Hz. İsmâil değil, kardeşi Hz. İshak'tır.

İsmâil, babası Hz. İbrâhim'le Kâbe'yi temelleri üzerinden inşa etmiştir. Ömrünün sonuna kadar Kâbe'ye nezaret etmiş ve hac ibadetinin yerine getirilmesinde hacılara hizmette bulunmuştur. Cürhûm, Amâlika ve Yemen halkına peygamber olarak gönderilmiş ve Allah'tan aldığı vahiyleri onlara tebliğ

etmiştir.[590] 137 yaşında vefat edip Hicr'de bulunan annesinin kabri yanında defnedilmiştir.

9. Hz. İshak. Hz. İbrâhim'in ilk eşi Sâre'den dünyaya gelen ve peygamber olarak seçilen ikinci oğludur. Muhtemelen milâttan önce XIX-XVIII. yüzyıllarda yaşamıştır. Kitâb-ı Mukaddes'te verilen bilgilere göre kardeşi İsmâil gibi kurban edilmekle imtihana tâbi tutulmuş ve buna rıza gösterince kendisinin yerine bir koç kurban edilmiştir.[591] Filistin bölgesi halkına peygamber olarak gönderilmiş ve aldığı vahiyleri kavmine tebliğ etmiştir.[592]

10. Hz. Yâkub. Hz. İbrâhim'in torunu ve Hz. İshak'ın oğludur. Tevrat'taki açıklamalara göre bir diğer adı İsrâil'dir.[593] Babası İshak'ı Filistin'in Halîl bölgesinde defnettikten sonra Ken'an diyarına yerleşmiştir. Yaşadığı bölge halkına peygamber olarak görevlendirilmiş ve Allah'tan aldığı vahiyleri kavmine tebliğ etmiştir.[594] Rivayetlere göre Mısır'da vefat etmiştir.

11. Hz. Yûsuf. Hz. Yâkub'un oğlu olup, İsrâiloğulları'na gönderilen peygamberlerdendir. Mezopotamya'da doğmuş, on yedi yaşındayken kardeşleriyle birlikte çobanlık yapmıştır. Mısır'da Firavun'un harem ağası Potifar'ın ev işlerini yürütmekle görevli bulunduğu sırada Potifar'ın eşi Züleyha, Hz. Yûsuf'la beraber olmak istemiş, Hz.Yûsuf bunu reddedince, kendisine iftira atmış ve bu sebeple hapse konulmuştur.

Mısır kralının gördüğü rüyayı yorumlamasının ardından hapisten çıkarılmış ve kralın ikinci adamı olarak görevlendirilmiştir. Mısır'da vefat etmiştir. Hz. Yûsuf, Mısır halkına peygamber olarak gönderilmiş ve çeşitli mûcizeler göstermiş, İbrâhim, İshak ve Yâkub'un dinine uyduğunu söyleyerek kavmini tevhit inancını benimsemeye davet etmiştir. Bu hususla ilgili âyetin metni şöyledir: "Andolsun ki (Mûsâ'dan) önce Yûsuf da size açık deliller getirmişti ve onun size getirdiği şeyler hakkında şüphe edip durmuştunuz. Nihayet o vefat edince, 'Allah ondan sonra peygamber göndermez.' dediniz. İşte Allah o aşırı giden şüphecileri böyle saptırır."[595]

"(Yûsuf dedi ki:) Atalarım İbrâhim, İshak ve Yâkub'un dinine uydum. Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşmamız bize yaraşmaz. Bu, Allah'ın bize ve insanlara olan lûtfundandır. Fakat insanların çoğu şükretmezler."[596]

12. Hz. Şuayb. Hz. İbrâhim veya Lût'un soyundan olup, Hz. Sâlih'ten sonra ve Hz. Mûsâ'dan önce gelen peygamberlerdendir.[597] Kuzeybatı Arabistan ve Akabe körfezinin doğu kıyılarındaki bölgede yaşayan ve Araplar'dan oluşan Medyen ile Eyke halkına peygamber olarak gönderilmiştir.[598]

Allah'a iman ve itaat edip peygamberliğini tasdik etmeye ilişkin daveti reddedilince şiddetli bir deprem ve korkunç bir gürültünün sonunda kavmi helâk edilmiştir.[599]

13. Hz. Eyyûb. Kaynaklarda yer alan rivayetlere göre soyu baba tarafından Hz. İshak'a, anne tarafından da Lût'a ulaşır.[600] Hz. Yâkub'un kızı veya Yûsuf'un torunuyla evlenmiştir. Edom bölgesinde veya Ölüdeniz'in güneydoğusunda yaşamıştır. Hz. Yâkub veya Yûsuf ile aynı çağda yaşamış ve bölge halkına peygamber olarak gönderilmiştir.[601] Yakalandığı hastalığa karşı sabretmesiyle tanınan Eyyûb'un 93 veya 140 yıl yaşadığı rivayet edilir.

14. Hz. Zülkifl. Hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Kur'an'da adı diğer

peygamberle birlikte anıldığından onlardan biri olarak kabul edilir.[602] İsrâiloğulları'na peygamber olarak gönderilmiş ve Elyesa'dan sonra nübüvvetle görevlendirilmiştir.[603] Hayatına dair yeterli bilgi bulunmadığından değişik şahsiyetlerle ilişkilendirilmiştir. İslâm âlimlerinin çoğunluğunca peygamber olarak kabul edilmiştir.

15. Hz. Mûsâ. Mısır'da yaşayan İsrâiloğulları'ndan Levi kabilesine mensup olan Hz. Mûsâ, dört büyük ilahî kitaptan Tevrat'ı getirmiştir. Tahminen milâttan önce XIII. yüzyılda Mısır'da doğmuştur[604] ve Mısır kralı Firavun'un (muhtemelen II. Ramses) sarayında yetişmiştir. Kırk yaşında iken bir görevle doğuya gönderilince soydaşı olan İsrâiloğulları ile görüştükten sonra buradan Medyen'e gidip orada evlenmiş ve iki oğlu olmuştur.[605]

Medyen'deki ikametinin kırkıncı yılında peygamber olarak görevlendirilmiş[606] ve aldığı vahiyler doğrultusunda Mısır'a dönüp kendisinin peygamber seçildiğini Firavun'a söylemiş ve O'ndan İsrâiloğulları'nı serbest bırakmasını istemiştir.[607] Firavun'un talebi üzerine Allah'ın izniyle başta asâ olmak üzere çeşitli mûcizeler göstermiştir.[608]

Firavun ve ordusuyla giriştiği mücadelede ilahî yardımlara mazhar olmuş, kendisi ve beraberindeki İsrâiloğulları, denizin yarılması sayesinde buradan geçerek kurtulmuş, Firavun ve taraftarları ise boğulmuştur.[609] Ulülazm peygamberlerden olan Hz. Mûsâ, Sînâ dağında aldığı sahîfelerle kendisine ilahî kitap olarak verilen Tevrat'ı İsrâiloğulları'na tebliğ etmiş, aynı zamanda Hz. Muhammed'in peygamberliğini de müjdelemiştir.[610]

16. Hz. Hârûn. Hz. Mûsâ'nın kardeşi olup, İsrâiloğulları'na gönderilen bir peygamberdir.[611] Muhtemelen Mısır Kralı I. Seti zamanında milâttan önce XIII. yüzyılda Mısır'da doğmuştur. Hz. Mûsâ'nın nübüvvetle görevlendirilmesinden sonra ona yardım etmesi için peygamber olarak seçilmiş[612] ve Allah'tan vahiyler alıp İsrâiloğulları'na çeşitli mûcizeler göstermiştir.[613] Mısır Kralı Firavun'a Hz. Mûsâ ile birlikte gönderilmiş[614] ve bütün mücadelelerinde Mûsâ'ya yardımcı olmuştur.

17. Hz. Dâvûd. Soyu Hz. İbrâhim'e varan ve İsrâiloğulları'na gönderilmiş bir peygamberdir.[615] Kendisine verilen Zebur, dört büyük ilahî kitaptan biridir. Babasının adı Yesse'dir.[616] Soyu onuncu kuşakta Hz. Yâkub'a varır. Milâttan önce 1100 yılı civarında doğmuş ve tarih biliminde Demir çağı olarak bilinen çağda yaşamıştır. Hükümdar olan kayınpederi Saul'ün ölmünden sonra otuz yaşındayken yerine geçmiş[617] ve peygamberlikle görevlendirilmiştir.[618] Hükümranlığı Filistin'de merkezîleşen geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Aldığı vahiyler sayesinde demiri yumuşatıp işlemeyi ve zırh yapmayı öğrenmiştir.[619] İnsanlar arasında adaletle hükmeden ve ilahî buyrukları tebliğ eden Hz. Dâvûd, Kudüs'te vefat edip orada defnedilmiştir.

18. Hz. Süleyman. İsrâiloğulları'na gönderilen ve aynı zamanda hükümdarlık yapan peygamberlerden biridir.[620] Hz. Dâvûd'un oğludur. Kudüs'te doğmuş ve sarayda yetişmiştir. Babasının sağlığında milâttan önce X. yüzyıla yakın bir zamanda ve rivayetlere göre on dört veya yirmi yaşındayken hükümdar olmuş, kırk yıl hükümdarlık yaptıktan sonra elli üç veya altmış yaşında vefat etmiş ve Kudüs'te defnedilmiştir. Erimiş bakır madeninin onun için sel gibi akıtıldığına

dair Kur'an'da yer alan beyanlar,[621] arkeolojik verilerce doğrulanmıştır.[622] Putperest kavimleri tevhide davet etmiş ve Güney Arabistan'da bulunan Sebe melikesi davetine icabet etmiştir.

19. Hz. İlyâs. İsrâiloğulları'na gönderilen peygamberlerden[623] olup, Kitâb-ı Mukaddes'te adı İlyâ olarak geçer. Kaynaklarda verilen bilgilere göre Hz. Hârûn'un üçüncü kuşak torunudur. Milâttan önce IX. yüzyılda putlara tapan ve halkını buna zorlayan İsrâil Kralı Ahab döneminde yaşamış,[624] kralın put tapınağı yapmasından sonra nübüvvetle görevlendirilmiş, onu ve kavmini tevhit inancına davet etmiştir.

20. Hz. Elyesa'. İsrâiloğulları'na gönderilmiş bir peygamber olup, Hz.Yûsuf'un dördüncü kuşak torunlarındandır. Milâttan önce VIII. yüzyılda yaşamıştır. Ahd-i Atîk'te adı Elişa diye geçer, İslâm kaynaklarında ise Elyesa' b. Ahtûb b. Acûz diye zikredilir. Hz. İlyâs tarafından ilahî emirle kendisine halef olarak seçilmiştir. Kur'an'da adı diğer peygamberlerin yanında zikredilmekle birlikte hakkında herhangi bir bilgi yer almamıştır. Ancak Kitâb-ı Mukaddes'te, gösterdiği pek çok mûcizeden söz edilir.[625]

21. Hz. Yûnus. İsrâiloğulları soyundan gelen bir peygamber olup,[626] Hz. Elyesa'dan sonra nübüvvetle görevlendirilmiştir.[627] Kur'an'da kendisinden "Zünnûn" ve "Sâhibülhût" diye söz edilmiştir.[628] Kötü yolda giden ve Asurlular idaresinde yaşayan Ninevâ (Ninova) halkını ilahî azapla tehdit etmiş, bunun bir kısmı gerçekleşince kavmi ona iman etmiş ve hidayet yoluna girmiştir.[629]

22. Hz. Üzeyir. Meşhur görüşe göre İsrâiloğulları'na gönderilen peygamberlerdendir.[630] Milâttan önce IV. yüzyılda yaşamıştır. Hz. Mûsâ'dan sonra unutulan Tevrat'ı Cenâb-ı Hak ona öğretmiş, o da bunu muhafaza ederek yazılı hale getirmiştir. Bundan dolayı yahudiler onu Allah'ın oğlu olarak isimlendirmiştir.[631]

23. Hz. Zekeriyyâ. İsrâiloğulları'na gönderilmiş bir peygamber[632] olup, Hz. Süleyman'ın soyundandır. Milâttan önce I. yüzyılda Kudüs'te doğmuş, marangozluk yaparken peygamberlikle görevlendirilmiştir.[633] Hz. Îsâ'nın teyzesiyle evlenmiş[634] ve yaşlılık döneminde ondan Yahyâ dünyaya gelmiştir. Hz. Îsâ'nın annesi Meryem'i Mescid-i Aksâ'da eğitmiş ve daha sonra himayesi altına almıştır.[635] Yahyâ'nın öldürülmesinden sonra onun da öldürüldüğü nakledilir.[636]

24. Hz. Yahyâ. İsrâiloğulları'na gönderilmiş bir peygamber olup,[637] Zekeriyyâ'nın oğludur. Annesi Elizabet Hz. Hârûn'un soyundan gelir. Babası doksan yaşında, annesi de hem yaşlı, hem de kısır olmasına rağmen mûcizevî bir şekilde doğmuştur. Teyzesinin oğlu olan Hz. Îsâ'nın doğumundan altı ay sonra dünyaya geldiği nakledilir. Milâttan yirmi altı yıl sonra peygamber olarak görevlendirilmiş ve Hz. Îsâ'nın geleceğini müjdelemiştir.[638] Peygamberlik görevinin üçüncü yılında Kral Hiredos tarafından Kudüs'te veya Şam'da öldürüldüğü rivayet edilir.[639]

25. Hz. Îsâ. Allah'ın İsrâiloğulları'ndan seçip İncil'i vahyettiği[640] ve Hz. Muhammed'in nübüvvetini onun vasıtasıyla müjdelediği[641] bir peygamberdir. Ulülazm diye nitelenen beş büyük peygamber arasında yer alır. Annesi yoluyla soyu Hz. Hârûn'a ulaşır. İnciller'de onun hakkında Hz. Dâvûd ve İbrâhim'e varan

bir soy kütüğüne yer verilir.[642] İbn Meryem ve Mesîh diye de anılır. Annesi Meryem'in yaşadığı yere nispetle Nâsıralı olarak da tanıtılır.

Tercih edilen görüşe göre milâttan önce 4 veya 6 yılında doğmuştur. İffetli bir kadın olan annesi Meryem, herhangi bir erkekle ilişki içinde olmadığı hâlde onu babasız olarak dünyaya getirmiştir.[643] Otuz yaşındayken peygamberlikle görevlendirildikten sonra kendisine vahyedilen İncil'deki ilahî buyrukları Kudüs'te bir yahut üç yıl boyunca kavmine tebliğ etmiş ve pek çok mûcize göstermiştir.[644] Kudüs'te başkâhin Kayafa'nın teşebbüsüyle yapılan toplantıda öldürülmesi kararlaştırılmıştır.[645]

Hıristiyanlara göre yahudiler ile Romalılar birlikte hareket ederek Hz. Îsâ'yı çarmıha germek suretiyle öldürmüşler, sonra tekrar diriltilip göğe yükseltilmiştir.[646] Ancak Kur'an'da Hz. Îsâ'nın bu şekilde öldürüldüğüne ilişkin iddialar reddedilmiş, muhaliflerinin gerçekte onu öldürmediği ve fakat Allah tarafından ruhu kabzedilip nezdine yükseltildiği bildirilmiştir.[647] Allah'ın yarattığı bir insan ve O'na kulluk yapan bir peygamber olmasına rağmen hıristiyanlar, ona tanrılık nispet etmiştir.

26. Hz. Muhammed. Geçmiş bütün peygamberlerle ilahî kitapları doğrulayan[648] ve nübüvveti kıyamete kadar devam edecek olan son peygamberdir.[649] 571 yılında Mekke'de doğmuştur. Babası Kureyş kabilesinden Abdullah b. Abdülmuttalib, annesi Âmine'dir. Küçük yaşta yetim kalarak dedesi Abdülmuttalib'in yanında yetişmiştir. Kırk yaşında peygamberlikle görevlendirilmiş ve yirmi üç yıllık bir süreçte Kur'an'ı vahiy yoluyla ve Cibrîl vasıtasıyla Allah'tan alıp peygamberliğinin mûcizesi olarak göstermiştir. Kavmi tarafından öldürülmek istenince Mekke'den Medine'ye hicret etmek zorunda kalmıştır.

Allah katında yegâne geçerli din olan İslâm'ı, kavminin bütün muhalefetine rağmen kısa zamanda tebliğ edip yaymayı başarmıştır. Ordusu, insan sayısı ve teçhizat açısından düşmanlarından çok zayıf olduğu halde inkârcı Mekkeliler'ce mecbur edildiği savaşlarda mûcizevî bir şekilde galip gelmiştir. Sadece Araplar'ı değil, çevresindeki bütün insanları İslâm dinine davet etmiştir. Altmış üç yaşında iken 632 yılında Medine'de vefat etmiştir.[650]

Peygamberlerin Özellikleri

Peygamberlerin sıfatları, nübüvvete iman konusu içinde önemli bir yere sahiptir. Çünkü insanlar çoğu defa kendi temayül ve düşüncelerinin tesiri altında peygamberler hakkında yanlış inançlar ileri sürmek suretiyle hak yoldan uzaklaşmaktadır. Nitekim yahudi ve hıristiyanların bazı peygamberlere, ilâhlığa varan beşer üstü vasıflar atfetmeleri bunu kanıtlamaktadır. Bireylerin yanı sıra toplumların da bu tür hatalara düşmesini önlemek amacıyla İslâm dininde peygamberlerin vasıf ve konumları hakkında âlimler tarafından tatminkâr açıklamalar yapılmıştır. Allah elçilerinin söz konusu özelliklerini şöylece özetlemek mümkündür:

Beşer Olmak ve Beşerî Nitelikler Taşımak

Peygamberin temel vasıflarının başında onların beşerî niteliklere sahip olması ve ulûhiyyet niteliklerinden herhangi birini taşımaması yer alır. Literartürde zikredilmemekle birlikte **beşer** kelimesi, Kur'ân-ı Kerim'in on civarındaki âyetinde Allah elçilerine ait temel bir vasıf olarak yer alır.[651] Kur'an'da Hz. Peygamber'den hissî mûcize talebinde bulunanlara cevap verilirken şöyle buyurulmuştur:

قُلْ سُبْحَانَ رَبِّي هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا رَسُولًا

"De ki: Tenzih ederim rabbimi. Ben peygamber olan beşerden başka biri miyim?"[652]

Bütün peygamberler, kendilerini Allah'ın kulu olarak tanıtmıştır. Onlar da diğer insanlar gibi bir anneden doğar, yemek ve içmekle beslenir, evlenme ihtiyacı duyar[653] ve evlenir, çocuk sahibi olur, tabiat şartlarından etkilenir, hastalanır ve ölür.[654] Bunlar, peygamberlerin bütün insanlarla ortak özellikleri olup, beşer olmalarının kaçınılmaz sonuçlarıdır. Allah'ın insanlara gönderdiği elçiler olduklarından peygamberlerin insan statüsünde bulunmaları tabiidir, çünkü insan, ancak insanla ülfet eder, onunla ilişki kurar ve onun örnekliğini kabul eder.[655]

Bununla birlikte peygamberler insanları eğitmek ve onlara önderlik yapmakla görevlendirildikleri için beşer oluşlarını ortadan kaldırmayan bazı üstün niteliklere sahip kılınmıştır. Ruhî melekeler bakımından akıllı, zekî, üstün ahlâklı oluşları, fizikî bünyeleri itibariyle eksiklik ve kusur taşımamaları, bu niteliklerin başında yer alır. Sundukları ilahî mesajları yeterince anlatabilmeleri ve çok tartışmacı bir karakter taşıyan[656] insanlarla mücadele edebilmeleri için bedenî bakımdan kusursuz ve mükemmel, ruhî bakımdan tartışmalarda delil getirebilecek üstün zekâya ve erkin akla sahip olmaları şarttır. Hz. İbrâhim'in Nemrud'u tartışmada mağlûp eden deliller getirmesi ve puta tapmanın anlamsızlığını göstermek üzere zekice bir plan kurması, bu konuyla ilgili çarpıcı örneklerdendir.[657]

Peygamberleri diğer insanlardan farklı kılan şey, vahiy almalarına imkân verecek ve ilahî elçilik görevini yerine getirmelerini sağlayacak bir yaratışa sahip kılınmalarıdır.[658] Kur'an'da peygamberlerin diğer insanlar gibi bir beşer olduğu belirtilmiş, fakat farklı olarak onlara vahiyler verildiği ifade edilmiştir.[659]

Peygamberler, duyular ve akıl yoluyla bilinemeyecek bilgileri ancak Allah'tan aldığı vahiylerle bilebilirler. Vahiy almadıkları takdirde gaybı bilebilmeleri mümkün değildir. Önemine binaen Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın bildirmesi hariç, peygamberlerin birer insan olarak gaybı bilmedikleri belirtilmiştir. İlgili âyetlerin biri şöyledir:

قُلْ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللّٰهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ

"De ki: Ben size, Allah'ın hazineleri benim yanımdadır demiyorum; ben gaybı da bilmem."[660] Vahiy almaya elverişli bir tabiatta yaratılmalarına[661] rağmen onlarda hiçbir ilahî güç yoktur. Hz. Peygamber de insanlar arasında hüküm

verirken tarafların kendisine yaptıkları beyanları esas aldığını belirterek gaybı bilmediğine dikkat çekmiştir.[662]

Peygamberlerin vasıflarından biri de erkek olmalarıdır. Kur'ân-ı Kerim'de onlardan bahsedilirken "erkekler" diye söz edilmiştir.[663]

Kur'an'da Âsiye ve Meryem gibi bazı peygamber annelerine Allah'ın bilgiler vahyettiği ifade edilmişse[664] de peygamberlerin aksine bunların aldıkları bilgiler sadece kendilerine yönelik olup, başkalarına tebliğ etmekle görevlendirilmemişlerdir. Aldıkları vahiyleri insanlara tebliğ etmekle görevlendirilenler sadece peygamber olanlardır ve onlar da, âyetlerde peygamberliği erkeklere münhasır kılan ifadeden anlaşılacağı üzere, "yalnızca erkekler"den gönderilmiştir.[665] Kadınlardan peygamber seçilmemesi, onların, erkekler kadar zorluklara katlanamayacak bir fizyolojik ve psikolojik yapıya sahip kılınmaları sebebiyledir. Peygamberlik ise büyük zorluklara katlanmayı gerektirecek çok ağır bir görevdir.

Allah Teâlâ Tarafından Seçilmek

Peygamberler, Cenâb-ı Hak tarafından seçilmiş kimselerdir. **Istıfâ** tabiriyle ifade edilen bu özelliğe göre hiçbir kimse kendi çabasıyla peygamberlik mertebesine ulaşamaz. Meselâ iyi bir insan olmak, üstün ahlâka erişmek ve çokça ibadet etmek suretiyle peygamber statüsü kazanılamaz, çünkü nübüvvet mertebesi kesbî değil, vehbîdir. Yüce Allah, peygamber olan kişiyi ruhî ve fizikî yapısı itibariyle bu göreve elverişli bir şekilde yaratmış ve elçisi olarak seçmiştir.[666]

Peygamber olacak insanın, bu görevi yerine getirebilmesi için beşerî zaaflara yenilmemesi ve ilahî uyarılara anında uyacak bir yapıya sahip bulunması gerekir. Allah elçilerinin tamamı iyilik yapan, her türlü kötülük ve yalandan kaçınan, dürüst, üstün ahlâklı, doğruluk timsali ve faziletli kimselerden oluşmuştur.[667] Nübüvvet, veraset yoluyla da babadan oğula intikal etmez. Hz. Nûh'un oğlunun,[668] Hz. İbrâhim'in babasının inkârcılardan olması,[669] bunun açık bir kanıtıdır.

Günah İşlemekten Korunmak

Her konuda, özellikle tebliğ ettikleri ilahî buyruklara uymak hususunda örnek olmakla görevlendirilen peygamberlerin günah işlemesi, iradeleri devre dışı bırakılmadan Allah tarafından uyarılmak suretiyle engellenmiştir. Literatürde **ismet** kavramıyla ifade edilen bu özelliğe göre Allah elçilerinin bütün fiilleri gözlem altında tutularak günaha meyletme durumunda uyarılır, onlar da derhal bu temayülü terketmek suretiyle günah işlemekten korunurlar.

Zira nübüvvetle görevlendirildikleri andan itibaren ilahî bir koruma altına alınan peygamberlerin iyilik yapıp kötülüklerden kaçınmaları, vahiylerin belirlediği her hususta ilahî buyruklara uyarak insanlara önderlik yapmaları ancak bu sayede mümkün olur. Buna göre **ismet**, "Allah'ın, peygamberi kendi iradesiyle itaat etmeye yöneltip günah işlemekten sakındıracak lütfa mazhar kılmasıdır." diye tanımlanabilir. Peygamberler de imtihana tabi tutulduklarından günah işlemekten korunmaları, iradeleri devre dışı bırakılmadan gerçekleşir.

Beşeriyet vasfı taşımalarının tabii bir sonucu olarak peygamberler de hata edebilir. Çünkü hatasızlık sadece Allah'a ait bir niteliktir. Onların hatalı davranışlara yönelmeleri durumunda Allah tarafından uyarılmaları, ilahî hikmetin gereğidir. Hz. Yûsuf'un Allah'ın işaretini (burhan) görmesi sayesinde Züleyha'ya arzu duymaktan vazgeçmesi[670] ve Hz. Peygamber'in vahiyler konusunda müşriklerin sözlerine meyletmekten Allah'ın, kalbini sâbit kılması sayesinde kurtulması[671] ismetin Kur'an'da yer alan delillerini teşkil eder. Âlimlerin büyük çoğunluğuna göre peygamberler küfre düşmekten, vahiyleri tebliğ edip uygulamada hata etmekten ve yalan konuşmaktan korunmuştur.[672]

Hz. Âdem'in ilahî buyruğa uymayarak yasak ağaçtan yemesi[673] ve Hz. Mûsâ'nın kastını aşan bir şekilde adam öldürmesi,[674] peygamber olarak görevlendirilmeden önceki dönemde vuku bulmuştur. Hz. İbrâhim'in putları kırdığı halde kırma işini putların yaptığını söylemesi, onların ilâh olamayacaklarını kavmine itiraf ettirmeye yönelik bir tutumun sonucudur.[675]

Ilahî koruma ve gözetim altına alındığından itibaren hiçbir peygamber, kasıtlı olarak ve bilerek günah işlememiştir. Küçük bir muhalefet dışında âlimler bu konuda ittifak etmiştir.[676] Uygulamada içtihada dayalı olarak düştükleri bazı küçük hatalar ve sehven yaptıkları yanlışlıklar karşısında uyarılarak hatadan dönmeleri sağlanmıştır.

Hz. Nûh'un, babalık duygusunun etkisiyle kendisine iman etmeyen oğlunu boğulmaktan kurtarmak için gemiye almak istemesi;[677] Hz. Yûnus'un, kavmine kızarak ilahî emri beklemeden onlardan uzaklaşması;[678] Hz. Dâvûd'un, haklarında hüküm verdiği iki kişiden sadece birini dinleyip diğerini dinlemeden hüküm vermesi;[679] Hz. Peygamber'in, Tebük Seferi'ne çıkarken özür beyan eden münafıklara, doğru söyleyip söylemediklerini araştırmadan izin vermesi,[680] münafıkların reisi Abdullah b. Übey b. Selûl'ün cenaze namazını kıldırması[681] ve bazı konularda insanların telkinlerinden nerede ise etkilenecek hale gelmesi,[682] Allah elçilerinin ilahî uyarı almaları sonucunu doğuran hatalardandır.

Kelâm âlimleri bu tür davranışları **zelle** kavramıyla ifade etmiştir. Zelleler istisna edilecek olursa peygamberlerin, "üstün ahlâklı hidayet önderleri" vasıflarıyla diğer insanlardan temayüz ettikleri görülür. Zaten onların getirdikleri mesajların insanlar üzerinde etkili olmasının başka bir yolu da yoktur. Teorik olarak günahtan korunmaları gerektiği gibi pratikte de bunun gerçekleştiğini, hayat hikâyelerini inceleyerek anlamak mümkündür. İsmet sıfatı sadece peygamberlere aittir. Allah Teâlâ, sâlih müminleri takvâ yolunda başarılı kılmasına ve hidayet üzere yaşamalarına yardım etmesine rağmen onlara, ismet sıfatını lutfetmemiştir.[683]

Zira sâlih ve müttaki müminler peygamberlerle aynı statüde değildir. Tebliğ ettikleri vahiylere bütün insanların uyması farz kılındığından peygamberlerin günah işlemekten korunmaları ilahî hikmetin bir gereğidir. Müttakilerin ise vahye mazhar olması söz konusu değildir, onlar da peygambere tâbi olmakla yükümlüdür.

Doğru Sözlü ve Güvenilir Olmak

Dinî kaynaklarda bu iki özellik **sıdk** ve **emânet** kavramlarıyla ifade edilir. Sıdk "sözde ve fiilde doğruluk", emânet ise "her konuda insanlara güven vermek" demektir. Kur'an'da peygamberler **sıddîk** ve **emîn** kimseler olarak nitelendirilmiştir.[684] Onlar, gerek peygamberlik görevlerini yerine getirmekte, gerekse insanlarla giriştikleri dünyevî ilişkilerde güvenilir kimselerdir. Zira bir peygambere emanete hıyanet yaraşmaz, emanete hıyanet eden kimse kıyamet günü yaptığı hıyanetin günahını boynunda taşır.[685]

İnsanlara örnek olmakla görevlendirilen ve bu amaca uygun olarak günah işlemekten korunan peygamberlerin güvenilir kimseler olması, sistemin tabii bir sonucudur. Onların insanlara her konuda güven veren kimseler oldukları hem nasslarla sabittir, hem de âlimlerin yanı sıra inanan-inanmayan herkesin ortak bir kabulüdür.

Vahiy Almak ve Vahiyleri Tebliğ Etmek

Peygamberin en temel vasfı Allah'tan vahiy alması ve bu vahyi insanlara tebliğ etmesidir. Onun vahye muhatap olması, iradesi dışında bir olay olup, başkaları tarafından tecrübe edilemez. Peygamber, aldığı vahiylerin Allah tarafından kendisine verildiğini, yaşadığı ruhî tecrübe sayesinde kesin bir şekilde bilir.[686]

Allah elçilerinin mazhar oldukları vahiyleri eksiksiz bir şekilde tebliğ etmeleri onlara verilmiş temel görevlerden biridir. Bunu yerine getirmekte herhangi bir gevşeklik göstermeleri veya bir ihmalde bulunmaları görev ve konumlarıyla bağdaşmaz. Kur'ân-ı Kerim'de 332 defa tekrarlanan ve "Ey peygamber: De, söyle!" anlamına gelen "kul" (قُلْ) kelimesi, bu konuda çok zengin bir muhtevaya sahiptir. İlgili âyetlerden biri şudur:

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَۜ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا

بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُۜ وَاللّٰهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِۜ

"Ey resûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer yapmazsan O'nun elçiliğini tebliğ etmiş olmazsın. Allah seni insanlardan koruyacaktır."[687] Allah elçileri bu uğurda mücadele ederken kimseden korkmazlar, hiçbir gevşeklik ve zaaf göstermezler.[688] Vahyin tebliğ edilip anlaşılabilmesi hikmetine bağlı olarak her peygambere, içinde yaşadığı toplumun konuştuğu dilde vahiy gelmiştir.[689]

Mûcize Göstermek

Peygamberin bir özelliği de hitap ettiği insanlara mûcize göstermesidir. Zira nübüvveti kanıtlamanın mûcize gösterme dışında bir yöntemi de yoktur. Benzerini hiçbir insanın göstermesi mümkün olmayan ve tabiat kanunlarını aşacak şekilde gerçekleşen mûcize, Allah'ın yarattığı bir olay olması açısından nübüvvet ve risâleti kanıtlar.[690]

Mûcize, aynı zamanda gerçek peygamberle sahte peygamberi ayırt etmenin kanıtıdır. Nitekim Resûl-i Ekrem'in vefatından sonra Esved el-Ansî, Tuleyha b. Huveylid ve Müseylime gibi sahtekârların türediği ve günümüz de dahil olmak

üzere sonraki zamanlarda sahte peygamberlerin ortaya çıktığı bilinmektedir.

Salât ve Selâmla Anılmak

Peygamberlere has özelliklerin sonuncusu salât ve selâmla anılmak ve övülmektir. Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e salâtüselâm getirilmesinin emredilmesi bunu doğrulamaktadır.[691] Bütün müminlere dua edilmesi ve haklarında istğfarda bulunulması emredilmekle birlikte onlara salâtüselam getirilmez. Salâtüselâm ile anılmak sadece peygamberlere ait bir özelliktir.

Peygamberlerin Dereceleri

Peygamberlerin hepsi Allah Teâlâ'nın hidayete eriştirdiği seçkin ve üstün vasıflı kimselerdir. Allah katındaki dereceler bakımından en üstün konumda peygamberler yer alır, insanlar ve cinler içinde onlardan daha üstün kimse yoktur. Allah elçilerinin kendi aralarında üstünlük açısından farklı konumda bulunduklarını da belirtmek gerekir. İlgili âyetlerden biri şöyledir:

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللّٰهُ

وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ

"O peygamberlerin bazılarını bazılarından üstün kıldık. Onlardan Allah'ın konuştuğu ve derecelerini yükselttiği kimseler de vardır."[692]

Peygamberlerin vahye muhatap oluş şekli, nübüvvetlerinin devam ettiği süre, görevlerinin bölgesel veya evrensel olması bakımından farklı konumlarda bulundukları bilinmektedir. Hz. Nûh, İbrâhim ve Dâvûd'un şükürde; Hz. Yûsuf, Eyyûb ve İsmâil'in sabırda; Hz. Zekeriyyâ, Yahyâ, İlyâs ve Hz. Muhammed'in yiğitlikte diğerlerinden üstün olduğu kabul edilir.[693]

Peygamberlerin bir kısmına büyük ilahî kitap, bir kısmına ise birkaç sayfadan ibaret küçük kitap (suhuf) verilmiş, bazı peygamberler Allah ile doğrudan konuşarak vahiy almış, bazıları ise vahye Cibril aracılığı veya diğer vahiy şekilleriyle muhatap olmuştur. Bir kısım peygamberler belli bir kavme gönderilmiş, kimi bir peygambere yardımcı olmakla görevlendirilmiş, son peygamber Muhammed aleyhisselâm ise bütün insanlara gönderilmiştir. Buna göre nübüvveti evrensel olan, ümmetini tevhit inancına ve sâlih amele sevketmeyi başaran, insanlığa kıyamet kopuncaya kadar mükemmel bir bilgi mûcizesi, değerli bir kitap ve ona bağlı olarak mükemmel bir din getiren Hz. Muhammed, peygamberlerin en üstünüdür.[694]

Derece bakımından ondan sonra kendilerine yeni bir kitap ve şeriat verilen peygamberler gelir. Bunlar da Mûsâ, Dâvûd ve Îsâ aleyhisselâmdır.[695] Peygamberlerin bir kısmının diğer bir kısmına üstün kılındığını belirten âyetlerde, üstün kılınanlardan bazılarının adlarına da işaret edilmiştir. Hz. Dâvûd hariç olmak üzere sözü edilen bu beş peygambere ulülazm, yani büyük zorluklara azimli bir şekilde göğüs geren peygamberler denilmekte olup, faziletin ilk derecelerine sahiptirler.

Bunlar ilgili âyet-i kerîmede şöyle sıralanmıştır: Hz. Muhammed, Nûh, İbrâhim, Mûsâ ve Îsâ.[696] Bazı hadislerde Resûlullah'ın peygamberler arasında üstünlük tartışmalarına girmeyi yasakladığının nakledilmesini,[697] farklı peygamberlere inanan insanların, kendisine iman etmelerini sağlamaya yönelik başarılı bir üslûp kullanma zaruretiyle açıklamak mümkündür.

---

[541] el-Bakara 2/285; Âl-i İmrân 3/179; en-Nisâ 4/136, 150, 152.
[542] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 114; Buhârî, "Îmân", 37.
[543] el-Bakara 2/136.
[544] en-Nisâ 4/164; en-Nahl 16/36; Fâtır 35/24; el-Mü'min 40/78.
[545] el-Bakara 2/87; el-Mâide 5/19,46; el-Mü'minûn 23/44; Yâsîn 36/6.
[546] en-Nisâ 4/41, 165; el-Ahzâb 33/46.
[547] Bâkıllânî, *el-Beyân*, s. 38-44.
[548] Ahmed b.Hanbel, *el-Müsned*, V, 187, 266; Buhârî, "Tevhîd", 66.
[549] el-A'râf 7/157-158; Yûnus 10/57.
[550] el-Bakara 2/30-33; el-A'râf 7/11-12; el-İsrâ 17/61.
[551] Buhârî, "Enbiyâ", 1.
[552] en-Nisâ 4/1; el-A'râf 7/189; ez-Zümer 39/6.
[553] el-Bakara 2/35-36; Tâhâ 20/117, 121; Sa'lebî, *Arâisü'l-mecâlis*, s. 20-21.
[554] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 107.
[555] Mâverdî, *A'lâmü'n-nübüvve*, s. 41.
[556] Ebû Şekûr es-Sâlimî, *et-Temhîd*, vr. 74a; M. Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr*, II, 291-296, VII, 603-609.
[557] el-Mâide 5/27.
[558] el-Bakara 2/37.
[559] Âl-i İmrân 3/33.
[560] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 178, 179, 265; Buhârî, "Tevhîd", 66; Taberî, *Târîh*, I, 75.
[561] Meryem 19/56-57; el-Enbiyâ 21/83-84.
[562] Taberî, *Târîh*, I, 169-173.
[563] Mâverdî, *A'lâmü'n-nübüvve*, s. 42-43; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, I, 54.
[564] Buhârî, "Enbiyâ", 4-5; Müslim, "Îmân", 259.
[565] el-A'râf 7/59-63; Hûd 11/32-48; el-Mü'minûn 23/25-30; el-Ankebût 29/14-15; Abdülmu'tî İsmâil Ubbâde, *Ülü'l-azm mine'r-rusül*, s. 21-22.
[566] el-A'râf 7/65-69; Hûd 11/50-58; eş-Şuarâ 26/123-139; Taberî, *Târîh*, I, 26.
[567] Fussılet 41/15-16; el-Ahkâf 46/21-25; el-Hâkka 69/6-8.
[568] İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 28.
[569] Cevâd Alî, *el-Mufassal*, I, 312.
[570] Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, V, 355.
[571] eş-Şuarâ 26/141-149.
[572] Muhammed Alî es-Sâbûnî, *en-Nübüvve ve'l-enbiyâ*, s. 249-255.
[573] el-A'râf 7/73-78; Fussılet 41/17.
[574] Tekvîn, 11/ 10-26; Taberî, *Târîh*, I, 233.
[575] el-A'lâ 87/19.

[576] Tekvîn, 12/11-20; Buhârî, “Enbiyâ”, 8; Müslim, “Fezâil”, 154.
[577] İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh*, I, 103.
[578] el-Bakara 2/127-129.
[579] Taberî, *Tefsîr*, I, 556.
[580] el-En’âm 6/75-80; el-Enbiyâ 21/52-69.
[581] el-Enbiyâ 21/69.
[582] Tekvîn, 21/ 25.
[583] el-Ankebût 29/26; el-Enbiyâ 21/71, 74-75; es-Sâffât 37/133-136.
[584] Hûd 11/69-70; el-Hicr 15/57-59.
[585] el-A’râf 7/83-84; Hûd 11/81-83.
[586] Hûd 11/82-83.
[587] İbrâhim 14/37.
[588] Tekvîn, 21/ 8-21, 25/12-16; Taberî, *Târîh*, I, 252-253.
[589] Bk. es-Sâffât 37/102-107; bk. Sa’lebî, *Arâisü’l-mecâlis*, s. 91.
[590] Meryem 19/54-55.
[591] Tekvîn, 22/1-19.
[592] en-Nisâ 4/163; es-Sâffât 37/112.
[593] Tekvîn, 35/1-15; Meryem 19/58.
[594] el-Bakara 2/136; Âl-i İmrân 3/84.
[595] el-Mümin, 40/34.
[596] Yûsuf 12/38.
[597] İbn Sâd, *Tabakât*, I, 54-55; Taberî, *Târîh*, I, 325.
[598] el-A’râf 7/85; eş-Şuarâ 26/176.
[599] el-A’râf 7/91-92; Hûd 11/94.
[600] Taberî, *Târîh*, I, 322-325.
[601] en-Nisâ 4/163.
[602] el-Enbiyâ 21/85; Râzî, *Mefâtîhu’l-ġayb*, XXII, 210-211.
[603] Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XVII, 74.
[604] Çıkış, 2/1, 6/16-20; Mes‘ûdî, *Mürûcü’z-zeheb*, I, 48.
[605] Çıkış, 2/ 11-22; Tâhâ, 20/40; el-Kasas 28/15-28.
[606] Meryem 19/51.
[607] el-A’râf 7/104-105.
[608] Çıkış, 3/ 1-12, 7/1-11; Tâhâ 20/17-23; en-Neml 27/10-12; el-Kasas 28/31-32.
[609] el-A’râf 7/136.
[610] el-A’râf 7/142-145, 157.
[611] Çıkış, 4/ 14-27.
[612] en-Nisâ 4/163; Meryem 19/53; el-Enbiyâ 21/48.
[613] Çıkış, 4/29-31; el-Müminûn 23/45.
[614] Tâhâ 20/29-36.
[615] el-Bakara 2/251; en-Nisâ 4/163; el-En’âm 6/84.
[616] Matta 1/1-6; Taberî, *Târîh*, I, 476.
[617] Sâd, 38/26; I. Samuel, 31/6; Taberî, *Târîh*, I, 475.
[618] el-İsrâ 17/55.
[619] el-Enbiyâ 21/80; Sebe’ 34/10-11.

[620] en-Nisâ 4/163; el-En'âm 6/84.
[621] Sebe' 34/12.
[622] *Nouveau Dictionnaire Biblique*, s. 672.
[623] es-Sâffât 37/123; *Tevrât*, II. Tarihler, 21/12; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIII, 58.
[624] Yâkub'un Mektubu, 5/17-18; II. Krallar, 2/1-22; bk. el-En'âm 6/85; İbn Sâd, *Tabakât*, I, 55.
[625] Sâd 38/48; II. Krallar, 4/1-7, 8-44; Sa'lebî, *Arâisü'l-mecâlis*, s. 197.
[626] en-Nisâ 4/163; es-Sâffât 37/139.
[627] İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 52.
[628] el-Enbiyâ 21/87; el-Kalem 68/48.
[629] Yûnus 10/98.
[630] İbn Kesîr, *Kısasu'l-enbiyâ*, s. 622-625.
[631] et-Tevbe 9/30; Sa'lebî, *Arâisü'l-mecâlis*, s. 345-347.
[632] el-En'âm 6/85.
[633] el-En'âm 6/85, 89; Müslim, "Fezâil", 45.
[634] Matta, 13/55.
[635] Âl-i İmrân 3/37, 44.
[636] Sa'lebî, *Arâisü'l-mecâlis*, 380-381.
[637] el-En'âm 6/85.
[638] el-En'âm 6/84-89; Luka 3: 16.
[639] Matta, 14/3-12; Sa'lebî, *Arâisü'l-mecâlis*, s. 379-380.
[640] el-Hadîd 57/27.
[641] es-Saff 61/6.
[642] Matta, 1/1-16; Luka, 3/23-28.
[643] Meryem 19/16-23.
[644] Luka, 4/16-30; Yuhanna, 11/1-46.
[645] Yuhanna, 1/47-53.
[646] Markos, 15/25, 37; Matta, 27/50; Resûllerin İşleri, 1/3, 9/11.
[647] en-Nisâ 4/157-158; el-Mâide 5/117.
[648] el-Bakara 2/41, 91; Âl-i İmrân 3/3; en-Nisâ 4/47.
[649] el-Ahzâb 33/40.
[650] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I, 156.
[651] Bk. M. F. Abdülbâkī, *el-Mu'cem*, "beşer" md.
[652] el-İsrâ 17/93.
[653] Matta, 2/1; Luka, 2/4-7; el-Mâide 5/75: el-Hicr 15/54; el-Enbiyâ 21/83; el-Furkân 25/7.
[654] Yûsuf 12/24; ez-Zümer 39/30; İsfahânî, *Delâilü'n-nübüvve*, s. 33-34.
[655] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, V, 208, 337.
[656] el-Kehf 18/54.
[657] el-Bakara 2/258; el-Enbiyâ 21/56-65.
[658] el-En'âm 6/124.
[659] el-Kehf 18/110.
[660] el-En'âm 6/50; ayrıca bk. el-A'râf 7/187-188; Hûd 11/31.
[661] el-En'âm 6/124; M. Ahmed Ebû Zeyd, *el-Fikrü'l-kelâmî inde İbn Haldûn*, s.

117.

[662] Buhârî, “el-Ahkâm”, 20.

[663] Yûsuf 12/109; el-Enbiyâ 21/7.

[664] el-Kasas 28/7; Meryem 19/16-19.

[665] en-Nahl 16/43.

[666] el-En’âm 6/124.

[667] el-En’âm 6/85; Meryem 19/5; el-Enbiyâ 21/72; İsfahânî; *Delâilü’n-nübüvve*, s. 33.

[668] Hûd 11/42-46.

[669] et-Tevbe 9/114.

[670] Yûsuf 12/24.

[671] el-İsrâ 17/73-74; Kastallânî, *el-Mevâhibu’l-ledünniyye*, II, 584-596, III, 260.

[672] Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, XV, 279-281; Alî el-Kârî, *Şerhu’l-Fıkhi’l-ekber*, s. 52; İbn Ebû Şerîf, *el-Müsâmere*, s. 195.

[673] el-Bakara 2/35; Tâhâ 20/121-122.

[674] el-Kasas 28/15-16.

[675] el-Enbiyâ 21/57-65.

[676] Fahreddîn er-Râzî, *Kitâbü’l-Erbaîn,* II, 216-217.

[677] Hûd 11/45-46.

[678] el-Enbiyâ 21/87-88.

[679] Sâd 38/24-25.

[680] et-Tevbe 9/43.

[681] et-Tevbe 9/84; Buhârî, “Cenâiz”, 85.

[682] el- İsrâ 17/74; M. Alî es-Sâbûnî*, en-Nübüvve ve’l-enbiyâ,* s. 57-59, 69-70.

[683] el-Bakara 2/194; Yûnus 10/62; Muhammed 47/17.

[684] Meryem 19/41; eş-Şuarâ 26/107, 125, 143, 162, 178.

[685] Âl-i İmrân 3/161.

[686] Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü’d-dîn*, s. 154-183; M. Reşîd Rızâ, *Tefsîrü’l-menâr*, I, 220.

[687] el-Mâide 5/67.

[688] el-Ahzâb 33/39; Al-i İmrân 3/146.

[689] İbrâhim 14/4.

[690] Mâverdî*, A’lâmü’n-nübüvve*, s. 25-26.

[691] el-Ahzâb 33/56.

[692] el-Bakara 2/253; ayrıca bk. el-İsrâ 17/55.

[693] M. Reşîd Rızâ, *Tefsîrü’l-menâr*, VII, 597-598.

[694] Kastallânî, *el-Mevâhibü’l-ledünniyye*, III, 124.

[695] Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü’d-dîn*, s. 164-166; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ġayb*, VI, 195; a.mlf., *en-Nübüvvât*, s. 189-190.

[696] el-Ahzâb 33/7; el-Ahkâf 46/35; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü’d-dîn*, s. 164, 297.

[697] Buhârî, “Enbiyâ”, 31, 35; Müslim, “Mesâcid”, 524; Bedreddîn el-Aynî, *Umdetü’l-kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, XVI, 4.

SON PEYGAMBER MUHAMMED ALEYHİSSELÂM

Hz. Muhammmed Resûl ve nebî olarak vasıflandırılmış olup insanlara ve cinlere gönderilmiş bir peygamberdir. Doğumundan vefatına kadar hayatı tarihî vesikalara dayanılarak hemen bütün ayrıntılarıyla bilinebilen Resûl-i Ekrem, Arabistan'ın Mekke şehrinde 571 yılında dünyaya geldi.[698] Mekke'nin saygın kabilelerinden Kureyş içinde köklü bir aile olan Hâşimoğulları'na mensuptur. Babası Kureyş'in ileri gelenlerinden Abdülmuttalib'in oğlu Abdullah, annesi Zühre kabilesinden Vehb'in kızı Âmine'dir. Annesi hamile kalınca rüyasında kendisinden, yeryüzünü aydınlatan bir nurun çıktığını ve bunun Şam'daki saraylara kadar ulaştığını gördü. Annesi kendisine hamile iken babası Abdullah ticaret için gittiği yolculuktan dönerken Medine yakınlarında öldü.

Hz. Muhammed babasının ölümünden sonra doğdu. Önce dedesi Abdülmuttalib, sonra amcası Ebû Tâlib'in yanında, Mekke'de hâkim bulunan bâtıl inançlardan etkilenmeden ve temiz bir fıtrata sahip olarak büyüdü. Dokuz veya on iki yaşlarında iken amcası Ebû Tâlib'in ticaret kervanıyla Suriye'ye gitti. Yirmi yaşından sonra güvenilir bir kimse olarak (emin) tanındığı için Mekke'nin zengin tüccarlarından biri olan Esed kabilesinden Huveylid'in kızı Hatice'nin ticaret kervanını yönetmek üzere ikinci defa Suriye'ye gidip geldi.

Yirmi beş yaşında kendisinden büyük ve iki defa evlenmiş dul bir kadın olan Hatice ile evlendi ve ondan altı çocuğu dünyaya geldi. Kırk yaşına geldiği 610 yılında daha önce hissetmediği bazı ruhî tecrübeler yaşamaya başlayıp Hira dağında inzivaya çekildi ve bir süre buna devam etti. Hz. Muhammed, 610 yılının Ramazan ayında Hira dağında iken vahiy meleği Cebrâil kendisine geldi ve ilk vahiy olarak Alak sûresinin ilk beş âyetini okudu:

اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ اقْرَأْ وَرَبُّكَ

الْأَكْرَمُ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ

"Yaratan rabbinin adıyla oku. O, insanı aşılanmış bir yumurtadan yarattı. Oku! İnsana bilmediklerini belleten, kalemle yazmayı öğreten rabbin sonsuz kerem sahibidir."[699] Bu vahiyle birlikte Cebrâil, Allah tarafından peygamber olarak görevlendirildiğini kendisine tebliğ etti.[700] Böylece Hz. İbrâhim'in duası, Hz. Îsâ'nın müjdesi ve annesinin rüyası[701] gerçekleşerek ilahî vahye mazhar oldu. Kendisine yirmi üç yıl boyunca devam eden vahiyler çerçevesinde geçmiş peygamberlerce getirilen vahiyleri de tasdik etmek üzere bütün insanlara, ayrıca cinlere âhir zaman peygamberi olarak görevlendirildi. Kendisine, yetişkinlerden eşi Hatice, arkadaşı Ebû Bekir ve çocuklardan Ali b. Ebû Tâlib iman etti, böylece ilk müslüman grup oluştu.

Hz. Îsâ'nın vefatından yaklaşık altı asır sonra başta putperestlik olmak üzere bâtıl inançların yaygın olduğu, haksızlığın, zulmün ve her türlü ahlâk dışı davranışın hüküm sürdüğü bir dönemde başta Allah'ın varlığı, birliği ve üstün

sıfatlarına tanıklık yapmak üzere doğru inancı ve iyi davranışları öğretmesi, bâtıl inançlarla mücadele etmesi ve geçmiş peygamberleri doğrulaması için Cenâb-ı Hakk'ın bütün insanlara gönderdiği Hz. Muhammed, ilk önce putperest olan Mekkeliler'i, ardından diğer kavimleri İslâmiyet'e davet etti. Karşılaştığı bütün güçlüklere aldırmadan kavmini ve çevresini İslâm dinine girmeye çağırdı.

622 yılında Mekkeli müşrikler tarafından öldürülmek istenince, arkadaşı[702] Ebû Bekir ile birlikte gizlice Mekke'den çıkarak müslüman olmayı kabul edenlerin yaşadığı Medine'ye hicret etti. İnsanları Allah'a inanıp kulluk yapmaya çağıran, bütün iyilikleri emredip her türlü kötülüğü yasaklayan İslâm dinini hızla Arabistan'da yaydı. Özellikle Mekkeli müşriklerin bütün engellemelerine rağmen Hz. Peygamber, ilahî risâlet görevini başarıyla tamamladı. Sadece Arabistan halkını değil, ulaşabildiği komşu ülkelerde yaşayan insanları da devlet başkanları aracılığıyla İslâm dinine davet etti. Getirdiği din kısa sürede Arabistan yarımadasında benimsendi.

Tebliğ ettiği ilahî buyrukları bizzat uygulayarak insanlığa öğretmesinin ardından 632 yılında Medine'de kısa süren bir hastalıktan sonra eşi Âişe'nin odasında iken, "Allahım! Beni bağışla, bana rahmet et ve beni peygamberlerin yaşadığı refîk-i a'lâya ilhak et!" diyerek vefat etti ve eşi Âişe'nin odasında defnedildi.[703]

Vefatının ardından müslümanlar tarafından her yıl ziyaret edildiği için kabri kesin olarak bilinen yegâne peygamber odur. Böylece "Ravza-i Mutahhara" diye anılan kabriyle de peygamberliğin vukuu açısından ispatı için büyük bir kanıt oluşturdu. Vefatından sonra geride, insanların hak yoldan sapmasına engel olacak iki şey bıraktı: Biri tahrif edilmekten korunan ve peygamberliğinin en güçlü delili Kur'ân-ı Kerim, diğeri onun açıklayıcısı durumunda bulunan ve amelî yönü fiilî bir tevâtürle nesillerden nesillere intikal eden sahih sünnetidir.

Hz. Muhammed'in peygamberliğine iman konusu, nübüvvetinin delilleri, evrenselliği ve son peygamber oluşu şıklarından oluşur.

Hz. Muhammed'e İman

Bir konuyu dinî açıdan kanıtlamak, mevcudiyeti kesin ve mânası açık olan nasslarla, yani âyet veya sahih hadislerle mümkündür. Kur'ân-ı Kerim'de, Muhammed aleyhisselâmın nübüvvet ve risâletine birçok defa atıfta bulunulduğu gibi muhatap gaip zamirler kullanılarak ondan binlerce defa bahsedilmiştir. O'nun peygamberliğiyle ilgili olarak Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ

بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا

"Ey peygamber! Biz seni hakikatin bir tanığı, bir müjdeleyici ve bir uyarıcı hem de Allah'a O'nun izniyle bir davetçi ve nur saçan bir kandil olarak gönderdik."[704] Ona inanmaları bütün insanlara emredilmiş,[705] Allah'ın elçisi olduğuna inanmayanlar ise kâfir diye ilân edilmiştir. Çeşitli hadislerde de O'nun

peygamberliği kesin bir dille ifade edilmiş ve buna inanmadıkça kişinin hak yola girmiş sayılmayacağı vurgulanmıştır.[706]

Peygamberliğinin Evrenselliği

Muhammed aleyhisselâmın peygamberliğine iman etmenin kapsamı içinde yer alan unsurlardan biri, onun evrensel bir peygamber oluşudur. Bu konuda Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللّٰهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ
مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ فَآمِنُوا
بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبِعُوهُ
لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

"De ki: Ey insanlar! Gerçekten ben sizin hepinize, göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın gönderdiği elçisiyim. Ondan başka tanrı yoktur, hayat veren ve dirilten O'dur. Öyle ise Allah'a ve ümmî bir peygamber olan elçisine -ki o, Allah'a ve O'nun vahiylerine gönülden bağlı olan biridir- iman edin ve ona tâbi olun ki bu sayede hidayete eresiniz."[707]

Kur'ân-ı Kerim'de bundan başka, yer küresinde insan ve cin türü var olduğu süre boyunca son peygambere ait hitap ve mesajların bütün mükelleflere yönelik olduğuna dair birçok beyan yer almıştır.[708]

Muhammed aleyhisselâmın evrensel bir peygamber olduğu hadislerde de açıkça belirtilmiştir. Nitekim o, önceki peygamberlere verilmeyen ve yalnızca kendisine verilen beş özellikten birini, bütün insanlara gönderilmiş bir peygamber olmasının teşkil ettiğini açıklamıştır.[709] Komşu ülkelerin devlet başkanlarına yazdığı mektuplar vasıtasıyla bütün insanları Allah'ın dinine iman etmeye davet etmiştir.[710]

Resûl-i Ekrem'in vefatından kısa bir süre önce (milâdî 632) ifa ettiği Vedâ haccında yüz yirmi bini aşkın sahâbîye hitap ederken defalarca kullandığı "ey insanlar!" çağrısı, nübüvvetinin evrenselliğine ilşkin açık bir delil oluşturur. O, bu hitabesinin baş taraflarında "Bu vasiyetimi burada bulunanlar bulunmayanlara bildirsin." demiş ve hutbesini şöyle bitirmiştir: "Ey insanlar! Rabbiniz birdir. Babanız da birdir. Hepiniz Âdem'in çocuklarısınız, Âdem ise topraktan yaratılmıştır. Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın da Arap'a üstünlüğü olmadığı gibi kızıl tenlinin siyaha, siyahın da kızıl tenliye bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvâdadır. Allah nezdinde en değerliniz O'nun buyruklarına aykırı davranmaktan en çok sakınanınızdır.

İnsanlar! Yarın beni sizden soracaklar, ne diyeceksiniz?" Ashâb-ı kirâm şöyle cevap verdiler: "Allah elçiliğini ifa ettin, vazifeni yerine getirdin, bize vasiyet ve öğütte bulundun diye tanıklık ederiz." Resûl-i Ekrem şehadet parmağını yukarı

kaldırarak, sonra da insanlara doğru yönelterek şöyle buyurdu: “Şahit ol yâ rab! Şahit ol yâ rab! Şahit ol yâ rab!”[711]

Peygamberliğinin Aklî Delilleri

Kur’ân-ı Kerim

Muhammed aleyhisselâm, Allah’ın gönderdiği bir elçi olduğunu açıklayıp muhataplarını, getirdiği vahiylere iman etmeye çağırınca, toplumun aristokrat zümrelerince deli, sihirbaz, kâhin vb. suçlamalara mâruz kalmış ve peygamber olduğunu kanıtlayan hissî mûcize talepleriyle karşılaşmıştır.

Kur’ân-ı Kerim’de belirtildiğine göre inkârcılar gökten bir kitap indirmesini, üzüm ve hurma bağlarından oluşan bahçelere ve yaldızlı saraylara sahip kılınmasını mûcize olarak talep etmişlerdir. Ancak Cenâb-ı Hak, inanmak istemedikleri takdirde bu mûcizeler ona verilse bile onların, bu olaylara “açık bir sihir” diyeceklerini belirtmiş ve müşriklerin teklif ettikleri bu tür mûcizeleri Hz. Peygamber’e vermesini engelleyen bir sebebin bulunduğunu beyan etmiş, bunun da, geçmiş milletlerin peygamberlerince gösterilen apaçık mûcizeleri yalanlamalarından ibaret olduğunu bildirmiştir.

Ayrıca Hz. Muhammed’in insanlara gönderilen son peygamber oluşu, kendisinden sonra gelecek bütün insanlara hitap eden kalıcı bir mûcize göstermesi gerekiyordu. Bu da ancak onların aklına ve bilgisine hitap eden bir mûcize olabilirdi. İşte bu sebeple Resûl-i Ekrem’e nübüvvetini kanıtlayan en büyük mûcize olarak Kur’ân-ı Kerim verilmiş[712] ve onun yeterli bir delil olarak kabul edilmesi gerektiği belirtilmiştir.[713]

Kur’ân-ı Kerim’in mûcize oluşu ise çeşitli bakımlardan ele alınarak incelenebilir.

Ümmî Bir İnsanın Elinde Ortaya Çıkması

Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Muhammed’in gerçek peygamber olduğunu gösteren güçlü kanıtlardan biri, onun ümmî yani okuma-yazma bilmediği ve daha önce bir ilahî kitap okumadığı halde (ümmî) evrenin yaratılış ve işleyişi, ayrıca fert ve toplumun hayatı gibi beşerî konular hakkında isabetli tespitler içeren çağlar üstü bir kitap getirmesidir. Öyle ki, ne önünden ne de ardından ona gerçek dışı beyanlar yaklaşamaz,[714] bütün insanlar ve cinler yardımlaşmak üzere bir araya toplansalar bile onun benzerini meydana getiremezler.[715]

Hz. Muhammed’in kırk yaşına kadar geçen ömrü boyunca okuma yazma bilmediği, kendisine inanmayan Kureyşliler’in de itiraz etmeden kabul ettiği bir husustur. Kur’an’da da işaret edildiği üzere,[716] şayet o, okuma yazma bilen, din, bilim ve felsefe gibi alanlarla uğraşan bir kimse olsaydı Kur’an’da okuma yazma bilmediğine ilişkin herhangi bir beyan yer almazdı. Çünkü hitap ettiği insanlar bunu dikkate alarak yalan söylediğini ileri sürer ve ona kimse iman etmezdi. Halbuki onun yalan konuşmayan bir şahsiyet olduğunu müslüman olsun olmasın bütün Kureyşliler kabul etmiştir, tarihî rivayetler bunu kanıtlamaktadır.

İnsanın doğuştan sahip olduğu selim akıl, okuma yazma bilmeyen bir kimsenin insanı ve kâinatı ilgilendiren önemli konular hakkında erişilmez bir kitap şöyle

dursun, sıradan bir kitap bile yazamayacağına hükmeder. Ümmî bir toplum içinde yetişen[717] ve kendisi de ümmî olan Hz. Muhammed, Kur’an gibi erişilemez edebî güzellik (fesâhat-belâgat) ve hidayete sevketme üstünlüğü taşıyan bir kitap getirdiğine göre bunu, insanı ve kâinatı ayrıntılarıyla bilen bir kaynaktan almış olması gerekir. Bu kaynak da, bilgisiyle her şeyi kuşatan, kudretiyle insanı ve kâinatı yaratan Allah’tan başkası olamaz. İnkârcıların öne sürdükleri gibi[718] Kur’an’ı insanın veya diğer canlıların meydana getirmesi imkân dahilinde olsaydı insanların, özellikle onun benzeri bir kitap ortaya koymaları icap ederdi.[719] Nitekim Kur’ân-ı Kerim, ilahî bir kitap olmadığını iddia edenlere meydan okuyarak bir benzerini meydana getirmelerini her vesile ile istemiş, özellikle inkârcılar bunu şiddetle arzu ettikleri halde aradan 1400 küsur yıl geçmesine rağmen bunu kimse başaramamıştır.[720]

İnsanları Etkilemesi

Kur’an’ın, nâzil olduğu andan itibaren günümüze kadar geçen asırlar içinde onu ön yargısız olarak okuyanları etkileyip onların hayatlarında fevkalâde değişiklikler meydana getirmesi, onun Allah kelâmı olduğunun açık bir kanıtını teşkil eder. Gayrimüslim iken müslüman olanların büyük bir kısmının Kur’an’dan etkilenmesi, bu tezi kanıtlayıcı mahiyettedir. Özellikle Asr-ı saâdet’teki ilk müslümanların Kur’an’ı reddetmeleri için mâruz kaldıkları işkencelere rağmen onun mesajlarına bağlı kalması, Kur’an’ın insanlar üzerindeki cezbedici etkisini açık bir şekilde kanıtlamaktadır, zira insanlara ait bir kitabın böyle bir etkiyi gerçekleştirmesi mümkün değildir.[721]

Çelişkilerden Arınması

Bilindiği üzere Kur’ân-ı Kerim peyderpey gelen vahiylerle nâzil olmuş ve yirmi üç yılda tamamlanmıştır. Yeni nâzil olan âyetlerin hangi sûrelerin hangi kısmına yerleştirileceğini Hz. Peygamber’in vahiy kâtiplerine bildirmesi yoluyla ve meydana gelen olaylarla irtibatlı olarak tamamlanmıştır. Buna rağmen hiçbir âyeti diğeriyle çelişmemiştir. Oysa insanın bu kadar karmaşık konularda çelişkiden kurtulabilmesi, ayrıca insan ve kâinat hakkında verdiği bilgilerde hatalardan arınması mümkün değildir. Bu konuya işaret eden âyetlerden biri şöyledir:

أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ
اخْتِلَافًا كَثِيرًا

“Onlar, hâlâ Kur’an üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah’tan başkası tarafından gelmiş olsaydı içinde birçok tutarsızlık bulurlardı.”[722]

Gayba Dair Haberler Vermesi

İnsanların ibret alması amacıyla Kur’an’da yer verilen tarihî olayların yanı sıra anlatılan peygamber kıssaları, onun ilahî kaynaklı bir kitap olduğunun bir başka delilini teşkil eder. Meselâ Hz. Mûsâ ile Firavun, Hz. Meryem ve Îsâ ile kavmi,

Hz. Yûsuf ile kardeşleri arasında geçen olaylara Hz. Peygamber'in ümmî bir kişi olarak gerçeğe uygun bir şekilde vâkıf olması mümkün değildir.[723] Öyle ki bu kıssalar, yahudilerle hıristiyanlar arasında ihtilâflı çeşitli konulara açıklık getirmiş, verilen bilgiler yahudi ve hıristiyan âlimlerince inkâr edilememiştir.

Yahudilerin itibar ettiği âlimlerinden biri olan Abdullâh b. Selâm'ın (ö. 43/663) Hz. Peygamber'e sorduğu bazı sorulara aldığı cevaplar neticesinde müslüman olması, bu cevapların ancak vahiy yoluyla bilinebileceği gerçeğine bağlıdır.[724] Kur'an'da geçmişe dair haberlerin yanı sıra **mele-i a'lâ**da (melekler meclisi) vuku bulan, ayrıca gelecekte gerçekleşecek olaylardan haberler verilmiş, geleceğe dair verilen haberler aynı şekilde tahakkuk etmiştir.

Müslümanların Mekke'yi fethedeceğine ve dünya üzerinde hükümranlık kuracaklarına, Ehl-i kitap olan Bizanslılar'ın ateşe tapan İranlılar'ı savaşta mağlûp edeceğine, Kur'an'ın Allah'tan geldiği şekliyle muhafaza edileceğine, Hz. Peygamber'in düşmanların saldırılarına karşı Allah tarafından korunacağına ve müşriklerin yapılacak savaşta hezimete uğratılacaklarına dair haberler aynen gerçekleşmiştir.[725] Gaybı insanların bilmesi imkânsız olduğuna göre bu tür haberleri veren Kur'ân-ı Kerim'in ilahî bir kitap olmasına hükmetmek, aklen gerekli bir husustur.[726]

Kevnî Bilgilere Temas Emesi

Kur'an, Allah'ın varlığına ve birliğine inanmaya davet ederken, tabiattaki varlıkların sistematik bir düzene, akıllı bir tasarıma ve ince ayarlara bağlı bir şekilde işleyişinden söz etmiş, evrende mevcut gaye ve hikmetleri gözlemleyip akıl yürüterek üretecekleri bilgilerin bu inancı doğruladığını görmelerini muhataplarından istemiştir.

İnsanın, erkeğin spermi ile kadının yumurtasından teşekkül ettikten sonra düşünerek bilgi üreten mükemmel bir canlı haline gelmesi; yerkürenin uzay boşluğunda dönerek gece ve gündüzün oluşmasını sağlayan sistematik bir düzen içinde canlıların yaşamasına elverişli bir yapı taşıması; dağların, ovaların, denizlerin, nehirlerin, ayın, güneşin ve yıldızların tâbi olduğu hassas kanunların bulunması; rüzgârların esmesi, yağmurların yağması, atmosferin korunmuş bir tavan vazifesi görmesi, bitkilerin tozlaşması, bütün varlıkların erkekli-dişili olması; yer kürenin ve gökteki varlıkların birleşik iken birbirinden ayrıştırılarak yaratılması, denizlerde tatlı su ile tuzlu suyun karışmasını engelleyen bir sistemin kurulması, yeryüzünde yaşayan canlılarla gökyüzünde yaşayan canlıların buluşması[727] gibi konulara temas etmiş; bunlar hakkında ilginç bilgiler vermiş, insanı Allah'ın varlığına ulaştırırken bakışlarını evrene yöneltip ondaki düzen, tasarım ve hassas ayarları incelemesini ısrarla istemiştir.

Kur'an'da temas edilen ve bir kısmı günümüzdeki bilimsel gelişmelerle doğrulanıp desteklenen, bir kısmı hakkında henüz bir sonuca ulaşılamayan bu bilgileri ümmî bir insan şöyle dursun, teknik imkânlara sahip bir insanın bile milâdî 600'lü yıllarda bilmesinin imkânsız olduğunda şüphe yoktur. Şu halde Kur'an, ümmî bir insana ait değil, insan da dahil olmak üzere tamamıyla kâinatı yaratan ve yöneten Allah'a ait bir kitap olmalıdır.

Beşerî Bilgiler İçermesi

Peygamberlerin gönderilişi, insanları dünya ve âhiret mutluluğuna eriştirme amacı taşır. "Kur'an'ın insanları her konuda en doğru bilgi ve davranışa sevkedeceği" bildirilirken onlar için dinî ve dünyevî konularda ne kadar önemli bir kaynak olduğuna işaret edilmiştir. Çünkü insanların, fert ve toplum olarak mutluluğa erişini sağlayacak ve doğruya isabet edişini mümkün kılacak bilgileri, ilahî bir rehberlik olmadan sadece akıl yürütme gücüne dayanarak üretmeleri mümkün değildir.

İlâhî bir rahmet eseri olarak bunlar Kur'an'da açıklanmıştır. Akıl, bireyi ve toplumu hakka ve hayra yönelten, onlara iyiliği ve iyileri, kötülüğü ve kötüleri öğreten hikmet dolu bu kitabın ilahî menşeli olduğuna ve ona iman edilmesi gerektiğine hükmeder. Yine akıl hikmeti, hakkı, hayrı, iyiliği, adaleti ve sabrı tavsiye eden, üstün ahlâkî değerlere çağıran bir **kitab**ın ancak hakîm ve alîm olan yüce bir varlığa ait olabileceğini tasdik eder. Çünkü bu kitap, aklî kanıtların teyit ettiği hak inançları benimsemeyi ve bunun için gereken akıl yürütme eylemini ısrarla emretmiş, buna karşılık taklide dayalı bâtıl inançların terkedilmesini istemiş; hayatın amaçlarından birini teşkil eden Allah'a ibadet etmekte bile akılcı davranılmasını ön görmüş;[728] ayrıca her konuda akıl yürütmeyi de mesajlarının ana esası haline getirmiştir.[729]

Birey ve toplum açısıdan hayatî önem arzeden bilgileri de insanlara yine Kur'ân-ı Kerim ve onun tebliğcisi Muhammed aleyhisselâm öğretmiştir.[730] Bunları şöylece özetlemek mümkündür: Temiz olmak, temiz elbiseler giyinmek, temiz besinlerle beslenmek ve temiz bir hayat sürdürmek;[731] ebeveyne iyilik edip ihtiyaçlarını karşılamak;[732] kendisi veya akrabaları aleyhinde sonuç verse de insanlar arasında adaletle hükmetmek;[733] hukuka uygun davranmak ve hakkın ortaya çıkmasını sağlamak için doğru şahitlik yapmak;[734] sosyal statüsü ne olursa olsun, suçlular arasında hiçbir ayırım gözetmeden öngörülen cezayı herkese eşit şekilde uygulamak;[735] zihin ve bedenle çalışıp üretmek ve başkasına el açmaktan kurtulmak;[736] komşu ve akrabalarla ilgilenip ihtiyaçlarını karşılamak;[737] başta yakın akrabalar olmak üzere her insana yardım etmek;[738] zenginlerin mallarından zekât ve sadaka dağıtmalarının yanı sıra ödünç vermek suretiyle fakirleri gözetmek;[739] yetimleri ve güçsüzleri himaye etmek;[740] kadınlara baskı yapmamak ve haklarına riayet etmek;[741] meşru yoldan cinsel arzuları tatmin etmekten çekinmemek;[742] kölelerin de insan statüsünde olduğunu kabul ederek onları hürriyetlerine kavuşturmak;[743] yapılan hatadan dolayı pişmanlık duymak, adam öldürse bile pişman olup, yanlış yoldan dönenleri affetmek ve öfkesini yenmek;[744] utanma duygusuna sahip olmak;[745] insanların arasındaki problemleri çözmek ve kötülükleri iyilik yaparak savmak;[746] doğru sözlü, dürüst ve iffetli olmak, emanete riayet etmek;[747] insanları hayra, iyilik yapmaya ve bu konuda yarışmaya davet etmek;[748] kendisi için istediği şeyleri başkası için de istemek;[749] komşuya ve misafire ikramda bulunmak;[750] helâl gıdalarla beslenmek;[751] insanların acılarına ortak olmak;[752] zorluklara sabretmek;[753] insanlara her konuda kolaylık sağlamak;[754] israfa kaçmamak şartıyla süslenmek ve hoş kokular sürünmek;[755] bütün insanlara güzel söz söylemek ve hakaretten uzak durmak;[756] hayvanlara

şefkatle davranıp haklarını gözetmek.[757]

Bu eylemleri konu edinen bilgiler, Hz. Peygamber tarafından insanlara emredilen iyiliklerin bir kısmını oluşturmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'in yanı sıra onun açıklayıcısı durumundaki sahih hadislerde yer alan ve insanlar için hayatî önem taşıyan bilgilerin bir kısmı ise kötü eylemleri yasaklayıcı niteliktedir. Bunların başında şu fiiller yer alır:

Delilini araştırmadan bir düşünce ve inancı taklit etmek, gerçeğe uygun olmayan inançları benimsemek, sadece ibadetle uğraşıp dünyevî işleri terketmek, adaleti terkedip sosyal statüsüne göre suçlular arasında ayırımcılık yapmak, tembel olmak, ebeveyne ve onların dışındaki insanlara kötülük etmek, insanlara ve hayvanlara zulüm etmek, zulmedene yardım etmek, suçluları himaye etmek, zalimlerin dışındaki insanlara öfkeli davranmak ve düşmanlık beslemek, haksız yere adam öldürmek, insanları aldatmak, fuhuş ve zina etmek, cinsel sapıklıkta bulunmak, içki içmek, kumar oynamak, hırsızlık yapmak ve başkasının malını gasbetmek, yoldan geçenleri herhangi bir şekilde rahatsız etmek, insanlara el ve dille zarar verip eziyet etmek, sövmek, yalan konuşmak, yalancı şahitlik yapmak ve yalan üzere yemin etmek, iftirada bulunmak, haset etmek, kendi kusurlarını görmeyip başkasının kusurlarıyla ilgilenmek, kindar olmak, insanlar arasına nifak sokmak ve ikiyüzlü davranmak, ticarette hile yapıp eksik tartmak, faizcilik yapmak, ihtiyaç sahiplerine karşı cimri davranmak, savurganlık yapmak, alay etmek, kibirli olmak, başkasının gıybetini yapmak, yeryüzünde bozgunculuk yapıp fesat çıkarmak, boş ve yararsız işlerle uğraşmak, belâ ve musibetler karşısında feryat etmek, canına kıyıp intihar etmek, pis ve zararlı yiyecekler yemek, insanlar hakkında kötü zan beslemek, sözünden caymak, emanete hıyanet etmek, hakaret etmek, kötülük ve hıyanet yapana kötülük ve hıyanetle karşılık vermek, ırk ve soy ayırımcılığı yapmak.[758]

Kur'ân-ı Kerim ve sahih hadislerde insanların zihnine ve gönlüne hitap eden bu emir ve yasaklar, bireysel ve toplumsal hayatın sağlıklı yürümesi açısından kaçınılmaz olup, Hz. Muhammed'in gerçek bir peygamber olduğuna inanmak ve ona tâbi olmak için yeterli kanıtlar teşkil eder.

Hz. Peygamber'in Geçmiş Ilahî Kitaplarda Müjdelenmesi

Bu konuda Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

وَاِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي اِسْرَائِيلَ اِنِّي رَسُولُ اللّٰهِ
اِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي
مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ اَحْمَدُ فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هٰذَا سِحْرٌ
مُبِينٌ

"Hani Meryem oğlu Îsâ şöyle demişti: Ey İsrâiloğulları! Ben size, önümdeki Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek Ahmed isimli peygamberi

müjdeleyici olarak gönderilmiş bir Allah elçisiyim. Fakat o, kendilerine apaçık delilller getirince, bu apaçık bir büyüdür dediler.”[759]

Beşâirü’n-nübüvve adıyla da ifade edilen bu konunun özü şudur: Geçmiş ilahî kitaplarda, Hz. Muhammed’in nübüvvetini müjdeleyen ve onun gerçek bir Allah elçisi olarak gönderileceğini haber veren ifadeler mevcuttur. Hz. Peygamber, nübüvvetle muhataplarını hak dine davet edince Ehl-i kitap âlimlerinden bazıları oğullarını tanıdıkları gibi onu tanıyıp derhal secdeye kapanmış,[760] bir kısım yahudi bilginleri de peygamberliğine tanıklık edip müslüman olmuş,[761] bazı hıristiyan âlimlerinin gözlerinden yaşlar boşanmış ve Kur’an’ın ilahî bir vahiy, tebliğcisinin de gerçek bir peygamber olduğunu söyleyerek iman etmiş,[762] Medine’de yahudilerden bu konuya dair bilgiler alan Hazreçliler de bu sebeple İslâm’ı kolayca benimsemiş ve Resûlullah’a yurtlarını açmışlardır.[763] Çünkü Hz. Mûsâ Tevrat’ta, Hz. Îsâ da İncil’de, adı, vasıfları ve getireceği mesajların yanı sıra ashabına ait nitelikleriyle birlikte Muhammed aleyhisselâmın geleceğini ümmetlerine müjdelemişlerdir. Buna temas eden A‘râf sûresinin 157. âyetinde şöyle buyurulmuştur:

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا

عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرٰيةِ وَالْإِنْجِيلِ

“Ellerindeki Tevrat ve İncil’de (adını ve vasıflarını) yazılmış buldukları ümmî peygambere tâbi olanlar.” Hz. Peygamber de getirdiği vahiylerle yahudilerle hıristiyanların ellerinde bulunan Tevrat ve İncil’i tasdik edip onların vahiy ürünü olduğunu haber vermiştir.[764] Buna rağmen Ehl-i kitap âlimlerinden bir kısmının bu gerçeği gizleyip onun nübüvvetini tasdik etmemeleri,[765] bu delili geçersiz hale getirmez. Şayet Tevrat ve İncil’de Resûl-i Ekrem’in nübüvvetine ilişkin haberler bulunmasaydı, hem Ehl-i kitap âlimlerinden bazıları ona inanmaz, hem de Kur’ân-ı Kerim’de bu hususa dikkat çekilmesi anlamsız kalırdı.[766] Oysa bu müjdelemeye dair bazı ifadeler Ehl-i kitabın kutsal metinlerinde de yer almış, fakat onların âlimlerince yanlış yorumlanarak anlam tahrifine uğratılmıştır.[767]

Aşırı yorumlar bir tarafa bırakılacak olursa, farklı dinî metinlerde, âhir zamanda geleceği belirtilen “kurtarıcı”ya ilişkin olarak yer alan bilgiler Hz. Muhammed’in peygamberliği konusunda insanların önceden haberdar edildiğini kanıtlayıcı mahiyettedir.

Dinler tarihi araştırmaları, Hz. Peygamber’in nübüvvetine ilişkin haberlerin sadece Tevrat ve İncil ile sınırlı olmadığını, aksine bunlardan çok daha eski dinlerin kutsal metinlerinde de yer aldığını kabul etmektedir. Buna göre en eski devirlerden itibaren hemen bütün dinlerde “bir kurtarıcının geleceği müjdesi” verilmiştir. Nitekim Zerdüşt dininin kutsal kitabı Zend-Avesta’da “âlemlere rahmet anlamına gelen” **Saoşyant** adında birinin insanlara rehber olarak gönderileceği ve putları kıracağı belirtilmiş; Hint kutsal kitaplarından Vedalar ve Puranalar’da “övülmüş” (Muhammed) adlı bir bilgenin çıkacağı, arabasının göklere ulaşacağı (mîraç) ve büyük zaferlerinden birini 300 (Bedir Savaşı), birini

ise 10.000 kişiyle (Mekke'nin fethi) kazanacağı, babasının "Allah'ın kulu" (Abdullah), annesinin de "güvenilir" (Âmine) adını taşıyacağı zikredilmiş; Budizm'in kurucusu Buda da merhamet, rahmet ve sevgi anlamına gelen **Maitreya** adında birinin çıkacağını ve kendisinin başlattığı işi tamamlayacağını bildirmiştir.[768]

Hz. Peygamber'in Üstün Ahlâkı

Kur'ân-ı Kerim'de bu husustan şöyle bahsedilmiştir:

وَاِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيمٍ

"Sen -ey resûlüm- üstün bir ahlâka sahipsin."[769]

Resûlullah'ın nübüvvetinden önce ve sonraki hayatı başlı başına bir mûcize teşkil eder. Şöyle ki o, kendisine karşı yürütülen şiddetli muhalefet karşısında davasında sebat edip zorluklara göğüs germiş, düşmanlarından asla korkmamış, insanlara karşı alçak gönüllü davranmış, herkese iyilik yapmış, nefsânî arzularını yenmiş, kendisine düşmanlık yapanları bağışlamış, verdiği bütün sözlere sadık kalmış, muhtaçlara ve güçsüzlere yardım etmiş, dünya malına ve lüksüne düşkünlük göstermemiş, devlet başkanı olmasına rağmen kendisine basit de olsa bir saray yaptırmamış, Arap yarımadasına hükümran olduğu halde ailesine yedirmek amacıyla aldığı bir miktar arpa karşılığında zırhını bir yahudi komşusuna rehin bırakarak elindeki malı fakirlere harcamış, asla yalan konuşmadığı kendisine inanmayanlarca da itiraf edilmiş, hiçbir kimseye kötülük yapmamış, kendisine kötü davrananları daima bağışlamış, her konuda kendisine güvenilmiş, iyi ahlâkla ahlâklanmayı Allah nezdinde en değerli ameller arasında göstermiştir.

Onun, "üstün ve yüce ahlâk sahibi" mükemmel bir insan olduğu siyer, hadis ve tarihe ilişkin kaynaklarca tespit edilmiştir. Güçsüz veya güçlü olsun hayatın her safhasında, her türlü hal ve şartta en üstün, en yüce ahlâkî değerlerin tamamını yaşayıp bunların canlı örneklerini vermek, ancak doğrudan doğruya ilahî bir terbiyeye tâbi tutulan ve ilahî yardım alan bir peygamber için mümkün olabilir. Çünkü insanın her zaman nefsânî arzularının ve bunları körükleyen şeytanî telkinlerin tesirinden kurtulamadığı gibi dünya malına, lükse ve israfa düşkün olduğu tecrübe ile sabit olmuş bir gerçektir.

İstediği takdirde her türlü dünya nimetine ulaşabileceği halde buna hiç iltifat etmeyen bir insanın olağanüstü bir kişi olduğuna hükmetmek, aklın gereğidir. Ön yargı taşımayan her akıl sahibi, onun böyle bir tercihte bulunurken hayatın gayesi ve geleceği konusunda diğer insanlardan farklı bir bilgi ve tecrübeye sahip bulunması gerektiğine hükmeder. Önüne serilen her türlü imkânı reddederek ve ölümü göze alarak peygamberlik davasında bulunan Resûl-i Ekrem'in, üstün ahlâkı şahsında toplayıp en azla yetinmeyi bir ilke olarak uygulaması, onun gerçek bir peygamber olduğunu kanıtlamaktadır.

Hz. Peygamber'in Mûcizeleri

وَقَالُوا لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَاتٌ مِنْ رَبِّه۪ۜ قُلْ اِنَّمَا الْاٰيَاتُ عِنْدَ اللّٰهِۜ

وَاِنَّمَٓا اَنَا۬ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌ اَوَلَمْ يَكْفِهِمْ اَنَّٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلٰى

عَلَيْهِمْۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرٰى لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ۟

"Ona rabbinden mucizeler indirilmesi gerekli değil miydi? derler. De ki, 'Mûcize ancak Allah'ın katındadır. Ben ise sadece apaçık bir uyarıcıyım. Kendilerine okunmakta olan kitabı indirmemiz onlara kâfi gelmedi mi?' İnanacak bir toplum için onda rahmet ve öğüt vardır."[770]

Hz. Peygamber'e verilen en büyük mûcize, dil bilimi açısından hârikulâde bir nitelik taşımasının ötesinde, muhtevası itibariyle bir "bilgi mûcizesi" olan Kur'ân-ı Kerim'dir. Bir başka ifade ile belirtmek gerekirse Resûlullah'a vahiy mûcizesi verilmiştir, yani ona gelen vahyin kendisi bizzat mûcizedir. Buna rağmen hissî mûcizeler göstermesi kendisinden beklenmiş, hatta kendisi de Allah'ın, bu beklentilere uygun mûcizeler yaratmasını arzu etmiştir.[771]

Ancak inkârcıların, Hz. Peygamber'e göstermesini teklif ettiği mûcizeler gerçek peygamber olup olmadığını belirleme amacı taşımadığı için Allah Teâlâ tarafından reddedilmiş, istenen mûcizeler gösterilse bile tıpkı geçmiş ümmetlerde olduğu gibi inkâr edecekleri beyan edilmiştir.[772] Bu sebepledir ki geçmiş ümmetler istedikleri mûcizelerin zuhur edişinin ardından helâk edilmiştir. Son peygamberin hitap ettiği kitle son ümmet olduğundan, onların hissî mûcizeleri inkâr edişinin ardından helâk edilmesi, ilahî kanuna uygun düşmemiştir.[773]

İnkârcıların hissî mûcize talepleri reddedilmekle birlikte, Kur'an mûcizesine bakarak iman edenlerin imanlarını arttırmak ve ilahî teyidi duyularla algılamak isteyen ashabın bu arzularını karşılamak üzere Hz. Peygamber'den bazı hissî mûcizelerin zuhur ettiği âlimlerce kabul edilmiştir. Başta Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri olmak üzere erken devir hadis kaynaklarında nakledilen bazı hissî mûcizeler, bu çerçevede mütalaa edilmelidir. Her ne kadar az yemeği çoğaltması, parmaklarından su akıtması, üzerinde hutbe okuduğu kütüğün inlemesi gibi[774] mûcizelerin her birini tevâtür yoluyla kanıtlamak mümkün değilse de, bu tür rivayetlerin tamamını dikkate alarak Hz. Peygamber'den bazı hissî veya haberî mûcizelerin sâdır olduğunu söylemek mümkündür. Şunu da belirtmek gerekir ki -birkaç rivayet hariç-, söz konusu mûcizeler, Hz. Peygamber tarafından nübüvvetini kanıtlama amacıyla izhar edilmiş değildir, aksine bunlar, onun yanında bulundukları sırada ashabın yaptığı bazı gözlemleri yansıtan olaylardan ibarettir.

Şunu da belirtmek gerekir ki Allah Teâlâ, imanlarını artırmak isteyen Hz. Îsâ'nın havârilerine gökten donatılmış bir sofra ile lûtufta bulunduğu gibi[775] aynı arzuyu taşıyan ve canlarını-mallarını Allah yolunda feda etmelerinden ötürü Kur'an'da övgüyle bahsedilen sahâbîlere de bazı hissî mûcizeler lutfetmiş olabilir. Ancak bunların nelerden ibaret olduğunu kesin bir şekilde kanıtlamanın imkânı yoktur, çünkü bunlar âhâd haberlerle sabittir.

Hz. Muhammed’in Son Peygamber Oluşu

Hz. Muhammed’e iman etmenin ayrılmaz bir unsuru, onun “peygamberlerin sonuncusu (hâtemü’n-nebiyyîn) olduğuna inanmaktır. Çünkü Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyurulmaktadır:

مَا كَانَ مُحَمَّدٌ اَبَٓا اَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلٰكِنْ رَسُولَ اللّٰهِ وَخَاتَمَ

النَّبِيّٖنَۜ

“Muhammed sizden herhangi birinin babası gibi sıradan bir insan değildir. O, Allah’ın elçisi ve peygamberlerin sonuncusudur.”[776] Burada “nebîlerin sonuncusu” diye nitelendirilmesi, resûl isminin melekler için de kullanılmasından ötürüdür. Şayet “resûllerin sonuncusu” denilseydi, melekler Allah’ın resûlleri olmaya devam ettiklerinden, bu ifade gerçeğe uygun düşmezdi. Bu sebeple “nebîlerin sona erdiği ve fakat Allah’ın insanlardan resûl göndermeye devam edeceği” tarzında çeşitli inanç gruplarınca ileri sürülen iddiaların herhangi bir temeli yoktur.

Hadislerde Muhammed aleyhisselâmın peygamberlerin sonuncusu olduğu, nübüvvet ve risâletin kendisiyle sona erdiği, herhangi bir yoruma imkân vermeyecek bir kesinlikte ifade edilmiştir.[777] Onu diğer peygamberlerden ayıran bir özellik peygamberlerin sonuncusu oluşudur. Müslüman âlimler de bu konuda icma etmiştir.

İslâm dininin, doğuşundan zamanımıza kadar geçen süre içinde Kur’an ve Sünnet’e gönülden bağlı bütün müslüman âlimler, Hz. Peygamber’in gelişiyle nübüvvet ve risâletin sona erdiğine inanmanın, dinin zaruri esasları arasında bulunduğu noktasında ittifak etmişlerdir. Zaten bu husus, çeşitli ilahî beyanlarla kesinlik derecesinde sabit olmuştur. Konuya akıl açısından bakıldığında Resûlullah’tan sonra yeni bir peygamber gelmesine ihtiyaç bulunmadığını kabul etmek gerekir. Çünkü peygamber göndermekle amaçlanan hususların tamamı, onun getirdiği vahiylerde bulunmaktadır. Ergenlik çağına giren insanlar duyularını ve akıl yürütme güçlerini kullanarak ihtiyaç hissettikleri dünyevî bilgileri üretebilirler; duyuların ve aklın âciz kaldığı konularda ise Allah’tan gelen ve tahrife uğramayan şekliyle insanların ellerinde mevcut olan son vahye başvurmaları gerekir.[778] Bu husus, aynı zamanda, Hz. Peygamber’den itibaren nübüvvetin ürünü olan hakkın yaşanması ve yaşatılması görevinin müslüman ümmetine tevdi edildiği ve kıyamete kadar böyle devam edeceği anlamına gelir. İslâmiyet’in başlangıçtan zamanımıza kadar gelen tarihî süreci Hz. Muhammed’in son peygamber olduğunu kanıtlamıştır. Saadet asrından itibaren günümüze kadar dünyanın çeşitli bölgelerinde “peygamber” diye ortaya çıkanların hiçbiri ciddiye alınmamış ve bunlar kendi sahtekârlıklarıyla baş başa kalmıştır. Bu da Muhammed aleyhisselâmın “hâtemü’n-nebiyyîn” oluşunun sosyolojik bir kanıtıdır.

---

[698] Muhammed Hamîdullah, “Mukaddime”, *Sîretü İbn İshâk*, s. 5; hayatı

hakkında bk. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 156-191.

[699] el-Alâk 96/1-5.

[700] Buhârî, "Ta'bîr", 1; Mâverdî, *A'lâmü'n-nübüvve*, s. 200-202.

[701] el-Bakara 2/129; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 556.

[702] et-Tevbe 9/40.

[703] Buhârî, "Cenâiz", 96, "Megâzî", 82-84; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 246.

[704] el-Ahzâb 33/45-46; ayrıca bk. Yâsîn 36/3; el-Feth 48/13, 28; Muhammed 65/29.

[705] el-Hadîd 57/7-8; et-Tegâbün 64/8.

[706] Meselâ bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 191, 228, 286, 437, 449; Buhârî, "İlim", 24, "Şürût", 15, "Îmân", 26.

[707] el-A'râf 7/158.

[708] Meselâ bk. en-Nisâ 4/170; el-Enbiyâ 21/107; Sebe' 34/28.

[709] Buhârî, "Salât", 56.

[710] Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 336-420.

[711] Buhârî, "Hacc", 132; "Fiten", 8; Müslim, Hacc", 147.

[712] en-Nisâ 4/153; el-En'âm 6/7-9; el-İsrâ 17/90-95; el-Furkân 25/7-8; Buhârî, "el-İ'tisâm", 1.

[713] el-Ankebût 29/50-51.

[714] Fussılet 41/42.

[715] el-İsrâ 17/88-89.

[716] el-Ankebût 29/48.

[717] el-Cum'a 62/2.

[718] el-Furkân 25/5-6; eş-Şuarâ 26/210, 221-222.

[719] el-Bakara 2/23-24; Yûnus 10/37-38; Hûd 11/13-14; el-Kasas 28/49-50.

[720] Ebû Hâtim er-Râzî, *A'lâmü'n-nübüvve*, s. 180-182; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Delâilü'n-nübüvve*, 229-230; İbn Rüşd, *el-Keşf an menâhici'l-edille*, s. 220-221; Ebû Şekûr es-Sâlimî, *et-Temhîd*, vr. 66b-67a; Hasan Zıyâeddin Itır, *Nübüvvetü Muhammed fi'l-Kur'ân*, s. 65-68, 245, 258.

[721] Ebû Hâtim er-Râzî, *A'lâmü'n-nübüvve*, s. 186-192.

[722] en-Nisâ 4/82.

[723] Âl-i İmrân 3/44; Hûd 11/49; Yûsuf 12/3, 102; el-Kasas 28/44-46.

[724] Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyât*, s. 58-59.

[725] el-Mâide 5/67; el-Hicr 15/9; en-Nûr 24/ 55; er-Rûm 30/2-3; Sâd 38/67-70; el-Feth 48/27; el-Kamer 54/45; Ebû Hâtim er-Râzî, *A'lâmü'n-nübüvve*, s. 166; Râzî, *Kitâbu'l-Erbaîn*, II, 93-95.

[726] M. Rûşdî Ubeyd, *en-Nübüvve fîdav'i'l-ilm ve'l-akl*, s. 275-277.

[727] *el-Mürselât* 77/20; Abese 80/17; el-A'lâ 87/1-5; Yâsîn 36/39, 77-88; İbrâhim 14/10, 32; er-Ra'd 13/2, 12; er-Rûm 30/8, 24; el-Furkân 25/54; Tâhâ 20/53; Ankebût 29/61; el-En'âm 6/99; eş-Şûrâ 42/29.

[728] el-Bakara 2/183-184, 187; en-Nisâ 4/101.

[729] Bk. M. F. Abdülbâkī, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, "akl", "fkr" md.leri; Müslim, "Îmân", 209-211.

[730] Ebû Hâtim er-Râzî, *A'lâmü'n-nübüvve*, s. 180; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Delâilü'n-nübüvve*, s. 245-249.

[731] el-Bakara 2/222; el-Mâide 5/6; Müslim, “Tahâret”, 9-58, 87, 224.

[732] el-İsrâ 17/23-24; Lokmân 31/14-15; el-Ahkâf 46/15; Müslim, “Îmân”, 137-140.

[733] Âl-i İmrân 3/21; en-Nisâ 4/135; el-Mümtehine 60/8; İbn Teymiyye, *en-Nübuvvât*, s. 613-615.

[734] et-Talâk 65/1-2.

[735] Buhârî, “Hudûd”, 11-12.

[736] Buhârî, “Büyû‘”, 15, “Zekât”, 30.

[737] Müslim, “Îmân”, 15, 21, 31, 74.

[738] Âl-i İmrân 3/134; en-Nahl 16//90.

[739] el-Bakara 2/177, 215, 245, 263, 267, 271-274; et-Tevbe 9/60, 71, 103; ez-Zâriyât 51/19; el-Müzzemmil 73/20; Buhârî, “Zekât”, 1, 14; Müslim, “Îmân”, 10, 12-14, 29.

[740] el-Bakara 2/220; en-Nisâ 4/2, 6, 10.

[741] Buhârî, ”İkrâh”, 3; Müslim, ”Talak”, 31, ”Nikâh”78, “Redâ”, 57-60.

[742] Müslim, “Nikâh” 1-3, 6-8.

[743] Buhârî, “İtk” 14-16, “Keffâretü’l-eymân”, 6; Müslim, “Îmân”, 241, “İtk”, 21-24.

[744] el-Bakara 2/178-179; Âl-i İmrân 3/134; el-A’râf 7/199; eş-Şûrâ 42/40; Buhârî, “Edeb”, 76.

[745] Buhârî, “Edeb” 77-78; Müslim, “Îmân” 58-61.

[746] en-Nisâ 4/114; er-Ra’d 13/22; Fussılet 41/34.

[747] el-Me’âric 70/32; Buhârî, “Şehâdât”, 28; Müslim, “Îmân”, 62.

[748] Âl-i İmrân 3/104, 110, 114.

[749] Müslim, “Îmân”, 71.

[750] Müslim, “Îmân”, 74-75.

[751] Buhârî, “Ahkâm”, 9, “Tıbb”, 3-4, 7, 30.

[752] Buhârî, “Cenâiz”, 50.

[753] el-Asr 103/3.

[754] Buhârî, “Ahkâm”, 22, “Hudûd”, 10; Bûsirî, *Alâmâtü’n-nübüvve*, s. 68.

[755] el-A’râf 7/32.

[756] el-Bakara 2/83; el-İsrâ 17/53; Buhârî, “Edeb”, 31, 33, “Rikâk”, 23, 49; Müslim, “Îmân”, 77.

[757] Buhârî, “Edeb”, 27, “Mezâlim”, 23.

[758] el-Bakara 2/173, 204-205, 275-278; Âl-i İmrân 3/130; en-Nisâ 4/54; el-Mâide 5/3, 39, 90-91; el-A’râf 7/29, 33, 73, 157; et-Tevbe 9/68, 101; Yûnus 10/54; Hûd 11/112-113, 117; er-Ra’d 13/25; en-Nahl 16/90, 114-115; el-İsrâ 17/20, 28-29, 31-33, 38-39; el-Enbiyâ 21/74; el-Mü’minûn 23/3-5; en-Nûr 24/2-4, 23, 30-33; el-Furkân, 25/67-70; el-Hucurât 39/11-12; el-Mümtehine 60/12; el-Mutaffifîn 83/1-3; el-Leyl 92/5-11; ed-Duhâ 93/9-10; Buhârî, “Bed’ü’l-halk”; 2, “Eymân ve’n-nüzûr”, 7, 16; “Menâkıb”, 18; “Şehâdât”, 9-10, 23, 25; “Rikâk”, 35-36; “Edeb”, 29-31, 44, 49, 51-52, 57, 61, 69; “Da‘avât”; 37-40, “İsti’zân”, 22, “Eşribe”, 1; “Libâs”, 1; “Nikâh”, 89, “İlim”, 37; “Mezâlim”, 5, 17, 22; “Diyât”, 2; “Hudûd”, 1, 11-12; “Ahkâm”, 4, 8; “Tevhîd”, 40; Müslim, “Îmân”, 62, 64-65, 106-107, 141, 143-148, 164-165, 167-173, 175, 218-221.

[759] es-Saff 61/6.
[760] M. Rüşdî Ubeyd, *en-Nübüvve fîdav'i'l-ilm ve'l-akl*, s. 275-277.
[761] el-Ahkâf 46/10.
[762] el-Mâide 5/83; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Delâilü'n-nübüvve*, s. 298, 313.
[763] Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Delâilü'n-nübüvve*, s. 298, 313.
[764] Âl-i İmrân 3/3-4, 81; en-Nisâ 4/47; el-En'âm 6/92; Yûsuf 12/111.
[765] el-Bakara 2/146.
[766] Nesefî, *Tebsıratü'l-edille*, II, 65-66.
[767] Bk. Tesniye, 8/15, 18-19; Yuhanna, 15/14-16, 26-27; Markos, 4/26-28.
[768] Mehmet Aydın, "Beşâirü'n-nübüvve", *DİA*, V, 549-550; bu konuda geniş bilgi için bk. Fadıl Aygan, *Hz. Peygamber'in Nübüvvetini Kanıtlama Açısından Beşâirü'n-Nübüvve*, s. 11-20.
[769] el-Kalem 68/4.
[770] el-Ankebût 29/50-51.
[771] el-En'âm 6/35, 37, 109; el-İsrâ 17/90-93; el-Furkân 25/7-8.
[772] el-İsrâ 17/59; el-Enbiyâ 21/5-6.
[773] el-Enfâl 8/33; eş-Şuarâ 26/4.
[774] Buhârî, "Eymân", 22; "Vudû'", 32; "Menâkıb", 25; Nûreddin es-Sâbûnî, *el-Bidâye fî usûli'd-dîn*, s. 50-51.
[775] Bk. el-Mâide 5/112-115.
[776] el-Ahzâb 33/40; ayrıca bk. el-Feth 48/28-29.
[777] Ahmed b.Hanbel, *el-Müsned,* II, 412, III, 267; Buhârî, "Menâkıb", 18; Müslim, "Mesâcid", 5, "Îmân", 327; Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*, II, 645.
[778] Muhammed Abduh, *Risâletü't-tevhîd,* s. 167-171; Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, IV, 420-426.

39. Peygamber fizikî görünümünde, günlük yaşayışında, ibadetlerde ve ahlâkî davranışlarında diğer insanlardan farklı mıdır?

Cevap: Kur'ân-ı Kerim'de peygamberlerin birer insan olduğu, beşerî özellikler taşıdığı ve diğer insanların tâbi olduğu hayat kanunlarına onların da bağlı bulunduğu beyan edilmiştir. Ancak onlar Allah'tan vahiyler alır ve gayp âlemiyle iletişim kurabilirler. Hz. Âdem ile Îsâ, yaratılış bakımından bazı benzer özellikler taşır. Alay konusu olmalarını engellemek amacıyla peygamberler zihinsel yetenek ve beden yapısı bakımından kusursuz yaratılmıştır.

Onlar, ibadetlerinde ve diğer davranışlarında insanlara örnek olacak şekilde ilahî buyruklara uygun bir hayat sürdürmüşlerdir. Yalnızca peygamberlere özgü ibadetler de vardır, meselâ teheccüt namazı Hz. Peygamber'e farz kılınmış, diğer müminler için sünnet statüsünde tutulmuştur. Allah elçileri, davranışlarında üstün ahlâkî ilkeleri uygulamış, insanlarla ilişkilerinde doğruluk ve adaletten hiçbir zaman ayrılmamıştır.

40. Peygamber olmayan insanlara vahiy gelir mi?

Cevap: Terim anlamında vahiy, sadece Allah'ın peygamber olarak görevlendirdiği insanlara gelir. Her ne kadar Kur'ân-ı Kerim'de Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Mûsâ'nın annesine vahiyettiği belirtilmişse de burada vahiy, ilham etmek anlamında olup, insanlara tebliğ etmek üzere peygamberlere indirilen vahiy değildir. Velî, yani Allah'a iman edip buyruklarına muhalefet etmekten sakınan sâlih insanlar da dahil olmak üzere peygamberlerin dışında hiçbir kimseye vahiy gelmez. Velîler, yaptıkları kulluk sayesinde Allah nezdinde üstün bir dereceye ulaşabilirler, fakat hiçbir zaman vahye mazhar olamazlar.

41. Peygamberler arasında derece ve üstünlük farkı var mıdır?

Cevap: Kur'ân-ı Kerim'de bazı peygamberlerin diğerlerinden üstün kılındığı belirtilmiştir. Buna göre onlar arasında derece farkı mevcuttur. Söz konusu üstünlük, peygamberlik görevini başarıyla yerine getirmenin yanı sıra muhatap kitlesi ve peygamberliğin süresiyle bağlantılı olmalıdır. Bu durumda en üstün dereceye sahip olan Resûl-i Ekrem'dir. Çünkü o, peygamberlik görevini tebliğ edip vahiy ilkelerini hayata geçirmeye muvaffak olmuş, getirdiği ilahî kitapla diğer peygamberlerin nübüvvetini doğrulamış ve bütün insanlara peygamber olarak gönderilmiştir. Onun mesajı kıyamete kadar devam edecek ve başka bir peygamber gelmeyecektir. Hz. Muhammed'i Îsâ, Mûsâ, İbrâhim, Nûh ve diğer peygamberler takip eder.

42. Peygamberler gaybı bilebilir mi? Eğer bilmiyorlarsa ondan nasıl haber verebilirler?

Cevap: Allah bildirmedikçe birer insan olarak peygamberlerin gaybı bilmesi mümkün değildir. Geçmişi, şu ânı ve geleceği, kâinatta olup biten her şeyi en ince ayrıntılarına kadar bilen sadece Allah Teâlâ'dır. O, bütün gizliliklere vâkıf olandır (allâmü'l-guyûb). Esasen hiçbir peygamber kendiliğinden gaybı bildiğini

söylememiş ve böyle bir iddiada bulunmamıştır. Ancak bazı defa Allah, peygamberlerine, gayba dair bilgiler bildirmiş, onlar da bunu ilahî bilgiye dayalı olarak insanlarla paylaşmışlardır.

43. Peygamberler günah işler mi?

Cevap: İnsanlara örnek teşkil etmek ve önderlik yapmakla görevlendirilen peygamberler, hem büyük hem de yüz kızartıcı küçük günahlardan korunmuşlardır. Bu koruma, günaha meyletme sırasında ilahî uyarılara muhatap kılınmaları ve kendi iradeleriyle o fiilden vazgeçmeleri şeklinde gerçekleşir. Böylece sorumlu kılınmaları gerçekleşmiş olur.

44. Ledün ilmi nedir? Bu ilme sahip olmak mümkün müdür?

Cevap: Ledün ilmi, Allah nezdindeki ilim anlamına gelir. Gerçekte Allah'a ait bilgi demek olup, O bildirmedikçe insanların, kendi çabalarıyla bu ilme sahip olmaları mümkün değildir. Kur'an'da Allah'ın, gayba dair bilgileri, Hz. Mûsâ ile buluşturduğu bir kuluna öğrettiği belirtilmiştir ki ledün ilmi tabiri, bu ifadeye dayanır (el-Kehf 18/65). Allah, kullarından dilediklerine, katındaki ilimden öğretir. Ancak insanlara tebliğ edilmesi gereken bilgileri sadece peygamberlere öğretir, Hz. Muhammed son peygamber olduğundan, bu tür bilgilere hiçbir insanın sahip olması artık mümkün değildir.

45. Her kavme, kendi içlerinden bir peygamber gönderilmiş midir?

Cevap: Kur'an'da her topluluğa bir uyarıcının gönderildiği ve gönderilen her peygamberin kavminin dilini konuştuğu açıklanmış, ancak her millete gönderilen peygamberlerden birer örnek verilmemiştir. Ancak bu, her topluluğa kılavuz gönderildiğini (Ra'd 13/7) bildiren âyetle çelişmemektedir. Nitekim kıssaları anlatılmayan peygamberlerin bulunduğuna dair açıklamalar da bunu desteklemektedir.

46. Peygamberler niçin Ortadoğu bölgesinden çıkmış, buna mukabil meselâ Amerika kıtasında yaşayanlardan peygamber seçilmemiştir?

Cevap: İnsanların başlangıçta Ortadoğu bölgesinde yaşamaları ve buzullarla kaplı diğer kıtalarda yaşayan kimselerin bulunmaması sebebiyle peygamberler bu bölgeye gönderilmiştir. Dünya tarihine ilişkin araştırmalar, insanların zaman içinde Ortadoğu bölgesinden dünyaya göç ettiğini kanıtlamıştır. Onlar, sosyolojik gerçekliğe uygun olarak dünyanın çeşitli bölgelerine gönderildiğinden her kıtaya peygamberin gönderilmesine ihtiyaç yoktur. Nitekim Hz. Îsâ ve Hz. Muhammed, bu bölgeden seçilip gönderildiği halde mesajları her kıtaya yayılmış, dünyanın en uzak coğrafyasında yaşayan insanlara ulaşmıştır. Bununla birlikte her millete peygamber gönderildiğini beyan eden âyet-i kerîmeyi de (Fâtır 35/24) dikkate almak gerekir.

47. Peygamberliğin babadan oğula geçmesi veya kardeşlerin aynı anda peygamber olması nasıl açıklanabilir?

Cevap: Peygamber olmaya kimin elverişli olduğunu şüphesiz ki Cenâb-ı Hak bilir. Nübüvvet kültürünün belli bir seviyeye çıkabilmesi için aynı aile fertlerinin

aynı zaman diliminde peygamber seçilmesini gerektirmiş olabilir. Her şeyi yerli yerinde yapan (hakîm) Cenâb-ı Hakk'ın, peygamber olmaya elverişli olması şartıyla aynı aile fertlerini peygamber seçmesinde aklen herhangi bir sakınca olduğu söylenemez.

48. Mûcize nedir ve kime ait bit bir fiildir?

Cevap: Mûcize, benzeri insanlar tarafından meydana getirilemeyen, peygamberlikle görevlendirilen kişinin elinde Allah tarafından yaratılan ve tabiat kanunlarını aşan hârikulâde olaylar demektir. Yalnızca Allah tarafından yaratılabildiğinden, elinde ortaya çıktığı peygamberin değil, aksine Allah'ın kudret ve iradesiyle gerçekleşen bir fiildir. Mûcizenin, "Bu benim gönderdiğim elçidir." anlamında Allah'ın sözlü tasdiki yerine geçmesi itibariyle peygamber olmayan kişinin elinde zuhur etmesi söz konusu değildir.

49. Peygamberlerin sayısı ne kadardır? Coğrafî dağılımları nasıldır?

Cevap: Peygamberlerin sayısı konusunda kesin bilgi yoktur. Kur'an'da peygamber olduğu bildirilen kişilerin sayısı yirmi altı veya yirmi sekizdir. Hadislerde 124.000 veya 224.000 peygamber gönderildiğine dair yer alan rivayetler kesinlik ifade etmez. Çünkü bu rivayetler tek sahâbîye nispet edilmektedir, bu da kesin bilgi sağlaması açısından yetersiz kalmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e hitaben, kendisinden önce gönderilen Allah elçilerinin tamamı hakkında bilgi verilmediği beyan edilmektedir (el-Mü'min 40/78). Hakkında bilgi verilenler ise Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerim'deki beyanlara göre Ortadoğu bölgesinden olup, İsrâiloğulları ve Araplar arasından seçilmiştir. Bunların dışında adları açıklanmayanlar arasından başka milletlere de peygamber gönderilmiş olması muhtemeldir.

50. Peygamberlerin cinsiyeti nedir? Kadın peygamber gönderilmiş midir?

Cevap: Kur'an'da sadece erkeklerin peygamber olarak görevlendirildiği ifade edilmektedir. Her ne kadar bazı âlimler Âsiye ve Meryem gibi bazı kadınların da peygamber olduğunu ileri sürmüşse de bu, nasslarla bağdaşmamakta ve tarih kaynakları kadın peygamberlere yer vermemektedir. Bununla birlikte sözü edilen bu iki kadın ve benzerlerinin Allah nezdinde yüksek derecelere ulaştığı da şüphesizdir.[779]

51. Nebî ile resûl arasında fark var mıdır? Son nebî son resûl müdür?

Cevap: Bu konuda Kur'an'da yer alan beyanlarla hadis rivayetlerinde verilen bilgiler arasında farklılık vardır. Kur'an'da resûl kelimesi hem meleklerden, hem de insanlardan seçilen elçiler, nebî ise sadece insanlardan seçilen elçi yani peygamber için kullanılmıştır. Ancak Kur'an'da insanlardan seçilen peygamberler resûl ve nebî kelimeleriyle anılmıştır. Hadis rivayetlerinde ise yeni bir kitap ve şeriat verilen peygambere resûl, bir resûle verilen kitap ve şeriata davet etmek üzere seçilen peygambere de nebî denilmiştir.

Âlimlerin çoğu hadis rivayetlerindeki, bir kısmı ise Kur'an'daki kullanımı esas almıştır. Hadis rivayetleri mütevâtir olmadığından Kur'an'daki tanımlamayı esas almak daha isabetli görünmektedir. Son nebî olan Hz. Muhammed, aynı zamanda

insanlardan seçilen son resûldür. Onun hakkında “nebîlerin sonuncusu” denilmesine karşılık “resûllerin sonuncusu” ifadesi kullanılmaması, meleklerin Allah’ın resûlü olmaya devam etmelerinden ötürüdür.

52. Cinlere kendi türlerinden peygamber gönderilmiş midir?

Cevap: Kur’an’da, şayet dünyada yaşayanlar melek olsaydı onlara meleklerden elçiler gönderileceği bildirilerek insanlara meleklerin peygamber olarak gönderilmesini isteyen müşriklerin bu talepleri reddedilmiştir.[780] Bu açıdan bakıldığında cinlere de kendi türlerinden peygamber gönderilmiş olmalıdır. Bu görüşü benimseyen âlimler vardır. Ancak Resûl-i Ekrem’in hem insanlara, hem de cinlere peygamber olarak gönderildiği, Cin sûresinin üslûp ve muhtevasından anlaşılmaktadır. Bundan dolayı ona “insanların ve cinlerin peygamberi” anlamında “resûlü’s-sekaleyn” unvanı verilmiştir.

53. Âl-i İmrân sûresinin 81. âyetinde Allah Teâla’nın peygamberlerden aldığı söz, hangi peygamber hakkındadır? Hz. Muhammed’in peygamber olarak gönderileceği Tevrat ve İncil’de müjdelenmiş midir?

Cevap: İlgili âyette Cenâb-ı Hak, geçmiş peygamberlerden Hz. Muhammed’in peygamber olarak gönderildiği zamanda ona yardımda bulunmalarını ümmetlerine emretmeleri için söz aldığı belirtilmektedir. Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Muhammed’in âhir zaman peygamberi olarak gönderileceğinin ve ilahî buyrukları hayata geçiren bir toplum yetiştireceğinin Tevrat ve İncil’de müjdelendiği açıkça belirtilmektedir.[781] Benî Kurayza yahudilerinin, müjdelenen âhir zaman peygamberinin Medine’de yaşayacağını önceden Tevrat’tan öğrendikleri için buraya yerleştikleri de bilinmektedir.

Siyer kitapları, yahudi âlimlerinden Abdullâh b. Selâm’ın müslüman olmasında bu müjdeyi bilmesinin etkili olduğunu nakleder. Müslüman âlimlerle ihtida eden hıristiyan din bilginlerinin bu konuya dair ciddi eserleri vardır. Bu konuyu inceleyen bir doktora tezi de hazırlanmıştır. Geniş bilgi için bu tez incelenebilir (bk. Fadıl Aygan, *Hz. Peygamber’in Nübüvvetini Kanıtlama Açısından Beşâirü’n-nübüvve*, basılmamış doktora tezi, 2011, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

54. Müslümanlar niçin Hz. Mûsâ ve Îsâ’ya, Hz. Muhammed kadar önem vermiyor?

Cevap: Müslüman olarak bütün peygamberlere iman edip onları sevmek ve önemsemek gerekir. Ancak Resûlullah’ın son peygamber olması ve getirdiği vahiylerin tahrif edilmemiş bulunması, onun önemini arttırmaktadır. Ayrıca Cenâb-ı Hak ona tâbi olmamızı ve salâtüselâm getirmek suretiyle önem vermemizi emretmektedir. Bu, diğer peygamberlerin önemsiz olduğu anlamına gelmez. Nitekim Allah Teâlâ, onların hikâyelerine, Kur’ân-ı Kerim’de genişçe yer vermek suretiyle, yaptıkları tevhit mücadelesinden ve getirdikleri mesajlardan bütün insanların yararlanması gerektiğine dikkat çekmiştir.

55. Hz. Peygamber’e nispet edilen ayın yarılması (inşikâku’l-kamer) mûcizesi gerçekten vuku bulmuş mudur? Vuku bulduysa onu sadece

Mekke'de yaşayanlar mı görmüştür?

Cevap: Ayın ikiye bölünmesi olayına Kur'ân-ı Kerim'de "Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı." şeklinde temas edilmektedir; ancak bunun, Mekkeli müşriklerin, mûcize göstermesi talebi üzerine Hz. Peygamber tarafından nübüvvetinin delili olarak gerçekleştiğine dair bir açıklama yoktur. Bazı âlimler bu âyetin, kıyametin kopmasından önce ayın yarılacağına işaret ettiğini söylemiştir. Hadis rivayetlerinde ise mûcize talebi üzerine Resûl-i Ekrem'in parmağı ile işaret ederek ayı ikiye böldüğü ve müşriklerin bunu izledikten sonra da inkâr ettikleri belirtilir. Sünnî âlimler bu mûcizenin vuku bulduğuna inanırken bazı Mûtezilî kelâmcıları böyle bir mûcizenin vuku bulduğuna inanmak için mütevâtir rivayetlerin bulunması gerektiğini belirtir.

56. Hz. Peygamber'in göğsünün Cibrîl tarafından yarılıp kalbinin çıkarıldığı ve temizlendiğine ilişkin bilgiler doğru mudur?

Cevap: Hadis ve kelâm kitaplarında "şakk-ı sadr" (göğsün yarılması) terkibiyle ifade edilen olay, âlimlerce, esasen Hz. Peygamber'in iman ve üstün ahlâkî meziyetlerle bezenmesi için Cibrîl tarafından kalbinin mânevî bir ameliyeye tâbi tutulması diye yorumlanıp açıklanmıştır. Bunun maddî olarak gerçekleştiğini kabul eden âlimler de vardır.

57. Hz. Peygamber, mîraçta Allah'ı gördü mü? Yoksa Allah'ı gören Cibrîl midir? Resûlullah Allah'ı değil de Cibrîl'i mi görmüştür?

Cevap: Hz. Peygamber mîraçta Allah'ı değil Cibrîl'i görmüştür. Mîraç olayında O'nun görülmesinden bahsedilmemektedir. Zira bu dünyada insanların Allah'ı gözleriyle görmesi, Kur'an'daki açıklamalara göre mümkün değildir. Buna göre peygamberler bu dünyada Allah ile sadece perde arkasından konuşabilmiştir. Mîraç olayının konu edildiği Necm sûresinde Resûl-i Ekrem'in Cibrîl'i me'vâ cennetinin yanındaki sidre-i müntehâda tekrar gördüğüne işaret edilmiştir.

58. Hz. Peygamber okuma yazma bilmiyor muydu? Bilmiyor idiyse niçin Allah ona "Oku!" diye emretti? Daha sonra okuma yazmayı öğrenmiş midir?

Cevap: Kur'ân-ı Kerim'de Resûlullah'ın peygamberlikle görevlendirilmeden önce herhangi bir kitap okumadığı ve eliyle kitap yazmadığı belirtilir ve bu husus Kur'an'ın Allah tarafından kendisine indirilmiş bir kitap olduğunun delili olarak gösterilir. Gelen âyetleri yazdırmak için vahiy kâtipleri kullanması, bunu kanıtlayıcı mahiyettedir. Cibrîl tarafından Kur'an âyetleri kendisine kavratıldığı için Allah'ın ona "Oku!" diye emretmesinde, onun da nâzil olan âyetleri okumasında garipsenecek bir durum yoktur.

59. Hz. Peygamber'den "Sen olmasaydın evreni yaratmazdım." anlamına gelen bir kutsî hadis nakledilmiş midir?

Cevap: Hadis kaynaklarında Resûl-i Ekrem'e nispet edilen böyle bir rivayet yoktur. Bu rivayet daha çok sûfilerce yazılan tasavvuf kitaplarında yer almıştır. Hadis ilmi açısından geçerli bir delili bulunmamaktadır.

60. Hz. Peygamber'i rüyada görmek mümkün müdür? Rüyaların dinimizdeki değeri nedir?

Cevap: Hz. Peygamber'i rüyada görmek mümkündür. Çünkü o, şeytanın kendi suretine giremeyeceğini hadislerinde belirtmiştir. Resûlullah'ı rüyasında gördüğünü hatırlayan kimse onu görmüştür. Ancak rüyalar sembolik de olabilir, bu açıdan bakıldığında doğru bir şekilde yorumlanmasına ihtiyaç vardır. Nitekim Resûl-i Ekrem'in, gördükleri rüyaları anlatmalarını, daha sonra da yorumlamalarını ashâb-ı kirâmdan istemiş ve yapılan yorumlardan bir kısmının isabetli, diğerinin isabetsiz olabileceğini söylemiştir. İslâmî anlayışa göre olguların teyit ettiği rüyalar sâdık (doğru), etmedikleri ise sâdık olmayan rüyalardır. Kur'an'da bilinç altına atılmış duyguların rüyalara yansıdığına dikkat çekilerek doğru olan ve olmayan rüyaların bulunduğuna işaret edilmiştir (Yûsuf 12/44). Hadislerde sâdık rüyalar vahyin küçük bir parıltısına benzetilmiştir.

61. Allah Teâlâ'ya iman ettiği halde Peygamber'e iman etmeyen kişi kâfir olur mu? Böyle bir kişi cennete girebilir mi, cennete gireceğini söyleyen kâfir olur mu?

Cevap: Müslüman olmak için Allah'a iman etmek yeterli değil, bunun yanında gönderdiği bütün peygamberlere, ayrıca son peygamber Muhammed aleyhisselâma inanmak gerekir. Resûl-i Ekrem'e inanmayanlar Allah'ın âyetlerini yalanlamış olur, onları yalanlayanlar da Kur'an'da kâfir olarak nitelendirilir. Kâfirlerin ise cehennemde cezalarını çekeceğinde şüphe yoktur. Ayrıca Resûl-i Ekrem'e iman etmeyen bir insanın doğru bir inanç sistemine sahip olması ve Allah'a karşı kulluk görevi yerine getirmesi de mümkün değildir. Onun peygamberliğinden haberdar olmayanların durumu ise farklıdır. Bunlar Allah'a iman edip salih amel işledikleri takdirde cennete girebilir.

62. Hz. Peygamber'in resmi çizilebilir mi, çizgi filmi yapılabilir mi?

Cevap: Peygamber'in resmini çizmek uygun değildir. Her ne kadar bazı Şiîler onun resmini çizmişse de aslına uygun olmadığı, hatta olamayacağı için yanlış bir peygamber imajını zihinde canlandırmaya sebep olur. Çizgi filmde de durum aynıdır.

---

[779] Konu hakkında fazla bilgi için *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin ÂSİYE ve MERYEM maddelerine bakılabilir.

[780] Bk. el-En'âm 6/9.

[781] el-A'râf 7/157.

BEŞİNCİ BÖLÜM:
ÂHİRETE İMAN

KABİR HAYATI

İnsan hayatının geçirdiği aşamaları ve ileride onu bekleyen halleri beş devre halinde ifade etmek mümkündür. Bunların birincisi ruhun yaratıldığı andan bedene üfleninceye kadar geçen ruh aşaması, ikincisi ana karnında geçirdiği bebeklik devresi, üçüncüsü doğumla başlayıp ölünceye kadar devam eden dünya hayatı, dördüncüsü ölümle başlayan ve tekrar dirilişe kadar sürecek olan kabir hayatı, beşincisi de dirilişle başlayıp cennet veya cehennemde devam edecek olan âhiret hayatıdır. Buna göre ölümden sonraki hayat ba‘s ile başlayacaktır. Zaten bir hadiste de kabir, âhiret duraklarının ilki olarak nitelendirilmektedir (الْقَبْرُ أَوَّلُ مَنَازِلِ الْآخِرَةِ).[782]

Ölüm sonrası bu hayata, mezara konulan insanın yaşadığı bir devre olması dolayısıyla **kabir hayatı** denildiği gibi, dünya hayatı ile âhiret hayatı arasındaki geçiş dönemini ifade etmesi sebebiyle **berzah âlemi** diye de anılmıştır.

Kur’ân-ı Kerim’de “kabr” kavramı bir âyette fiil kalıbıyla فَأَقْبَرَهُ şeklinde geçmektedir.[783] “İki şey arasındaki engel” anlamına gelen **berzah** ise Kur’an’da sözlük anlamının yanında,[784] “ölümle başlayıp yeniden diriltilmeye kadar sürecek olan dönemi” ifade etmek üzere şu şekilde kullanılmıştır:

حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَ اَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِۙ لَعَلّٓي اَعْمَلُ
صَالِحًا ف۪يمَا تَرَكْتُ كَلَّاۜ اِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَٓائِلُهَاۜ وَمِنْ وَرَٓائِهِمْ
بَرْزَخٌ اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ

“Nihayet onlardan birine ölüm gelip çattığında, ‘Rabbim, beni geri gönder, tâ ki boşa geçirdiğim dünyada iyi iş yapayım.’ der. Onun söylediği bu söz laftan ibarettir. Onların gerisinde ise yeniden dirilecekleri güne kadar süren bir berzah vardır.”[785]

İslâm inancına göre kabir hayatı, mezara bağlı bir şey değildir. Dolayısıyla bir insanın kabir hayatını yaşaması için bedeninin mutlaka mezara konulmuş olması gerekmez. Ölen kişi ister mezara konulsun, ister denizde balıklara yem olsun, isterse bir kazada yanıp kül olsun kabir hayatını geçirir.

Kabir hayatını bedenin bütün organlarıyla diri olması şeklinde değil, insanın lezzet veya elem hissetmesi tarzında anlamak gerekir. Burada hissedilen lezzet ve elemler konusunda iki farklı görüş bulunmaktadır. Birincisine göre hayatta mizaç ve bünye şart değildir. Cenâb-ı Hak, kabre konulan ölüyü Münker ve Nekîr’in sorularına cevap verecek kadar diriltir, sonra haşre kadar bedenini oluşturan cüzlere elem ve lezzetleri tattırarak bu hayatı devam ettirir. İkincisine göre ise söz konusu lezzet ve elemleri tatma, cismanî haşre kadar insanın özünü oluşturan nefs-i nâtıkaya aittir.

Her iki durum da Allah’ın kudreti dahilinde bulunmakla birlikte ikinci görüş, birinciye göre daha güçlü, akla ve nasslara daha uygun görülmektedir. Elem ve

lezzetlerin bedenle ilişkisi konusunda da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazılarına göre bu durum, elem ve lezzetlerin bedenin tamamını kapsaması suretiyle, bazılarına göre ise bedenin cüzlerinden sadece birine taalluk etmesi şeklinde olabilir. Kabirde, bedenin olduğu gibi muhafaza edilmediğini düşünürsek, insanın bütün özelliklerini taşıyan bir cüzün, belki genin diriltilerek ona elem ve lezzetlerin tattırılması şeklinde olması daha mâkul görünür.

Kur'ân-ı Kerim'de kabir hayatı veya azabını açık bir şekilde beyan eden bir âyet bulunmamaktadır. İleri sürülen örnekler tevile tâbi tutulmak suretiyle elde edilmiş olup, bunların kabir hayatına delâleti kesin değildir.

Tefsir ve kelâm kitaplarında kabirde hayatın varlığına delil olarak getirilen âyetler şunlardır:

1- قَالُوا رَبَّنَا اَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَاَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ فَاعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا فَهَلْ

اِلٰى خُرُوجٍ مِنْ سَبِيلٍ

1. "Onlar, 'Rabbimiz! Bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin. Biz de suçlarımızı itiraf ettik, bir daha çıkmaya yol var mıdır?' derler."[786]

2- كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا فَاَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ

يُحْيِيكُمْ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

2. "Ölü idiniz sizleri diriltti, sonra öldürecek sonra tekrar diriltecek ve sonunda O'na döneceksiniz; öyleyken Allah'ı nasıl inkâr edersiniz?"[787]

3- يُثَبِّتُ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا

وَفِي الْاٰخِرَةِ

3. "Allah inananları dünya hayatında ve âhirette sağlam bir söz üzerinde tutar..."[788]

Berâ b. Âzib'den rivayet edilen bir hadiste, bu âyetin tefsiri konusunda Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Müslüman kabirde sorgulandığı vakit Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna tanıklık eder. Sağlam bir söz üzerinde tutmaktan maksat budur."[789]

4- وَحَاقَ بِاٰلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ اَلنَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا

وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ اَدْخِلُوا اٰلَ فِرْعَوْنَ اَشَدَّ الْعَذَابِ

4. "Kötü azap Firavun'un adamlarını sardı. Onlar sabah akşam ateşe sunulurlar. Kıyamet çattığı gün, "Firavun'un adamlarını azabın en ağırına sokun." denir."[790]

-5 سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلَى عَذَابٍ عَظِيمٍ

5. “Onları iki kere azaba uğratacağız. Sonra da daha büyük bir azaba döndürüleceklerdir.”[791]

Bu âyetlerden birincisinde iki defa ölüm ve iki defa diriltilme, ikincisinde ise sayı verilmeden ancak yine iki defa ölüme ve iki defa da dirilmeye delâlet eden kelimeler kullanılmaktadır. Söz konusu iki ölümden birinin dünya hayatının sonunda tahakkuk eden ölüm, diğerinin ise kabir hayatındaki sorgudan sonra gerçekleşecek ölüm olduğu kabul edilmektedir. Üçüncü âyette sözü edilen “âhirette sağlam bir söz üzerinde durmaktan kasıt da kabirde kelime-i şehâdet getirmek olduğu”, zikrettiğimiz hadiste beyan edilmektedir. Dördüncü âyette sözü edilen “Sabah akşam ateşe sunularak azaba çarptırılmanın” da kabirde olacağı cumhûr-ı ulemânın ittifakıyla kabul edilmektedir.[792] Beşinci âyette dile getirilen iki azaptan birinin kabir azabı olacağı da müfessirlerce ifade edilmiştir.[793]

Kabir hayatı ve kabir azabıyla ilgili olarak hadis kaynaklarında birçok rivayet yer almaktadır. Buhârî, “Kitâbü’l-Cenâiz”de, kabir azabına tahsis ettiği bab’a Kur’an âyetleriyle başlar. Hadis litaretüründe yer alan rivayetlere örnek olarak aşağıdakileri verebiliriz:

İbn Abbâs’tan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber bir gün mezarlıktan geçerken iki mezardaki ölülerin büyük olmayan günahlardan dolayı azap çektiklerini görmüş, sonra da “Evet biri koğuculuk eder, diğeri de sidiğinden sakınmazdı.” buyurmuştur. Arkasından da yaş bir dal alarak iki parçaya bölüp her birini bir kabrin üzerine dikmiş ve şöyle buyurmuştur: “Bunlar kurumayıp taze kaldıkları müddetçe, bu kabirlerdekilerin azabının hafifletileceği umulur.”[794]

Abdullâh b. Ömer’den rivayet edildiğine göre Resûlullah, “Sizden biri öldüğü zaman, ona varıp oturacağı yeri sabah akşam gösterilir. O kimse cennet ehlinden ise cennetten; cehennem ehlinden ise cehennemden olan yeri gösterilir ve ona, ‘İşte senin oturacağın yer burasıdır, nihayet kıyamet günü Allah seni buraya gönderecek, denilir.’[795]

Ebû Hüreyre’den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Ölü kabre gömüldüğü zaman ona -birine Münker, diğerine Nekîr denilen- kara yüzlü ve gök gözlü iki melek gelip, “Siz bu zat (Hz. Muhammed) hakkında ne dersiniz?” diye sorarlar. Eğer o mümin ise, “O, Allah’ın kulu ve peygamberidir. Şehâdet ederim ki Allah’tan başka hiçbir tanrı yoktur ve yine şehâdet ederim ki Muhammed O’nun peygamberidir.” cevabını verir. Melekler de, “Biz de (dünyada) böyle ikrar ettiğinizi biliyorduk.” derler. Sonra o ölünün kabri enine boyuna yetmişer zira genişletilir ve aydınlatılır. Sonra ona “uyu” denir. Bunun üzerine o, ailesine dönüp mutluluğunu haber vermek ister. Melekler ona, “Döşeğinden ancak ailesinin sevgisiyle uyandırılan gelin ve güvey gibi uyu.” derler. O, ba‘s vaktine kadar bu hal üzere kalır. Eğer ölü bir münafıksa cevabında der ki: “İnsanlardan, ona Allah’ın peygamberi dediklerini işitir de ben de öyle derdim. Hakikatte onun bir peygamber olup olmadığını bilmiyorum.” Bunun üzerine melekler, “Biz de öyle söylediğini biliyorduk.” derler. Artık toprağa,

“Onu olanca şiddetinle sık.” denilir. Toprak da onu sıkar, kaburga kemikleri birbirine geçer ve artık o diriliş (ba‘s) vaktine kadar bu durumdan kurtulamaz.”[796]

Çeşitli rivayetlerde Hz. Peygamber’in, ashaba kabir azabından Allah’a sığınmayı tavsiye ettiği, kendisinin de böyle davrandığı bildirilmektedir. Örnek olarak şu Buhârî hadisi gösterilebilir: Ebû Hüreyre’den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber, “Ey Allahım! Kabir azabından, cehennem azabından, hayat ve ölüm imtihanlarından ve deccal mesih fitnesinden sana sığınırım.” diye dua ederdi.[797]

Bunlara ilâve edilebilecek daha başka rivayetler de bulunmaktadır. Örnek olarak Hz. Âişe’nin sorusu üzerine Hz. Peygamber’in, وَعَذَابُ الْقَبْرِ حَقٌّ “Kabir azabı haktır.” buyurduğunu bildiren rivayet gösterilebilir.[798]

Sonuç olarak kabir azabı, Mu’tezile’den ayrılmış bulunan Dırâr b. Amr ve Cehmiyye’ye mensup bazı kişiler hariç, bütün İslâm mezhepleri tarafından kabul edilmektedir. Yaygın olan kanaatin aksine Mûtezilîler de muvakkat bir kabir azabını kabul etmektedir. Kâdî Abdülcebbâr bu hususta yanlış anlaşıldıklarından ve haksız ithamlara mâruz kaldıklarından söz ederek Haşviyye gibi “ölü iken insanlara kabir azabı yapıldığını” ve Cebriyye gibi “Kabir azabının aslı yoktur.” demediklerini, aksine haberlerde geçtiği üzere kabir azabı, Münker ve Nekîr’i kabul ettiklerini ve kabirde diriltilen insanların bir müddet azap gördükten sonra tekrar öldürüldüklerini söylediklerini kaydetmektedir.[799]

Ehl-i sünnet âlimleri ise, ilgili âyet ve hadisleri delil göstererek kabir hayatının ve kabir azabının hak olduğunu söylemektedir.[800] Ancak bu hayatın ve azabın mahiyeti konusunda ortak bir görüş belirtilmemektedir. Azabın ruha mı, bedene mi yoksa her ikisine birden mi olduğu konularında farklı görüşler ileri sürmektedir.[801] Âyetlerin delâletinin zannî oluşu ve hadislerin bir kısmı sahih olmakla beraber tevâtür derecesine ulaşmaması sebebiyle sübût yönünden kesin bilgi ifade edecek yeterlikte olmadıkları, dolayısıyla inkâr edenlerin küfürle itham edilemeyeceği kanaatini serdetmektedirler.

---

[782] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 63; Tirmizî, “Zühd”, 5; İbn Mâce, “Zûhd”, 32.

[783] Abese 80/21-22.

[784] Bk. el-Furkân 25/53; er-Rahmân 55/20.

[785] el-Mü’minûn 23/99-100.

[786] el-Mü’min 40/11.

[787] el-Bakara 2/28.

[788] İbrâhim 14/27.

[789] Buhârî, “Tefsîr”, 14; “Cenâiz”, 86.

[790] el-Mü’min 40/45-46; ayrıca bk. Nûh 71/25; Secde 32/21; Tûr 52/47.

[791] et-Tevbe 9/101.

[792] Kurtubî, *el-Câmi’*, XV, 318.

[793] Beyzâvî, *Tefsîr*, III, 186 (*Mecmû mine’t-tefâsir* içinde).

[794] Buhârî, “Cenâiz”, 88.

[795] Buhârî, “Cenâiz”, 89; Müslim, “Cennet”, 65.

[796] Tirmizî, “Cenâiz”, 70.
[797] Buhârî, “Cenâiz”, 87.
[798] Nesâî, Sehiv, 64.
[799] Geniş bilgi için bk. İlyas Çelebi, *İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kâdî Abdülcebbâr*, s. 335-336.
[800] Buhârî, “Cenâiz”, 86.
[801] B u konuda bk. Zebîdî, *Tecrîd-i Sarîh* (trc. Kamil Miras), IV, 495-505.

KIYAMET VE ALÂMETLERİ

Dünya hayatının ebedî olduğunu iddia eden materyalistler dışındaki bütün felsefe ve dinlerde bir gün dünyanın sonunun geleceği ve kıyametin kopacağı kabul edilmektedir. Bilimsel araştırma ve bulgular da bu görüşü desteklemekte, dünya hayatının ebedî olma yerine sonlu olduğunu öngörmektedir.

Dünya hayatının fâni olduğunu söyleyen din ve felsefeler de zamanın devrî olduğunu ve karma-tenasüh inancına bağlı olarak dünya hayatının sürüp gittiğini savunanlar ile zamanın düz bir hat şeklinde seyrettiğini ve bir noktada son bulacağını benimseyenler olmak üzere iki farklı gruba ayrılmaktadır. Birinci görüş Hinduizm ve Budizm gibi dinler tarafından, ikincisi ise Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâmiyet gibi semavî dinler tarafından dile getirilmektedir.

Her iki anlayışa göre de içinde bulunduğumuz dünya hayatı sonludur. Birinci görüşü benimseyen dinlerde kıyamet, yaşanılan devrenin sonunu ifade etmekte ve söz konusu devrelere paralel olarak sürekli tekrarlanmaktadır. İkinci görüşü benimseyen dinlere göre ise kıyamet bir defaya mahsus olup, "dünya hayatının sonunu" ifade etmektedir; bunun sonrasında ebedî olan âhiret hayatı başlayacaktır. Devrî anlayışı savunanlar, şeklî bir değişikliği kabul etmekle beraber, esasta dünya hayatının devamlılığını benimsemekte ve bu tutumlarıyla materyalizme yaklaşmaktadırlar.[802]

Kıyamet Kavramı

Sözlükte **kıyamet** "kalkmak, dikilmek, ayaklanmak, doğrulmak ve dirilmek" mânalarına gelir. Terim olarak, bazan "Dünya nizamının bozulma ve dünya hayatının sona erme vakti." (es-sâat), bazan da "Ölen ve helâk olan varlıkların yeniden diriltilerek ayağa kalkmaları ve mahşere doğru yönelmeleri hali." (ba'ş ba'de'l-mevt) anlamında kullanılmaktadır. İsrâfil'in sûra ilk üfleyişiyle kıyametin birinci anlamı, ikinci defa üflemesiyle de ikinci anlamı gerçekleşecektir.

Saatin Bilgisi: Sâ'at kelimesi, Kur'ân-ı Kerim'de kırk sekiz defa tekrar edilmiş olup, bunların büyük kısmında "ferdin ölüm zamanı, bir topluluğun helâki, kıyametin kopma anı, kıyamet günü" veya "az bir zaman" anlamları kastedilmiştir. Bunlara paralel kullanımlar çeşitli hadis rivayetlerinde de söz konusudur. Râgıb el-İsfahânî insanların hesaba çekilme zamanına "büyük saat", bir dönem halkının ölmesine "orta saat", bir kişinin ölmesine de "küçük saat" (küçük kıyamet) demiştir.[803]

Şimdi bu tabirlerin anlamını irdeleyelim:

1. Kıyâmet-i Suğrâ: Kişi veya fertlerin ölümü anlamına gelmekte olup, En'âm sûresinde kıyameti inkâr edenlerin ölümünden bahsolunurken, "Allah'ın karşısına çıkacaklarını inkâr edenler, nihayet saat gelip ansızın kendilerini bastırıverince; hayattaki taksiratımız yüzünden çektiğimiz hasretlere bakın, derler"[804] buyurulmaktadır. Görüldüğü üzere burada kıyameti inkâr eden kişilerin ölümü ânından "saat" olarak söz edilmekte ve bu esnada duyacakları pişmanlık dile getirilmektedir.

2. Kıyâmet-i Vustâ: Dünya hayatında bir neslin yok olması, ölüp tamamen

ortadan kalkması demektir. Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Peygamber’e karşı gelenlerin âkıbetinden söz edilirken, bunların Allah’ın âyetlerini yalan saydıkları belirtilmekte, başlarına gelecek azaptan söz edilmekte, “Bu saat geldiğinde Allah’tan başkasına mı yalvaracaksınız?” diye sorulmaktadır.[805] Buradaki saatten maksat Hz. Peygamber’e karşı gelenlerin mahkûm oldukları âkıbetin tecelli edeceği ândır. Yine Kamer sûresinin başındaki âyette “saatin yaklaştığı” bildirilmektedir. Burada yaklaşan saat, Hz. Peygamber’e karşı gelenlerin mahkûm oldukları âkıbettir. Aynı sûrenin 45-46. âyetlerinde ise,
سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَدْهَى وَأَمَرُّ

“Herhalde o cemaat (müşrikler topluluğu) bozulacak ve arkalarını dönüp gidecekler. Fakat onların asıl vadeleri sâattır ve o saat daha acı ve daha beterdir.” buyurulmaktadır. Nitekim Buhârî bu âyetin tefsirinde Bedir Muharebesi’ne dair şu olayı nakletmektedir: İbn Abbâs, Hz. Peygamber’in Bedir günü, “Ey Allahım! Ahit ve vaadin yerine gelsin diye niyaz ediyorum. Bu cemaat mahvedilecek olursa yeryüzünde sana kulluk eden kalmaz.” şeklinde dua ettiğini, bu esnada Hz. Ebû Bekir’in Resûl-i Ekrem’in yanına gelerek, “Ey Allah’ın peygamberi! Allah sana elverir.” dediğini, bunun üzerine Hz. Peygamber’in düşmana bakarak, “Bu topluluk yakında hezimete uğrayacak, arkasını dönüp koşacak. Onların vadesi (beklenen saattir) ve o saat daha dehşetli, daha acıdır.” mealindeki âyetleri okuduğunu rivayet etmektedir.[806]

3. Kıyâmet-i kübrâ: “Dünyanın sonunun gelmesi, insanların kabirlerinden kaldırılıp hesap vermek üzere mahşerde toplanacakları gün.” anlamına gelmektedir.

Kur’ân-ı Kerim’deki ifadelerden insanların kıyamet konusunda şu soruların cevabını merak ettikleri anlaşılmaktadır: Kıyamet nedir, ne zaman ve nasıl kopacak, alâmet ve işaretleri nelerdir?

Kur’ân-ı Kerim’de bu sorulardan birinci, üçüncü ve dördüncülerinin üzerinde durulmuş, ikinci sorunun cevabına dair bilginin ise Allah’a ait olduğu vurgulanmıştır. Örnek olarak, يَسْأَلُونَ أَيَّانَ يَوْمُ الدِّينِ “Din günü (kıyamet) ne zamandır, diye soruyorlar.”[807], وَعِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ “Saatin (kıyametin) ne zaman geleceğini bilmek Allah’a mahsustur.”[808] şeklinde cevap veriliyor. A‘râf ve Nâziât sûrelerinde ise hem soru sorulmakta hem de cevabı verilmektedir:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي

لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَا إِلَّا هُوَ

“Sana kıyameti, ne zaman gelip çatacağını soruyorlar. De ki: Onun ilmi ancak rabbimin katındadır. Onun vaktini O’ndan başkası açıklayamaz.”[809]

يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا فِيمَ أَنْتَ مِنْ ذِكْرَاهَا إِلَى

رَبِّكَ مُنْتَهَاهَا

“İnsanlar sana saatin ne zaman olduğunu sorarlar. Sen onu nereden bilip bildireceksin! Onun nihaî ilmi yalnız rabbine aittir.”[810]

Birinci örnekte kıyametin vakti sorulmakta, ikinci örnekte bu sorunun cevabının yalnızca Allah’ta bulunduğu bildirilmekte, üçüncü ve dördüncü örneklerde ise aynı soru hem sorulmakta hem de cevabı verilmektedir.

Kur’ân-ı Kerim’de kıyamet konusuna sık sık temas edilir. İlgili âyetlerin bir kısmında kıyameti inkâr eden insanlar düşünmeye davet edilmekte, onun zannettikleri gibi uzak değil çok yakın olduğu anlatılmakta, buna rağmen inanmayanlar kınanmaktadır.

Güneş sistemine bağlı olarak yer gezegeninde yaşayan ve bir “zaman” anlayışına sahip bulunan insanların mevcudiyetlerinin bir başlangıcı olduğu gibi, sonu da bulunmaktadır. Ilahî iradenin yer küresi için belirlediği zaman sona erince kıyamet kopacaktır. Kur’an’da bunun ne zaman vuku bulacağını Allah’tan başka kimsenin bilemeyeceği defalarca belirtildiği gibi hadislerde de söz konusu durum tekrar edilmiştir. Öte yandan değişik vesilelerle kıyametin yaklaştığı ifade edilmiştir. Bir defasında Hz. Peygamber şehâdet ve orta parmağını yan yana uzatarak, “Benim nübüvvetle görevlendirilmemle kıyametin kopması şöylece birbirine yakındır.” buyurmuştur.[811] Bu beyanının üzerinden on dört asır gibi bize uzun görünen bir zamanın geçmiş olmasını yadırgamamak ve Resûlullah’ın bu ifadesini konuyla bağlantılı olarak jeolojik zaman statüsünde anlamak daha uygundur. Bu açıdan bakılınca aradan geçen on dört asırlık süre uzun bir zaman sayılmaz. Çünkü kozmik zaman anlayışında bin, iki bin, üç bin yıl önemli bir zaman değildir.

Kıyamet Alâmetleri

Kur’ân-ı Kerim’de kıyamet alâmetleri karşılığında “alâmet” anlamındaki **şerât**ın çoğulu olan **eşrât** ile “zaman dilimi, belirlenmiş vakit” mânasına gelen **saat** kelimeleri, terkip haliyle olmasa da ayrı ayrı yer almaktadır. Kur’an’da ve hadiste ayrıca **âyât, emârât, alâmât** gibi kelimelerin saat ve kıyamet kelimeleriyle izâfet terkibi meydana getirilmek suretiyle kullanılışı söz konusudur.

فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً فَقَدْ جَاءَ أَشْرَاطُهَا
فَأَنّٰى لَهُمْ إِذَا جَاءَتْهُمْ ذِكْرٰيهُمْ

“Onlar saatin kendilerine ansızın gelmesini mi bekliyorlar? Şüphesiz onun alâmetleri belirmiştir. Kendilerine gelip çatınca ibret almaları neye yarar?”[812]

Taberî ve Zeccâc gibi müfessirler burada geçen saatı kıyâmet-i kübrâ, eşrâtı da “kıyamet alâmetleri” şeklinde tefsir ederken[813] bazı müfessirler söz konusu ifadenin siyak ve sibakına dayanarak saate “kâfirlerin başına gelecek olan helâk vakti”, eşrâta da bu vaktin yaklaştığının alâmetleri anlamını vermektedir.[814]

Kur’ân-ı Kerim’de “yaklaşan, gerçekleşmesi yakın olan” anlamına gelen **âzife** kelimesi geçmekte[815] ve “zaten gelmekte olan kıyametin kopmasının büsbütün yaklaştığı” ifade edilmekte, çeşitli âyet-i kerîmelerde kıyametin kopma

zamanının yakın olduğuna vurgu yapılmaktadır.[816] Hadislerde ise kıyamet alâmetleri anlamına gelen "eşrâtü's-sâa, emârâtü's-sâa", "kıyametten önce vuku bulacak alâmetler..." şeklinde birçok ifade yer almaktadır.

İslâm inancında kıyametin kopma zamanı Allah'tan başka kimsenin bilemediği bir gayptır. Ancak kıyametin öncesinde veya başlangıcında bazı alâmet ve işaretlerin belireceği de bilhassa hadislerde yoğun olarak dile getirilmektedir.

Literatürde kıyamet alâmetleri, büyük ve küçük olmak üzere ikiye ayrılır:

Küçük Alâmetler

Kıyamet öncesinde vuku bulacağı haber verilen sosyal, ahlâkî ve siyasî nitelikli olumsuzlukları içeren haberlere "kıyametin küçük alâmetleri" denilmektedir. Bunlar litaretürde "fiten ve melâhim" başlığı altında toplanan haberlerden oluşmaktadır. Hadis kaynaklarında yer alan rivayetlere dayanarak âhir zamanda dinî hayatın giderek kötüleşeceği biçimindeki ifadeler, din bilginleri arasında yaygınlık kazanmıştır. Bu neviden kötümser değerlendirmeler Hüzeyfe b. Yemân, Ebû Hüreyre, Hz. Âişe ve Ebû Zerr el-Gıfârî gibi sahâbîler tarafından yapılmıştır. Bu tür haberleri değerlendirirken, kişilerin içinde yaşadıkları dönemin sosyolojik ve psikolojik şartlarını göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Resûlullah'ın dinî hayatta zayıflama olacağına ve ahlâkî bozulmanın ortaya çıkacağına ilişkin ileriye yönelik beyanlarının, Asr-ı saâdet'ten hemen sonraki dönemlere yönelik olması imkân dahilinde bulunduğu gibi, sonraki asırlarda bazı coğrafyalarda vuku bulmuş olması da mümkündür. Bu tür değerlendirmeler hep aynı çizgide ilerleyen bir tarih anlayışının (liner tarih anlayışı) sonucudur.

İslâm tarihinin çeşitli devir, coğrafya ve toplumlarında dinî hayatta eskiye göre zayıflama veya güçlenme merhalelerinin yaşandığı, tarihin düz bir çizgi halinde değil, zikzaklar yaparak ilerlediği bilinen bir gerçektir. Hz. Peygamber de bir hadisinde, "Benim ümmetim yağmura benzer, başlangıcının mı yoksa sonunun mu daha hayırlı olacağı bilinemez." buyurmuştur.[817] Ayrıca zamanın sürekli olarak kötüye gittiği ve kıyametin bugün-yarın kopacağı anlayışını İslâm'ın geliş hikmeti ve dinamizmiyle bağdaştırmak mümkün değildir.

Hadis külliyatında dinî, ahlâkî, sosyal ve siyasî içerikli mesajlar veren ve kelâm literatüründe kıyametin küçük alâmetleri olarak değerlendirilen haberlerin belli başlıları şunlardır:

• Câriyenin efendisini doğurması,[818]

• Yalın ayak ve çıplak kişilerin insanların başına geçmesi,[819]

• İnsanların yüksek binalar inşa etmede yarışması,[820]

• İlmin azalması ve cehaletin yaygınlaşması,[821]

• Fitnelerin ortaya çıkması, öldürme hadiselerinin artması, servetin çoğalması,[822]

• Zinanın açıkça işlenmesi, içki tüketiminin artması, kadınların çoğalıp erkeklerin azalması,[823]

İkisi de hak iddiasında bulunan iki büyük müslüman ordusunun birbiriyle savaşması,[824]

• Emanetin ehline tevdi edilmemesi ve işlerin ehil olmayanlara verilmesi.[825]

Sayılarını daha da çoğaltabileceğimiz bu rivayetlerin amacı, kıyametin vaktini

belirlemek değildir. Bunlar, aile ve toplumlarda meydana gelen bozulma ve dejenerasyona işaret etmekte, Allah'ın toplumlar için koyduğu sosyal düzen kanunlarını ifade etmektedir.

Bu tür olaylar büyük kıyametin yaklaştığı zamanda da bulunabilir, ancak hadislerde ifade ediliş maksatları bu değil, toplumların ölümüne (kıyâmet-i vustâ) işaret eden ilahî kanunların hatırlatılmasıdır.

Ana babaya itaatin olmadığı, para pul görmemiş insanların birden bire zengin olarak ekonomiye hükmetmesi ve bilgisizlikleri sebebiyle de toplumun ahlâkını ve ekonomisini bozmaları, zina, içki, emanete hıyanet gibi toplumu içten çökerten ahlâksızlığın yaygınlaşması gibi sosyal kanunlara işaret vardır.

Nitekim Kurtubî, İbn Hacer ve Aynî gibi tefsir ve hadis âlimleri de söz konusu rivayetleri bu çizgide yorumlamaktadır.[826] Bu yorumu destekleyen önemli bir kanıt da şârihlerin, hadiste kıyamet alâmetlerinden sayılan iki büyük müslüman ordusunun savaşmasından maksadın Hz. Ali ile Muâviye ordularının Sıffîn Savaşı'nda karşı karşıya gelmesi şeklinde anlamalarıdır.[827]

Büyük Alâmetler

Dinî litaretürümüzde kıyamet alâmetleri olarak kaydedilen ve belirmeleri durumunda kıyametin kopmasının yaklaştığına veya fiilen başladığına delâlet eden alâmetlere kıyametin büyük alâmetleri denilmekte, bunların bir kısmına müphem bir şekilde Kur'ân-ı Kerim'de de işaret edilmektedir. Bir kısmı ise sadece hadislerde geçmektedir.

1. Müslim'in Ebû Hüreyre tarikiyle *Sahîh*'ine aldığı bir rivayete göre Hz. Peygamber, "Güneşin battığı yerden doğması, deccal ve dâbbetü'l-arz olmak üzere üç alâmet belirdiği zaman; kişi önceden inanmamışsa ve imanı uğruna bir hayır yapmamışsa, bu andaki imanı ona fayda sağlamaz." buyurmuştur.[828]

2. Müslim'in Ebû Hüreyre tarikiyle *Sahîh*'ine aldığı diğer bir rivayete göre Hz. Peygamber, "Güneşin battığı yerden doğması, duhân, deccal, dâbbetü'l-arz, birinizin başına gelecek olan ölüm ve hepinizin başına gelecek olan umumi felâket olmak üzere altı alâmeti" saymıştır.[829]

3. Müslim'in Huzeyfe b. Esîd el-Gıfârî yoluyla *Sahîh*'ine aldığı riayete göre Hz. Peygamber, "Duman, deccal, dâbbe, güneşin batıdan doğması, Îsâ b. Meryem'in nüzûlü, Ye'cûc ve Me'cûc, biri doğuda, biri batıda, biri de Arap yarımadasında olmak üzere üç yer yarılması zuhur etmedikçe kıyamet kopmayacaktır."[830] şeklinde buyurmuştur. Bunlara Medine'nin harap edileceği,[831] Kâbe'nin yıkılacağı,[832] mehdînin çıkacağı[833] ve ayın ikiye bölüneceği[834] gibi rivayetler de eklenebilir.

Bunların içinden sadece Ye'cûc ve Me'cûc, dâbbetü'l-arz, duhân ve ayın ikiye bölünmesi haberleri Kur'ân-ı Kerim'de zikredilmektedir. Bazı müfessirler Hz. Îsâ'nın nüzûlü ve güneşin batıdan doğmasına da Kur'ân-ı Kerim'de işaret edildiğini ileri sürmektedir. Diğer haberler ise tamamen sünnet kaynaklıdır.

Ye'cûc ve Me'cûc

Ye'cûc ve Me'cûc kelimeleri, dilcilerin çoğunluğuna göre Arapça asıllı olup, "ateş alevlenip durulmak; su tuzlu ve acı olmak; düşmana saldırmak; hızlı

koşmak" mânalarına gelen **ecc** kökünden türemiştir ve "hızlı hareket eden, etrafa dağılan, ateş gibi yakıp yok eden kimse veya topluluk" mânalarında mecaz olarak kullanılır.[835]

Bu kelimeler Kur'ân-ı Kerim'in iki yerinde geçmekte olup, biri Kehf sûresindedir (18/83-101. âyetler). Zülkarneyn'in çağdaşı olan, komşularını huzursuz eden yakıcı, yıkıcı ve çapulcu bir topluluğu ifade etmektedir. Bunların nerede yaşadıkları ve hangi millete mensup oldukları hakkında Kur'an'da bilgi verilmemektedir. İkincisi ise Enbiyâ sûresinin 95-97. âyetlerinde yer almakta, gelecekte ortaya çıkacakları haber verilmekte ve Zülkarneyn ile herhangi bir irtibatlandırma yapılmamaktadır.

Ye'cûc ve Me'cûc'ün ortaya çıkışının, kıyamet öncesi bir alâmet mi yoksa kıyametin kopmaya başlamasıyla vuku bulacak bir hadise mi (safha) olduğu, ayrıca Ye'cûc ve Me'cûc'ün özel isim mi yoksa nitelik konumunda mı bulunduğu hususu Kur'an'da açık değildir. Hadislerde ise onlar hakkında daha detaylı ve tanıtıcı bilgiler verilmektedir.

Dâbbetü'l-arz

Arap dilinde "debb" kökü, "yavaş ve sessizce yürümek, nüfuz ve sirayet etmek, emeklemek" mânalarına gelir. Kur'ân-ı Kerim'de ise yerde ve gökte bulunan canlı, ağaç kurdu[836] anlamlarına gelir. Kıyametin yaklaştığını ifade eden âyet ve hadislerde dâbbetü'l-arz kavramına da yer verilmiştir.

وَاِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ اَخْرَجْنَا لَهُمْ دَٓابَّةً مِنَ الْاَرْضِ تُكَلِّمُهُمْۙ

اَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِاٰيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ۟

"Lâyık oldukları azabın gerçekleşme zamanı gelince, onlara yerden bir dâbbe çıkarırız da bu varlık insanların âyetlerimize gerçekten inanmadıklarını kendilerine söyler."[837]

Burada yer alan "haklarındaki söz vâki olduğu zaman" ifadesi kıyametin kopma anı olarak yorumlanmış ve dâbbenin işte bu esnada çıkarılacağı bildirilmiştir. Hadislerde ise dâbbetü'l-arzın Hz. Süleyman'ın mührü ile Hz. Mûsâ'nın asâsına sahip olacağı, asâ ile müminin yüzünü parlatırken mühürle kâfirin burnunu damgalayacağı haber verilmektedir.[838]

Dâbbetü'l-arzın neden ibaret olduğu hususunda Sünnî ve Şiî âlimlerinin bazı yorumları varsa da, ne Kur'an'da ne de sıhhati sabit hadis rivayetlerinde bu konuda herhangi bir bilgi vardır. Kur'ân-ı Kerim'de dâbbenin "kâfirlere vaat edilen azabın vâki olacağı zaman yerden çıkacağı ve onlarla konuşacağı (veya onları yaralayacağı)" dışında herhangi bir tasvir yer almamaktadır. İlgili âyetten sonra gelen âyette, "Bugünde yalancıların haşredileceği" ifade edilmektedir. Kur'an'ın ifadelerinden azabın vuku bulacağı zaman ile haşr günü arasında irtibatın bulunduğu anlaşılmaktadır. Buna göre Ye'cûc ve Me'cûc'de olduğu gibi dâbbetü'l-arzın da kıyametin vukuundan önce ortaya çıkacak bir alâmet değil, kıyametin vukuu ile ortaya çıkacak bir husus (safha) olduğunu gösterir.

Duhân

"Tütmek, dumanı çıkmak" anlamındaki **dahn** kökünden türemiş bir isim olup, "duman" mânasına gelir. Kur'an'da Duhân adıyla anılan sûrede konu hakkındaki beyanlar şu iki âyetle başlar:

فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ يَغْشَى النَّاسَ هَذَا

عَذَابٌ أَلِيمٌ

"Göğün açık bir duman getireceği günü bekle! O, insanları bürür. Bu, elem dolu bir azaptır."[839]

Âyetlerin devamında şaşkınlık içinde kalan inkârcılara fırsat tanımak için geçici olarak azabın kaldırılacağı ancak bunların, fırsatı değerlendirip peygamberin getirdiklerine inanma yerine eski inkârcılıklarına dönecekleri bildirilmekte ve müthiş bir yakalayışla helâk edilecekleri haber verilmektedir.[840]

Dinî litaratürde duhân, kıyametin yaklaşması sırasında onun alâmeti olarak zuhur edecek zehirli bir duman (gaz) olarak tanımlanır. Bazı âlimler duhânın Hz. Peygamber döneminde Mekke'de zuhur eden kıtlık sonucu kâfirlerin, çevrelerini duman kaplamış gibi görmelerine işaret ettiği kanaatindedir. İbn Mes'ûd'dan rivayet edilen bir habere göre söz konusu duhân, Bedir Savaşı'nda müşriklerin başına gelecek bir olaydır. Buhârî'nin kaydettiği bir rivayete göre de Mekke müşrikleri hakkındadır. Hz. Ali, İbn Ömer, İbn Abbâs ve Ebû Hüreyre gibi sahâbîlere nispet edilen rivayete göre ise söz konusu âyette geçen duhândan maksat, kıyametin yaklaştığı zaman ortaya çıkacak dumandır.[841]

Kanaatime göre kıyametin kopuş safhaları içinde "duhân" diye anılan bir olayın vuku bulması, söz gelimi okyanusların dibinde bulunan karbondioksit depolarının su yüzüne çıkması imkân dahilinde olmakla beraber, Kur'ân-ı Kerim'de bu anlamı bildiren açık bir ifade bulunmamaktadır.

Deccal

Sözlükte "bir şeyi örtmek, yaldızlamak, boyamak" anlamındaki **decl** kökünden türeyen bir sıfat olup, "Âhir zamanda ortaya çıkıp göstereceği hârikulâde olaylar yoluyla bazı insanları dalâlete sürükleyeceğine inanılan kişi." diye tanımlanır. Kelime, Kur'an'da yer almamaktadır. Bazı hadis rivayetlerinde deccalin kıyamet alâmeti olarak zuhur edeceği, önce peygamberlik, sonra ilâhlık iddiasında bulunacağı haber verilmektedir.

Yine nakledilen hadislerin bir kısmında deccalin fizik ve ruhî portresi çizilmekte, yapacağı kötülüklerden söz edilmekte ve nihayet nüzûl edecek olan Hz. Îsâ tarafından öldürüleceği belirtilmektedir. Ancak söz konusu rivayetlerin muhtevalarında epeyce farklılıkların bulunmasının yanı sıra bazı çelişkiler de göze çarpmaktadır.

Sayıları fazla olmayan bir kısım âlim, hakkında Kur'an'da açık bir beyan bulunmayan, hadis rivayetleri isnad ve metin açısından problemli olan "deccal"in bir şahıs olarak sabit olmadığını söylemiş, sem'iyyât konuları çerçevesine girmesi açısından bakış yapan âlimlerin çoğunluğu ise meselenin İslâmî konular arasında

yer aldığına kanaat getirmiştir.

Ancak sayıları giderek artan eski ve yeni dönem âlimleri, deccal hakkındaki nebevî metinleri tevile tâbi tutarak onun belli bir şahıs değil, her dönemde şerri, küfrü ve bâtılı temsil eden bir tipten ibaret bulunduğunu belirtmişlerdir. Nitekim *Sahîhayn*'da yer alan hadislerde Hz. Nûh'tan itibaren bütün peygamberlerin, ümmetlerini deccal fitnesine karşı uyardıkları ve otuz kadar deccalin zuhur edeceği beyan edilmiştir.[842]

Başta Ebû Hanîfe, Ahmed b. Hanbel, Ebü'l-Hasan el-Eş'arî ve Ebû Mansûr el-Mâtürîdî olmak üzere Sünnî kelâm âlimlerinin büyük çoğunluğu, kıyamete yakın deccalin çıkacağı ve Hz. Îsâ tarafından öldürüleceği görüşünde birleşmişlerdir. Muhammed Abduh, Mahmud Şeltût, Sait Nursi gibi bazı son dönem âlimleri de onu şer ve bozgunculuğu temsil eden bir prototip olduğu şeklinde tevil etmişler; bu tip ile her devirde deccal olarak isimlendirilebilecek yalancı ve aldatıcıların bulunabileceğini, onların yalan ve aldatmalarına karşı ümmetin uyanık olmasının amaçlandığını söylemişlerdir.

Hâricîler'in ve Mu'tezile'nin bir kısmı ile Cehmiyye mensupları, herhangi bir yoruma gitmeksizin deccal inancını bütünüyle reddetmişlerdir. Hadis usulü açısından deccalle ilgili rivayetlerin bir kısmı sahih, bir kısmı ise zayıf kabul edilmektedir. Bu özellikleri dolayısıyla da kesin bilgi meydana getirecek bir güce ulaşmamışlardır. Deccalle ilgili rivayetlerin sahih kabul edilenlerinde çok mücmel ifadeler kullanılırken bazı rivayetlerde tutarsız ve çelişkili tasvirler yapılmaktadır.

Hz. Îsâ'nın Nüzûlü

Kur'ân-ı Kerim'de beyan edildiği üzere Hz. Îsâ babasız olarak dünyaya gelmiş, Rûhu'l-kudüs tarafından desteklenmiş, kendisine mûcizeler verilerek İsrâiloğulları'nın peygamberi olarak görevlendirilmiştir. İsrâiloğulları onu önce yalancılıkla itham etmişler sonra da çarmıha germek istemişler ancak Allah Teâlâ onu kurtararak kendi katına yükseltmiştir.[843]

Bu yükseltme işinin ölmeden önce mi, öldükten sonra mı, ayrıca ruhen mi yoksa ruh-beden birlikteliği ile mi gerçekleştiği hususu âlimler arasında tartışmalı bir konu olmuştur. Bazı müfessirler, onun tekrar dünyaya döndürüleceği mânasını elde etmek için yükseltme (ref') kavramına "canlı beden yükseltmesi" mânasını vermiştir. Bu görüşü desteklemek için de Hz. Îsâ'ya hitaben إِنِّي مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ إِلَيَّ وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا "Seni vefat ettirip katıma yükselteceğim ve inkâr edenlerden arındıracağım"[844] beyanında takdim-tehir yaparak Hz. Îsâ'nın diri olarak ve bedenen göğe yükseltildiği görüşünü benimsemiş ve buna bağlı olarak onun bir gün yeryüzüne indirileceği, orada son görevini yaptıktan sonra öleceği sonucunu çıkarmışlardır. Bunun yanında Ehl-i kitap'tan her birinin ölümünden önce Îsâ'ya iman edeceğini ve kıyamet gününde kendisinin bunlara şahit olacağını bildiren âyeti,[845] Îsâ'nın, kıyametin habercisi olduğunun delili olarak iddia etmektedirler.[846]

Müfessirlerin diğer bir kısmı ise Kur'ân-ı Kerim'deki ilgili beyanlardan "Hz. Îsâ'nın yahudilerden korunduğu, daha sonra eceli gelince öldüğü ve ruhunun refedildiği" sonucunu çıkarmışlardır.

Kur'ân-ı Kerim'de nüzûl konusunda açık bir ifade bulunmadığı gibi, rivayet edilen hadisler de tevâtüre ulaşmış değildir. Bu sebeple nüzûl-i Îsâ'yı benimsememek, dinin temel konularından birini inkâr etmek anlamına gelmez. [847] Kur'an'da mesih kelimesine de yahudi ve hıristiyanlarda olduğu gibi "beklenen kurtarıcı" anlamı yüklenmemiştir. Yine Kur'an'da "halen yaşayan ve bir gün dünyaya dönecek olan Îsâ" inancı dile getirilmemiştir. Cenâb-ı Hakk'ın tabiatın işleyişi için koyduğu kanunları (sünnetullah) ihmal ederek onu olağanüstü bir konumda yaşatmak isabetli değildir. Dolayısıyla nassın açıkça beyan etmediği hususlarda tabii olanı yani sünnetullahı esas almak gerekmektedir.

Bu tartışmalar söz konusu olmakla beraber Sünnî âlimlerinin çoğunluğuna göre bir kıyamet alâmeti olarak deccalin ortaya çıkışından sonra Hz. Îsâ gökten inecek, deccalin etkilerini ortadan kaldıracak, yedi veya kırk yıl Hz. Muhammed'in şeriatına bağlı olarak hak dini hâkim kılacak, bundan sonra da kıyamet kopacaktır. Taberî, Mâtürîdî, Ebû Hayyân el-Endelûsî ve İbn Kesîr gibi müfessirler, söz konusu âyetlerde açık bir beyanın bulunmadığını, bunlardan çıkarılabilecek sonuçların başka şekillerde de yorumlanabileceğini kabul etmiş; özellikle Mâtürîdî, Zuhruf sûresinden (43/61) kıyametin alâmetlerinden biri olma şeklinde çıkarılabilecek hükmün Hz. Îsâ'ya değil, Hz. Muhammed'e yönelik olmasının ağırlık taşıdığını belirtmiştir.

Ebû Abdullâh el-Halîmî ve Sa'deddîn et-Teftâzânî gibi kelâmcılar da nüzûl-i Îsâ'ya işaret eden âyetlerin tevil edilebileceğini kabul etmişlerdir. Günümüzde yaşayan bazı araştırmacılar, nüzûl-i Îsâ meselesinin, Cenâb-ı Hakk'ın, "Her canlı ölümü tadacaktır." hükmüyle bağdaşmadığını, delil olarak zikredilen hadislerin de âhâd seviyesinde kaldığını, dolayısıyla insan ömrüne oranla çok uzun olan dünya hayatı boyunca belli sosyal kanunlar çerçevesinde devam eden hak-bâtıl mücadelesinin, nüzûl anlayışına göre bitmesinin hikmete uygun olmadığını söylemektedir.

Güneşin Batıdan Doğması

Kur'ân-ı Kerim'in, kıyametin kopmasını tasvir eden beyanlarının birinde gözlerin kamaşacağı, ayın tutulacağı ve güneşle ayın bir araya getirileceği ifade edilmektedir.[848] Buhârî ile Müslim'de yer alan bir hadiste de "Güneş batıdan doğmadıkça kıyamet kopmaz." buyurulmaktadır.[849] Bu beyanlar dünyamızın da içinde yer aldığı güneş sistemine bağlı gezegenlerin kozmik bir değişikliğe mâruz kalacağı şeklindeki ilmî gerçeği dile getirmektedir.

Yemen veya Hicaz'dan Kuvvetli Bir Ateşin Zuhur Edeceği

Bu da bir önceki beyan çerçevesine girmekte olup, hadislerde kıyamet öncesinde Yemen veya Hicaz yöresinden çıkacak bir ateşin geniş bir alana yayılacağı ve insanları haşrolunacakları yere sürükleyeceği haber verilmektedir. [850]

Yer Küresinde Çöküntülerin Başlaması

Çeşitli hadis kaynaklarında batıda, doğuda ve Arap yarımadasında olacağı (veya başlayacağı) belirtilen çöküntüler de kozmik bozulmanın safhalarına işaret

etmektedir.[851]

Sûra İlk Defa Üflenmesi

"Boynuz şeklinde borazan" anlamına gelen ve nasslarda kıyametin kopması, daha sonra da yeniden dirilmenin başlaması için kendisine üfleneceği bildirilen **sûr**, dünya ölçüleriyle mahiyeti kavranamayan bir şey olup, Resûl-i Ekrem tarafından boynuza benzetilmiştir. Sûrun, lafzî anlamıyla mı yoksa mecazi olarak mı anlaşılması gerektiği konusunda müfessirler arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır.

Bazı âlimler üflemenin lafzî anlamdaki boynuza değil, onun mecazi mânasını hatırlatan suretlere olacağı ileri sürülmüşse de, Zeccâc gibi dilci müfessirler buna karşı çıkmıştır.[852] Çoğunluk ise sûru, lafzî anlamında olduğu gibi bir borazan ve üflemenin de ses çıkarmak üzere ona üflenmesinden ibaret olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca sûr, hadislerde de bu mânada kullanılmış[853] ve dört büyük melekten İsrâfil'in ona üfleyeceği bildirilmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de sûra ilk üflendiği zaman göklerin ve yerin mevcut düzeninin bozulacağı, ikinci ve üçüncü üflemede ise insanların kabirlerinden kalkıp huzûr-ı ilahîye gidecekleri belirtilmiştir. Müddessir sûresinde ise (74/8) aynı anlamda **nâkūr** kelimesi yer almaktadır:

فَاِذَا نُقِرَ فِي النَّاقُورِۙ فَذٰلِكَ يَوْمَئِذٍ يَوْمٌ عَسِيرٌۙ

"Sûra üfürüldüğü zaman var ya; işte o gün çetin bir gündür."

Kıyametin Kopuşu

Semavî dinlerde iman esaslarından birini teşkil eden kıyametin ne zaman kopacağını Allah'tan başka kimse bilemez. Kopuşun yani güneş sistemine bağlı gezegenlerin kozmik değişimi hususunda Kur'an'da çeşitli tasvirler yer almaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'de kıyametin ansızın kopacağı[854] haber verildikten sonra yapılan tasvirlerin bir kısmı şöyledir: Görevli melek tarafından sûra üflenecek, Allah'ın diledikleri dışında gökte ve yerde bulunan bütün canlılar ölecek,[855] arz ve dağlar yerlerinden oynayıp birbirine çarpacak ve darmadağın olacaktır.[856]

Özellikle Mekkî sûrelerde yer alan bu tasvirlerde yerin dümdüz olacağı ve içinde bulunanları dışarı çıkaracağı,[857] denizlerin birbirlerine karışacağı,[858] göğün yarılacağı,[859] kâğıt gibi dürüleceği,[860] ayın yarılacağı[861] ve bu iki gezegenin bir araya getirileceği,[862] yıldızların döküleceği,[863] ışıklarının söndürüleceği,[864] kulakları sağır eden bir sesin duyulacağı,[865] vahşi hayvanların toplanıp bir araya getirileceği[866] beyan edilmektedir. Sûra ikinci üfleyişte ise kabirlerde bulunanların diriltilip mahşere sevkedileceği belirtilir.[867]

Kur'an'da kıyametin kopuşunu tasvir eden âyetlerin bir kısmı şöyledir:

اِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْۙ وَاِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْۙ وَاِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْۙ

وَاِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ وَاِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ وَاِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ

وَاِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ وَاِذَا الْمَوْؤُدَةُ سُئِلَتْ بِاَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ وَاِذَا

الصُّحُفُ نُشِرَتْ وَاِذَا السَّمَٓاءُ كُشِطَتْ وَاِذَا الْجَحِيمُ سُعِّرَتْ

وَاِذَا الْجَنَّةُ اُزْلِفَتْ عَلِمَتْ نَفْسٌ مَٓا اَحْضَرَتْ

“Güneş katlanıp dürüldüğünde, yıldızlar döküldüğünde, dağlar yürütüldüğünde, gebe develer salıverildiğinde, vahşi hayvanlar toplanıp bir araya getirildiğinde, denizler kaynatıldığında, ruhlar bedenlerle eşleştirildiğinde, diri diri gömülen kız çocuğunun hangi günahtan ötürü öldürüldüğü sorulduğunda, amel defterleri açıldığında, gökyüzü yerinden sıyrılıp koparıldığında, cehennem alevlendirildiğinde ve cennet yaklaştırıldığında herkes önceden hazırlayıp getirdiği amelleri bilecektir.”[868]

الْقَارِعَةُ مَا الْقَارِعَةُ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا الْقَارِعَةُ يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ

كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ

“Yürekleri hoplatan büyük felâket! Nedir yürekleri hoplatan o büyük felâket? Yürekleri hoplatan büyük felâketin ne olduğunu sen nereden bileceksin? O gün insanlar, her biri bir tarafa uçuşan küçük kelebekler gibi olacaktır. Dağlar da atılmış renkli yünler haline gelecektir.”[869]

Kıyametin kopmasına yönelik Kur’an’da yer alan tasvirlere benzer beyanlar çeşitli hadis rivayetlerinde de görülmektedir. Meselâ bazı rivayetlerde dünyanın şimdiye kadar geçirdiği ömre nispetle geride kalan ömrünün güne nazaran ikindi ile akşam arasındaki süre kadar olduğu,[870] insanlar yeni doğmuş devesini sağmak, alışveriş yapmak, havuzunu sıvamak gibi günlük işlerini yürütürken kıyametin âniden kopacağı,[871] bu esnada yerin yarılması,[872] ayın ikiye bölünmesi[873] gibi kevnî hadiselerin vuku bulacağı bildirilmektedir.

---

[802] Bu görüşü bazı filozoflar ve bâtınî akımlar benimsemiş bulunmaktadırlar.

[803] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “sâ’at” md.

[804] el-En’âm 6/31.

[805] el-En’âm 6/40.

[806] Buhârî, Tefsîr, 54/6-7.

[807] ez-Zâriyât 51/12.

[808] ez-Zuhruf 43/85.

[809] el-A’râf 7/187.

[810] en-Nâziât 79/42; bu mânadaki âyetler için bk. Yûsuf 12/107; el-Hicr 15/85; el-Enbiyâ 21/49; el-Hacc 22/1, 7, 55; el-Furkân 25/11; er-Rûm 30/12,

14, 55; Lokmân 31/34; Gâfir 40/46, 59; Fussılet 41/47; eş-Şûrâ 42/17; ez-Zuhruf 43/61, 66; el-Câsiye 45/27.

[811] Buhârî, "Rikâk", 39, "Tefsîr", 79/1; Müslim, "Fiten", 132-135.

[812] Muhammed 47/18; benzer anlamda bir âyet için bk. el-En'âm 6/158.

[813] Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIII, 53; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, V, 11.

[814] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili,* VI, 4388.

[815] en-Necm 53/57.

[816] Bk. meselâ el-Ahzâb 33/63; el-Kamer 54/1.

[817] Tirmizî, "Edeb", 81.

[818] İbn Mâce, "Fiten", 25; Müslim, "Fitne", 1.

[819] İbn Mâce, "Fiten", 25.

[820] Buhârî, "Fiten", 25; İbn Mâce, "Fiten", 25.

[821] Buhârî, "Fiten", 4, 25; İbn Mâce, "Fiten", 26.

[822] Buhârî, "Fiten", 4; Müslim, "Fiten", 18; İbn Mâce, "Fiten", 10.

[823] Tirmizî, "Fiten", 34; İbn Mâce, "Fiten", 25.

[824] Buhârî, "Fiten", 25; Müslim, "Fiten", 17.

[825] Buhârî, "İlim", 2; "Rikâk", 35; Ahmed b. Hanbel, II, 361.

[826] Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 122-123, II, 350; Aynî, *Umde*, I, 289; I, 82.

[827] İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XII, 72.

[828] Müslim, "Îmân", 249.

[829] Müslim, "Fiten", 128.

[830] Müslim, "Fiten", 40.

[831] Ebû Dâvûd, "Melâhim", 3; Tirmizî, "Menâkıb", 67.

[832] Müslim, "Fiten", 57-59.

[833] İbn Mâce, "Fiten", 34; Tirmizî, "Fiten", 52, 53, 79; Ebû Dâvûd, "Mehdî", 1.

[834] Buhârî, "Menâkıbü'l-ensâr", 36; Müslim, "Sıfatü'l-münâfıkīn", 43-47.

[835] Fîrûzâbâdî, *Kâmus Tercümesi*, "ecc" md.

[836] Sebe' 34/14.

[837] en-Neml 27/82.

[838] İbn Mâce, "Fiten", 31.

[839] ed-Duhân 44/10-11.

[840] Bk. ed-Duhân 44/10-16.

[841] Bu rivayetler için bk. İlyas Çelebi, *İtikadî Açıdan Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler*, s. 144-151.

[842] Buhârî, "Enbiyâ", 3, 7; "Fiten", 25-26; Müslim, "Fiten", 84, 95.

[843] Âl-i İmrân 3/55; en-Nisâ 4/157-158.

[844] Âl-i İmrân 3/55.

[845] en-Nisâ 4/159.

[846] Ayrıca bk. ez-Zuhruf 43/61.

[847] M. Şeltût, "Îsâ'nın Ref'i" (trc. E. R. Fığlalı), *AÜİFD*, Ankara 1978, 23/319-324.

[848] el-Kıyâme 75/7-9.

[849] Bk. Buhârî, "Fiten", 25; "Rikâk", 40; Müslim, "Îmân", 248; İbn Mâce, "Fiten", 32.

[850] Buhârî, “Fiten”, 24; Müslim, “Fiten”, 39; Tirmizî, “Fiten”, 42; Ebû Dâvûd, “Melâhim”, 12; İbn Mâce, “Fiten”, 29.

[851] Buhârî, “Fiten”, 24; Müslim, “Fiten”, 39; Tirmizî, “Fiten”, 42; İbn Mâce, “Fiten”, 29; Ebû Dâvûd, “Melâhim”, 12.

[852] Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân,* en-Neml 27/87 tefsiri; *Lisânü’l-Arab,* “svr” md.

[853] Bk. A. J. Wensinck, *el-Mu’cem,* “svr” md.

[854] el-En’âm 6/31; Yûsuf 12/107; en-Nahl 16/77; el-Hacc 22/55; ez-Zuhruf 43/66; Muhammed 47/18.

[855] ez-Zümer 39/68.

[856] el-Hâkka 69/13-16.

[857] el-İnşikâk 84/3-4; el-Fecr 82/21; Zilzâl 99/1-3.

[858] et-Tekvîr 81/6; el-İnfitâr 82/3.

[859] el-Mürselât 77/9; el-İnşikâk 84/1.

[860] el-Enbiyâ 21/104.

[861] el-Kamer 54/1.

[862] el-Kıyâme 75/4.

[863] et-Tekvîr 81/2; el-İnfitâr 82/2.

[864] el-Mürselât 77/8.

[865] Abese 80/33.

[866] et-Tekvîr 81/5.

[867] el-İnfitâr 82/4; el-Âdiyât 100/9.

[868] et-Tekvîr 81/1-14.

[869] el-Kâria 101/1-5.

[870] Tirmizî, “Fiten”, 26; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* II, 132; III, 119.

[871] Müslim, “Fiten”, 140.

[872] Müslim, “Fiten”, 39-40; Tirmizî, “Fiten”, 21.

[873] Tirmizî, “Fiten”, 20.

ÂHİRET HAYATI

Sözlükte **âhiret** “son, sonra olan ve son gün” anlamlarına gelir. İslâm akaidinin ulûhiyyet, nübüvvet ve meaddan oluşan üç ana esasından (usûl-i selâse) birini teşkil eder. Âhiret kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de 110 yerde geçmektedir. Tek başına kullanıldığı gibi “el-yevmü’l-âhir” (son gün), “ed-dârü’l-âhire, dârü’l-âhire” (son ikamet mahalli) ve “en-neş’etü’l-âhire” (son yaratılış) şekillerinde de kullanılır. Ayrıca yevmü’l-kıyâme” (kıyamet günü), “yevmü’d-dîn” (ceza ve mükâfat günü), “yevmü’l-hesâb” (hesap günü), “yevmü’t-telâk” (kavuşma günü), “yevmü’l-hulûd” (ebedîlik günü), “yevmü’l-hasre” (pişmanlık günü) gibi terkipler vardır. Terim olarak, dünya hayatını takip eden, ona benzer fakat daha değişik ve ölümsüz bir hayattan, ebediyet âlemine ait çeşitli merhaleler ve hallerden ibarettir.[874]

Kur’an’da Hz. Nûh,[875] İbrâhim,[876] Yûsuf[877], Mûsâ[878] ve diğer peygamberlerin âhiret inancını telkin ettikleri haber verilir. İlâhî dinin son halkasını teşkil eden İslâmiyet’te de iman esasları tespit edilirken âhiret inancı önemle vurgulanmıştır. Örnek olarak Nisâ sûresinin 136. âyeti gösterilebilir:

وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهٖ وَكُتُبِهٖ وَرُسُلِهٖ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَقَدْ ضَلَّ

ضَلَالًا بَعِيدًا

“Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr eden kimse tam mânasıyla sapıtmıştır.”

Kur’ân-ı Kerim’in beyanlarına göre dünya hayatı fâni, âhiret hayatı ise bâki ve ölümsüzdür. Âhiretin imkân dahilinde, hatta gerekli olduğu akılla, kıyametin nasıl kopacağı, nasıl başlayıp devam edeceği ise nasslarla bilinebilir. Âhiret hayatını gerekli kılan, bu dünya hayatının bir imtihan yeri olmasıdır.[879] Bu imtihan çerçevesinde kimi zengin kimi fakir, kimi âmir kimi memur, kimi sağlam kimi hasta olarak denenmektedir. Sonuçta bütün insanlar itaatkâr veya âsi, âdil veya zalim, iyi veya kötü olarak Allah’ın huzuruna çıkacaktır. Dünya hayatındaki haksızlıkların, haddi aşmaların cezasının verilmesi ve işlenen iyilik ve taatlerin ödüllendirilmesi için ilahî adalet divanı kurulacak, herkes birbiriyle hesaplaşacak, haklı ile haksız ayırt edilecek ve kişiye ameline göre karşılık verilecektir.

Âhirete İmanın Mahiyeti

Âhiret hayatı duyular ötesine ait bir konu olduğundan onun varlığının ispatı nass yoluyla imkân dahiline girer. Akıl, nassların haber verdiği hususların olabilirliğine hükmeder. Bu alanda nasslarda yer alan bilgilerle yetinmek durumundayız. Meselâ âhiretle ilgili olarak kullanılan sûr, mîzan ve amel defteri gibi kavramlar dünyadaki boynuz, terazi ve defterlere benzetilemez, onların mahiyetini ancak Allah bilir.

Kur’ân-ı Kerim insanın mebde ve mead (hayatın ilkin başlaması ve ölümden

sonra yeniden vücut bulması) hakkında bilgilenme merakını gidermek amacıyla onun aklına hitap eder ve âhireti insan aklına yaklaştırmak için dünya ile ilgili benzetmeler yapar. Bu çerçevede Allah'a imanla âhirete imanı bir arada sıkça zikreder.

Âhiret hayatının aklî delillerinin başında onun muhal değil mümkün oluşu gelir. Allah'ın ilmi imkân dahilinde olan nesne ve olayları kuşatıcı, O'nun kudreti de bunların tamamını kapsayıcıdır. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın her bedenin yok olan organlarını yeniden yaratmak veya parçalanmış cüzlerini bir araya getirmek suretiyle eski haline döndürmesi, söz konusu bedene ait ruhu da ona iade etmesi aklen imkânsız olmadığı gibi dinî bakımdan kesin bir şekilde sabittir.

Kur'ân-ı Kerim'de, eline aldığı çürümüş bir kemiği ufaladıktan sonra Resûlullah'a dönerek, "Allah'ın bu çürümüş kemikleri dirilteceğine mi inanıyorsun?" diyen Übey b. Halef'e şöyle cevap verilmektedir: "İnsan görmez mi ki, biz onu meniden yarattık. Bir de bakıyorsun apaçık bir düşman kesilmiş! Kendi yaratılışını unutarak bize karşı misal getirmeye kalkışıyor ve 'Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?' diyor. De ki: Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek. Çünkü O, her türlü yaratmayı hakkıyla bilendir."[880]

Kur'ân-ı Kerim âhirete inanmayanların sadece zanna uyduklarını,[881] inkârcı, kibirli, maddî hazlara düşkün ve merhametsiz olduklarını,[882] bu sebeple onlara itibar edilmemesi gerektiğini[883] bildirir; kişinin dünyadan nasibini almayı unutmadan âhiret yurdunu aramasını öğütler.[884] İnsanın boş yere yaratılmadığını, başı boş bırakılmadığını, öldükten sonra diriltilip huzûr-ı ilahîye çıkarılacağını haber verir.[885] Böylece dünyada sorumluluk duygusuna sahip tek canlı varlık olan insanın hayatını anlamlı kılan âmillerin de bu duygulardan ibaret bulunduğunu, böylelerinin dünyevî yaptırımlardan kurtulsalar bile kıyamet gününde Allah'ın huzurunda hesap vermekten kurtulamayacaklarına vurgu yapar.

Kur'ân-ı Kerim kıyamet inancını bütün peygamberlerin telkin ettiğini haber verir.[886] Günümüzde de başta Yahudilik ve Hıristiyanlık olmak üzere yaşayan dinlerin hepsinde bir nevi âhiret inancı bulunmaktadır. Bu da insanlığın âhiretin varlığı konusunda ortak bir kanaati paylaştığını göstermektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki insanda sonsuzluk duygusu bulunmaktadır. Bu dünya hayatındaki ayrılıkların, giderilmemiş özlemlerin beka âleminde karşılanacağı inancı, kişiyi büyük çapta rahatlatmakta ve ileriye yönelik ümitler telkin etmektedir. Allah yolunda öldürülenlerin ölü zannedilmemesini, onların rableri nezdinde diri olduklarını bildiren âyetlerle[887] sâlihlerin ruhlarının arşın altında yeşil kuşların kursağı içinde asılı olduklarını, ayrıca hayır ve sadakalardan ruhların haberdar edildiklerini bildiren hadisler,[888] insanın beka duygusunu güçlendiren ifadelerdir.

Her birimiz yakın çevremizden başlamak üzere haber alabildiğimiz uzak ülkelere kadar birçok zulüm ve haksızlığın işlendiğini bilmekteyiz. Kâbil'in Hâbil'i öldürmesinden itibaren başlayıp dünyanın ömrü boyunca devam edecek olan zulümlerin cezası nasıl verilecek, adalet nasıl tecelli edecektir? Söz konusu adalet yerine getirilmeyecekse insanoğlunun yaratılması ve onun barınağı olan dünyanın var oluşunun ne mânası vardır?

Ölüm Sonrasına İlişkin Teoriler

Ölüm sonrasına ilişkin görüşler, dünyanın bir başlangıç ve sonunun bulunup bulunmadığı düşüncesiyle yakından ilişkilidir. Maddenin kadim olduğunu, başlangıç ve sonunun bulunmadığını iddia eden materyalistlere göre insan, tıpkı şuursuz canlılar gibi doğan, yaşayan ve yerine hemcinslerini bırakarak ölüp giden bir varlıktır. Böylece hayat sonsuza kadar sürüp gitmektedir. Dolayısıyla ölüm sonrası bir hayat söz konusu değildir.

Bu görüşün hem kozmolojik hem de ahlâkî açıdan zaafları bulunmaktadır.

Kozmolojik açıdan taşıdığı zaaflar şu şekilde ifade edilebilir: Fizik ve astronomi bilim dallarında meydana gelen gelişmeler, insanlığın var oluşundan bu yana merak ettiği “evrenin başlangıcı ve sonu” problemini bilimsel bir çerçevede cevaplayabilme imkânına kavuşturdu. Meselâ 1921 yılında Edwin Hubble’nin (ö. 1953), galaksilerin çok yüksek hızla birbirinden uzaklaşıp uzayda dışa doğru yayıldığını keşfetmesi, uzak geçmişteki bir zamanda galaksilerin çok küçük bir topakta birleşik olduğu, her nasılsa bu topağın patladığı (big bang) ve sonunda şu anda birbirinden yüksek bir hızla uzaklaşmakta olan galaksilerin oluştuğu sonucuna ulaştırmıştır. Sonra kozmik mikrodalga fon ışınımı, hidrojen ve helyum gibi elementlerin orantısal bolluğu, yıldızların oluşum ve yaşam süreci gibi deliller de bu sonucu destekledi. Günümüzde “büyük patlama” olarak bilinen bu model evrenin 13.7 milyar yıl önce gerçekleşen bir başlangıca sahip olduğu anlamına gelmektedir.

Diğer taraftan “entropi” diye isimlendirilen termodinamiğin ikinci kanunu, fiziğin en önemli yasalarından biridir. Buna göre evrendeki düzensizlik, geri dönüşü mümkün olamayacak şekilde sürekli artmakta, var olan her şeyin yıprandığına ve başlangıcından itibaren evrenin nihaî bir sona doğru yol aldığına işaret etmektedir. Sonuç olarak bugünkü fizik ve astronomi bilimleri tarafından ortaya konulan başta “big bang teorisi” ve “entropi yasası” olmak üzere birçok bilgi ve bulgu, ezelî ve ebedî evren iddiasındaki materyalizmin tam aksine başlangıcı ve sonu olan bir evren resmi çizmekte, böylelikle de ilahî dinlerin yaratılış ve kıyamet tezlerini desteklemektedir.

Materyalizmin ahlâkî ve sosyolojik açılardan taşıdığı zaaflara gelince, burada öncelikle şuna temas edilmelidir: Dünya hayatının bir sınav dönemi oluşturduğunu, insanın dünyada imtihan edildiğini, buradaki davranışların karşılığının dünyada tam olarak verilmediği, dolayısıyla adaletin tam olarak tecelli etmediğini, bu sebeple ikinci bir hayatın zaruri bulunduğunu benimseyenler, zamanın başlangıç ve sonu meselesine bağlı olarak iki gruba ayrılmışlardır.

Aztek, Maya, Eski Mısır, Sümer dinleri ile Hinduizm ve Budizm’e göre zaman, birbirini izleyen devrelerden oluşur ve bu devrî hareket, geçmişten geleceğe sonsuza kadar sürüp gider. Bu inancı paylaşanlar, beklenen ceza ve mükâfatın tenasüh (ruh göçü, reenkarnasyon) yoluyla gerçekleşeceğini savunurlar. Tenasüh, “Ölüm münasebetiyle bir bedenden ayrılan ruhun insan, hayvan ve bitki türünden başka bir bedene geçtiğini kabul eden inanış.” diye tanımlanabilir.

Genel olarak dinî ve felsefî sistemler “ölümsüzlük” doktrinlerini

temellendirirken, bunu Tanrı, evren ve insan tasavvurlarına paralel bir sistem dahilinde gerçekleştirirler. Bu bağlamda âlemle münasebeti söz konusu olmayan "mutlak" bir tanrı anlayışını benimseyen din ve düşünce sistemleri, kendi mantığı içinde ebediyete "ölümsüz ruh" nazariyesiyle ulaşabilmiştir. Meselâ ruh göçü inancının yaygın olarak görüldüğü Hint kozmolojisinde tanrı, evrendeki varlıkların ötesinde bulunan bir güç değildir. Her türlü anlam içeriğinden yoksun "mutlak" bir tanrı anlayışının benimsendiği böyle bir sistemde, Tanrı'nın âleme iradî müdahalesi olamayacağından, ölümsüzlük konusunda "ruh merkezli" bir yaklaşım sergilenir. Ruhun bozulmaz, parçalanmaz mücerret bir cevher olduğu, fiziksel bedenin ölmesiyle kendi başına varlığını sürdürebileceği gibi esaslar, hareket noktası olarak kabul edilir.

İslâmiyet'in de içinde bulunduğu ilahî dinlerde ise ölümsüzlük konusunda "Tanrı merkezli" bir yaklaşım benimsenmiştir. Buna göre insanı ölümsüz kılacak, ruhun mahiyetine yönelik spekülasyonlar değil, ilim, irade ve kudret sahibi Tanrı'dır. Bir kere Allah'a inanıp, kendisi de dahil bütün bu evreni O'nun yarattığını kabul eden kimse, Tanrı'nın bütün bunları tekrar yaratmaya muktedir olduğuna da inanır. Bir başka deyişle mümin, dünya hayatının gerçekleştiğini kabul ettiği gibi, âhiret âleminin gerçekleşeceğini de kabul eder.

Bu sebeple ruhun mahiyetinden hareketle ölümsüzlüğü ispatlama yöntemleri, dinî çevrelerde fazla itibar görmemiştir. İslâm kelâmında ölüm sonrasına dair meselelerin "sem'iyyât" (nassa bağlı) olarak isimlendirilmesinden de anlaşılacağı üzere kelâm âlimleri, meada dair konularda doğru habere dayalı bir yöntem izlemişler; rasyonel mesailerini ölümsüzlüğü ispatlamaya değil, kendilerine bunu sağlayacak Tanrı inancını temellendirmeye ayırmışlardır.

Öte yandan ruh göçünü savunanların bu inanca gerekçe olarak gösterdikleri "karma yasası" da kendi içinde çelişkili görünmektedir, çünkü karma doktrini, toplumdaki farklılıkların kaynağını, ilk olarak nasıl ortaya çıktığını açıklayamamaktadır. İddia edildiği gibi her varlığın kaderi kendisinden önceki varoluş formlarında belirleniyorsa, ilk varlık formu neye göre ve nasıl belirlenmiştir? Ayrıca şu anda değişik statü ve formlarda bulunan varlıklar başlangıçta eşit durumda mıydı? Eşit olmadıkları kabul edildiği takdirde, onların sorumlu olmadıkları bir eşitsizliğin ve bunun sonuçlarının peşinen kabul edilmesi gerekir. Şayet başlangıçta eşit idiyseler, tekâmüllerinin bir devresinde eşitsizliklerinin başlaması sonucu gündeme gelir ki, bu durumda da eşitliğin niçin ve nasıl bozulduğu sorusu ortaya çıkar.

Dolayısıyla evrene ve onun işleyişine yön veren karma sisteminin ezelî kabul edildiği bir anlayışla bu sorulara cevap vermek mümkün değildir. İslâm dinine göre bireyin sonsuza kadar yaşamasını garanti altına alan ilim, kudret ve irade sahibi bir Tanrı'nın mevcudiyeti ve buna bağlı olarak öte dünya inancının bulunması, ruh göçü iddiasının cazibesini ortadan kaldırmıştır.

Bütün ilahî dinlerin temel inançları arasında yer alan âhirete iman esasını ortadan kaldırmaya çalışan tenasüh anlayışı, bu dinler tarafından reddedilmiştir. Yaratılmışların en değerlisini teşkil eden "insan"ın olgun ve ergin vasfına ulaşmak suretiyle davranışlarını kontrol altına almasında çok önemli bir âmil olan âhiret hayatı, bütün insanların ölümünden sonra üzerinde yaşadığımız yer

küresinin başka bir arza dönüşmesi neticesinde başlayacaktır. Orada herkes hem yaratıcıya hem de birbirlerine karşı sorumlu olacak, hesap görüldükten sonra, dünyadakinden apayrı, iyi veya kötü (cennet ve cehennem) fakat her ikisi de ebedî bir hayata intikal edecektir.

Kur'ân-ı Kerim'in açık beyanlarıyla ifade edilen bu hususu tenasüh veya reenkarnasyonla bağdaştırmak mümkün değildir. Çünkü İslâm'a göre âhiret hayatı, bir defaya mahsus ve tamamen farklı bir âlemde devam edecektir. Ayrıca yeniden diriliş sadece ruhla değil, ruh ve bedenle beraber olacaktır; hem de söz konusu beden başka bir beden değil, dünyadaki bedendir, en azından temel unsurlarından (eczâ-i asliyye) oluşturulacak bir bedendir.

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâmiyet gibi ilahî vahye dayanan dinlere göre fâni olan âlemde zaman düz bir hat şeklinde akıp gitmektedir. Âlemle birlikte içinde yaşanılan zaman da birgün sona erecek ve yeni bir âlem (ahiret) ile sonsuz zaman başlayacaktır.

Yeniden Diriliş

"Öldükten sonra dirilme" âhiret hayatının safhalarından biri olup, dinî literatürde "ba'S ba'de'l-mevt" olarak ifade edilir ve şöyle tanımlanır: Kıyamet gününde Allah'ın âhiret hayatını başlatmak üzere ölüleri yeniden canlandırması, onları kabirlerinden çıkararak hayata döndürmesi.

Ba's terimi Kur'an'da "yevmü'l-ba's" terkibinden başka "yevmü'l-hurûc" (kabirden çıkış günü), "yevmü'l-kıyâm" (kabirden kalkış günü) şeklinde de ifade edilir. Sözlükte "bir şeyi tekrar yapmak, eski durumuna getirmek" anlamında kullanılan **iâde** terimi de şöyle tanımlanır: "Mahlûkatın yaratılıştan sonra eski haline (yokluk), canlıların ise ölümden sonra tekrar hayata döndürülmesidir." Allah'ın esmâ-i hüsnâsından biri olan **muîd** de aynı kökten gelir ve "tekrar yaratan" mânasına gelir.

Tekrar yaratmak, tabiatın yönetilmesi sırasında "oluşturmak-yok etmek" mânasına geldiği gibi kelâm ilminde daha çok kıyamet gününde sûra ikinci defa üflenmesiyle bütün insanların kabirlerinden kalkarak rablerine doğru koşmaları, [889] ruhların bedenlere ait cüzlere (eczâ-i asliyye) iadesi suretiyle vuku bulacak olan ba'sın şekli münasebetiyle de gündeme gelir. Böylece hem haşrın cismanî değil ruhanî olacağını söyleyen İslâm filozoflarına hem de reenkarnasyonu benimseyen dinî gruplara cevap verilmiş olur.

Yeniden Dirilişin İlmî Temelleri

İslâm inancına göre "yeniden diriliş", dünyaya geliş amacımızın tabii bir sonucudur. Çünkü biz dünyaya amaçsız olarak değil, imtihan edilmek üzere gönderildiğimize inanıyoruz. İmtihanın sonunda da hesap görülecektir. Ölüm, bir daha dirilmemek üzere yokluğa mahkûm olmaktan ibaretse, yaratılış ve dünyaya geliş amacımız anlamsız hale gelmiş olur.

Dirilişin nasıl gerçekleşeceği konusunda ileri sürülecek görüşler, söz gelimi onun ruhanî mi, cismanî mi yoksa hem ruhanî hem de cismanî mi (rûh maa'l-beden) olacağı konusundaki akıl yürütmeler, spekülatif olmaktan öteye geçemez.

Biz bu tür konuları nasslardaki vurguyu esas alarak anlama durumundayız. Kur'an'da ve Resûl-i Ekrem'in sözlerinde yeniden dirilişe yönelik yapılan tasvirlerde hem bedeni hem de ruhu ilgilendiren mükâfat ve cezalar bulunmaktadır.

Bu görüş dile getirildiğinde çürüyüp yok olan bedenin tekrar diriltilmesinin mümkün olmadığı şeklindeki itiraz ileri sürülmektedir. Aslında böyle bir karşı fikir, dirilişin ölüm anındaki bedenin aynen iade edilmesi durumunda geçerli olur. Halbuki nasslarda böyle bir ifadeye rastlanmamaktadır. Bir anlayışa göre diriliş insana ait bazı hücrelerden, belki genlerden oluşacaktır. Bu görüşü savunanlar, örnek olarak acbü'z-zeneb hadisini gösterirler. "Kuyruk sokumu" anlamına gelen bu terkip "insanın ilk yaratılışında ve öldükten sonraki dirilişinde bedenin özünü oluşturan madde" şeklinde yorumlanmıştır.

Buhârî ve Müslim'de yer alan hadiste acbü'z-zeneb dışında insan cesedinin mezarda çürüyüp ortadan kalkacağı, yeniden dirilişin acbü'z-zenebden olacağı[890] bildirilmekte ve acbü'z-zeneb, hardal tanesine benzetilmektedir.[891] Hadis şârihleri acbü'z-zenebi omurga kemiğinin son parçasını teşkil eden kuyruk sokumu olarak açıklamışlardır. Farklı rivayetlerde "acbü'z-zeneb" yerine "acmü'z-zeneb" (kuyruk sokumu civarında noktaya benzer pek küçük şey, nüve) ifadesi de yer almıştır.[892] Bu ifade ile genetik ve kök hücre arasında yakın bir ilişkinin bulunduğunu söylemek mümkündür.

Yeniden Dirilişin Ahlâkî Temelleri

İçinde bulunduğumuz kâinatı yoktan var eden, insanı akıllı ve irade sahibi bir varlık olarak yaratan Allah Teâlâ, onun üzerinde tasarruf yetkisine elbette sahiptir. O, insanı yaratırken ve birtakım yeteneklerle donatırken tasarruf sahibi olduğu gibi hedef ve gayesini belirlerken de aynı vasfa sahiptir. Şüphe yok ki Cenâb-ı Hak murat etseydi, insan türünü de şuursuz canlılar içgüdüsüne sahip kılar, mükellef ve yükümlü yapmazdı.

Âl-i İmrân sûresinin 26. âyetinde şöyle buyurulmaktadır:

قُلِ اللّٰهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ
مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ
عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

"Resûlüm! De ki: Mülkün gerçek sahibi olan Allahım! Sen mülkü dilediğine verir, dilediğinden geri alırsın. Dilediğini yüceltir, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Gerçekten sen, her şeye kadirsin."

İnsan kendisine özgü donanımıyla yaptığı iyilikleri de, işlediği kötülükleri de bilinçli olarak yapar. Tarihin eski çağlarından beri yeryüzünde adaletin sağlanması ve toplum huzurunun korunması için mahkemelerin kurulması, insan türünün sorumluluğunu belgeleyen davranışlar niteliğindedir. Kurulan mahkemelere ve geliştirilen sorgulama tekniklerine rağmen dünyada mutlak

adaletin tesis edilemediği, zorbaların, güçlülerin, zalimlerin ve hilebazların üste çıkıp mazlumları ve mâsumları baskı altına aldıkları, haklarını gasbettikleri inkâr edilemeyen bir rialitedir.

Materyalistler, canlılar içinde insana özgü bir konum tanımadıkları için onun yaratılışında ve yaşamasında da herhangi bir hedef belirlememişlerdir. Onlara göre her şey bu dünyada başlamakta, bu dünyada bitmektedir, dolayısıyla adalet de dünyada gerçekleştiği kadarıyla söz konusudur.

Yeniden Dirilişin Kanıtları Karşısında İnkârcıların Tepkisi

Yeniden dirilişi gerekli kılan ilmî ve ahlâkî ilkelere rağmen inkârcılar duruşlarında ısrar etmişlerdir. Kur'ân-ı Kerim, inkârcıların bu tutumunu reddederek ba'sın mümkün olduğunu ve mutlaka gerçekleşeceğini şu yollarla ispat etmektedir:

Yoktan var etmenin, ikinci defa yaratmaktan daha zor olduğu

Kur'ân-ı Kerim'de, Allah Teâlâ'nın varlıkları ilk başta yarattığı, bunu ölümden sonra diriltmek suretiyle tekrarladığı beyan edilmekte; ikinci, üçüncü defa yaratmanın kendisi için kolay olduğu haber verilmekte; ilk başta nasıl yarattığını görmek için insanlar yeryüzünde gezip dolaşmaya davet edilmekte, "İlk yaratmada acz mi gösterdik ki yeni yaratmalarımızdan şüphe ediyorlar?" denilmektedir.[893]

Bir şeyi yoktan var etmek, onu ikinci defa yaratmaktan (ölüyü diriltmek) daha zordur. Bu sebeple ilk yaratılışı yapan Allah, daha kolay olan ba'sı da elbette gerçekleştirir. Bu tür ispata örnek olarak gösterilebilecek âyetlerde Cenâb-ı Hak, kendileri kemik yığını ve kokuşmuş toprak olduktan sonra nasıl diriltileceklerini soranlara, onları ilkinde toprak, nutfe, alaka (aşılanmış yumurta) ve mudga (et parçası) aşamalarıyla yarattığını hatırlatmakta, buna kadir olanın diriltmeyi çok daha kolay yapacağını beyan etmekte, göklerin ve yerin yaratılmasının insanların yaratılmasından daha zor olduğunu, bu zor şeyleri yapanın, daha kolay bir iş olan ikinci defa yaratmayı (ölüleri diriltme) çok daha rahat yapacağını bildirmektedir.[894]

Bir şeyin benzerini yaratanın, o şeyin kendisini de yaratabileceği

Kur'ân-ı Kerim'de gökleri ve yeri yaratan Allah'ın, benzerlerini de yaratmaya kadir olduğu, yazılı kâğıtların tomarını dürer gibi göğü toplayıp düreceği, onu tekrar ilk yaratmaya başladığı hale getireceği, yağmuru ölü toprağa indirip ona hayat verdiği gibi ölüleri de yeniden dirilteceği bildirilmektedir.[895]

Bir şeyin zıddını yaratanın, benzerini de yaratabileceği

Kur'ân-ı Kerim'de Allah Teâlâ'nın yeşil ağaçtan ateşi çıkardığı, gökleri ve yeri yarattığı, bunları yapanın zıddını ve benzerlerini de yaratmaya kadir olduğu haber verilmektedir.[896]

Bedevîler ağaçları birbirine sürterek ateş elde ederlerdi. Âyette içinde su bulunan yeşil ağaçtan ateşin çıkarılması örnek gösterilerek Allah'ın insanların âdeta imkânsız gördükleri şeyleri yarattığı; yaratmaya kadir olanın bunun zıddı

olan yok etmeye de kadir olacağı vurgulanmaktadır.

“Bir de onlar dediler ki: Sahi biz, bir kemik yığını ve kokuşmuş bir toprak olmuşken, yepyeni bir hilkatte diriltileceğiz, öyle mi! De ki: İster taş olun, ister demir, isterse aklınıza (yeniden dirilmesi) imkânsız gibi görünen herhangi bir yaratık! (Bunlar, Allah’ın sizi yeniden diriltmesini güçleştirmez). Diyecekler ki: Bizi tekrar (hayata) kim döndürecek? De ki: Sizi ilk defa yaratan. Bunun üzerine onlar sana alaylı bir tarzda başlarını sallayacak ve “Ne zamanmış o?” diyecekler. De ki: Yakın olsa gerek! Allah’ın sizi çağıracağı gün, kendisine hamdederek çağrısına uyarsınız ve (dirilmeden önceki halinizde) çok az kaldığınızı sanırsınız.”[897]

Âhirette Hesabın Başlaması

Sûra İkinci Üfleniş

Kur’ân-ı Kerim’de on yerde sûra üfleneceği haber verilmekte olup, bunların bir kısmı kıyametin kopuşu, bir kısmı ise ba‘sın başlaması için işarettir. Zümer sûresinde şöyle buyurulmaktadır:

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا
مَنْ شَاءَ اللّٰهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرٰى فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ

“Sûra üflenir ve Allah’ın dilediği kimseler dışında göklerdeki herkes ve yerdeki herkes ölür. Sonra ona bir daha üflenir, bir bakarsın ki onlar kalkmış bekliyorlar.”[898]

Bu ilahî beyanlardan anlaşıldığı üzere sûra iki defa üflenecektir. Birinci üflenişte Allah’ın diledikleri dışında göklerde ve yerde bulunanların hepsi ölecek, yeryüzü ve dağlar birbirine çarpılarak darmadağın edilecek,[899] kâinattaki nizam bozulacak ve bütün canlılar yok olacaktır. İkinci üflenişte ise ölüler dirilerek ayağa kalkacak,[900] bir araya getirilecek,[901] günahkârların gözleri gömgök bir halde mahşerde toplanacak,[902]Allah’ın diledikleri hariç göklerde ve yerde bulunanların hepsi dehşete kapılacak ve boyunları bükük olarak bölük bölük Allah’ın huzuruna çıkacaktır.[903] Birinci sûr ile ikinci sûr arasında ne kadar zamanın geçeceği hususunda bazı rivayetler nakledilmişse de hiçbirinde kesin bir süre belirlenmemiştir.[904]

Ba‘s ba‘de‘l-mevt

Sözlükte “diriltmek, göndermek ve sevketmek” anlamlarına gelen ba‘s, terim olarak, “kıyamet koptuktan sonra sûra ikinci defa üfürülmesiyle bütün insanların hesap vermek üzere tekrar diriltilmeleri” demektir. Kur’ân-ı Kerim’de,

وَأَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَأَنَّ اللّٰهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ

“Kıyamet muhakkak gelecektir. Onda hiçbir şüphe yoktur ve şüphesiz Allah

kabirlerdeki kimseleri diriltecektir."[905] buyurulmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'de ba's kökü ile gün anlamına gelen "el-yevm" kelimesi, "yevmü'l-ba's" (diriliş günü) veya "yevme yüb'asûn" (diriltilecekleri gün) şeklinde birbirleriyle irtibatlı olarak on iki defa zikredilmektedir.[906] Öldükten sonra dirilme, Kur'an'ın üzerinde önemle durduğu, inkâr edenlerin uyarıldığı ve ba'sın mutlaka gerçekleşeceğinin vurgulandığı bir konudur. Bu husus, Hac sûresinde şu şekilde dile getirilmektedir:

"Ey insanlar! Ölümden sonra diriliş konusunda herhangi bir şüphe içindeyseniz, hiç şüphesiz biz sizi topraktan, sonra az bir sudan (meniden), sonra bir embriyodan, sonra da yaratılışı belli belirsiz bir mudğadan yarattık ki size (kudretimizi) apaçık anlatalım. Dilediğimizi belli bir süreye kadar rahimlerde durduruyoruz. Sonra sizi bir çocuk olarak çıkarıyor, sonra da (akıl, temyiz ve kuvvette) tam gücünüze ulaşmanız için (sizi kemale erdiriyoruz). İçinizden ölenler olur. Yine içinizden bir kısmı da ömrün en düşkün çağına ulaştırılır ki, bilirken hiçbir şey bilmez hale gelsin. Yeryüzünü de ölü, kupkuru görürsün. Biz, onun üzerine yağmur indirdiğimiz zaman kıpırdar, kabarır ve her türden iç açıcı çift çift bitkiler bitirir."[907]

Kur'an, inkârcıların inkârda ısrarlarında pişman olacaklarını da şöyle haber vermektedir:

قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا هٰذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمٰنُ

وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ

"Vay başımıza gelene! Kim bizi diriltip mezarımızdan çıkardı? Bu, rahmanın vaat ettiği şeydir. Peygamberler doğru söylemişler."[908]

Ehli sünnet inancına göre ba's, çürümüş insan bedeninin parçalarının bir araya getirilmesi ve bu bedene ruhun iade edilmesi suretiyle (rûh maa'l-beden) vuku bulacaktır. Dirilişte insan bedenine temel teşkil eden yapı taşlarının ya tamamıyla veya bir kısmıyla dünyadaki bedenin aslî cüzlerinden oluşacağı, aksi takdirde bu bedene dünyadaki beden denilemeyeceği kabul edilmektedir. Daha önce belirttiğimiz gibi bir hadiste tekrar yaratılışın, çürümeyen kuyruk sokumu kemiğinden derlenip toparlanacağı haber verilmiştir.[909] Azapla ilgili âyetlerde ağızların mühürlenmesi, ellerin konuşması, ayakların şahitlik etmesi, tenlerin pişmesi ve yenilenmesi gibi bedenle ilgili tasvirler,[910] ba'sın ruhla birlikte bedenle olacağını ortaya koymaktadır.

Haşr

Kıyamet günü ba'sı müteakip bütün yaratıkların toplanma yerine sevkedilmesine **haşr**, o mekâna da **mahşer** denilmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de bu husus cem'[911] ve haşr kavramlarıyla ifade edilmektedir. Güneş sistemine bağlı olmayan insanlarda zaman kavramının oluşmadığı bilinmektedir. Bu sistem içindeki cansız varlıklar zaman içinde varlıklarını sürdürür, canlılar onu idrak eder, insan ise onun hakkında bilgi ve bilinç sahibidir.[912] Bu sebeple olacaktır ki kıyametin bu sahnesi için şöyle

buyurulmuştur: وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ كَاَنْ لَمْ يَلْبَثُوا اِلَّا سَاعَةً مِنَ النَّهَارِ يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ
“Allah’ın onları (mahşerde) topladığı gün, gündüzün sadece bir saati kadar kaldıklarını zannederler ve aralarında tanışırlar.”[913] O gün mücrimlerin gözleri korkudan gömgök olacak,[914] kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun haşredilecek,[915] bakışları perişan bir halde, dağılmış çekirgeler gibi kabirlerinden çıkıp çağırana doğru koşacaklar,[916] kâfirlerin yüzleri siyah ve kederli, müminlerinki ise parlak ve sevinçli olacaktır.[917] Çeşitli hadis rivayetlerinde ise mahşerin dümdüz bir yer olacağı,[918] insanların çıplak, yalın ayak, sünnetsiz ve beden yapıları bakımından kusursuz olarak haşrolunacakları,[919] mahşer yerinde beklerken güneşin yaklaşacağı ve terleyecekleri,[920] insanların yaya, binitli veya yüzüstü sürünerek toplanacakları,[921] bazılarını arkalarından bir ateşin kovalayacağı[922] haber verilmektedir.

Amel Defteri

Amel defteri, insanların dünya hayatındaki amellerinin kayıtlı bulunduğu ve âhirette kendilerine verilecek olan defter (tutanak) veya hesaptan sonra sahibinin durumunu bildiren berat (belge) anlamına gelir. Kur’ân-ı Kerim’de **suhuf, kitap** ve biraz özel anlamda “siccîn” şeklinde zikredilir.[923] Kur’ân-ı Kerim’de:

وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ كِتَابًا يَلْقٰيهُ مَنْشُورًا اِقْرَأْ كِتَابَكَ كَفٰى

بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا

“Kıyamet günü kendisine, açılmış olarak karşılaşacağı bir kitap çıkaracağız. ‘Oku kitabını! Bugün hesap sorucu olarak sana nefsin yeter.’ denilecektir.”[924]
Mutaffifîn sûresinde ise:

اِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَفٖي سِجّٖينٍ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا سِجّٖينٌ كِتَابٌ

مَرْقُومٌ

“O günahkârların yazısı muhakkak siccîndedir. Siccînin ne olduğunu sen ne bileceksin! O yazılmış bir kitaptır.”[925] buyurulmaktadır.
Kur’ân-ı Kerim’de insanların açık-gizli bütün söz ve işlerini Cenâb-ı Hakk’ın işittiği, Kirâmen Kâtibîn,[926] rusül,[927] mütelekkıyân, rakīb ve atîd[928] şeklinde nitelendirilen görevli meleklerin bunları zapta geçtiği kaydedilir. Bu hususa yönelik beyanların biri şöyledir:

اِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَمٖينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعٖيدٌ مَا يَلْفِظُ

مِنْ قَوْلٍ اِلَّا لَدَيْهِ رَقٖيبٌ عَتٖيدٌ

“Kişinin sağında ve solunda oturan ve her davranışını tespit eden iki melek

vardır. İnsan hiçbir söz söylemez ki yanında gözetleyen ve söylediklerini zapteden bir melek bulunmasın.”[929]

Kur’an, amel defterinin âhirette insanın önüne konulacağı ve büyük küçük demeden yaptığı her şeyin kaydedildiğini gören insanın hayrette kalacağı şöyle bildirilmektedir: “Her insanın amel defterini boynuna astık. İnsan için kıyamet gününde açılmış olarak önüne konulacak bir kitap çıkarırız. Kitabını oku! Bugün sana hesap sorucu olarak kendi nefsin yeter.”[930]

“Kitap ortaya konmuştur. Suçluların onda yazılı olanlardan korkmuş olduğunu görürsün. ‘Vah halimize!’ derler ‘Bu nasıl kitapmış!’ Küçük büyük hiçbir şeyi bırakmaksızın (yaptıklarımızın) hepsini sayıp dökmüş. Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Senin rabbin hiç kimseye zulmetmez.”[931]

Bir kısmının kitabının sağ tarafından, bir kısmınınkinin sol tarafından veya arkasından verileceği, kitabını sağdan alanların hesabının kolay, sol tarafından veya arkasından verilenlerin hesabının ise çetin olacağı bildirilmektedir.

Kitabı sağ tarafından verilen, “Alın, kitabımı okuyun. Doğrusu ben hesabımla karşılaşacağımı ve kolay bir hesapla hesaba çekileceğimi biliyordum.” der ve sevinçli olarak ailesine döner. Kitabı sol tarafından verilen ise “Keşke kitabım verilmeseydi, yok edilse de hesabımın ne olduğunu bilmeseydim” der.[932]

Kur’ân-ı Kerim, kıyamet günü kişilere verilecek ferdî amel defterlerinin yanı sıra ümmet yani her dinin bağlıları halinde de huzûr-ı ilahîye çağırılarak kendilerine defter verileceğini haber vermektedir.

وَتَرَى كُلَّ أُمَّةٍ جَاثِيَةً كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَى إِلَى كِتَابِهَا اَلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ
مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ هَذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ إِنَّا كُنَّا
نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

“O gün her ümmeti diz çökmüş görürsün. Her ümmet kendi kitabına çağrılır, kendilerine, “Bugün yaptıklarınızla cezalandırılacaksınız!” denilir. ‘Bu, hakkınızda gerçeği söyleyen bizim kitabımızdır, çünkü biz yaptıklarınızı kaydediyorduk.’[933] denilir.”

Bu duruma göre insanların ferdî sorumluluklarının yanında toplum halindeki sorumluluklarının da bulunduğu ve bunun için ayrı bir defter tutulduğu anlaşılmaktadır.

Hesap

Âhirette amel defterleri dağıtıldıktan sonra adalet terazilerinin kurulacağını ve hesabın görüleceğini bildiren safhadır. Çeşitli âyetlerde vurgulu ifadelerle beyan edildiği üzere Cenâb-ı Hak, insanların dünya hayatına imtihan için gönderildiklerini,[934] iman edip iyi amel işleyenlerle, bozgunculuk yapanların bir tutulmayacağını[935] haber vermekte; insanların “Din (ceza) gününün sahibi olan Allah’a döndürülecekleri”,[936] “herkese, kazandığının karşılığı verilmek üzere hesapların görüldüğü bir günün (يوم الحساب) olacağı,[937] bugün yaklaştığı

halde insanların gaflet içinde ondan yüz çevirdiklerini,[938] bu günde insanların gizli, açık bütün amellerinden hesaba çekileceğini,[939] o gün, rablerinin emrine uyanlar için en güzel mükâfatların bulunduğu,[940] kitabı sağından verilenlerin kolay bir hesapla hesaba çekilecekleri,[941] kitabı sol tarafından verilenlerinse, “Keşke bana kitabım verilmeseydi de, hesabımın ne olduğunu bilmeseydim.” diyeceği,[942] o gün kulakları, gözleri ve derileri işledikleri şeye karşılık aleyhlerine şahitlik edeceği; derilerine, niçin aleyhimize şahitlik ettiniz, diyecekleri, “Her şeyi konuşturan Allah bizi de konuşturdu.” karşılığını alacakları,[943] onların kötü hesaptan korktukları,[944] o gün kurtulmak için yeryüzünde bulunanların tamamıyla bunun yanında bir misli daha kendilerinin olsa onu mutlaka feda edecekleri, hesabın en kötüsünün onların olacağı, varacakları yerin cehennem olduğu haber verilmektedir.[945] O gün herkesin kendi hesabından sorumlu olacağı,[946] Allah’ın ise hesap soracağı,[947] o gün Allah Teâlâ’nın hükmedeceği, O’nun hükmünü bozacak hiç kimsenin olmayacağı,[948] Allah’ın, hesabı çok çabuk gören olduğu ve hesap sorucu olarak Allah Teâlâ’nın yeteceği,[949] hesap esnasında asla adaletsizlik yapılmayacağı, zerre kadar iyilik yapanın mükâfatını, yine zerre kadar kötülük yapanın da cezasını göreceği[950] haber verilmektedir.

Kütüb-i Sitte’de yer alan çeşitli hadis metinlerinde Allah Teâlâ’nın, bütün insanları herhangi bir aracı olmaksızın kendisinin hesaba çekeceği belirtilmektedir.[951] Orada müminlerin hesabı kolay, kâfirlerin hesabı ise çok çetin olacaktır.[952] Kişi, ömrünü nasıl geçirdiğinden, gençliğini nerede tükettiğinden, malını nereden kazanıp nereye harcadığından ve bildiklerini uygulayıp uygulamadığından[953] mutlaka hesaba çekilecek, bunlara cevap vermeden kimse mahşer yerinden ayrılmayacaktır.

İslâm âlimlerine göre mükellef olan bütün insanlar öncelikle iman edip etmediklerinden, iman edenler hem kul hem de Allah haklarından hesaba çekileceklerdir. Çocuklar ve deliler için hesap yoktur. Müşrik çocukları ile ehl-i fetret yani hak dinden haberdar olamamış kişiler hakkında farklı görüşler bulunmakla birlikte müşrik çocukları için genel eğilim hesaptan muaf olacakları yönündedir. Selefiyye, Cebriyye ve Eş‘ariyye mensupları ehl-i fetretin sorguya tâbi tutulmayacağını söylerken, Mu’tezile, iyilik ve kötülüğünü bildikleri fiillerden, Mâtürîdîler ise sadece kâinatın yaratıcısının bulunduğunu bilmekten sorumlu tutulacaklarını benimsemektedir.

Mîzan

Terazi anlamına gelen mîzan, terim olarak “Âhiret hallerinin belli bir merhalesinde mükelleflerin, iman ve amellerinin değerlendirilmesini sağlayan şey.” demektir.

Kur’an’da âhirette tartının hak olduğu şu şekilde bildirilir:

وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا

بِاٰيَاتِنَا يَظْلِمُونَ

“O gün tartı haktır. Kimin tartıları ağır gelirse, onlar kurtuluşa erenlerdir. Kimin de tartıları hafif gelirse, işte onlar âyetlerimize karşı haksızlık ettiklerinden kendilerini ziyana sokanlardır.”[954]

Mîzan, her ne kadar “terazi” mânasına geliyorsa da dünyadaki ölçü aletlerine benzetilemez. Mu’tezile mensupları amellerin kemiyet değil birer keyfiyet olduğunu, ağırlıklarının olamayacağını, bu sebeple de tartılmalarının düşünülemeyeceğini ileri sürerek mîzanla ilgili âyetleri “adaletin ortaya çıkması, haklı ile haksızın seçilmesi” şeklinde mecazi mânalara tevil etmişlerdir. Bazı Selef âlimleri ise mîzanı tamamen maddîleştirerek iki kefesi ve dili olan terazi şeklinde canlandırmışlardır. Ehl-i sünnet kelâmcıları, her iki yaklaşımı da isabetsiz görerek bir anlamda iki görüşün orta noktasında yer almışlar, mîzanın amelleri ölçmeye yarayan ve aklın iç yüzünü bilmekten âciz kaldığı ilahî adalet ölçüsü olduğunu belirtmişlerdir.

Şefaat

Sözlükte **şefaat** “birinin önüne düşüp işini görmek, birinin bağışlanması için af dilemek” mânalarına gelir. Terim olarak, âhirette günahkâr müminlerin affedilmesi, günahı olmayanların ise daha yüksek derecelere yükseltilmesi için Allah’ın izin verdiği kimselerin Allah nezdinde aracılık yapması demektir.

Kur’ân-ı Kerim, şefaat konusuna özel bir önem vermekte ve onu tevhit meselesiyle irtibatlandırmaktadır. Şefaat edici olma (şefî‘), Allah’ın güzel isimlerinden biridir. Kur’an, Allah’tan başka şefaatçinin olmadığını haber vermektedir.[955] Müşriklerin putları Allah katında kendilerine şefaatçi saydıklarını,[956] halbuki onların âhirette yanlarında olmayacaklarını,[957] şefaat edemeyeceklerini,[958] müşriklerin âhirette putların şefaatçi olmadıklarını itiraf edeceklerini,[959] Allah’ın zarar vermesi karşısında putların aracılığının fayda vermeyeceğini[960] haber vermektedir. Âhiret gününde hiç kimsenin başkası namına bir şey ödeyemeyeceği, kimseden fidye kabul edilmeyeceği, kimseye şefaatin fayda vermeyeceği, yardım da görmeyecekleri bildirilmekte,[961] Allah’ın izni olmadan hiç kimsenin şefaatçi olamayacağı[962] haber verilmektedir. Hesap gününde zalimlerin ve münkirlerin şefaatçisinin olmayacağı,[963] kâfirlere şefaatçilerin şefaatinin fayda vermeyeceği[964] bildirilmektedir. Buna karşılık Allah Teâlâ’nın takvâ sahipleri için şefaat edeceği,[965] Allah’ın izin verdiklerinden başkasının şefaatinin fayda vermeyeceği,[966] bu izne meleklerin de dahil olduğu[967] haber verilmekte, Allah’ın rızasına ulaşmış olanlardan başkasına şefaat edilmeyeceği[968] bildirilmektedir.

Görülüyor ki şefaat, Allah’ın iznine bağlı bir işlem ve O’nun izin verdiği insanların tasarrufudur. Kâfir, müşrik ve münkirler bu tasarrufun dışındadır.

Resûlullah bir hadisinde, her peygamberin kendine has ve kabul olunan bir duasının bulunduğunu, onunla dua edegeldiğini, kendisinin ise bu duasını âhiret günü ümmetine şefaat etmek için yapacağını bildirmiştir.[969] Bir başka uzun hadislerinde de mahşerde hesaba çekilme öncesinde uzun bekleyiş sebebiyle bütün insanların heyecan ve ıstırap içinde bulundukları sırada kendisine büyük

şefaat (şefâat-i kübrâ) yetkisi verileceğini, bu yetkiyle Allah'a dua ve niyazda bulunacağı, bunun sonucu olarak hesabın başlayacağını haber vermiştir.[970] Hz. Peygamber, şefaat edecekler arasında peygamberleri, âlimleri ve şehitleri saymıştır.[971]

Bir başka hadiste ise Hz. Peygamber ümmetinden büyük günah işleyenlere şefaat edeceğini haber vermiştir.[972] Şefaat konusunda farklı anlayışa sahip bulunan Mu'tezile kelâmcılarına göre büyük günah işleyen müminin küçük günahları şefaatsız affedilir.[973] Büyük günah (kebîre, çoğul şekli kebâir) işleyip de tövbe etmeden ölen kimse ise onlarca mümin sayılmadığından şefaatten mahrum kalır. Bu anlayışa göre şefaat sadece iman ve ameliyle cennete girmeyi hak edinmiş kimsenin oradaki derecesinin yükseltilmesine yöneliktir. Ehl-i sünnet âlimleri, âhirette başta peygamberler olmak üzere sıddîklar, şehidler ve sâlih kulların[974] O'nun izniyle, şefaatte bulunacaklarını kabul etmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de, Allah'ın dilediğini bağışlayacağı, dilediğine de azap edeceği[975] haber verilmekle beraber, orada esas olan amelinin ölçü alınmasıdır. Bu sebeple âhiretteki şefaate güvenerek dünyada dinin gereklerini yerine getirmede gevşek davranmak isabetli değildir. Aksine şefaate nâil olabilmek için bu dünyada gayret sarfedilmeli ve dinî görevler konusunda hassas davranılmalıdır.

Havz-ı Kevser

Sözlükte **havz-ı kevser,** "suyun toplandığı yer" olan havuz ile "nehir" anlamına gelen **kevser** kelimelerinden oluşan bir terkip olup, "Âhirette Resûlullah'a ayrılan, bütün cennet ırmaklarının kendisinden doğduğu büyük bir su kaynağı veya nehir." demektir. Hz. Peygamber kıyamet günü ümmetine içmeleri için bu havuzun suyundan verecektir.

Kur'ân-ı Kerim'de havz kelimesi geçmemekte, kevser ise kendi adını taşıyan sûrenin birinci âyetini oluşturmaktadır. Müslim'in *Sahîh*'inde yer alan bir rivayette kevserin, Allah Teâlâ'nın Hz. Muhammed'e vaat ettiği bir nehir, havzın da o nehir üzerinde bulunan bir havuz olduğu belirtilmektedir.[976] Havz-ı kevserle ilgili bilgiler sahih hadis kitaplarında yer alan rivayetlerle sabittir. Bu sudan bir yudum bile olsa içenlerin bir daha susamayacakları, suyu sütten beyaz ve kardan serin olan havuza ilkin Resûlullah'ın varacağı haber verilmektedir. Havz-ı kevserden ilk içenler Allah yolunda cihat eden, İslâm'a hizmette bulunan müminler ve dünya nimetlerine ulaşamadan şehit olan muhacirlerdir.

Resûl-i Ekrem havzın başında ümmetini beklerken, hayattayken gördüğü ve sohbet ettiği bazı insanların cehenneme doğru götürüldüğünü görecek, bunun üzerine onları "ashabım" veya "ümmetim" diyerek yanına çağıracak, ancak bir melek buna engel olacak, Resûlullah bunların niçin cehenneme götürüldüklerini sorunca, kendisinden sonra dinden geri döndükleri söylenecek, bunun üzerine Hz. Peygamber, "Aralarında bulunduğum sürece onlar üzerinde gözetleyici idim. Sen beni vefat ettirince artık onların gözetleyicisi sadece sen oldun" meâlindeki âyeti[977] okuyarak bu insanları oradan kovacaktır.[978]

Bazı hadis âlimlerine göre havz-ı kevserle ilgili hadisler elli ile seksen arası sahâbî tarafından rivayet edildiğinden[979] tevâtüre ulaşmıştır.[980] Havâriç ve

Mu'tezile mezhepleri havzın Kur'an'da yer almadığını, bu husustaki rivayetlerin de tevâtüre ulaşmadığını gerekçe göstererek havz inancını kabul etmemektedir. Şefaat konusunda olduğu gibi havz konusunda da Şîa, Mu'tezile'den farklı bir çizgi izlemiş, Hz. Peygamber'in âhirette havzının olacağı ve suyunun Hz. Ali tarafından dostlarına dağıtılacağı, düşmanlarını ise kovacağını ileri sürmüşlerdir. [981]

Sırat

Sözlükte "cadde, ana yol" anlamına gelen **sırat**, akait terimi olarak, "Cehennem üzerine kurulacak ve herkesin üzerinden geçmek zorunda olacağı köprü." demektir. Kur'ân-ı Kerim'de sırat kelimesi sıkça geçmesine rağmen akait kitaplarında kullanılan anlama açıkça delâlet eden bir kullanım söz konusu değildir. Kur'ân-ı Kerim'de sırat kelimesi daha çok "müstakîm, övgüye lâyık, doğru düzgün" muhtevalarıyla nitelendirilmiştir.[982] Bunlarsa dünya ile ilgili olup, Allah'ın peygamberlere gönderdiği "doğru yol"a delâlet etmektedir ve âhiretteki sıratla alâkaları yoktur.

وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا ثُمَّ نُنَجِّي

الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا

"İçinizden oraya uğramayacak hiçbir kimse yoktur. Bu rabbin için kesinleşmiş bir hükümdür. Sonra biz Allah'tan sakınanları kurtarırız; zalimleri de diz üstü çökmüş olarak orada bırakırız..."[983] mealindeki âyetlerin bazı müfessirler tarafından sırata işaret ettiği kabul edilmiştir. Onlara göre bu âyetlerde herkesin cehenneme uğrayacağı haber verilmektedir, ancak cennetliklerin bu uğraması sırattan geçmek suretiyle olacaktır.

Hadislerde sırat kelimesi hem "doğru yol", hem de akait kitaplarındaki kullanımıyla cehennem üzerine kurulacak köprü anlamında geçmektedir. İmam Buhârî *Sahîh*'inin "Kitâbü'r-Rikâk" adlı bölümünün 52. babını sıratla ilgili rivayetlere ayırmış ve başlığını, "Sıratın Cehennem Köprüsü Olduğu Hakkındaki Bab" şeklinde kaydetmiştir. Tirmizî ise *Sünen*'inin "Sıfatü'l-kıyâme" bölümünün 9. babını sıratla ilgili rivayetlere ayırmıştır. Söz konusu rivayetlerde sıratın cehennem üzerine uzatılacağı, ondan ilk geçenlerin Hz. Muhammed ve onun ümmeti olacağı, o gün sadece peygamberlerin konuşacakları, bütün duaların, "Kurtar Allahım! Kurtar Allahım!" şeklinde olacağı,[984] insanların bir kısmının oradan şimşek şeklinde, bir kısmının rüzgâr gibi, bazılarının sürünerek geçeceği, kâfirlerle günahları affolunmayan müminlerin iki tarafında asılı kancalar tarafından kapılarak cehenneme atılacağı bildirilmekte,[985] sıratı geçenlerin cennete girecekleri haber verilmektedir.[986]

Ehl-i sünnet kaynakları âhiret ahvalini sıralarken, sıratı bazan ihmal etmekte, bazan da zikretmektedirler. İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhü'l-ekber*'inde şefaat, mîzan, havz, kısas (ödeşme) gibi âhiret ahvali yer almakla birlikte sırat zikredilmemiş, Ömer en-Nesefî'nin *Akâid* risâlesinde ise "sırat haktır" denilmekle yetinilmiştir. Bazı kaynaklarda ise onun kıldan ince, kılıçtan keskin olduğu,

uzunluğunun bir yıllık yokuş, bir yıllık iniş ve bir senelik de düzlük kadar olduğu şeklindeki haberler yer almaktadır. Ancak bu ifadeler genellikle sırattan geçmenin zorluğundan kinaye kabul edilmektedir. Mu’tezile ulemâsının çoğu Kur’an’la sabit olmadığı, hadislerin de tevâtüre ulaşmadığı gerekçesiyle kitaplarında sırat konusuna yer vermemişlerdir.

Hesap Sonrası Hayat

Kıyamet günü hesap görülüp herkesin yeri belli olduktan sonra cennet ve cehennem hayatı başlayacaktır. İslâm inancına göre iman edip sâlih amellerde bulunanlar doğrudan cennete, inkâr edip dünyadan kâfir olarak ayrılanlar doğrudan cehenneme gidecektir. İman ettiği halde sâlih ameli bulunmayan veya yeterli düzeyde olmayanlar ise önce cehenneme girip gerekli cezayı çektikten sonra cennete konulacaklardır. Her ne kadar insanlar son aşamada bu iki makamdan birine gidecekse de bazı kişiler geçici olarak cennet ve cehennemden uzak tutulacaklardır. Kur’ân-ı Kerim’de bu kişiler için “ashâbü’l-a‘râf” terkibi kullanılmıştır. Bu duruma göre hesap sonrası hayat cehennem, cennet ve a‘râf olmak üzere üç nevidir. Ebedî hayat ise cennet ve cehennem olmak üzere iki yerden ibarettir. Beyyine sûresinde şöyle buyurulmaktadır:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ فِي نَارِ جَهَنَّمَ
خَالِدِينَ فِيهَا أُولَٰئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ جَزَاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتُ
عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا

“Ehl-i kitap ile müşriklerden olan inkârcılar, içinde ebedî olarak kalacakları cehennem ateşindedir. İşte halkın en şerlileri onlardır. İman edip sâlih amel işleyenlere gelince, halkın en hayırlısı da onlardır. Onların rableri katındaki mükâfatları, zemininden ırmaklar akan, içinde devamlı olarak kalacakları adn cennetleridir.”[987]

Cehennem

Bir akait terimi olarak âhirette günahkâr müminlerin geçici, kâfirlerin ise sürekli olarak kalacağı azap yeri demektir. Kur’ân-ı Kerim’de cehennem kelimesi yetmiş yedi yerde zikredilmekte olup, aynı anlamda kullanılan daha başka kelime ve terkipler de bulunmaktadır. Meselâ “yakıcı” anlamındaki **harîk,**[988] “kaynar su” anlamındaki **hamîm,**[989] “sıcak rüzgâr” anlamındaki **semûm,**[990] “hapishane, derin çukur” anlamındaki **siccîn,**[991] “helâk yurdu” anlamındaki **dârü’l-bevâr,**[992] “kötü yurt” demek olan **sûü’d-dâr**[993] ve “aşağıların aşağısı” anlamlarına gelen **esfeli sâfilîn**[994] bunlardan bazılarıdır. Ancak yaygın olarak kullanılanlar **nâr** (alevli ateş),[995] **cahîm** (ısı derecesi yüksek ateş),[996] **hâviye**

(uçurum, derin çukur, harareti yüksek ateş),[997] **hutame** (tutuşturulmuş ateş),[998] **lezâ** (halis ateş),[999] **saîr** (tutuşturulmuş alevli ateş)[1000] ve **sakar**dır (yakıp kavuran).[1001] Bunların toplamı yedidir. Kur'an'da cehennemin yedi kapısı olduğunu beyan eden âyete dayanarak bu yedi yerin cehennemin bölümlerini ifade ettiğini söyleyenler olduğu gibi,[1002] azap türlerini bildirdiğini söyleyenler de vardır.

Âhiret inancına sahip bütün dinlerde bir ceza bir de mükâfat yeri olmak üzere iki mekânın bulunduğu kabul edilmiştir. Ceza yeri de Kur'ân-ı Kerim'de olduğu gibi genellikle ateşle irtibatlandırılmıştır. Kur'an'daki cehennem tasvirleri onun yapısından çok oradaki hayatla ilgilidir. Yedi kapısının bulunduğundan, dar bir mekân,[1003] derin kuyu[1004] ve etrafını saran duvardan[1005] bahseden ve münafıkların en aşağı tabakasında olacağını[1006] bildiren âyetler, onun yapısı hakkında bilgi verirken; oradaki hayatı tasvir eden âyetler de insanların dünyada işledikleri günahlara paralel olarak değişik şekillerde azaba çarptırılacaklarını haber vermektedir. Söz konusu tasvirlerden en yaygın azabın ateş ve kaynar su olduğu anlaşılmaktadır.

Kur'an'da cehennem azabı geniş bir şekilde tasvir edilmesine rağmen Gazzâlî, Erzurumlu İbrâhim Hakkı ve Yazıcıoğlu Mehmed Efendi gibi müellifler bunlarla yetinmeyerek geniş halk kitlelerini daha fazla etkilemek amacıyla onun hakkında mübalağalı ifadeler kullanmışlardır. Ancak Kur'an ve mütevâtir sünnette bu tür tasvirlere yer verilmemekte, inanç açısından da söz konusu anlatımların bir önemi bulunmamaktadır.

İnanç açısından önem taşımamakla beraber cehennem ile cennetin halen yaratılmış olup olmadıkları ve yaratılmış iseler nerede bulundukları kelâm kitaplarında tartışma konusu olmuştur. Bazı kelâmî fırkalar, önceden yaratılmalarının hikmetten uzak bulunduğu ve kıyametin kopmasından önce her şeyin helâk olacağını[1007] hatırlatarak henüz yaratılmamış olduklarını, kıyametin vukuundan sonra icat edileceklerini söylemektedir.

İslâm bilginlerinin çoğu ise Hz. Âdem ile Havvâ'nın Kur'an'da yer alan kıssalarını, ayrıca cennet ve cehennemden söz edilirken mâzi sîgasının kullanılmasını delil göstererek bunların halen mevcut olduklarını benimsemektedir. Muhyiddîn İbnü'l-Arabî ise bunların halen inşa halinde olduklarını ve bu durumun kıyamete kadar devam edeceğini ileri sürmüştür.[1008] Cennet ve cehennemin halen mevcut olduğunu söyleyenler de bulundukları yerler hakkında farklı görüşler ileri sürmektedir.[1009]

Cehenneme kimlerin gireceği hususuna gelince, iman etmeyenlerin oraya gireceği konusunda ittifak vardır. Ancak cehennemin sakinleri sadece kâfirler değil, iman ettiği halde işlediği günahlardan dünyada tövbe etmemiş ve âhirette şefaate mazhar olmamış olanlar da bu günahlarının cezasını çekmek üzere cehenneme gireceklerdir. Ehl-i sünnet mensupları söz konusu insanların cehenneme girişinin geçici olduğunu, cezalarını çektikten sonra oradan çıkarılarak cennete yerleştirileceklerini söylerken Hâricîler ile Mu'tezile'ye mensup âlimler, bunların cehennemde devamlı kalacaklarını iddia etmişlerdir.

Cehennemin veya azabın ebedîliği de âlimler arasında tartışmalı bir husustur. Bu konudaki görüşleri dört noktada toplamak mümkündür:

1. Cehenneme giren kişi hiçbir şekilde oradan çıkmaz. Bu görüş, Havâriç ve Mu'tezile'ye aittir.

2. Cehennemlikler ebediyen orada kalmakla beraber, bir müddet azap gördükten sonra bir nevi bağışıklık kazanarak elem duymayacak hale gelirler. Bu görüşü Hişâm b. Hakem, Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf ve Muhyiddîn İbnü'l-Arabî savunmuştur.

3. Günahkâr müminler cehennemden çıktıktan sonra kâfirlerin azabı uzun bir zaman devam etmekle beraber, o da bir gün sona erecektir. Orada azap ebedî değildir. Bu görüşü de Cehm b. Safvân savunmaktadır.

4. Müminler cehennemden çıkarılarak cennete yerleştirilirler, kâfirlerin azabı ise ebediyen devam eder. Bu görüş ise Ehl-i sünnet'in kanaatidir.[1010] Cehennemin ebedî olduğunu savunanlar daha çok Kur'an'da tekrar edilen "hâlidîn" ve "ebed" ifadelerine dayanmaktadır. Azabın sona ereceğini iddia edenler ise bazı âyetlerde yer alan istisnalar ile[1011] "sınırlı bir zaman dilimi" mânasına gelen "ahkâb" kavramına,[1012] adalet ilkesine ve ilahî rahmetin her şeyi, bu arada gazabını da kuşattığı[1013] inancına dayanırlar.

Bu görüş taraftarlarına göre Cenâb-ı Hakk'ın esmâ-i hüsnâsı arasında gafûr, gaffâr, rahmân, rahîm, afüvv gibi O'nun bağışlayıcı ve affedici olduğunu ifade eden isimleri bulunmaktadır ki O'nun âsi ve günahkâr kulları da bu isimlerin tecellisinden nasipdar olacaktır. Ayrıca insanlar günahları farklı sosyal ve psikolojik ortamlarda işlemektedir, değerlendirilmeleri de buna göre olacaktır. Dinde korku ve ümit arasında olmak esastır. Allah'ın azabından korkmak gerektiği gibi O'nun rahmetinden de ümit kesmemek gerekir.

Cennet

Sözlükte "örtmek, gizlemek" anlamına gelen **cnn** kökünden isim olan ve "bitki ve sık ağaçları ile toprağı örten bahçe" demek olan **cennet**, terim olarak,, "Müminlerin, içinde ebedî olarak kalacakları âhiret yurdu." demektir. Kur'ân-ı Kerim'de cennet kelimesi müfret, tesniye ve cemi' şekilleri ile 147 defa geçmekte, bunların yirmi beşi dünyadaki bağ, bahçe, biri Hz. Peygamber'in yanında Cebrâil'i gördüğü sidretû'l-müntehânın civarında bulunan me'vâ cenneti,[1014] diğerleri ise âhiret cenneti anlamına gelmektedir. Dinî literatürde cenneti ifade etmek üzere kullanılan diğer isimler de şunlardır: **Ravza** (yeşil bahçe),[1015] **cennetü'l-huld** (ebedîlik yurdu),[1016] **cennetü'n-naîm** (nimetlerle dolu cennet),[1017] **adn** (ikamet yeri)**,**[1018] **firdevs**[1019] **ve âkıbetü'd-dâr** (dâr-ı dünyanın sonu).[1020]

Kur'ân-ı Kerim'de cennet hem yapısı hem de sakinlerinin yaşantısı itibariyle cehennemden daha fazla tasvir edilmiştir. Yapısı ile ilgili olarak, genişliğinin göklerle yer arasındaki mesafe kadar olduğu,[1021] orada yakıcı sıcak ve dondurucu soğuğun bulunmadığı,[1022] içinde bozulmayan sudan, tadı değişmeyen sütten, içenlere lezzet veren şaraptan ve süzme baldan ırmaklar bulunduğu ve meyvelerin her çeşidinin sunulduğu[1023] haber verilmektedir. Cennet şarabının baş ağrıtmadığı, sarhoşluk vermediği, içenlere zevk bahşettiği ve bembeyaz bir kaynaktan çıktığı,[1024] günah işlemeye ve saçmalamaya sevketmediği[1025] bildirilmektedir.

Cennet ehlinin canlarının istediği ve gözlerinin hoşlandığı her şeyin orada hazır bulunacağı,[1026] altlarından ırmaklar akan üst üste bina edilmiş köşklerin mevcut olduğu,[1027] cennet ehlinin tertemiz eşlerinin bulunacağı,[1028] kalplerinden kinin sökülüp atılacağı ve kardeş gibi karşı karşıya tahtlarına oturacakları, yorgunluk ve zahmet hissetmeyecekleri,[1029] boş ve yalan söz işitmeyecekleri[1030] bildirilmektedir. Bir kutsî hadiste Allah Teâlâ'nın cennette hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve insanın zihninden bile geçmeyen güzellikte nimetler hazırladığı haber verilmiştir.[1031]

Allah Teâlâ'nın cennette müminlere lutfedeceği en büyük nimet şüphe yok ki Allah'ın görülmesidir (rü'yetullah).

لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنٰى وَزِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ

أُولٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

"İyi iş ve güzel amel işleyenlere daha güzel karşılık ve bir de fazlası (ziyade) vardır. Onların yüzlerine ne bir toz bulaşır, ne de bir horluk gelir. İşte onlar cennet ehlidir ve orada ebedi kalacaklardır."[1032]

Buradaki ziyadeden maksadın rü'yetullah olduğu Hz. Peygamber'in ifadeleri ile sabittir.[1033] Allah'ın yaratıklara benzetilmiş olacağı endişesiyle Cehmiyye ve Mu'tezile mezhepleri, rü'yetullah inancını benimsememişlerdir. Onlara göre görme olayının gerçekleşebilmesi için yön, mesafe, hacim, ışık gibi maddî unsurlar gereklidir. Halbuki mekândan münezzeh olan Allah'ı böyle bir konumda düşünmek mümkün değildir. Ayrıca "Gözler O'nu idrak edemez."[1034] âyeti ile Hz. Mûsâ'nın talebine karşılık Cenâb-ı Hakk'ın "Beni asla göremeyeceksin."[1035]cevabını da delil getirirler.

Ehl-i sünnet âlimleri ise rü'yetullahın aklen mümkün, naklen sabit bulunduğunu, rü'yetin ortak paydasının varlık (vücûd) olduğunu, âhirette Allah'ın görülmesi için dünyadaki rü'yet şartlarının gerçekleşmesinin gerekmediğini, âhiret hayatı gibi oranın şartlarının da farklılık arzettiğini söylemişler ve ayrıca birçok naklî delilin rü'yeti vurguladığını dile getirmişlerdir. Nitekim Kur'an'da, "O gün, rablerine bakan pasparlak yüzlerin bulunduğu"[1036] bildirilirken; hadislerde de müminlerin Allah'ı, dolunay halindeki ayı gördükleri gibi görecekleri[1037] haber verilmektedir.

Kur'an ve hadislerde cennetin yapısı ve oradaki hayatla ilgili tasvirlerden cennetteki hayatın sadece ruhla değil, ruh ve bedenden oluşacağı, bağı, bahçesi, nehri, köşkü vb. ile bir realiteler dünyasında cereyan edeceği anlaşılmaktadır. Bütün kelâmcılar bu şekilde düşünmekte ve buna karşı çıkan filozoflarla bazı sûfîleri de onun ontolojik yönünü inkâr etmekle itham etmektedirler.

Kur'an'da iman edip sâlih amelde bulunanlara vaat edilmekle beraber çocukların, delilerin ve fetret döneminde yaşayan insanların da cennete girecekleri âlimlerin çoğunluğunca benimsenmiştir.

Cennetteki hayatın ebediyeti konusunda Cehm b. Safvân dışındaki bütün ulemânın ittifakı bulunmaktadır. Bunlar, cennete girenlerin oradan

çıkarılmayacaklarını, ölümü tatmayacaklarını ve cennet nimetlerinin tükenmeyip sürekli olduğunu bildiren âyetleri[1038] delil olarak getirmektedirler.

A‘râf

Sözlükte **a‘râf**, **urf** kelimesinin çoğulu olup, "yüksek yer, sur, dağ ve tepenin en üst noktası" anlamına gelir, "İyi ve kötü amelleri eşit olan müminlerin bir müddet bekleyecekleri yer." diye tanımlanır.

وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمٰيهُمْ وَنَادَوْا أَصْحَابَ

الْجَنَّةِ أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَعُونَ

"A‘râf üzerinde herkesi simalarından tanıyan adamlar vardır. Bunlar henüz cennete giremedikleri halde, (girmeyi) umarak cennet ehline; selâm size diye seslenirler."[1039]

A‘râf sûresinde beyan edildiği üzere iman edip iyi amel işleyenlerin içlerinde barınan kin türünden duygular sökülüp atılarak cennete konulacaklardır. Bunlar Allah'a hamdüsenâda bulunduktan sonra, cehennem ehline, "Biz, rabbimizin vaat ettiği şeylerin gerçek olduğunu gördük, siz de rabbinizin size vaat ettiklerini gerçek buldunuz mu?" diye soracakları onlar da "evet" diyecekler ve aralarından bir münâdî, "Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olsun!"[1040] diye seslenecektir.

A‘râf ashabının kimlerden oluşacağı konusunda farklı görüşler ortaya konulmuştur. Ebû Huzeyfe'den rivayet edilen bir görüşe göre A‘râf ehli iyilik ve kötülükleri eşit olan tevhit ehlidir. Bunlar cennetle cehennem arasında bir müddet kaldıktan sonra haklarında hüküm verilecektir.[1041]

Bazılarına göre fetret ehli ile müşriklerin çocuklarından oluşmaktadır. Bir başka görüşe göre ise a‘râf sakinleri peygamber, şehit, âlim ve velî gibi Allah yanında dereceleri yüksek kişilerden oluşmaktadır. Ancak a‘râf ashabı ile ilgili âyetlerin devamında onların "arzu ettikleri halde cennete giremedikleri" kaydına dayanarak bu görüşün isabetli olmadığını söylemek gerekir.

Her hâlükârda a‘râf, devamlı bir ikamet yeri değildir. Allah Teâlâ bu zümreye mensup bulunan insanları burada bir müddet beklettikten sonra haklarında hüküm verecek ve ebedî ikamet yerlerine gönderecektir.

---

[874] Bekir Topaloğlu, "Âhiret", *DİA*, I, 543.
[875] Nûh 71/17-18
[876] eş-Şuarâ 26/81-102.
[877] Yûsuf 12/101.
[878] Tâhâ 20/55.
[879] el-Mûlk 67/2.
[880] Yâsîn 36/77-79.
[881] en-Necm 53/27-28.
[882] en-Nahl 16/22; el-Müddessir 74/43-47; el-Mutaffifîn 81/10-14.
[883] en-Necm 53/29.
[884] el-Kasas 28/77.

[885] el-Mü’minûn 23/115; el-Kıyâmet 75/36-40.
[886] Yûsuf 12/101; Meryem 19/33; Tâhâ 20/55; eş-Şuarâ 26/81-102; Nûh 71/17-18.
[887] Âl-i İmrân 3/169-170.
[888] Müslim, “İmâre”, 121; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 25; Dârimî, “Mukaddime”, 46.
[889] Yâsîn 36/51-52; ez-Zümer 39/68.
[890] Buhârî, “Tefsîr”, 39/3; Müslim, “Fiten”, 141.
[891] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 28.
[892] Zemahşerî, *el-Fâik*, “‘acb” md.
[893] Bu nevi âyetler için bk. Meryem 19/66-67; el-Ankebût 29/19-20; er-Rûm 30/11; Yâsîn 36/77-79; Kâf 50/30, 15.
[894] Söz konusu âyetlere örnek olarak bk. el-İsrâ 17/49-52; el-Hacc 22/5-7; Gâfir 40/57; ez-Zuhruf 43/9-11; el-Ahkâf 46/33.
[895] Bu nevi âyetler için bk. Yâsîn 36/81; el-Enbiyâ 21/104; Fâtır 35/9.
[896] Yâsîn 36/80-81.
[897] el-İsrâ 17/49-52.
[898] ez-Zümer 39/68.
[899] el-Hâkka 69/13-15.
[900] ez-Zümer 39/68.
[901] el-Kehf 18/99.
[902] Tâhâ 20/102.
[903] en-Neml 27/87; en-Nebe’ 78/18.
[904] Bu rivayetler için bk. Buhârî, “Tefsîr”, sûre: 39; Müslim, “Fiten”, 8; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 22; Nesâî, “Cenâiz”, 117.
[905] el-Hacc 22/7.
[906] el-A’râf 7/14; el-Hicr 15/36; Meryem 19/15, 33; el-Mü’minûn 23/16, 100; eş-Şuarâ 26/87; er-Rûm 30/56; es-Sâffât 37/144; Sa‘d 38/79; el-Mutaffifîn 83/4.
[907] el-Hacc 22/5.
[908] Yâsîn 36/52.
[909] Buhârî, “Tefsîr”, Sûre 39; Müslim, “Fiten”, 22; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 24; Nesâî, “Cenâiz”, 117.
[910] en-Nisâ 4/56; Yâsîn 36/65-66.
[911] Hûd 11/103; et-Tegâbün 64/9.
[912] Bk. A.C.Morrison, *İnsan Kâinat ve Ötesi*, trc. Bekir Topaloğlu, İstanbul 1975, s. 104-110.
[913] Yûnus 10/45.
[914] Tâhâ 20/102.
[915] Tâhâ 20/124-125; Yûnus 10/28.
[916] el-Kamer 54/7-8.
[917] Âl-i İmrân 3/106, 107; Abese 80/38-43.
[918] Buhârî, “Rikâk”, 44.
[919] Buhârî, “Rikâk”, 44; Müslim, “Cennet”, 41.
[920] Buhârî, “Zekât”, 52; Müslim, “Cennet”, 62.

[921] Nesâî, “Cenâiz”, 118; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 165.
[922] Buhârî, “Rikâk”, 45; Müslim, “Cennet”, 59; Nesâî, “Cenâiz”, 118.
[923] el-İsrâ 17/13; ez-Zuhruf 43/80; el-Müddessir 74/52; Abese 80/13; et-Tekvîr 81/10; el-Mutaffifîn 83/8-9.
[924] el-İsrâ 17/13-14.
[925] el-Mutaffifîn 83/7-9.
[926] el-İnfitâr 82/10-12.
[927] ez-Zuhruf 43/80.
[928] Kâf 50/17-18.
[929] Kâf 50/17-18.
[930] el-İsrâ 17/13-14.
[931] el-Kehf 18/49.
[932] el-Hâkka 69/19-20, 25-26; el-İnşikâk 84/6-13.
[933] el-Câsiye 45/28-29.
[934] el-Mülk 67/2.
[935] Sâd 38/27; Gâfir 40/58.
[936] el-Fâtiha 1/4; el-En’âm 6/62.
[937] en-Nisâ 4/86; İbrâhim 14/41; Sâd 38/16, 26, 53; Gâfir 40/17, 27.
[938] el-Enbiyâ 21/1.
[939] el-Bakara 2/284.
[940] er-Ra’d 13/18.
[941] el-İnşikâk 84/8.
[942] el-Hâkka 69/25-26.
[943] Fussılet 41/20-21.
[944] er-Ra’d 13/21.
[945] er-Ra‘d 13/18.
[946] el-En‘âm 6/52, 69.
[947] er-Ra‘d 13/40; eş-Şuarâ 26/113, 115; el-Gâşiye 88/21, 26.
[948] er-Ra‘d 13/41.
[949] el-Bakara 2/202; Âl-i İmrân 3/19, 199; en-Nisâ 4/6; el-Mâide 5/4; el-En‘âm 6/62; er-Ra‘d 13/41; İbrâhim 14/51; el-Enbiyâ 21/47; en-Nûr 24/39; el-Ahzâb 33/39; Gâfir 40/17.
[950] el-Zilzâl 99/7-8.
[951] Buhârî, “Rikâk”, 49; “Tevhîd”, 36; Müslim, “Zekât”, 20.
[952] Buhârî, “Mezâlim”, 2; “Tefsîr”, 11/54; “Rikâk”, 49; Müslim, “Cennet”, 18; Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 1; İbn Mâce, “Mukaddime”, 13.
[953] Tirmizî, “Kıyâmet”, 1.
[954] el-A’râf 7/8.
[955] ez-Zümer 39/43-44; es-Secde 32/4.
[956] Yûnus 10/18.
[957] el-En‘âm 6/94.
[958] ez-Zuhruf 43/86; er-Rûm 30/13.
[959] eş-Şuarâ 26/100.
[960] Yâsîn 36/23.
[961] el-Bakara 2/123.

[962] el-Bakara 2/255; Yûnus 10/3.
[963] el-A‘râf 7/53; Gâfîr 40/18.
[964] el-Müddessir 74/48.
[965] el-En‘âm 6/51.
[966] Sebe, 34/23; Meryem 19/87; Tâhâ 20/109.
[967] en-Necm 53/26.
[968] el-Enbiyâ 21/28.
[969] Buhârî, “Daavât”, 1; Müslim, “Îmân”, 86.
[970] Buhârî, “Zekât”, 52.
[971] İbn Mâce, “Zühd”, 37.
[972] Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 21; Tirmizî, “Kıyâmet”, 11; İbn Mâce, “Zühd”, 37.
[973] Mu’tezile mensupları bu görüşlerini Nisâ sûresinin 31. âyetine dayandırmaktadırlar (k. Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhü’l-usûli’l-hamse*, s. 687-693).
[974] Bk. en-Nisâ 4/69.
[975] el-Bakara 2/284.
[976] Müslim, “Salât”, 53.
[977] el-Mâide 5/117.
[978] Buhârî, “Fiten”, 1, 2; “Cenâiz”, 73; “Rikâk”, 45, 53; Müslim, “Tahâret”, 37, 39; Salât, 53.
[979] İbn Hacer, *Fethu’l-bârî,* XI, 395; Kettanî, *Nazmü’l-mütenâsır,* s. 151-154; Süyûtî, *Katfü’l-ezhâri’l-mütenâsire, s.* 297-298.
[980] Nevevî, *Şerhu Müslim*, XV, 53; İbn Hazm, *el-Fasl,* IV, 66.
[981] İbn Bâbeveyh el-Kummî, *İ‘tikâdâtü’l-İmâmiyye,* s. 73.
[982] M. F. Abdülbâkī, *el-Mu’cem*, “srt”, md.
[983] Meryem 19/71-72.
[984] Buhârî, “Rikâk”, 52; “Ezân”, 129; “Tevhîd”, 24; Müslim, “Îmân”, 299; Tirmizî, “Cennet”, 20; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 25.
[985] Buhârî, “Rikâk”, 52; Müslim, “Îmân”, 329; İbn Mâce, “Zühd”, 33.
[986] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* I, 392.
[987] el-Beyyine 98/6-8.
[988] Âl-i İmrân 3/181; el-Enfâl 8/50; el-Hacc 22/9, 22; el-Burûc 85/10.
[989] On iki âyette geçmektedir (bk. M. F. Abdülbâkī, *el-Mu’cem,* “hmm” md.).
[990] et-Tûr 52/27; el-Vâkıa 56/42.
[991] el-Mutaffifîn 83/7.
[992] İbrâhim 14/28.
[993] er-Râ'd 13/25.
[994] et-Tîn 95/5.
[995] Kur’an’da yüz yirmi altı defa zikredilmektedir (bk. M. F. Abdülbâkī, *el-Mu’cem*, “nvr” md.)
[996] Yirmi altı âyette geçmektedir (bk. M. F. Abdülbâkī, *el-Mu’cem,* “chm” md.).
[997] el-Kâria 101/9-11.
[998] el-Hümeze 104/4-7.
[999] e-Meâric 70/15-16.
[1000] On yedi âyette zikredilir (bk. M. F. Abdülbâkī, *el-Mu’cem*, “sar” md.).

[1001] el-Kamer 54/48; el-Müddessir 74/26, 27,42.
[1002] Bk. el-Hicr 15/44.
[1003] el-Furkân 25/13.
[1004] Bk. M. F. Abdülbâkī, *el-Mu'cem,* "vyl" md.
[1005] el-Kehf 18/29.
[1006] en-Nisâ 4/145.
[1007] el-Kasas 28/88.
[1008] Şa'rânî, *el-Yevâkīt ve'l-cevâhir*, II, 155.
[1009] İbrâhim Hakkı, *Mârifetnâme,* s. 16-17.
[1010] Topaloğlu, "Cehennem", *DİA,* VII, 231-232.
[1011] el-En'âm 6/128; Hûd 11/106-108.
[1012] en-Nebe' 78/23.
[1013] İbn Mâce, "Siyâm", 48; Buhârî, "Tevhîd", 15, 22, 28, 55; "Bed'ü'l-halk", 1; Müslim, "Tevbe", 14-16.
[1014] en-Necm 53/13-15.
[1015] er-Rûm 30/15; eş-Şûrâ 42/22.
[1016] el-Furkân 25/15.
[1017] Bu terkip Kur'an'da on yerde geçmektedir (bk. M. F. Abdülbâkī, *el-Muiem,* "cnn" md.).
[1018] Bu terkip Kur'an'da on yerde geçmektedir (bk. M. F. Abdülbâkī, *el-Muiem,*"cnn" md.).
[1019] el-Kehf 18/107; el-Mü'minûn 23/11.
[1020] el-En'âm 6/135; el-Kasas 28/37.
[1021] Âl-i İmrân 3/133.
[1022] el-İnsân 76/13.
[1023] Muhammed 47/15.
[1024] es-Sâffât 37/45-47.
[1025] et-Tûr 52/23.
[1026] ez-Zuhruf 43/71.
[1027] ez-Zümer 39/20.
[1028] el-Bakara 2/25; el-Vâkıa 56/35-38; en-Nebe' 78/33; es-Sâffât 37/48-49.
[1029] el-Hicr 15/47-48.
[1030] en-Nebe' 78/35.
[1031] Buhârî, "Tefsîr", Sûre, 32; "Tevhîd", 35; Müslim, "Cennet", 1; Tirmizî, "Tefsîr", Sûre, 32.
[1032] Yûnus 10/26.
[1033] Müslim, "Îmân", 80; Tirmizî, "Cennet", 16.
[1034] el-En'âm 6/103.
[1035] el-A'râf 7/143.
[1036] el-Kıyâme 75/22-23.
[1037] Buhârî, "Mevâkīt", 16, 26; "Tevhîd", 24; Müslim, "Îmân", 81; "Zûhd", 1; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 19; Tirmizî, "Cennet", 15-17.
[1038] el-Hicr 15/48; ed-Duhân 44/56; er-Ra'd 13/35; Sâd 38/54; Hûd 11/106-108.

[1039] el-A'râf 7/46.
[1040] el-A'râf 7/44.
[1041] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 2167.

63. Ölü için ıskat ve devir söz konusu mudur?

Ölen kimsenin namaz, oruç, kurban gibi ibadetlerle ilgili borçlarının düşürülmesi için fakirlere fidye ödenmesine **ıskat,** bu esnada başvurulan uygulamaya da **devir** denilir. Kur'an'da ve sünnette ibadetlerin hangi amaç ve şartlarda nasıl ifa edileceği, vaktinde yerine getirilmeyenlerin telâfi veya kazâsının mümkün olup olmadığı beyan edilmiştir. Söz gelimi ramazan ayında oruç tutamayanların fidye vermesi, yeminini bozanların on fitre vermesi veya on fakiri doyurması gibi konular nasslarla belirlenmiş hususlardır.

Hz. Peygamber, sahâbe-i kiram, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn dönemlerinde ıskat-ı salât şeklinde bir uygulama söz konusu olmamıştır. İlk dönem fıkıh âlimleri de bu tarz uygulamaya olumlu bakmamışlardır. Ancak müteahhir dönemlerde ve özellikle Hanefîler arasında, ölenin vasiyetinin bulunması ve bıraktığı malın üçte birini geçmemesi şartıyla vârislerinin böyle bir uygulama yapabileceklerine müsamaha ile bakılmıştır. Allah'ın hakları alanında bu tür hayırlarla ilahî mağfirete nâil olunacağı umulmuştur. Kul haklarında ise asıl hak sahibi olanı razı etme dışında bir yöntem yoktur.

64. Ölülerin 7, 40 ve 52. gecelerinde anılması hakkında ne düşünüyorsunuz?

Müslümanların ölen kişiye son görevleri, onu yıkama, kefenleme, cenaze namazını kılma ve defnetmektir. Bu görevi yaptıktan sonra yakınları şayet vasiyyeti varsa onu yerine getirir, imkân ölçüsünde malî borçlarını öderler. Ancak insan öldüğü zaman amel defteri kapanır ve dünya ile ilişkisi kesilir. Bunun istisnası, hadis-i şerifte sadaka-i câriye, sâlih evlât yetiştirme ve talebe okutma olarak zikredilmiştir.

Bunlar dışındaki şeylerde ölü için yapılan şeylerin asıl hedefi ve mesajı ölen kişi değil, yaşayanlardır. Söz gelimi cenaze evinde tâziyede bulunmak, yemek vermek, Kur'an okumak, dua etmek yaşayanları ölümü düşünmeye, birgün öleceğini hatırlamaya vesile olmaları itibariyle faydalıdır. Yapıp edilenlerin içinde itikadî ve amelî açıdan dinen mahzurlu bir inanç ve davranış yoksa müsamaha edilebilir, hatta yararlı görülebilir.

Ölünün yedinci, kırkıncı ve elli ikinci gecelerinin anılması da bu bağlamda değerlendirilmelidir. Kur'an ve hadiste, sahâbe ve tâbiînin sözlerinde ve ilk dönem âlimlerinin uygulamasında bu vakitlerde ölüyü anmayı öngören herhangi bir ifade bulunmamaktadır. Bu günlerde Kur'an okunması, salâtüselâm getirilmesi ve dua edilmesi, dinî duyguların yükselmesine vesile olması cihetiyle olumlu karşılanabilir.

65. Vefat eden yakınlarımız için nasıl hayır işleyebiliriz?

İslâm inancına göre dünya bir imtihan alanıdır. Bu imtihan, kişinin bulûğ çağına girmesiyle başlar ve ölünceye kadar devam eder. İnsan ölünce ibadet sorumlulukları ve diğer yükümlülükleri sona erer ve normal şartlarda amel

defteri kapanır, çünkü imtihan bitmiştir. Ancak hadis rivayetlerinde bazı hallerde amel defterlerine sevap ve günahın yazılmaya devam edeceği bildirilmiştir. Buna göre hizmet ve fonksiyonu devam eden, Allah'ın rızası uğruna harcamalar (sadaka-i câriye), ilim öğretip yaymak, hayırlı evlât yetiştirmek, ağaç dikmek ve iyi bir çığır açmak ölünün faydalandığı davranışlardır.

Buna mukabil kötü bir çığır açmak da zarar görmesine sebebiyet verir. Yine İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre ölünün arkasından okunan duaların, verilen sadakaların ve yapılan hayırların sevabı ona bağışlanabilir. Genellikle bedenî ibadetlerde birinin yerine iş yapmayı câiz görmeyen Hanefîler, malî ibadetlerde buna olumlu bakmış, Mâlikî ve Şâfiî mezheplerine mensup âlimler ise "İnsan için ancak çalıştığının karşılığı vardır." (en-Necm 53/39) âyetini delil getirerek ibadetlerde niyâbeti geçersiz saymış, sevabını ölülere bağışlamayı da câiz görmemiştir.

66. Mezar yaptırmanın ve mezar taşlarına yazı yazdırmanın hükmü nedir?

İslâm dinine göre ölümle, hayatın dünya sayfası kapanmış demektir. Bundan sonra ölenler için yapılacakların büyük kısmı yaşayanlara mesaj mahiyetindedir. Mezarlık (ziyaret yeri), adından da anlaşılacağı gibi ölüleri anma ve bir gün bizim de onlar gibi olacağımızı hatırlayarak dünyadaki yaşantımıza dikkat etme vesilesidir. Resûl-i Ekrem, ölülere veya onları simgeleyen putlara tapma tehlikesinden dolayı başlangıçta mezar ziyaretini menettiği halde daha sonra müsaade etmiştir. Bir yer ziyaret ediliyorsa, bunun âdap ve usulü olmalı ve bunlara riayet edilmelidir.

Âdabın başında mezarlıkların temiz tutulması ve yeşillendirilmesi yer alır.

İkinci olarak mezarlığın güzel düzenlenmesi gerekir. Resûlullah, yeni kazılan mezarın iç kısmındaki bir tümseğin düzeltilmesini emretmiş, onun önemsiz bir şey olduğu söylenince şöyle buyurmuştur: "Allah, kulunun yaptığı işi en güzel şekilde yapmasını sever."

Üçüncü olarak mezar taşlarının üzerine ölen kişinin adı ve vefat tarihinin kaydedilmesi, "Bâki olan Allah'tır." gibi mesaj taşıyan yazılar yazılması da faydalı olur. Ancak bu işleri yaparken abartıya kaçmamak, büyük masraflar yapmamak ve kabirleri mescide dönüştürmemek gerekir. Ayrıca mezarlarda mum yakma, mezarlara veya civarındaki ağaçlara bez bağlanma gibi uygulamalar bidattir ve tevhit inancına aykırı hususlardır.

67. Kabir azabı var mı, nasıl olacak?

İslâm dinine göre kabir hayatı, dünya ile âhiret arasını birbirinden ayıran bir engeli (berzah) temsil eder. Kabre konulan insanlar Münker ve Nekîr melekleri tarafından sorguya çekilir, iman ve amellerinin durumuna göre azap edilir veya nimet verilir. Hz. Peygamber kabrin, âhiret duraklarının ilki olduğunu belirttikten sonra orada azaptan kurtulanın sonraki işinin kolay, azaba uğrayanın ise zor olacağını haber vermiştir (Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, I, 63).

Kur'an'da Firavun ve adamlarının kıyametin kopmasından önce sabah akşam ateşe arzedildikleri (el-Mü'min 40/46), kâfir ve münafıklara cehennemdeki

azaptan önce bir azabın tattırılacağı (es-Secde 32/21; et-Tûr 52/47) ifade edilir. Hz. Peygamber de “azap gören bazı kişilerin sesini işittiğini” (Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, III, 103-104), kabir azabından Allah’a sığındığını (Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, III, 296; Müslim, “Cennet”, 67), bazı amellerin kabir azabını artırdığını (Buhârî, “Cenâiz”, 92; “Ta‘bîrü’r-rü’yâ”, 48) bildirmiş; kâfir ve münafıklara sabah akşam cehennemdeki yerlerinin gösterildiğini söylemiştir (Buhârî, “Cenâiz”, 88).

68. Mehdî kimdir, kıyametin kopmasından önce gelmesi söz konusu mudur?

Sözlükte “hidayete erdirilmiş, kendisine doğru yol gösterilmiş kişi” anlamına gelen **mehdî**, “Dünyanın sonuna doğru ortaya çıkıp hak inancı ve adaleti yeryüzüne hâkim kılacağına inanılan kurtarıcı.” diye tanımlanır. Dinler tarihçilerine göre İslâm’dan önce başta Sümerler, Bâbilliler, Mısırlılar ve İranlılar olmak üzere birçok toplumda mehdî benzeri inançlar görülmüştür. İslâm’da ise şöyle bir tablo söz konusudur: **1.** İslâm dininin birincil kaynağı Kur’an’da mehdînin zuhuruna işaret eden herhangi bir âyet bulunmamaktadır. Onun zuhuruna delil olarak ileri sürülen “her kavmin bir yol göstericisinin bulunduğu” (er-Ra‘d 13/7); “yeryüzüne iyi kulların vâris olacağı” (el-Enbiyâ 21/105) gibi âyetler, gelecekte mehdî adında bir kurtarıcının zuhur edeceğine ilişkin herhangi bir işareti içermemektedir. **2.** İslâm’ın ikinci kaynağı olan hadislerde ise Buhârî, Müslim ve Muvatta’ gibi hadis kitaplarında mehdî rivayetleri bulunmazken, Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’i, Ebû Dâvûd ve Tirmizî’nin *Sünen*’leri gibi kaynaklarda birçok mehdî rivayeti yer almaktadır. Söz konusu haberlerde mehdînin Hz. Hasan veya Hüseyin’in soyundan geleceği, adının Resûl-i Ekrem’in adıyla (Muhammed), baba adının da onun babasının adıyla (Abdullah) aynı olacağı bildirilmektedir.

Mehdî inancı ilk olarak Hz. Ali’nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye’nin ölümünün (81/701) ardından aşırı Şîa gruplarından Keysâniyye’de ortaya çıkmıştır. Onların anlayışına göre Muhammed b. Hanefiyye ölmeyip Radvâ dağında gizlenmiştir. O, kıyametin yaklaştığı bir zamanda mehdî olarak zuhur edip dünyayı adaletle yönetecektir. İsnâaşeriyye kaynaklarında ise mehdînin on ikinci imam Muhammed b. Hasan olduğu, onun ölmeyip 260 (874) yılında gizlendiği (gaybet), kıyametin yaklaştığı dönemde ortaya çıkacağı, beş, yedi veya dokuz yıl hüküm sürüp bütün müslümanları hâkimiyeti altına alacağı, iktidarı sona erince de kıyametin kopacağı şeklinde bilgi verilir.

Sünnî kaynaklarda geçen rivayetlerde mehdî, tarihî bir şahsiyet olarak nitelendirilmezken Keysâniyye ve Şîa’da başka telakkiler hâkim olmuştur. İslâm’dan önce gelip geçen asırlar boyunca toplumların karşılaştıkları siyasî ve sosyal sıkıntılar, özellikle kendilerine özgü ideolojileri bulunan grupların mâruz kaldıkları yenilgiler sebebiyle hârikulâde yetenek ve imkânlara sahip bir kurtarıcının gelmesini arzu etmiş ve bunun gerçekleşeceği ümidini taşımıştır.

Sâhibü’z-zamân (her asırda dünyanın hâkimi) diye de ifade edilen bu kurtarıcının (mehdî), eski toplum ve ümmetlerde zuhur etmediği bilinmektedir. Kıyametin kopması sırasında da gelip gelmeyeceği kesin değildir. Kaldı ki

gerçekleşecek olsa bile Cenâb-ı Hakk'ın tabiatın ve sosyal hayatın işleyişi için koyduğu kanunları aşacak ve çok kısa bir zaman diliminde yaşayacak olan kurtarıcının genel adalet ve dünya nizamı açısından ne ifade edeceği hususu düşündürücüdür.

Sonuç olarak Kur'an'da yer almayan mehdî meselesi, hadis kaynaklarının önemli bir kısmında da bulunmamaktadır. Hadis literatüründe yer alan rivayetler ise bazı âlimlere göre zayıf veya uydurmadır, bazılarına göre ise hasen veya sahihtir. Kur'an'da yer almayan bir husus, mütevâtir hadislere dayanmadıkça inanç problemi olmaz. Dolayısıyla mehdî meselesi İslâm akaidi açısından bir inanç konusu (mü'menün bih) değildir.

69. Kıyamet öncesinde Hz. Îsâ'nın nüzûlü gerçekleşecek mi?

Hz. Îsâ'nın, kıyametin kopmasından önce yeryüzüne ineceğine dair Kur'ân-ı Kerim'de açık bir âyet bulunmamaktadır. Bu hususta delil olarak ileri sürülen âyetlerin birinde, "Ey Îsâ! Senin ruhunu kabzedeceğim, seni nezdime yükseltecek ve kâfirlerden çekip arındıracağım" denilmekte (Âl-i İmrân 3/55), diğerinde ise "Onu ne öldürdüler, ne de astılar, sadece onlara öyle göründü" (en-Nisâ 4/157) buyurulmaktadır. Bu husus hadis kaynaklarında ise birçok rivayette yer almıştır.

İslâm bilginlerinin çoğunluğuna göre Hz. Îsâ gökten inecek, deccâlin etkilerini ortadan kaldıracak, yedi veya kırk yıl Hz. Muhammed'in şeriatına bağlı olarak hak dini hâkim kılacak, sonunda kıyamet kopacaktır (Buhârî, "Büyû'", 102; Müslim, "Îmân", 242-243; Tirmizî, "Fiten", 21). Bu görüşü savunanlar ağırlıklı olarak *Kütüb-i Sitte*'de yer alan hadislere dayanmaktadır.

Bazı âlimler ise nüzûl-i Îsa inancının "her canlının ölümlü olduğunu" bildiren âyetin muhtevasıyla bağdaşmadığını ve delil olarak zikredilen hadislerin âhâd seviyesinde kaldığını, âhâd haberlere dayanarak itikadî hüküm konulamayacağını söylemekte ve nüzûl-i Îsâ anlayışını hem sünnetullaha hem de hikmete uygun görmemektedir. Bazı âlimler ise temel hadis kaynaklarında yer alan rivayetleri yok saymanın mümkün olmadığını, ancak bu rivayetleri zâhirî ile alma yerine Kur'an'ın temel ilkeleri ve tabiat yasaları ışığında yorumlayarak nüzûl-i Îsâ'yı "hükmî şahsiyet" şeklinde anlamlandırmışlardır.

Sonuç olarak Kur'an'da açıkça yer almayan, hadislerde ise değişik değerlendirmelere konu edinen nüzûl-i İsa meselesi, İslam'ın temel inanç esaslarından değildir. Dolayısıyla Hz. İsa'nın nüzûlüne inanmak kişinin dinî inancına zarar vermediği gibi, onu reddetmek veya tevil ederek kabul etmek de onu iman dairesinin dışına çıkarmaz.

70. İslâm'da râbıta yapmak câiz midir? Peygamber, velî ve şeyh gibi kişilerle tevessülde bulunulabilir mi?

Sözlükte "bağlamak" anlamına gelen **rabt** kökünden türemiş bulunan **râbıta**, iki şeyi birbirine bağlayan bağ demektir. Tasavvufta mürit için ideal tip olan şeyh ile bütünleşmek önemli bir iştir. Bu, başlangıçta gönlünü ona bağlamak, onu düşünmek ve ahlâkı ile bütünleşmek anlamına gelirken zamanla şeyhin suretini düşünme, resmini önüne koyarak onunla bütünleşmeye çalışma şekline dönüşmüş, fenâ fi'ş-şeyh (şeyhin varlığında yok olma) şekline bürünmüştür.

Bazı âlimler, Allah'ın emir ve yasaklarını esas almak ve Resûl-i Ekrem'in sünnetine ittiba etmek dururken, hata etme ve günah işleme ihtimali bulunan insanları kayıtsız şartsız taklit etmeyi yanlış ve tehlikeli bulmuştur. Bunlara göre Kur'an ve Sünnet'le belirlenen ibadetler içinde râbıta şeklinde bir davranış tarzı bulunmamaktadır. Dolayısıyla onu ibadet telakki ederek yapmak, en hafif şekliyle bidattir.

Bir kısım âlimler ise İslâmiyet'in ibadetin doğrudan Allah'a yapılmasını ve her türlü niyazın O'ndan talep edilmesini öngören bir din olduğunu, Fâtiha sûresinde, "Yalnız sana ibadet eder, yalnız senden yardım dileriz." buyurulduğunu, bu hususu koruduktan sonra nefis ve ahlâk eğitimi için bir usul ve güzel alışkanlıkları elde etme yöntemi olarak râbıtaya başvurmanın bir sakıncasının olmadığını söylemişlerdir.

Muhatabı Allah olmakla beraber kendini değersiz ve O'ndan doğrudan talepte bulunma liyakatinde görmeyen birinin, peygamber veya Allah'ın sevdiği diğer insanların hatırına (hürmetine) yüce mevlâdan talepte bulunmasında -talebini sadece Allah'ın karşıladığı bilincinde olması şartıyla- bir sakınca bulunmamaktadır.

71. Ecel değişir mi? İntihar edenler ecelleriyle mi ölüyor?

"Allah tarafından her canlı için takdir edilen yaşama süresi ve bu sürenin sonu olan ölüm vakti" demek olan ecel, kelâm ilminde kader tartışmaları bağlamında ele alınan bir konudur. Mu'tezile âlimlerinin bir kısmına göre ecel tek türdür. Diğerlerine göre ise **ecel-i müsemmâ** ve **ecel-i kazâ (**ecel-i ihtirâmî**)** olmak üzere ikiye ayrılır. Herhangi bir dış müdahele olmadan hayatın tabii ölümle sona ermesi ecel-i müsemmâ, bir kazâ veya öldürülme şeklinde son bulması ise ecel-i kazâdır. Bu görüşün sahipleri ikinci durumda ölen kişinin ecelinin öne alındığını, şayet dış müdahale olmasaydı daha fazla yaşayacağını kabul ederler.

Ehl-i sünnet âlimleri ise ecelin Allah'ın canlının öleceğini bildiği zamandan ibaret bulunduğunu, dolayısıyla tek olduğunu, hiçbir canlının kendisine takdir edilenden önce veya sonra ölmeyeceğini savunurlar. Bu âlimler âyette sözü edilen ecel-i müsemmânın kıyametin kopması hakkında olduğu kanaatini taşırlar.

72. Reenkarnasyon nedir, İslâm dininde reenkarnasyona inanmak câiz midir?

Tekrar bedenlenme anlamına gelen reenkarnasyon, ölüm münasebetiyle bir bedenden ayrılan ve yeterince kemale ulaşmamış olan ruhun, olgunlaşmasını tamamlamak üzere başka bir bedene geçerek tekrar dünyaya gelmesi anlayışını kabul eden bir inanıştır. Türkçe'de "ruh göçü", Arapça'da ise tenasüh olarak ifade edilir. Tenasüh inancının İslâm coğrafyasına nereden geldiği hakkında farklı görüşler söz konusudur. Bazı bilim adamlarına göre Hint dinlerinin, bazılarına göre Yunan felsefesinin, bazılarına göre ise İran'ın etkileri söz konusudur. İslâm dünyasında gulât-ı Şîa olarak ifade edilen bir kısım aşırı gruplar ile bazı mistik anlayışlarda hulûl, ittihat ve vahdet-i vücûd biçiminde kendini göstermiştir.

En vurgulu şekliyle İslâmiyet'te bulunmak üzere bütün ilahî dinlerin temel inançları arasında yer alan âhiret inancıyla çelişen bu anlayış, söz konusu dinler

tarafından reddedilmiştir. “İki defa ölme ve iki defa dirilmeyi” bildiren (el-Bakara 2/28; el-Mü’min 40/11) Kur’an âyetlerini reenkarnasyona delil getirenler, bu beyanları diğer Kur’an âyetleri ve hadislerin açıklayıcı bütünlüğü içinde ele aldıkları takdirde yanıldıklarını göreceklerdir. Zira bir âyette belâgat gereği oluşan kapalılık, başka bir âyette veya hadislerde açıklanmaktadır.

Müfessirler iki defa öldürme ve iki defa diriltme hâdisesinde birinci ölümü insanların dünyaya gelmeden önceki durumları, ikinci ölümü de bu dünyada iken ölmeleri şeklinde yorumlamışlardır. İki defa dirilmeden maksat da dünyaya geliş ve âhirette gerçekleşecek dirilmedir. Bazı müfessirler ise kabir hayatını dikkate alıp iki defa öldürmeyi, insanların dünyada iken ve kabirde diriltilip meleklerin sorgusundan sonra öldürülmeleri, iki defa dirilmeyi de kabirde ve kıyamet koptuktan sonra dirilmeleri şeklinde açıklamışlardır.

Yaratılmışların en değerlisi olan insanın olgun ve ergin vasfına ulaşıp davranışlarını kontrol altına almasında çok önemli bir âmil olan âhiret hayatı, bütün insanların ölümünden sonra üzerinde yaşadığımız yer küresinin başka bir arza dönüşmesi neticesinde başlayacaktır. Orada herkes hem yaratıcıya hem de birbirlerine karşı sorumlu olacak, hesap görüldükten sonra, dünyadakinden apayrı, iyi veya kötü (cennet ve cehennem) fakat her ikisi de ebedî olan bir hayata intikal edecektir. Kur’ân-ı Kerim’de açık beyanlarla ifade edilen bu hususu tenasüh veya reenkarnasyonla bağdaştırmak mümkün değildir.

73. Müminlere cennette hizmet edecek olan hûriler ve gılman hakkında bilgi verir misiniz?

Hûri, “Beyaz tenli, yuvarlak gözünün beyazı saf, siyahı koyu, göz kapakları ince ve nazik, iri gözlü (حور عين).” anlamına gelir. Kur’an’daki tasvirlerden hûrilerin bakışları, güzellikleri ve gençlikleri ile dikkat çeken kadınlar oldukları ve cennette müminlere eş olarak verilecekleri anlaşılmaktadır. Bunların dünya kadınlarından mı oluşacağı yoksa ayrı bir tür şeklinde mi yaratılacakları tartışmalı bir husustur. Âlimlerin çoğunluğu onların, hayatlarının en güzel döneminde (30-33 yaş arası) yeni bir hilkatle yaratılan dünya kadınları olacakları kanaatindedir. Hûrilerle ilgili âyet-i kerîmelerin tasvirinde “güzel bakışlarını eşlerinden ayırmayan, iyi huylu, tertemiz, eşlerine düşkün, iffetli” gibi ifadeler yer alır.

Bıyığı yeni terlemiş genç; hizmetçi anlamına gelen gılman ise gulâm kelimesinin çoğulu olup, Kur’an’da “cennet ehlinin emrine verilen ve hiçbir zaman yaşlanmayan gençler” demektir. Bunlar cennette mutlu bir hayat süren müminlerin etrafında dolaşacaklardır. Kız veya erkek çocuk anlamına gelen **velîd** kelimesinin çoğul şekli olan **vildân** da aynı mânada kullanılmıştır (el-Vâkıa 56/17; el-İnsân 76/19).

Gılmanın kimliği konusunda bazı müfessirler müminlerin kendilerinden önce ölen çocukları veya müşriklerin çocukları oldukları şeklinde görüş beyan ederken, bir kısmı da bunların çocuklarla alâkası bulunmayıp cennette müminler için yaratılan hizmetçiler konumunda bulunduklarını söylemişlerdir.

74. Ehl-i Kitap cennete girecek mi?

İslâm inançları açısından Ehl-i kitabın uhrevî durumunu yani âhirette cennete mi yoksa cehenneme mi gidecekleri şu şekilde özetlenebilir: İslâm inancına göre kendisine Hz. Peygamber'in tebliği ulaşmış kişilerin Allah'a, ona ve onun Allah'tan getirdiği haberlerin doğru olduğuna inanması gerekir. Hz. Peygamber'in haberi ulaşmayan fetret ehlinin ise sadece Allah'a iman yükümlülüğü söz konusudur.

Bu çerçevede Ehl-i kitabın konumunu değerlendirecek olursak, Hz. Mûsâ ve Îsâ döneminde yaşayıp onlara inananların tamamı sonuçta kurtuluşa erecektir. Hz. Îsâ'dan sonra yaşayıp Hz. Muhammed'e yetişmeyenler fetret ehlinden sayılıp diğer ehli fetret gibi değerlendirilirler. Son peygamber Muhammed aleyhisselâma yetişip ona iman edenler zaten mümindir ve uhrevî kurtuluşa ereceklerdir.

Hz. Muhammed'i idrak edip, hatta onu görüp de peygamberliğine inanmayanların ise hiçbir mazereti yoktur. Kendisinden sonra yaşayıp onun hakkında doğru bilgilenenler ona inanmakla mükelleftir, inanmadıkları takdirde münkir muamelesi göreceklerdir. Bu konuda yanlış bilgilenenlere gelince, bunların özellikle iletişimin kolaylaştığı asrımızda müslümanlara müracaat edip doğru bilgi almaları ve gereğince inanmaları gerekmektedir.

75. Çocukların âhiretteki konumu ne olacaktır?

Dünya hayatında imtihana tâbi olmak için kişinin mükellef olması gerekir. Mükellefiyet, akıllı olmak ve bulûğ çağına erişmekle başlar. İslâm dinine göre bu özellikleri taşımayanlar mükellefiyetin gerektirdiği sorumluluğa muhatap olmaz, dolayısıyla dünyada yaşadıkları süre içinde amel defterlerine herhangi bir günah yazılmaz. Burada onların fıtrat (İslâm fıtratı, fıtratullah) üzere dünyaya gelişleri devreye girer ve buna göre muamele edilerek cennete konulurlar.

Bazı hadislerde fer'in asla tâbi olacağı ifade edilerek müşrik çocuklarının da anne babaları ile cehenneme gireceğine ilişkin ifadeler varsa da, bu tür değerlendirmeleri ihtiyatla karşılamak gerekir. Çünkü dinen muhatap olmayan çocukları ve mecnunları anne-babaları sebebiyle cehenneme koymak ilahî adaletle bağdaşmaz.

76. Âhirette eşimiz, çocuklarımız ve anne-babamız gibi yakınlarımızla görüşebilecek miyiz?

Âhirette iyilik ve sevapları yeterli müminler cennete girecektir. Henüz bulûğ çağına ermeden ölen çocuklar ve mükellef olmasını sağlayacak aklî yetenekleri bulunmayan özürlüler de a'râf ehli olsalar da sonuçta cennete gireceklerdir. Kâfirler ile günahları ağır basan müminler cehenneme girecektir. Cennete giren anne-babaların çocuklarıyla görüşmesi, cennete giren akrabaların da istedikleri takdirde birbirleriyle görüşmesi mümkündür.

Biri cennete, diğeri cehenneme girmiş olan kişilerin durumuna gelince, şayet cehennemlik kişi küfrü sebebiyle oraya girmişse, oradan çıkamayacağı için buluşmaları mümkün değildir. Cehenneme, küfrü sebebiyle değil de günahları sebebiyle girmişse bir zaman sonra oradan çıkarılıp cennete konulacağı için, görüşmeleri mümkün olabilecektir.

77. Müminler cehenneme girer mi? Cehenneme girenler orada sürekli mi kalırlar, yoksa bir müddet sonra çıkarılıp cennete konulurlar mı?

İslâm inancına göre âhirette hesap görüldüğünde kâfir olarak ölen insanlar doğrudan cehenneme girer ve bunlar ebedî olarak orada kalır. Müminler ise iki gruba ayrılır. Sevap ve iyilikleri ağır basanlar doğrudan cennete gider. Mümin olduğu halde günah ve mâsiyetleri ağır basanlar, Hâricîler ve Mu'tezile'ye göre ebediyen kalmak üzere cehenneme girerler. Ehl-i sünnet'e göre ise böyleleri cezalarını çektikten sonra oradan çıkarılıp cennete konulacaklardır.

78. Ölüler, bizim dünyada yapıp ettiklerimizden haberdar olur mu?

Ölümün gerçekleşmesiyle insanın dünya ile ilişkisi kesilir ve biyolojik faaliyetleri durur. Bir müddet sonra da bedeni çürüyüp toprak olur. Kur'ân-ı Kerim'de, الْمَوْتٰى إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ "Bil ki, sen ölülere işittiremezsin." (en-Neml 27/80; er-Rûm 30/52); اَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِى الْقُبُورِ وَمَا يَسْتَوِى الْاَحْيَاءُ وَلَا الْاَمْوَاتُ اِنَّ اللّٰهَ يُسْمِعُ مَنْ يَشَاءُ وَمَا "Dirilerle ölüler bir olmaz. Şüphesiz Allah dilediğine işittirir. Sen kabirlerdekilere işittiremezsin." (Fâtır 35/22) buyurulmaktadır. Buhârî ile Müslim'de yer alan bir hadiste ise Resûl-i Ekrem, kıyamet günü havzın başında ümmetini beklerken, bazı kişilerin cehenneme doğru götürüldüğünü göreceğini belirtmiştir. Bunun üzerine onları "ashabım" veya "ümmetim" diyerek yanına çağıracak, ancak bir melek buna engel olarak, onların kendisinden sonra geriye dönüş yaptıklarını söyleyecektir. Hz. Peygamber ise وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِى كُنْتَ اَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ "Ben aralarında bulunduğum sürece onlar üzerinde gözetleyici idim. Sen beni vefat ettirdiğinde, işte o vakit gözetleyici sen oldun."[1042] âyetini okuyarak bu insanları oradan kovacaktır.[1043] Bu ifadelerden Resûl-i Ekrem'in, vefat ettikten sonra ümmetinin yaptıklarından haberdar olmadığı anlaşılmaktadır. Resûlullah'ın konumu bu ise diğer insanlar nereden bilsin? Şunu da belirtmek gerekir ki ölüler yaşayanların hallerini detaylı olarak bilmeseler de yakınlarının yaptıkları iyiliklerden haz duydukları, işledikleri kötülüklerden de üzüldükleri çeşitli rivayetlerde yer almaktadır.[1044]

79. Evrensel ahlâk kurallarına göre yaşayıp insanlığa hizmetleri olan fakat iman etmeden ölen kişilerin uhrevî durumu ne olacak?

Uhrevî saadete ulaşmak için her şeyden önce iman etmek gerekir. İman en kısa anlatımla, "Allah'a ve O'nun son elçisi Hz. Muhammed'in Allah'tan getirdiklerine inanmak." demektir. İslâm'ın teorik cephesini oluşturan bu kurallarına "itikadî esaslar", pratikle ilgili olanlarına da "amelî esaslar" denilir. Amelî esasların da Allah'a karşı yapılması gerekenlerine **ibadet**, insan, diğer canlılar ve tabiata karşı yapılması gerekenlerine de **ahlâk** diyoruz.

İslâm'da uhrevî kurtuluşu engelleyen hususlar itikadî ve amelî olmak üzere ikiye ayrılır. İtikadî engellerin başında inkâr, şirk ve nifak gelir. Gerekli olan konulardan birine inanmama veya sistemin bütünlüğünü bozan bir inkâr (küfür), kurtuluşu engelleyen hususların ilkidir. Allah tarafından peygamberlere bildirilen hususların tamamını reddetmek inkâr olduğu gibi, bunların sadece bir kısmını benimsememek de inkâr sayılır.

Kurtuluşu engelleyen ikinci husus Allah'a eş tanımak ve ortak koşmak anlamına gelen şirk, üçüncüsü ise nifaktır.

Bütün ilahî dinlerde yer alan, tahrif ve tebdile mâruz kalmadan en açık şekilde Kur'an'da beyan edilen inanç esaslarını (usûlü'd-dîn) benimsemeyenlerin kurtuluşa ermesi mümkün değildir. Bunların içinde çeşitli sebeplerle hak dinden yeterince haberdar olmayanlar fetret ehlinden sayıldığından ayrı hükümlere bağlıdır (bk. DİA, "Fetret", md.).

Fetret ehlinin âhiretteki konumu hakkında farklı görüşler söz konusudur. Mâtürîdîler'e göre fetret ehli, Allah'a iman konusunda vereceği karara göre cennet veya cehennemden birini hak edecektir. Mûtezîlîler'e göre onlar Allah'a iman yanında iyi ve kötü amellerine göre de sorguya çekilip cennete veya cehenneme konulacaklardır. Eş'ariler ise prensip olarak peygamber gönderilmedikçe kimseye azap edilmeyeceğini kabul ettikleri için bu sorunun pratik bir değerinin olmadığını söylemektedirler.

Bunun dışında kalanlar içinde insanî-ahlâkî davranışlar sergileyenler ve insanlığa hizmet edenlerin ebedî hayattaki azabının diğerlerinin azabından hafif olacağı umulur. En ağır cezanın inkâr, şirk ve zulüm fiillerini işleyenlere uygulanacağı çeşitli nassların incelenmesinden anlaşılmaktadır.

80. Muvakkat olan dünya hayatı karşılığında cehennemde ebedî azap verilmesi adaletle bağdaşır mı?

Allah'a inanmayan veya inanıp O'nun emir ve yasaklarına uymayan kişilere verilen ceza anlamına gelen azabın sürekli olup olmadığı meselesi, kelâm bilginleri arasında tartışılmıştır. Allah'ın lûtuf ve merhametine yakışmayacağı ve hikmetle bağdaşmayacağı gerekçesiyle onu inkâr eden aşırı Mürcie'ye mensup bazı kişiler dışarıda bırakılırsa İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu, kâfirlerle günahkâr müminlerin âhirette azap göreceklerini kabul etmektedirler. Bunlara göre Allah'ın lûtfu yanında adaleti de söz konusudur ve Kur'an'da bu esasa sıkça vurgu yapılmaktadır. İnsanları kötülük işlemekten caydırmak ve adaleti tesis etmek için ceza bir araçtır. Allah Teâlâ da cennet ödülü yanında cehennem azabından ve orada cezalandırılacak kişilerden sıkça söz etmektedir.

Cehennem azabının sürekli olup olmadığı konusunda şu görüşleri sıralamak mümkündür:

1. Mu'tezile ve Hâricîler'e göre cehenneme giren bir daha oradan çıkmaz ve ebedî olarak orada azap görür.

2. Hişâm b. Hakem, Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf ve Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin de içinde bulundukları bazı düşünürlere göre cehenneme girenler içinden müslüman olanlar bir müddet sonra oradan çıkarılarak cennete konulurlar. Kâfir olanlar ise bir müddet daha azap gördükten sonra bir nevi bağışıklık kazanırlar ve cehennemde oldukları hâlde elem duymazlar.

3. Sahâbe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiînden bazıları ile İbn Teymiyye ve ona tâbi olan kişilere göre cehennem azabı ebedî olmayıp, bir müddet sonra sona erecek ve insanlar oradan çıkarılacaklardır.

4. Ehl-i sünnet'e göre ise cehennemliklerden mümin olanlar bir müddet sonra oradan çıkarılırlar, kâfirler ise orada ebedî olarak azap görmeye devam ederler.

Sınırlı dünya hayatında işlenen küfür ve günahlar dolayısıyla âhirette sürekli azabın adaletle bağdaşıp bağdaşmayacağı meselesine gelince; onun sürekli olduğunu savunanlara göre Allah'ı inkâr etmek, O'na bilinçli bir şekilde karşı koymak ve hükümranlığını reddetmek anlamına gelir ki bu, bir anlık gaflet ve ayağın sürçmesi olarak vasıflanamaz. Dolayısıyla Allah'ın bu evreni yaratması, hayat bahşetmesi ve esirgemesi ne kadar büyük bir olay ise, bunları reddetme de o kadar büyük bir suçtur.

81. Âhiret hayatının ebedî olması, Allah Teâlâ'nın ebedîlik sıfatı ile çelişmez mi?

Cennet ve cehennemin ebedî olup olmadığı meselesi kelâm bilginleri arasında tartışılmıştır. Bazı kelâmcılar, ebedî olmanın Allah Teâlâ'ya ait bir sıfat olduğunu, O'nun dışında her şeyin fâni olacağını dolayısıyla hâdis varlıklar olan cennet ve cehennemin de ebedî olamayacakları ve bir gün fenâ bulacakları görüşünü savunmuşlardır.

Cehm b. Safvân ve Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf gibi kelâmcılar bu görüşü savunmaktadırlar. Kelâm âlimlerinin büyük çoğunluğu ise cennet ve cehennemin ebedî olduğu görüşündedirler. Bunlara göre ezelîlik ve ebedîlik bir arada mütalaa edildiğinde problem oluşturmaktadır. Halbuki cennet ve cehennem de dahil olmak üzere bütün hâdis varlıklar Allah tarafından yaratıldıkları gibi, varlıkları da O'nun tarafından sürdürülmektedir. O'nun böyle bir sürekliliği istemesi imkân dahilindedir. Kur'an'da bazan "ebedî olarak kalış" (خالدين فيها ابدا), bazan da "uzun süre" anlamında (احقابا) dile getirilmektedir.

Bu ifadeleri esas alındığı takdirde, mahiyetini bilemediğimiz bir ebedîliğin tek başına Allah inancına engel oluşturmayacağı söylenebilir.

82. Özürlülerin âhiretteki durumu ne olacak?

Cenâb-ı Hak insanı diğer canlılardan farklı bir konumda yaratmış, akıl, irade, bilinç ve inanma gibi yeteneklerle donatmıştır. Dünyada gerçekleştirdiği iradî fiillerinin sonucunda ona âhirette mükâfat veya ceza vaat etmiştir. Konu, insan hayatını değerlendirme olunca bu noktada mutlak adaleti, dünya ve âhiretin bir arada değerlendirilmesinde aramak gerekir. Fakirlik ve hastalık gibi dünyadaki eksikliklerin karşılığı âhirette verileceği gibi, buradaki fazlalıkların hesabı da orada sorulacaktır.

İnsanın konum ve davranışları, istek dışı ve isteğe bağlı olarak ikiye ayrılır. İstek dışı olanlar Allah'ın bize verdiği rolün gereği olup, onları sorgulamamız gibi bir konumumuz söz konusu değildir. Hangimiz cinsiyetini, rengini, ırkını sorgulayabilir? Biz bu hususlarda vâki olana rıza gösteriyor ve bunların ilahî takdirin sonucu olduğuna inanıyoruz. Sorumluluklarımızın istek ve irademize bağlı olan davranışlarımıza dayandığını da biliyoruz.

"Engelli olmak" hangi statü içinde yer almalıdır? Bilindiği üzere başta anne baba olmak üzere çevrenin, devletin, doğal ve yapay ortamın sebep olduğu engellilik durumları olduğu gibi doğrudan Allah'ın takdiri ile oluşan engellilik halleri de bulunmaktadır. Şüphe yok ki bunları bir imtihan vesilesi olarak değerlendirmek gerekir.

Cenâb-ı Hak herkesi birtakım yeteneklerle imtihan etmektedir. Yetenekleri çok ve mükemmel olanların imtihanı daha zor; kıt ve eksik olanların imtihanı ise daha kolaydır. Onun için hakkı verilmeyen malın, kıymeti bilinmeyen sağlığın, iyi değerlendirilmeyen yetkinin mükellefin aleyhine döneceği ve âhirette nice zenginin fakir, nice yetkilinin yetkisiz olmayı temenni edeceği bildirilmiştir.

Tefsirlerde beyan edildiğine göre, ilahî adalet terazisi kurulduğu gün, Allah herkesin hesabını görecek, kimseye haksızlık edilmeyecek, boynuzlu koç, boynuzsuz koçtan hakkını alacak ve adl-i ilahî tam olarak gerçekleşmiş olacaktır. Akıl, irade, düşünme gibi nimetlerin bu dünyada kıymetini bilmeyenler huzûr-ı ilahîde hesap veremeyince, bu nimetlerden yoksun oldukları için hesapları kolay görülenlere imrenerek onlar gibi olmayı temenni edeceklerdir. Ayrıca Cenâb-ı Hak, mutlak adaletinin gereği olarak dünyada engellilikten dolayı çekilen acı ve ıstırabın karşılığını âhirette verecek ve adalet terazisi eşitlenecektir.

83. Âhirete inanmanın dünya hayatımız üzerindeki etki ve faydaları nelerdir?

Âhiret, Cenâb-ı Hakk'ın insan türü için öngördüğü serüvenin son safhasını teşkil etmektedir. Bir müslüman için dünya hayatı ne kadar gerçek ise âhiret hayatı da o kadar gerçektir. İslâm'a göre dünya ve âhiret birbirini tamamlayan bütünün iki parçasıdır. Biz şu anda birinci safhayı yaşıyoruz. Allah Teâlâ bu safhada bizi imtihan etmekte, iyi-kötü, doğru-yanlış, haklı-haksız, adaletli-adaletsiz birçok şeyle karşılaşmaktayız. Yapıp ettiklerimizin burada kalmayacağını, yenilen hakların, işlenen zulümlerin, yapılan haksızlıkların hesabının ilahî adaletin gerçekleşeceği gün sorulacağını ve bunun telafisinin olmayacağını biliriz.

Bu durum, inanan insanın üzerinde dünyevî hiçbir yaptırımla mukayese edilemeyecek kadar etkili olmaktadır. Âhiret inancı polis, zâbıta, mahkeme vb. şeylerin korkusu olmadan insanın kendi kendini kontrol etmesini sağlamaktadır. İkinci olarak insan dünyada sınırlı bir süre yaşadıktan sonra oradan ayrılmaktadır. Çoğu zaman özlemlerini, sevgilerini, mal ve mülkünü terkederek bu dünyadan gitmektedir. Aslında anne, baba, eş, evlât gibi sevdiklerini kaybetme insan üzerinde telâfisi imkânsız üzüntü ve stresler oluşturur. Ancak o, ölümün yokluk olmadığını, bir gün sevdikleriyle tekrar buluşacağını düşündüğünde kendine gelmekte, hayata tutunmaya başlamaktadır. Ayrıca âhirette karşılaşılacak cehennem korkusu ve özellikle cennet özlemi, insanı dünya hayatını, iyi değerlendirmeye ve Allah'ın rızasına uygun yaşamaya sevk etmektedir.

[1042] el-Mâide 5/117.

[1043] Buhârî, "Fiten", 1, 2; "Cenâiz", 73; "Rikâk", 45, 53; Müslim, "Tahâret", 37, 39; Salât, 53.

[1044] Bk. Wensinck, *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-ehâdîsi'n-nebeviyye*, "meyyit", "amel" md.leri.

ALTINCI BÖLÜM:
KADER

KADER VE KAZÂ

إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ

"Biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık."

Kader (veya **kadr**); "gücü yetmek, bir şeyin hacmini ve şeklini belirlemek, bir nesneyi biçimlendirmek, bir şeyi başka bir şeyle mukayese etmek" gibi anlamlara gelir. Terim olarak, **kader** veya **takdir**, Cenâb-ı Hakk'ın bütün nesne ve olaylarıyla kâinatı ezelde planlamasından ibarettir. Sözlükte "hükmetmek, emretmek, ifa etmek" mânalarına gelen **kazâ** ise, söz konusu nesne ve olayları ezeldeki plan uyarınca icra edip yerine getirmektir. Bu anlayış Mâtürîdî âlimlerine aittir. Eş'arî kelâmcıları bu tariflerden kadere ait olanı kazâya, kazâya ait olanı da kadere nispet ederler.[1045]

Kader, Allah'ın sıfatlarıyla bağlantılı bir konudur. Bütün İslâm âlimleri, hatta kâinatın yaratıcısı ve yöneticisinin varlığını benimseyen bütün din mensupları, Allah'ın yetkin sıfatlarla nitelendiği noktasında fikir birliği içindedir. O'na nispet edilen sübûtî sıfatlardan ilim, kudret ve iradeyi ele alalım. İlim, gizli âşikâr, küçük büyük, yakın uzak farkı olmaksızın, zaman ve mekân engeli bulunmaksızın Allah'ın her şeyi bilmesi; kudret gücünün her şeye yetmesi; irade de zor ve cebir altında olmaksızın dilemesi demektir. Cenâb-ı Hakk'ın bu üç sıfatı O'nun yaratıcılığı ve yöneticiliğinin (halk ve tedbir), dolayısıyla fiillerinin temelini ve tabir câizse alt yapısını oluşturur: Bilmek, gücü yetmek ve dilemek. Tabiatın kendisi, zerreden küreye kadar onun her parçası ve orada olup biten her şey Allah'ın ilmi, kudreti ve iradesi dahilindedir.

أَوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ عَلٰى أَنْ يَخْلُقَ
مِثْلَهُمْ بَلٰى وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ

"Gökleri ve yeri yaratan onlar (âhireti inkâr edenler) gibisini yaratmaya güç yetiremez olur mu hiç? Elbette O, kadirdir, her şeyi bilen yaratıcıdır."[1046]

وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ سُبْحَانَ
اللّٰهِ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ. وَرَبُّكَ يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ
وَمَا يُعْلِنُونَ

"Rabbin, dilediğini seçip yaratır. Onlarınsa seçim ve tercih hakkı yoktur. Şanı yüce olan Allah, puta tapanların ortak koştukları şeylerden münezzehtir. Rabbin, onların, iç dünyalarında gizlediklerini de açıkladıklarını da bilmektedir."[1047]

Buraya kadar anlatılanların genelinde herhangi bir fikir ayrılığı yoktur. Ancak tabiatta olup biten her şeyin, her nesne ve olayın Allah'ın ezelî ilmi, kudreti ve

iradesi çerçevesinde vuku bulduğunu söylemeliyiz. İnsanların işledikleri iradî fiiller de bu çerçeveye girer. Zaten kelâm ilminde "kader" denince özellikle bu fiiller akla gelir. İradî fiiller (ef'âl-i ibâd), kendi arzu ve isteklerimizle yaptığımız işler olup, iç organlarımızın çalışması, ihmalimiz olmadan hastalanmamız gibi hususlar dışında hayatımızı dolduran söz ve davranışlardır.

Erginlik çağına erişen her insan kural olarak bu söz ve davranışlarından hem yaratana hem de insanlara karşı sorumludur. İşte bu noktada ilahî irade ile beşerî irade kesişmektedir. İnsanların işledikleri fiiller (bu çerçevede söz de fiil sayılır), iyi ve kötü (hayır ve şer) olmak üzere ikiye ayrılır. İyi fiiller iyi sonuçlar doğurduğundan hem ilahî hem de beşerî planda herhangi bir problem oluşturmaz. Kötü fiiller ise hukuk, ahlâk ve ilahî emirlere aykırı düştüklerinden maddî ve mânevî müeyyidelerle karşılaşır.

İslâm âlimlerinin kader problemine yaklaşımları ve çözüm arama yöntemleri birbirinden farklı olmuştur. Bazıları konunun ilahî sıfat yönüne ağırlık vermiş, ilim, kudret ve irade sıfatlarına sınırlama gelebileceği endişesiyle fiilleri tamamen Allah'a nispet etmiş, kula herhangi bir rol tanımamıştır. Cebriyye diye tanınan bu grubun İslâm tarihindeki taraftarları fazla olmamıştır.

Kaderiyye ve Mu'tezile diye isimlendirilen ikinci grup ise kulun sorumluluğunu esas almış ve iradî fiillerin meydana gelişinde ilahî bir müdahalenin bulunmadığını ileri sürmüştür.

Çoğunluğunu Mâtürîdiyye mezhebi mensuplarının oluşturduğu Ehl-i sünnet âlimleri ise kaderle ilgili olarak Kur'ân-ı Kerim'de bulunan âyetlerin bağlantılarını, kişinin psikolojik yetenek ve davranışlarını göz önünde bulundurarak birleştirici bir yöntem (terkip metodu) izlemeye çalışmışlardır. [1048]

[1045] Fîrûzâbâdî, *Kâmus Tercümesi;* Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât;* Cürcânî, *et-Ta'rifât;* Ebü'l-Bekâ, *el-Külliyyât,* "kader", "kazâ" md.leri.

[1046] Yâsîn 36/81.

[1047] el-Kasas 28/68-69.

[1048] İbnü's-Sîd el-Batalyevsî, "Kader Üzerine" (Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi-Giriş* içinde), s. 283-293.

KADERİN SIRRI

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ

“De ki: Hak rabbinizden gelmiştir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.”[1049]

وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدٰى فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ

“Eğer Allah dileseydi onları hidayet üzere toplayıp birleştirirdi. O halde sakın cahillerden olma!”[1050]

Kur’ân-ı Kerim’de eş anlamlı veya yakın mânalı sayılan **kader**, **kadr**, **takdir** ve **mikdar** kelimeleri on yedi âyette, çeşitli fiil sîgalarıyla da yirmi beş yerde Allah’a nispet edilmektedir. Bazı araştırmacıların da söylediği gibi bu Kur’ânî kelimeler terim anlamından çok “şekillendirme, hesaplı ve ölçülü olarak yaratıp yönetme” gibi sözlük mânalarında kullanılmaktadır.[1051]

Kur’an’da kırktan fazla yerde geçen **kazâ** kavramının da aynı mahiyette olduğunu söylemek mümkündür.[1052] Dikkat çekici bir husustur ki Kur’an’da iman esasları bir arada sayılırken (Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe iman) kader zikredilmemiştir.[1053] Fakat hemen belirtmeliyiz ki -iddia edildiğinin aksine- bu durumdan hareketle Kur’an’ın muhtevasında kader konusunun yer almadığını söylemek mümkün değildir. Çünkü yukarıda açıklandığı üzere insanların ihtiyarî/iradî fiillerine hem ilahî irade hem kendi iradelerinin taalluk ettiği Kur’an açısından inkâr edilemeyen bir gerçektir. Bunun adının “kader” veya “kazâ” diye konulmamış olması neticeyi değiştirmez.

Aslında kader münakaşası realiteden uzak kalan, pratik hayata uyum sağlamayan teori çerçevesinde bir tartışma niteliği taşır. Çünkü pratikte hemen bütün insanlar hayatlarını irade hürriyeti esasına dayandırarak planlayıp yürütürler. Arzu ettikleri hedeflere ulaşabilmek için gerekli gördükleri tedbirleri alır, başarısızlık halinde tekrar teşebbüste bulunur, çeşitli yöntemlere başvurur, her türlü imkânı kullanmaya gayret gösterirler. Bununla birlikte onlar teşebbüsleri sırasında yüzde yüz başarılı olacaklarından da emin olmaz, her girişimin bir riski bulunabileceğini de hesaba katarlar. Risk, geleceği tam olarak bilmemekten doğar. Bu belki de konunun ilahî iradenin çerçevesinde kalan yönüdür.

Pratik hayatın genel seyrini aksettiren bu tablo, insanların, hem kendi irade hürriyetlerine inanıp güvendiklerini hem de iradelerini aşan bir alanın da bulunduğunu hesaba kattıklarını göstermektedir. İnsanlar içinde hayat mücadelesi alanında gevşek davrananlar varsa, bu onların tembelliği ve eğitimsizliği yüzündendir. Kader bir sırdır. Kimse alınyazısını okuyarak hayatına yön vermiş değildir.

Maddî hayatın düzenlenmesinde kaderci davranmayan insanların mânevî-ahlâkî hayatlarındaki taşkınlık, tembellik ve zaaflarını kaderin sırtına

yüklemeleri samimiyetle yani psikolojik gerçeklerle bağdaşlaştırılamaz. Kur'ân-ı Kerim'de özgürlük ve kimlik mücadelesi demek olan şirkten kurtulma savaşında zaaf gösterenlerin ilahî iradeyi yani kaderi bahane olarak göstermeleri eleştirilmekte ve bunun samimiyetsiz bir davranış olduğu ifade edilmektedir.

سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا
حَرَّمْنَا مِنْ شَيْءٍ كَذَٰلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتَّىٰ ذَاقُوا
بَأْسَنَا قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا
الظَّنَّ وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ

"Puta tapanlar diyecekler ki: Allah dileseydi ne biz ortak tanrılar koşardık ne de atalarımız; hiçbir şeyi de haram kılmazdık. Onlardan öncekiler de aynı şekilde gerçekleri yalanladılar ve sonunda azabımızı tattılar. De ki: Yanınızda bize açıklayacağınız bir kesin bilgi var mıdır? Siz sadece zanna uyuyor ve siz sadece yalan söylüyorsunuz."[1054]

Tekrar edelim ki kader teorik bir münakaşadan ibarettir. Hayat hem beşerî hürriyeti hem de ilahî iradeyi hesaba katmak ve "Gayret bizden muvaffakiyet Allah'tan." cümlesinde ifadesini bulan bir uzlaşmayı gerçekleştirmek suretiyle devam etmektedir. İslâmiyet'i, günü gününe bizzat Hz. Peygamber'den öğrenen, anlamadıklarını ona soran, karşılaştıkları problemlerin çözümünü ondan isteyen ashâb-ı kirâmın kader konusunu sordukları, onu problem edindikleri sağlam rivayetlerle sabit değildir. Asr-ı saâdet'ten sonra ashap döneminin büyük bir kısmı da aynı sükûnet içinde geçmiştir. Problem, içteki siyasî ve sosyal çalkantılar, dıştan gelen dinî-felsefî anlayışlar sebebiyle hicrî II. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır.

Kader probleminin tabanında **insanın sorumluluğu** ve **ilahî sıfatların yetkinliği** prensipleri yatar. Aklî yetenekleri yerinde olan insanın sorumluluktan uzak tutulması ne hukuk ne de din açısından mümkündür. Allah'ın ilim, kudret ve irade sıfatlarının erginliğine gelince, bu noktada Allah'a karşı sorumlu olan insanların özel konumunu göz önünde bulundurmak ve probleme bu açıdan bakmak gerekmektedir.

[1049] el-Kehf 18/29.
[1050] el-En'âm 6/35.
[1051] M. F. Abdülbâkī, *el-Mu'cem,* "kdr" md.; krş. Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât,* "kdr" md.
[1052] M. F. Abdülbâkī, *a.g.e.,*"kzy" md.
[1053] el-Bakara 2/177, 285; en-Nisâ 4/136.
[1054] el-En'âm 6/148; krş. en-Nahl 16/35; ez-Zuhruf 43/20.

İNSAN TÜRÜ VE KADER

Bilebildiğimiz kadarıyla Allah’a karşı sorumlu olan, başka bir deyişle şuura sahip kılınıp mükellef tutulan üç grup canlı vardır: Melek, şeytan ve insan ile cin. İlâhî irade meleğe kötülük, şeytana da iyilik yapma yeteneğinin verilmemesi şeklinde tecelli etmiştir. İnsan ve cin ise ikisi arasında bir konumda olup, hem iyilik hem de kötülük yapma yeteneğine yani irade hürriyetine sahiptir. Kur’ân-ı Kerim’in birçok âyetinde melek ile şeytanın bu konumlarına temas edildikten sonra insanlar hariç canlı cansız bütün tabiatın Allah’a boyun eğdiği, insanların ise iki ayrı konumda bulunduğu ifade edilir:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ
وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ وَكَثِيرٌ
مِنَ النَّاسِ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ وَمَنْ يُهِنِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ
مُكْرِمٍ إِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ

“Görmez misin ki göklerde ve yerde olanlar, ayrıca güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah’a secde ediyor; birçok insanın üzerine de azap hak olmuştur. Allah kimi hor ve hakir kılarsa onu değerli kılacak bir kimse yoktur. Şüphesiz ki Allah dilediğini icra eder.”[1055]

Cenâb-ı Hak dileseydi bu üç varlığın her birini başka bir statüye veya hepsini aynı statüye bağlı kılardı. Allah’ın şeytana iyilik, meleğe de kötülük yaptırmaması, O’nun kudret ve irade sıfatına eksiklik, sınırlılık ve acz özellikleri getirmediği gibi belirlediği statü gereğince bazı insanların “secde” etmemesi de O’nun sıfatlarına bir noksanlık getirmez. Nitekim çeşitli âyet-i kerîmelerde, dileseydi kötü insanların konumunu değiştirip onları itaatkâr hale getirebileceğini fakat kendilerine verdiği akıl, şuur ve irade hürriyetini istedikleri gibi kullanmaları için onları serbest bırakıp denemeye tâbi tuttuğunu beyan etmektedir.

اِتَّبِعْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ وَأَعْرِضْ عَنِ
الْمُشْرِكِينَ. وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَا أَشْرَكُوا وَمَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ
حَفِيظًا وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ

“Rabbinden sana vahyolunana uy! O’ndan başka tanrı yoktur. Müşriklerin davranış biçimlerine önem verme, zira Allah dileseydi, onlar şirke düşmezlerdi. Biz seni onların hareketlerini kontrol etmekle görevlendirmedik ve sen onların

yaptıklarından sorumlu değilsin.”[1056]

لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَجَعَلَكُمْ اُمَّةً

وَاحِدَةً وَلٰكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ ف۪ي مَٓا اٰتٰيكُمْ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ

“(Ey insanlar!) Sizin her birinize bir yol ve bir yöntem gösterdik. Allah dileseydi sizleri bir tek ümmet haline getirirdi, fakat verdiği imkânlar içinde sizi denemek için böyle yaptı. Öyleyse iyi işlerde birbirinizle yarışın!”[1057]

Şu halde kader konusunu ele alırken Allah’ın kudret ve irade sıfatlarının beşerin kudret ve irade sıfatlarıyla kesiştiği zannına kapılmamak gerekiyor. Buna bağlı olarak Kur’ân-ı Kerim’de yer alan ve beşerî hürriyetsizlik (cebir) telakkisini destekler gibi görünen, ilahî meşîet ve iradenin hâkimiyetini dile getiren âyetleri de melek ile şeytan arasında yer tutan beşer statüsü çerçevesinde düşünüp yorumlamak gerekmektedir. Yani bu tür âyetlerin belli vasıflardaki insanları değil sistemi dile getirdiğine dikkat etmek icap eder. Buna bir de sayıları az olmayan âyet-i kerîmelerde, müşriklerin, putlarına nispet ettikleri tanrısal özelliklerin reddi ve Allah’ın zerreden küreye kadar her nesne ve olaya hâkim olduğu gerçeğinin vurgulanması faktörü ilâve edilmelidir.

Kazâ ve kader probleminde tartışılması gereken diğer bir konu, Allah’ın ilim sıfatı, yani Cenâb-ı Hakk’ın küçük büyük, yakın uzak, gizli âşikâr, olmuş olacak her şeyi bilmesidir. Söz konusu sıfat için zikredilen sonuncu özellik, “olacak her şeyi bilmesi” insanların iradî fiillerini yakından ilgilendirmektedir. Şöyle ki Allah -meselâ- katilin adam öldürme fiilini önceden (ezelde) biliyor idiyse onun bu fiili işlememesi teorik olarak mümkün olmazdı. Çünkü bu takdirde O’nun ilmi bilgisizliğe (cehl) dönüşürdü. Bilgisizliğin ise Allah’a izâfe edilmesi imkânsızdır.

Problemin çözümü için ileri sürülen görüşleri üç noktada özetlemek mümkündür:

a) Âlimlerin çoğu ilahî ilmin insanlar tarafından bilinmeyişini önemli bir izah olarak değerlendirmiştir. Meselâ katil, işleyeceği suçun Allah tarafından önceden bilindiği konusunda herhangi bir sezgiye sahip değildir ki onun etkisiyle suç işlemiş olsun. İnsanlar alın yazılarını okuyarak değil, kendi azim, irade, his ve kararlarıyla hayatlarına yön verirler. Görüldüğü üzere burada -daha önce de söz ettiğimiz gibi- konunun teorik yanı ile pratik yönü arasındaki farklılık esas alınmıştır.

b) Bazı İslâm düşünürlerine göre ilahî ilim tabiat içinde tek tek meydana gelen olaylara (cûz’iyyât) değil, ilkeler seviyesindeki genele (külliyyât) taalluk eder. Bundan hareketle tek tek her bir insanın fiilinin ilahî ilmin sahasına girmediği, sadece genel mânada insan türünün fiillerinin -meselâ adam öldürme temayüllerinin- O’nun ilminin dahilinde bulunduğu sonucu çıkarılabilir. Ancak filozofların bu telakkisi nasslara uymadığı ve Allah’ın ilim sıfatına sınırlama getirdiği için âlimlerin büyük çoğunluğu tarafından benimsenmemiştir.

c) “Zaman” güneş sistemine bağlı bulunan, şuurlu insan türü için söz konusu olan izâfî bir değerdir. Bu sisteme bağlı bulunmayan varlıklar, ayrıca ebediyet âlemi olan âhiret hayatının insanları için zaman faktörünün bir rolü yoktur.

Nesne, olay ve oluşumlarıyla bütün kâinatın yaratıcısı ve yöneticisi olan Allah Teâlâ'ya zaman kavramının nispet edilemeyeceği yani O'nun zamanla bağımlı olamayacağı ittifak edilen bir husustur. Bu sebeple "Allah'ın önceden bilmesi" ifadesindeki "öncelik" bize göre izâfî bir değer taşır, O'nun için öncelik, sonralık söz konusu değildir. Zamanın göreli değer taşıyan bir kavram olduğu düşüncesi çağımızın bilim adamları tarafından da benimsenmektedir.

[1055] el-Hacc 22/18.

[1056] el-En'âm 6/106-107.

[1057] el-Mâide 5/48; diğer âyetler için bk. M. F. Abdülbâkī, *el-Mu'cem,* "şâe" md.

SONUÇ

Kader ve kazâ, terim mânaları ve muhtevalarıyla Kur'ân-ı Kerim'de yer almamakla ve ashâb-ı kirâmın ilk dönemlerinde gündeme gelmemekle birlikte ilahî sıfatların kemali ve kulun sorumluluğu, başka bir deyişle ilahî irade ile kulun iradesinin birbiriyle münasebeti noktasında İslâm akaidinin meselelerinden birini oluşturmuştur.

Kader münakaşasının müslüman toplumlara bir yarar sağlamadığını söylemek gerekir. Gerçekten konunun sınırlı insan bilgisini aşan yönleri vardır. Kur'ân-ı Kerim'de yer aldığı şekliyle kâinatın planlı ve ölçülü bir şekilde yaratılması ve yönetilmesi anlamındaki kader ve kazâ, elbette her müslümanın benimseyeceği bir husustur. İnsanın iradî fiillerine gelince, kul kendi niyet, düşünce ve davranışları çerçevesinde sorumludur. Kişi dinî, ahlâkî ve hukukî nitelik taşıyan davranışlarını-dünya hayatının diğer alanlarında olduğu gibi- realiteden hareket ederek gerçekleştirirse, hem hayatın hem de dinin kurallarına uyum sağlamış olur. Bu da bireyin insan olarak yapabileceği işleri, şartlarına riayet etmek suretiyle başarabileceği sonucunu verir.

Beşerî yetenek ve gücü aşan veya aşmadığı halde çeşitli zorlayıcı sebeplerle gerçekleşmeyen hususlardan birey sorumlu değildir. Bu gerçekleşmeyen hususlar iyiliğin yapılması veya kötülükten kaçınılması şeklinde de olabilir. Allah hiçbir kimseyi güç yetiremeyeceği şeyden sorumlu tutmamıştır.

Kaderle ilgili problemlerin çözümü sırasında sorumluluk doğuran fiillerin seçimine ve yaşanan realiteden uzak kalmamaya özen göstermek gerekir.

SORULAR - CEVAPLAR

84. Allah'ın bilgisi ve kader.

Allah'a nispet edilen ilim, olmuş-olacak her nesne ve olayı bütün özellikleriyle ezelde bilmesi demektir. Kader ve kazâ ise O'nun bütün nesne ve olayları kâinatı ezelde planlaması, zamanı gelince onları yerine getirmesidir. Buna göre kul söz konusu bilgi ve planın dışında hiçbir şey yapamaz. Peki, insan yapıp ettiklerinden niçin sorumlu tutulmaktadır?

Cevap: Buradaki problem meselenin kuruluş ve işleyişinde değil, münazara şekline sokulup tartışılmasındadır. Şöyle ki: İnsan işlediği fiilleri alın yazısına bakarak yapmamakta, kendi arzu ve isteğine göre kurgulayıp meydana getirmektedir. Bu, dinî ve ahlâkî sorumluluk doğuran davranışlarda olduğu gibi günlük hayatımızda da böyledir. **Kader-irade ve sorumluluk** konusu irdelenirken üç önemli noktanın daima göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Birincisi Allah'ın ilmi, ikincisi kudret ve iradesi, üçüncüsü de kulun sorumluluğudur.

Kâinatta vuku bulan olayları Cenâb-ı Hakk'ın önceden -isterseniz ezelden itibaren deyiniz- bilmeyip ancak vuku bulunca vâkıf olması O'na bilgisizlik (cehalet) nispet etme sonucunu doğurur, bunu ulûhiyyet makamıyla bağdaştırmak mümkün değildir. Olayın meydana getirilmesi sırasında, Allah'ın, engellemeye veya başka türlü gerçekleşmesine kudret ve iradesinin bulunmadığını düşünmek de Cenâb-ı Hakk'ı bu sıfatlardan yoksun kabul etme neticesine götürür; şüphe yok ki bu da muhal bir şeydir.

اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ اَلْحَيُّ الْقَيُّومُۚ لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌۜ لَهُ مَا
فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ

"Allah kendisinden başka tanrı bulunmayan varlıktır. Ezelî ve ebedî hayatla diridir, her şeyin varlığı kendisine bağlı olup kâinatı idare edendir. O'nu ne uyuklama tutar ne de uyku sarar. Göklerde ve yerde olan her şey O'na aittir."[1058]

Şüphe yok ki Allah Teâlâ, kulunu güç yetiremeyeceği bir fiille yükümlü tutmaz ve hiçbir şekilde ona zulmetmez. Buna göre teorik açıdan Cenâb-ı Hakk'a kemal mertebesinde ilim, kudret ve irade sıfatlarını izâfe etme zarureti ortadadır. Bu durum realite bakımından da herkesin, davranışlarını kendi arzu ve istekleriyle gerçekleştirdiği gerçeğini ispat etmektedir.

Şunu da belirtmek gerekir ki biz insanlar bazan karşılaştığımız fevkalâde olaylar münasebetiyle "Ne yapalım, kaderimiz bu imiş!" deriz. Bu tür ifadeler genellikle elimizde olmayan sebepler neticesinde meydana gelen üzücü olaylar hakkında sarfedilir. Hemen hatırlatalım ki bu durumlarda kula yönelik bir sorumluluk yoktur. Böylesi hadiseler mümin için bir imtihan ve sabrettiği takdirde mânevî derecesini yükseltme vesilesidir. Halbuki burada tartıştığımız husus kader ve sorumluluk ilişkisidir.

85. Hidayet-Delalet ve Kader.

Kur'ân-ı Kerim'in çeşitli âyetlerinde, Allah'ın dilediği insanları doğru yola ilettiği, dilediklerini de saptırdığı ifade edilir. Buna göre O'nun saptırdığı kulları sorumlu tutmaması gerekmez mi?

Cevap: Kur'ân-ı Kerim'in ilk hitap ettiği Mekke ve Medine'deki halk ile Arap yarımadasının büyük çoğunluğu putlara tapıyordu. Mekke'nin fethi sırasında (8/630) Kâbe'nin içinde ve yöresinde 360 put bulunuyordu. Araplar tapındıkları putlara beşer üstü özellikler nispet ediyor, onlardan şefaat, bir nevi hidayet ve kurtuluş talep ediyordu. Aslında yaratılmışa yönelik bu tür his, inanç ve bağlılıklar, on dört asır sonra bugün bile dünyanın hemen her yerinde taraftar bulmaktadır. Nasslarda hidayetin ve dolayısıyla alternatifini oluşturan dalâletin Allah'a izâfe edilmesinin önemli hikmetlerinden biri budur.

Kur'an'da hidayet ve dalâlet kulun kendisine de nispet edilmekte ve bunlardan istediğini tercih edebileceği belirtilmektedir.[1059] Cenâb-ı Hakk'ın bir kuluna doğru yolu göstermesi O'nun lûtuf ve ihsanıdır, diğer kulunu saptırması ise -zulümle değil- adl ile (adalet) tecelli etmesidir.

Allah Teâlâ'nın lûtufla tecelli etmesine hamd, şükür ve senâ ile mukabele edilir. Adl ile tecelli etmesine gelince, buna yönelik olarak -tabir câizse- ileri sürülecek bir itiraz yoktur, çünkü dalâleti iç ve dış güçleriyle isteyen veya içinde bulunduğu dalâlet halinin devamını talep eden kulun kendisidir. Cenâb-ı Hakk'ın buradaki fiili, söz konusu talebi gerçekleştirmesidir, çünkü O'nun onayı, O'nun fiili olmadan kâinatta hiçbir şey vücut bulmaz.

Buna göre âlemde dinî, ahlâki vb. açılardan meydana gelen, karıncadan küreye, habbeden kubbeye kadar her şey Allah'ın onayı yani iradesi ile oluşur. Nasslarda dalâletin zât-ı ilâhiyyeye nispet edilmesi, işin fiilen oluşması sırasındaki ilahî iradenin tecelli etmesi safhasını gösterir.

"Her şeyi bütün ayrıntılarıyla bilen" anlamlarındaki **alîm** ile "her şeyi yerli yerinde yapan" mânasındaki **hakîm,** Allah'ın nasslarda çokça tekrar edilen isim ve sıfatlarındandır. O, kime hidayet vermişse, şüphe yok ki bu kişi hidayet lûtfuna ehil olmuştur. Kime de dalâlet vermişse böylesi buna müstahak olmuştur. Söz konusu kişilerin etrafındaki insanlar, hidayete ve dalâlete lâyık olmuş insanları bazan ayırt edememiş olabilirler. Hatta kişinin kendisi bile mânevî seyrinin rotasını belirleyememiş olabilir. İnsanlık tarihi boyunca başta peygamberler olmak üzere âlimler, mürşitler, muallimler, anne baba vb. insanlar kişinin hidayet çizgisine gelmesine, şayet bu çizgi üzerinde ise ondan ayrılmamasına yardımcı olurlar.

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ اِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً

اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ

"Rabbimiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi eğritme! Bize tarafından rahmet bağışla! Lûtfu en çok olan şüphe yok ki sadece sensin."[1060]

86. Belâ-Günah ve Kader.

İnsanların belâlarla karşılaşması günahları sebebiyle midir, yoksa kaderin belirlediği bozulmaz bir yazı mıdır?

Cevap: Sözlükte **belâ** “imtihan edilmek, sınanmak” demektir. Konuya sistematik açıdan bakıldığında evrende olup biten her şey gibi belâlar da Allah’ın ezelî ilmi, kudreti ve iradesi içinde yer alır. Ancak onun fiilen meydana gelmesine kulun bazan etkisi bulunmakta bazan da bulunmamaktadır. Bir kısım belâlar işlenen günahların sonucu iken bir kısmı da onun mânevî derecesinin yükselmesini hedeflemektedir.

Burada konunun anlaşılabilmesi için önemli iki hususa dikkat çekmek icap etmektedir:

Birincisi şudur: Kul ile Allah arasındaki münasebet, işçi ile işveren arasındaki anlaşmaya benzetilmemelidir. Bu örnekte işçi nitelikleri, zamanı ve yeri belli olan çalışmaları gerçekleştirmek, işveren de bu çalışmaların karşılığı olan görevlerini yerine getirmek mecburiyetindedir. Taraflardan biri önceden tespit edilmiş şartlardan birini yerine getirmediği takdirde iş akdi bozulmuş olur.

Kul ile Allah arasındaki anlaşmaya gelince -ki buna ilk yaratılıştaki anlaşma, elest meclisi[1061] denebilir- evet bu anlaşmaya göre Allah, bütün varlığıyla kulun sahibi ve mâlikidir. Ancak O, en şefkatli annenin evlâdına karşı olan merhametinden daha merhametlidir; O, erhamü’r-râhimîndir. Âbid-mâbut arasındaki bu konum farkının tecellilerinden biri olarak bazan öyle olur ki mümin kulun hatası bulunmadığı halde belâlara mâruz kalır, günahkâr veya inançsız kişi ise rahat bir hayat yaşar.

İkinci husus ise fert ve toplum seviyesindeki olayların irdelenmesi ve neticelerinin değerlendirilmesi yapılırken dünya ve âhiret arasındaki sınırların kaldırılması gerekmektedir. Şöyle ki: “Dünya âhiretin tarlasıdır.” (الآخِرَةِ الدُّنْيَا مَزْرَعَةُ). Burada ekilen tohumun ekini âhirette biçilecektir. Öyle belâlar, öyle musibetler olur ki kulun bir hatası yokken başa gelir, ömür boyu çekilir, dünya çapında herhangi bir karşılık alınmadan ebedî âleme intikal edilir. Şüphe yok ki böyleleri varlığına iman ettikleri âhiret âleminde mükâfatlarını alacaklardır.

Dünyada karşılaşılan belâların bir kısmı ihmalden, söz dinlememekten, geleceği düşünmemekten kaynaklanmaktadır. Kur’ân-ı Kerim’de görüldüğü üzere Hz. Nûh’tan itibaren birçok peygamberin kavmi, küfür ve inkârları sebebiyle helâk edilmiştir. Belâ ve hastalıkla imtihan edilmek suretiyle Allah nezdindeki derecesi yükselenlerden biri Hz. Eyyûb aleyhisselâmdır.[1062] Cenâb-ı Hak bazı kullarını, yanlış tutumdan dönüş yapmaları için belâsız ve belâlı dönemlerde yaşatır.[1063]

87. Geleceğin hesabı ve kader.

Kişinin gelecekte yapacağı bir işi kesinlik bildiren ifadelerle dile getirmesi, kendi kanaatine göre sahip olduğu maddî ve mânevî imkânlara dayanarak kötü olaylarla karşılaşmayacağı kanaatini taşıması isabetli midir?

Cevap: İnsanoğlu, yaşadığı geçmişi -şahıstan şahsa değişmekle birlikte- bir dereceye kadar hatırlayabilir. Uzak geçmişi ancak yazılı kayıtlardan öğrenir. Geleceğin bilgisine dair kaba bazı tahminlerden başka hiçbir imkâna sahip değildir. Çünkü “gelecek” duyular ötesidir yani gayptır. Gaybı ise sadece Allah Teâlâ ile O’nun seçtiği peygamberler bilir. Bundan dolayıdır ki Kur’ân-ı Kerim’de,

“Allah’ın dilemesine bağlamadan -yani inşallah demeden- hiçbir şey için “’Şu işi yarın yapacağım.’ deme!” buyurulmuştur.[1064]

Bu ilahî beyanda verilen örnek dünya işiyle ilgilidir. Geleceğin âhiret hayatıyla ilgili alanında müslüman için temel ilke “ümitle korku arasında” bulunmaktır. Bu prensip Arapça’da (بَيْنَ الخوف والرَّجاء) diye ifade edilmiştir. Akait kitaplarımızda, Allah’ın rahmetinden ümit kesmek de, O’nun azabından emin olmak da küfür sayılmıştır.

Dünya, ölünceye kadar herkes için bir sınav alanıdır. Kişi her zaman artı ile eksi arasında mekik dokur. Ama mümin, gönlüyle daima Allah’a bağlı olur; âhirette O’nun nebîler, sıddıklar, şehitler ve sâlihlerden oluşan örnek kullarıyla beraber bulunmayı cânü gönülden arzu eder. Böylesi kişiler, dünya umurunda da ölüm ötesi âlem için de hem ümitli olur hem de korku taşır. Allah nezdinde makbul kalp ve gönül budur.

[1058] el-Bakara 2/255.
[1059] Bk. el-Kehf 18/29; el-İnsân 76/3.
[1060] Âl-i İmrân 3/8.
[1061] Bk. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, “Bezm-i Elest” md.
[1062] Bk. el-Enbiyâ 21/83-84.
[1063] el-A’râf 7/168.
[1064] el-Kehf 18/23-24.

BİBLİYOGRAFYA

Abdülkâdir el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye fî tabakâti'l-Hanefiyye,* Haydarâbâd 1332.

Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, İstanbul 1346/1928.

Abdülmaksûd Abdülganî, *Mevkıfü'l-felâsife ve'l-mütekellimîn min münkiri'n-nübüvve*, Kahire 1993.

Abdürrezzâk Afîfî, *el-Hikme min irsâli'r-rusül*, Riyad 1420.

Adam, Baki, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, Ankara 1997.

Ahmed Abdülvehhâb, *en-Nübüvve ve'l-enbiyâ' beyne'l-Yahûdiyye ve'l-Mesîhiyye ve'l-İslâm*, Kahire 1992.

Ahmed b. Hanbel*, el-Müsned*, İstanbul 1981.

Akseki, Ahmed Hamdi, *İslâm,* İstanbul 1966.

Ali el-Kârî, *Şerhu'l-fıkhi'l-ekber*, Kahire 1323.

Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* Beyrut, ts.

Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr*, Kahire 2002.

Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, İstanbul 1304-1305.

Atar, Fahrettin ve dğr., *İslâm İlmihali*, İstanbul 2011.

Ateş, Ali Osman, *Kur'an ve Hadislere Göre Cinler ve Büyü*, İstanbul 1995.

Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrâiliyyât*, Ankara 1979.

Aydın, Mehmet, "Beşâirü'n-nübüvve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (*DİA*), İstanbul 1992, V, 549-550.

Aygan, Fadıl, *Hz. Peygamber'in Nübüvvetini Kanıtlama Açısından Beşâirü'n-nübüvve*, basılmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011.

Aynî, Bedredd'in, *'Umdetü'l-kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut, ts. (Dârü ihyâi't-türâsi'l-Arabî).

Aynî, *Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî,* baskı yeri yok, 1972.

Bâkıllânî, Ebû Bekir, Muhammed b. Tayyib, *el-Beyân*, Beyrut 1958.

Berzencî, *el-İşâa li eşrâti's-sâa,* Beyrut, ts.

Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *el-Usûlü'l-münîfe li'l-İmâm Ebî Hanîfe*, İstanbul 1996.

Beyhakī, *Delâilü'n-nübüvve,* Beyrut 1985.

Beyhakī, *Şu'abü'l-îmân*, Beyrut 1990.

Beyzâvî, *Tefsîr (el-Mecmû mine't-tefâsîr* içinde), İstanbul 1320.

Birışık, Abdülhamit, "Kur'an", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA),* Ankara 2002, XXVI, 383-384.

Blenkinsopp J., "Introduction to The Pentatench", *The New Interpreter's Bible*, Nashville (USA) 1994, I, 305-318.

Buhârî, *el-Câmî'u's-sahîh*, İstanbul 1992.

Bulğen, Mehmet, "İslam Dini Açısından Tenasüh ve Reenkarnasyon", *MÜ İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 40 (2011/1), 63-92.

Bursevî, İsmâil Hakkı, *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, İstanbul 1256.

Bursevî, *Rûhu'l-beyân,* Bulak 1983.

Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr, *Resâil*, Kahire 1979.

Cemâleddîn Kâsımî, *Delâilü't-tevhîd*, Beyrut 1984.
Cevâd Ali, *el-Mufassal fî târîhi'l-Arab kable'l-İslâm*, Beyrut 1976-1978.
Cürcânî, *et-Ta'rifât* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî), Beyrut 1413/1992.
Çelebi, İlyas, "İnşikâku'l-kamer", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 343-345.
Çelebi, İlyas, "Kur'an'da İnsan-Cin Münasebeti", *MÜİF Dergisi*, İstanbul 1997, sayı XIII-XV, s. 29-31.
Çelebi, İlyas, *İslâm İnancında Gayb Problemi*, İstanbul 1986.
Çelebi, İlyas, *İtikadî Açıdan Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler*, İstanbul 1996.
Dârimî, *es-Sünen*, İstanbul 1992.
De Vires, S. J., "History of Biblical Criticism", *Interpreter's Dictionary of The Bible*, New York 1962, I, 413-418.
Demîrî, *Hayâtü'l-hayevâni'l-kübrâ,* Kahire 1937
Dımaşkī, Muhammed Münîr, *Şerhu muhtasarı şu'abi'l-îmân*, baskı yeri ve tarihi yok.
Dumlu, Ömer, "Suhuf", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 477-478.
Ebû Dâvûd, *es-Sünen,* İstanbul 1992.
Ebû Hâcer Muhammed Saîd Besyûnî, *Mevsûatü etrâfi'l-hadîsi'n-nebeviyyi'ş-şerîf,* Beyrut 1410/1989.
Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, *(İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri içinde)*, s. 76.
Ebû Hâtim er-Râzî, *A'lâmü'n-nübüvve*, London 2003.
Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Delîlü'n-nübüvve*, Beyrut 1406/1986.
Ebû Şekûr es-Sâlimî, *et-Temhîd*, Süleymaniye Ktp., Reîsülküttâb Mustafa Efendi, nr. 525.
Ebû Zeyd, Muhammed Ahmed, *el-Fikrü'l-kelâmî inde İbn Haldûn*, Beyrut 1417/1997.
Ebü'l-Bekâ, *el-Külliyyât* (nşr. Adnan Dervîş-Muhammed el-Mısrî), Beyrut 1412/1992.
Ekmeleddin el-Bâbertî, *Şerhu Akīdeti Ehli's-sünne* (nşr. Arif Aytekin), Küveyt 1989.
Ekrem Ziyâ el-Ömerî, *er-Risâle ve'r-resûl*, baskı yeri yok, 1990.
Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, Wiesbaden 1963.
Eş'arî, *Risâle fi'stihsâni'l-havz fî ilmi'l-kelâm*, Haydarâbâd 1344.
Fahreddîn er-Râzî, *el-Metâlibü'l-âliye*, Beyrut 1987.
Fahreddîn er-Râzî, *en-Nübüvvât ve mâ yeteallak bihâ*, Kahire 1998.
Fahreddîn er-Râzî, *Kitâbü'l-erbaîn fi usûli'd-dîn*, Kahire 1986.
Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* Beyrut 1934.
Fârâbî, *Risâle fî cevâbi mesâil sü'ile anhâ* (nşr. Friedrick Dieteric), Leiden, EJ. Brill, 1890.
Ferîd Vecdî, Muhammed, *es-Sîretü'l-Muhammediyye*, Kahire 1993.
Field, A. N. - Moore, John N., *İlmî Gerçekler Işığında Darvinizm* (trc. Halûk Ayanoğlu), İstanbul 1976.
Fîrûzâbâdî, *Kâmus Tercümesi*, İstanbul 1304-1305.
Gaznevî, Ahmed b. Muhammed, *Usûlü'd-dîn*, basılmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006.
Gazzâlî, Ebû Hâmid, *el-İktisâd fi'l-i'tikâd*, Beyrut 1403/1983.

Gazzâlî, Ebû Hâmid, *el-Munkız mine'd-dalâl*, Dımaşk 1358/1939.
Hâcekîzâde Mustafa b. Muhammed, *el-Metâlibü'l-âliye fi'l-kütübi'l-münzeleti'l-erbaa*, Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 03669-09.
Hâlid Abdurrahmân Ak, *Târîhu tevsîkı nassi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dımaşk 1987.
Halîmî, *el-Minhâc fî şuabi'l-îmân*, Beyrut 1979.
Harman, Ömer Faruk, "Ahd-i Atîk", *DİA*, İstanbul 1988, I, 494-501.
Hasan eş-Şâfiî, *Âmidî ve ârâuhu'l-kelâmiyye*, Kahire 1998.
Hasan Mekkî el-Âmilî, *Bidâyetü'l-maârif*, Beyrut 1413/1992.
Itır, Hasan Ziyâeddîn, *el-Mu'cizetü'l-hâlide*, Beyrut 1994.
Itır, Hasan Ziyâeddîn, *Nübüvvetü Muhammed fi'l-Kur'ân*, Halep 1973.
İbn Bâbeveyh el-Kummî, *Risâletü'l-i'tikâdâti'l-İmâmiyye,* Ankara 1978.
İbn Ebû Şerîf, Kemâleddîn b. Ebû Şerîf, *el-Müsâmere bi-şerhi'l-Müsâyere*, Kahire 1307.
İbn Fûrek, Ebû Bekir Muhammed b. Hasan, *Mücerredü makâlâti'ş-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, Beyrut 1987.
İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî,* Kahire 1978.
İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, Kahire 1978.
İbn Haldûn, *Mukaddime*, Kahire 1401, I-III.
İbn Haldûn, *Şifâü's-sâil* (nşr. Muhammed Tancî), İstanbul 1957.
İbn Hazm, *ed-Dürre fîmâ yecibü'l-i'tikâd*, Beyrut 2009.
İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*, Riyad 1982.
İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal,* Bağdat 1903.
İbn Hazm, *el-Usûl ve'l-fürû'*, Beyrut 1984.
İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, Kahire 1375/1955.
İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn*, Kahire 1983.
İbn Kesîr, *Kısasü'l-enbiyâ*, Mekke 1408.
İbn Kesîr, *Şemâilü'r-resûl* (nşr. Mustafa Abdülvâhid), Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife).
İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm,* Beyrut 1385/1966.
İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzır ve cennetü'l-münâzır*, Riyad 1993.
İbn Kuteybe, *el-Maârif*, Kahire 1981.
İbn Mâce, *es-Sünen*, İstanbul 1992.
İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* Beyrut 1970.
İbn Rüşd, *el-Keşf 'an menâhici'l-edille*, Kahire 1999.
İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Beyrut 1960-1968.
İbn Sînâ, *Risâletü'l-hudûd (Tis'u resâil* içinde), Kahire 1908.İbn Teymiyye, *Der'u teâruzi'l-akl ve'n-nakl,* Riyad 1979.
İbn Teymiyye, *en-Nübüvvât*, Kahire 1346.
İbn Teymiyye, *Şerhu'l-Akīdeti'l-İsfahâniyye*, Riyad 1422/2001.
İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, Beyrut 1987.
İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî ġarîbi'l-hadîs*, Kahire 1383/1963.
İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ġâbe,* Kahire 1970-1973.
İbnü'l-Vezîr, *Îsârü'l-hak ale'l-halk,* Kahire 1318.
İbnü's-Sîd el-Batalyevsî, "Kader Üzerine" (trc. Bekir Topaloğlu), İstanbul 1991.
İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Tahran 1391/1966.
İbrahim Hakkı Erzurûmî, *Mârifetnâme,* İstanbul 1310.

İbrâhim Muhammed Ali, *el-Ehâdîsü's-sahîha min ahbâri ve kısası'l-enbiyâ*, Dımaşk 1416/1995.
İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, Kahire 1351.
Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fî ebvâbi'l-'adl ve't-tevhîd*, Kahire 1965.
Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhü'l-usûli'l-hamse*, Kahire 1408/1988.
Kâdī İyâz, *eş-Şifâ'* (nşr. Muhammed Emîn Karaali - Üsâme er-Rufâî), Dımaşk 1392.
Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye bi'l-minehi'l-Muhammediyye*, Beyrut 1412/1991.
Kettânî, *Nazmü'l-mütenâsir mine'l-ahâdîsi'l-mütevâtir*, Beyrut 1983.
Kitâb-ı Mukaddes, İstanbul 1976.
Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'ân*, Kahire 1967.
Mahmûd Şeltût, "Îsâ'nın Ref'i" (trc. Ethem Ruhi Fığlalı), *AÜİFD*, Ankara 1978, 23/319-324.
Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, Paris 1916.
Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, İstanbul 1992.
Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, İstanbul 2005-2006, IV-V.
Mâverdî, *A'lâmü'n-nübüvve*, Beyrut 1406/1986.
McNeill, W. H., *Dünya Tarihi* (çev. Alaeddin Şenel), Ankara 1989.
Mes'ûdî, Ebü'l-Hasan Ali b. el-Hüseyin, *Mürûcü'z-zeheb*, Kahire 1984.
Mevdûdî, Ebü'l-A'lâ, *Tefhîmü'l-Kur'ân* (trc. Muhammed Han Kayanı v. dğr.), İstanbul 1986.
Mevlânâ Muhammed Ali, *İslâm Dini*, İstanbul 1946.
Morrison, A. C., *İnsan Kâinat ve Ötesi* (trc. Bekir Topaloğlu), İstanbul 1980.
Muhammed Abduh, *Risâletü't-Tevhîd*, Kahire 1960.
Muhammed Abecî, *Dirâsetü ehâdîsi'r-rü'yâ min eczâi'n-nübüvve*, Riyad 1424/2003.
Muhammed Ali es-Sâbûnî, *en-Nübüvve ve'l-enbiyâ*, Beyrut 1405/1985.
Muhammed b. Tavît et-Tancî, *İslâm Düşüncesi Üzerine Makaleler*, Ankara 2011.
Muhammed F. Abdülbâkī, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, İstanbul 1982.
Muhammed Hamîdullâh, "Mukaddime", *Sîretü İbn İshâk*, Konya 1401/1981.
Muhammed Hamîdullâh, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1400/1980.
Muhammed Hamîdullâh, *Mecmû'atü'l-vesâiki's-siyâsiyye*, Kahire 1941.
Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-Menâr*, Kahire 1954.
Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr*, Beyrut, ts.
Mustafa Müslim, *Mebâhis fî i'câzi'l-Kur'ân*, Riyad 1416/1996.
Müslim b. Haccâc, *el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1992.
Nebhânî, *Hüccetullâh 'ale'l-âlemîn fî mu'cizâti seyyidi'l-mürselîn*, Diyarbakır, ts.
Nesâî, *es-Sünen*, İstanbul 1992.
Nesefî, Ebü'l-Muîn *Tebsıratü'l-edille*, Ankara 2003.
Nevevî, *Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, Beyrut 1972.
Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, Kahire 1349.
Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât* (nşr. Safvân Adnân Dâvûdî), Beyrut 1412/1992.
Sâbûnî, Nûreddîn, *el-Bidâye* (nşr. Bekir Topaloğlu), İstanbul 2011.

Sâbûnî, Nûreddîn, *el-Bidâye fî usûlü'd-dîn* (nşr. Bekir Topaloğlu), Dımaşk 1979.
Sâbûnî, Nûreddîn, *el-Kifâye,* Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2271.
Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed, *'Arâisü'l-mecâlis*, Beyrut 1985.
Serahsî, *Sıfâtü eşrâti's-sâa* (nşr. Zeki Sarıtoprak), Kahire 1993.
Seyyid Sâbık, *el-Akâidü'l-İslâmiyye,* Beyrut, ts. (Dârü'l-kitâbi'l-Arabî).
Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1988.
Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr,* Beyrut 1983.
Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr,* Kahire 1286.
Süyûtî, *Katfü'l-ezhâri'l-mütenâsıre fî ahbâri'l-mütevâcire,* Beyrut 1985.
Şa'rânî, *el-Yevâkīt ve'l-cevâhir,* Kahire 1959.
Şevkânî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ali, *İrşâdü's-sikât ilâ ittifâkı'ş-şerâi' ale't-tevhîd ve'l-meâd ve'n-nübuvvât*, Beyrut 1404/1984.
Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, Beyrut 1983.
Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, Beyrut 1984.
Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, Kahire 1960-1970.
Tâhâ Abdullah el-Afîfî, *er-Rusül*, Kahire 1994.
Tahtâvî, Ali Ahmed, *el-Enbiyâ ve melekü'l-mevt*, Beyrut, ts., Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye.
Tanyu, Hikmet, "Ahd-i Cedîd", *DİA*, İstanbul 1988, I, 501-507.
Tatlısu, Ali Osman, *Esmâü'l-Hüsnâ Şerhi,* Ankara 1963.
Teftâzânî, Mes'ûd b. Ömer, *Şerhu'l-Makâsıd*, Beyrut 1989.
Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid,* İstanbul 1315.
Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsıd,* istanbul 1277.
Tehânevî, *Keşşâfu Istılâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm* (nşr. Ali Dahrûc), Beyrut 1996.
Tehânevî, *Keşşâfu ıstılahâti'l-fünûn*, Tahran 1967
Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahîh* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir ve dğr.), Kahire 1356-1385.
Tirmizî, *es-Sünen,* istanbul 1992.
Topaloğlu, Bekir-Çelebi İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2010.
Topaloğlu, Bekir, "Âhiret", *Türkiye Diyanet Vakfı îslâm Ansiklopedisi (DİA),* İstanbul 1989, I, 543.
Topaloğlu, Bekir, "Cehennem", *DİA,* İstanbul 1993, VII, 227.
Topaloğlu, Bekir, "Esmâ-i Hüsnâ", *DİA,* XI, 404-418.
Topaloğlu, Bekir, *Allah'ın Varlığı,* Ankara 1983.
Topaloğlu, Bekir, *Mâtüridiyye Akaidi*, Ankara 1979.
Topaloğlu, Bekir - Yavuz Y. Şevki - Çelebi İlyas, *İslâm'da İnanç Esasları,* İstanbul 2002.
Tümer, Günay-Küçük, Abdurrahmân, *Dinler Tarihi*, Ankara 1993.
Ubbâde, Abdülmu'tî İsmâil, *Ulü'l-'azm mine'r-rusül*, Kahire 1975.
Ubeyd, Muhammed Rüşdî, *en-Nübüvve fî dav'i'l-ilm ve'l-akl*, Bağdat 1986.
Wensinck, *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-ehâdisi'n-nebevî*, Leiden 1943.
Wensinck, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-hadîsi'n-nebevî*, Leiden 1936.
Wensinck, *Miftâhu künûzi's-sünne* (trc. M. F. Abdülbâkī), Kahire 1353 / 1934.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Âyet*”, DİA*, İstanbul 1991, IV, 242-244.
Yavuz, Yusuf Şevki, “Haber”, *DİA,* İstanbul 1996, XIV, 346-349.
Yavuz, Yusuf Şevki, “Acbü’z-zeneb”, *DİA,* İstanbul 1988, I, 319-320.
Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul 1935-1938.
Zebîdî, *İthâfü’s-sâdeti’l-müttakīn,* Kahire 1311; Beyrut, ts., İhyâü’t-türâsi’l-Arabî.
Zebîdî, *Tecrîd-i Sarîh* (trc. Kâmil Miras), Ankara 1978.
Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve i‘râbüh,* Beyrut 1984.
Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâiki’t-te’vîl*, Kahire 1968.